НІЧ ЛАГІДНА

І вже з тобою я! Ніч лагідна така...
...Та тут панує темрява хистка —
Лиш промінці зірок на крилах вітру
Між листям линуть до витких стежок.

Джон Кітс. До солов'я

КНИГА ПЕРША

I

На привітному березі французької Рів'єри, на півдорозі між Марселем та італійським кордоном, хизується рожевими стінами великий готель. Послужливі пальми охолоджують своїми тінями його розпашілий фасад, а перед ним лежить коротка смужка залитого яскравим сонцем пляжу. Останнім часом тут оселяються на літо зірки й знаменитості; але ще років десять тому життя в готелі майже завмирало в квітні, коли його тодішні завсідники-англійці перебиралися на північ. Нині багато літніх котеджів тулиться навколо готелю, але на час, коли починається наша оповідь, лише дахи десятка-двох стареньких вілл потроху догнивали, мов пізні лілеї в болотяній воді, серед густих пиній між «Готелем для іноземців» Госса і Канном, до якого звідти п'ять миль.

Готель і жовтогарячий молитовний килимок пляжу перед ним утворювали єдине ціле. Рано-вранці далекі обриси Канна, рожево-кремові мури старих укріплень і пурпурові Альпи, за якими починалася Італія, лягали на поверхню води й тремтіли в брижах, що розбігалися на прозорій мілині від верхівок водоростей. Незадовго до восьмої години на пляж спускався чоловік у блакитному купальному халаті. Спочатку він довго обхлюпував себе прохолодною водою, а тоді, голосно крекчучи й пирхаючи, хвилину борсався в глибині. Після того, як він піднімався нагору, пляж і вся бухта ще з годину лежали в цілковитій тиші. Торговельні судна повзли крайнебом на захід, офіціанти й прибиральниці перемовлялися на готельному подвір'ї, на деревах висихала роса. Ще за годину починали сигналити автомобілі на шосе, що зміїлося серед невисоких Маврських гір, які відділяли узбережжя від Провансу — від справжньої Франції.

За милю від моря, там, де запорошені тополі наступають на пінії, є самотній залізничний полустанок. Звідти

одного червневого ранку 1925 року відкрите таксі повезло до готелю Госса двох пасажирок, матір з дочкою. Обличчя матері ще зберігало прив'ялу вроду, що мала незабаром зовсім зникнути під мереживом синіх прожилок; вираз його був лагідний, але водночас жвавий та уважний. Та не на жінці затримувався погляд, очі зразу ж перескакували на дочку, причаровані її рожевими долонями, її щоками, які пломеніли прегарним рум'янцем — мов у дитини після холодного вечірнього купання. Її високе чоло закруглялося ніжною лінією там, де здіймалися, наче закрутки на геральдичному щиті, кучері, кільця й хвильки попелясто-золотавого волосся. Очі її були великі, ясні, променисті, а рум'янець — справжній, природний, бо мала вона здорове молоде серце. Здавалося, ще крок, і дівчина переступить останній поріг дитинства — їй було майже вісімнадцять, і вона вже, власне, розквітла, хіба що вранішня роса ще з неї не зійшла.

Коли внизу відкрилися море і небо, злиті в одну вузьку, розпечену смугу, мати сказала:

— Щось підказує мені, що нам тут не сподобається.

— Мені вже однаково хочеться додому,— відповіла дівчина.

Їхні голоси звучали безтурботно, хоч, певно, в подорожі їм бракувало мети і це їх трохи гнітило, а вигадувати абияку мету їм не хотілося. Вони прагнули розваг не для того, щоб дати лад розхитаним нервам, а з невситимістю школярів, які сумлінним навчанням заслужили веселі канікули.

— Побудемо тут два-три дні й подамося додому. Я сьогодні ж замовлю телеграфом каюту.

В готелі дівчина домовлялася про номер французькою мовою — вона розмовляла по-французькому вільно, але в самій бездоганності зворотів було щось завчене. Коли подорожні влаштувалися в номері на першому поверсі, дівчина, відчинивши скляні двері, впустила до кімнати сліпуче світло, вийшла і зійшла кількома сходинками вниз, на вимощену кам'яними плитами веранду, що оперізувала будинок. У неї була і хода, і постава балерини — вона несла свій торс рівно й легко, так що вага його не лягала на стегна, а врівноважувалася в талії. На веранді гаряче світло враз підібгало її тінь до ніг, і вона мимоволі позадкувала — очам було боляче дивитися. За сто кроків од неї Середземне море блякло,

потроху віддаючи невблаганному сонцю свою голубінь; під балюстрадою, на під'їзній алеї, плавився в промінні посірілий б'юїк.

Усе довкола ніби вимерло, тільки пляж ще не спорожнів. Три няні-англійки сиділи, плетучи светри й шкарпетки вікторіанським візерунком, модним у сорокових, шістдесятих та вісімдесятих роках, і обмінюючись плітками, що змістом своїм нагадували ритуальні заклинання; ближче до води з десяток дорослих тулилися під смугастими парасолями, а з десяток їхніх дітей ганялися на мілині за зграйками неполохливих рибок або лежали на осонні голі й лискучі, намащені кокосовою олією.

Коли Розмері вийшла на пляж, хлопчик років дванадцяти з радісним гейканням промчав повз неї і шубовснув у воду. Відчуваючи на собі пильні погляди чужих людей, вона скинула купальний халат і пірнула слідом за хлопцем. Кілька ярдів пропливла, не піднімаючи обличчя з води, а тоді, переконавшись, що тут надто мілко, підвелася й пішла, з насолодою долаючи стрункими ногами опір води. Ввійшовши по груди, вона озирнулася; з берега за нею уважно стежив лисий чоловік у плавках і з моноклем — волохаті груди випнуті, живіт з витрішкуватим пупом утягнутий. Коли їхні погляди зустрілися, чоловік, ворухнувши бровою, випустив монокль, який зразу ж загубився у грайливих кучерях на його грудях, а тоді налив собі щось у склянку з пляшки, яку тримав у руці.

Розмері занурила обличчя у воду й рвучким кролем попливла до плоту. Вода підхопила її й лагідно огорнула, боронячи від спеки, просочуючись у волосся, проникаючи в усі пори тіла. Дівчина переверталася то на спину, то знову на живіт, хапаючи воду в обійми, розкошуючи в обіймах води. До плоту вона допливла засапана, але, побачивши перед собою цікаві очі засмаглої жінки з напрочуд білими зубами, раптом засоромилася своєї неторкнутої сонцем, блідої шкіри, перевернулася на спину, й хвилі понесли її до берега. Щойно вона вийшла з води, як той волохань з пляшкою в руці заговорив до неї.

— Дивіться, не запливайте за пліт — там акули.— Національність його важко було визначити, але по-англійському він розмовляв з оксфордською вимовою, злегка розтягуючи слова.— Не далі як учора вони зжерли двох

англійських моряків з флотилії, що зайшла у Гольф-Жуан.

— О господи! — вигукнула Розмері.

— Де кораблі, там і покидьки, а їм тільки цього й треба.

Надавши очам відсутнього виразу на доказ того, що ним керувало тільки бажання застерегти її, він чемно відступив на два кроки і знову наповнив склянку.

Збентежена, але й потішена тим, що під час цієї розмови привернула до себе загальну увагу, Розмері озирнулася, шукаючи місця. Очевидно, кожна родина вважала своєю власністю клаптик пляжу навколо парасоля, під яким вона розташувалася; крім того, власники парасолів перемовлялися між собою, час від часу хтось підводився й переходив до сусідів — тобто тут панувала атмосфера тісного товариства, вторгатися в яке було б нечемно. Трохи далі, там, де пісок переходив у гальку, всіяну жмуттям засохлих водоростей, Розмері побачила групку людей, таких самих білих, незасмаглих, як і вона. Від сонця вони ховалися не під великими полотняними грибами, а під звичайними парасольками — тож люди ці були тут, очевидно, новачками. Нагледівши собі місцинку посередині між засмаглими й білими, Розмері розстелила на піску свій халат і лягла.

Спочатку до неї долинав лише невиразний гомін голосів, і ще вона чула, як рипить пісок, коли хтось, на мить заступаючи сонце, обминав її розпростерте тіло. Якийсь допитливий песик подихав гаряче і квапливо їй у потилицю; пекуче проміння пощипувало шкіру, а зовсім поряд тихо й знесилено зітхали, відповзаючи, хвилі. Але потроху вона почала розрізняти окремі голоси і навіть вислухала історію про те, як «цей телепень Норт» учора викрав з одного каннського кафе офіціанта, щоб розпиляти його навпіл. Розповідала цю історію сива дама у вечірньому вбранні — видно, вона не встигла перевдягтися звечора, на голові в неї поблискувала діадема, а на плечі конала в зажурі квітка. Перейнявшись невиразною неприязню до цієї дами та її компанії, Розмері відвернулася.

З другого боку, найближче до неї, лежала під парасолем молода жінка, щось виписуючи з розгорнутої на піску книжки. Бретельки її купальника були спущені з плечей, оголена спина блищала на сонці; низка кремо-

вих перлів відтіняла помаранчево-брунатну засмагу. Її вродливе обличчя було серйозне і водночас якесь безпорадне. Хоч їхні очі зустрілися, жінка ніби й не помітила Розмері. Поряд сидів стрункий чоловік у жокейській шапочці і плавках у червону смужку; далі — жінка, яку Розмері бачила на плоту і яка тепер дивилася через плече на неї. А ще далі — чоловік у синіх плавках, довгобразий, з лев'ячою копицею золотавого волосся, зосереджено доводив щось юнакові явно романського походження в чорних плавках; розмовляючи, вони знічев'я збирали на піску обривки водоростей. Розмері бачила, що майже всі вони — американці, але щось відрізняло їх від тих американців, з якими їй доводилось останнім часом зустрічатися.

Придивившись, вона збагнула, що чоловік у жокейській шапочці розважає це товариство, розігруючи якусь сцену; він з поважним виглядом розгортав граблями пісок, збираючи в купку гравій, і при цьому говорив щось, певно, страшенно кумедне — тим більш кумедне, що його обличчя лишалося зосередженим і серйозним. Тепер уже все, що він казав, мало комічний ефект, кожне його слово зустрічав вибух нестримного сміху. Навіть ті, хто, як і Розмері, не чув здалеку, про що, власне, йдеться, наставляли вуха, дослухаючись, і лиш єдина на пляжі молода жінка з перлами на шиї не виявляла цікавості. За кожним вибухом реготу вона тільки нижче схилялася над своїм папірцем — чи, бува, не від скромності господині, чия власність викликає загальний захват?

Несподівано, просто над собою, Розмері почула голос чоловіка з моноклем та пляшкою.

— А ви чудово плаваєте.

Розмері спробувала заперечити.

— Ні, справді чудово. Моє прізвище Кампіон. З нами тут є одна дама, вона бачила вас минулого тижня в Сорренто й каже, що знає, хто ви, і дуже хотіла б з вами познайомитися.

Приховуючи досаду, Розмері озирнулася й побачила, що вся незасмагла компанія очікувально дивиться на неї. Вона неохоче підвелася й підійшла до них.

— Місіс Абрамс... Місіс Маккіско... Містер Маккіско... Містер Дамфрі...

— Ми знаємо, хто ви,— мовила дама у вечірній сукні.— Ви Розмері Хойт, я вас одразу впізнала ще в Сорренто, і портьє це підтвердив. Ми всі вважаємо, що ви

чудова актриса, й хотіли б знати, чому ви не в Америці й не знімаєтеся ще в якомусь іншому чудовому фільмі.

Всі запобігливо засовалися, звільняючи місце для неї. Дама, що її впізнала, мала єврейське прізвище, але єврейкою не була. Вона, мабуть, належала до тих «моторних бабусь», які, маючи товсту шкіру й залізний шлунок, зберігаються так добре, що за ними, буває, не вженуться й онуки.

— Ми хотіли вас застерегти: відразу під таким сонцем можна просто спектися, а вам же як нікому треба берегти свою шкіру,— торохтіла місіс Абрамс.— Але на цьому пляжі порядки, як на великосвітському балу, і ми боялися, що ви образитеся.

II

— До того ж, ми думали, що й ви берете участь у виставі,— сказала місіс Маккіско, надміру екзальтована, гарненька жіночка із злодійкуватими очима.— Тут не добереш, хто учасник, а хто — ні. Мій чоловік так стелився перед одним панком, аж виявляється — він одна з головних дійових осіб, власне, права рука центрального персонажа.

— У виставі? — здивовано перепитала Розмері.— У якій виставі?

— Люба, хіба ж ми знаємо? — відповіла місіс Абрамс і захихотіла, сколихнувши великим черевом.— Ми в ній участі не беремо. Ми — публіка!

Містер Дамфрі, білявий чоловік з жіночими манерами, зауважив:

— Наша матінка Абрамс сама — жива вистава.

А Кампіон посварився на нього моноклем.

— Годі тобі, Ройяле, не будь таким уїдливим.

Розмері збентежено обводила їх поглядом, жалкуючи, що поряд немає матері. Ці люди були їй неприємні, надто в порівнянні з цікавим товариством на другому кінці пляжу. Мати, з її скромним, але надійним умінням вести світські розмови, швидко і впевнено знаходила вихід з незручних ситуацій. А Розмері потрапляла в такі ситуації частенько: давалася взнаки невдала суміш французького лоску й американської безпорадності — тим більше, що знаменитістю вона стала тільки півроку тому.

Містерові Маккіско, кощавому, рудому, ластатому добродієві років тридцяти, балачки про «виставу» були,

видно, не до вподоби. Досі він сидів мовчки, дивлячись на море, а тепер, скоса зиркнувши на дружину, обернувся до Розмері й визивно запитав:

— Ви тут давно?

— Перший день.

— Он як.

Вважаючи, очевидно, що йому вдалося перевести розмову на інше, він обвів поглядом присутніх — мовляв, ось вам тема, продовжуйте.

— Мабуть, на все літо? — з невинним виглядом запитала місіс Маккіско.— Пробувши тут усе літо, ви, напевно, побачите, чим закінчиться вистава.

— На бога, Вайолет, тобі ще не набридло? — вибухнув її чоловік.— Переміни пластинку, прошу тебе.

Місіс Маккіско схилилася до місіс Абрамс і голосно прошепотіла:

— Він знервований.

— Зовсім не знервований,— заперечив містер Маккіско.— Якраз тепер я спокійний.

Він аж палахкотів — обличчя почервоніло, перекривилося, втратило свідомий вираз. Мабуть, він відчув це, бо раптом підвівся й пішов у воду. Дружина подалася слідом, а за нею, скориставшись з нагоди, і Розмері.

Ще на мілкому містер Маккіско набрав повні груди повітря, шубовснув у воду й замолотив випростаними руками по Середземному морю, вважаючи, очевидно, що пливе кролем. Коли ж повітря не стало, він звівся на ноги, озирнувся і явно здивувався з того, що берег ще не зник з очей.

— З диханням у мене ще не все гаразд. Не збагну, що робити, щоб правильно дихати.— Він запитливо дивився на Розмері.

— Видихати треба під водою,— пояснила вона.— Чотири рази махнете руками, тоді піднімайте голову й набирайте повітря.

— Мені це ніяк не вдається. Попливімо до плоту?

На плоту, що погойдувався на хвилях, лежав чоловік з лев'ячою гривою. Коли підпливла місіс Маккіско, пліт раптом хитнуло сильніше, і його край ударив її по плечу. Чоловік одразу підхопився й допоміг їй вибратися.

— Я злякався — вас могло оглушити.

Говорив він несміливо, трохи затинаючись; Розмері вразив безмежно сумний вираз його обличчя, вилицюватого, як в індіанця, з видовженою верхньою губою і ве-

личезними, глибоко посадженими очима кольору темного золота. Слова він промовляв кутиком рота, наче сподіваючись, що вони долинуть до місіс Маккіско не зразу, а якимось кружним шляхом, на льоту втративши експресію. За хвилину від стрибнув у воду, й сила інерції понесла його довге випростане тіло до берега.

Розмері й місіс Маккіско стежили за ним. Коли інерція вичерпалася, він раптом зігнувся навпіл, його худі стегна майнули на мить над поверхнею, і він зник з очей, навіть не спінивши води.

— Він добрий плавець,— сказала Розмері.

У відповіді місіс Маккіско чомусь забриніла лють:

— Зате поганий музикант.— Вона обернулася до свого чоловіка, який після двох невдалих спроб спромігся нарешті видряпатися на пліт і, віднайшовши рівновагу, хотів загладити свою незграбність, ефектно вмощуючись на ньому, але заточився і знов мало не впав.— Я оце кажу, що Ейб Норт, може, і гарний плавець, зате музикант ніякий.

— Атож,— процідив крізь зуби Маккіско. Очевидно, світ жінчиних уявлень та смаків витворив він сам — і не дозволяв у ньому ніяких вільностей.

— Кого я поважаю, то це Антейля,— визивно промовила місіс Маккіско, знов обернувшись до Розмері.— Антейля і Джойса. У вашому Голлівуді про них, певно, й не чули, а мій чоловік, між іншим, автор першої в Америці монографії про «Улісса».

— Якби ж то мені сюди сигарету,— спроквола сказав містер Маккіско.— Я б зараз що хоч за сигарету віддав.

— Джойс вражає передусім своєю сміливістю — правда ж, Елберте?

Раптом вона затнулася. Жінка з перловим намистом увійшла у воду слідом за своїми двома дітьми, і в цю мить Ейб Норт, підпливши під водою, вихопився вгору, мов вулканічний острів, з малюком на плечах. Дитина заверещала з переляку й захвату, а жінка дивилася на них спокійно й лагідно, не всміхаючись.

— Це його дружина? — спитала Розмері.

— Ні, це місіс Дайвер. Вони живуть не в готелі.— Місіс Маккіско вп'ялася очима в обличчя тієї жінки, немов фотографуючи його. Потім рвучко обернулася до Розмері.— Ви вже бували за кордоном?

— Так, я навчалася в Парижі.

— Тоді ви, напевно, знаєте — Францію не зрозумієш

і не взнаєш, не маючи знайомих серед справжніх французів. А які враження вивезуть звідси ці люди? — Вона стенула лівим плечем, показавши на берег.— Ні з ким не знаються, варяться в своєму соку. Ми от про все подбали наперед: запаслися рекомендаційними листами до найвидатніших паризьких митців. Згадуємо тепер Париж, як казку!

— Ще б пак.

— Бачите, мій чоловік завершує свій перший роман.

— Справді? — озвалася Розмері. Єдине, що її цікавило в цю мить — чи спромоглася мати заснути в таку спеку.

— Атож, задум приблизно той самий, що й в «Уліссі»,— провадила далі місіс Маккіско.— Тільки в чоловіка дія охоплює не добу, а століття. Він бере зубожілого старого француза-аристократа й зіштовхує його з реаліями технічної ери.

— На бога, Вайолет, навіщо ти всім роздзвонюєш,— обурився Маккіско.— Поки роман не готовий, я не хочу, щоб про нього пащекували всі, кому не лінь.

Розмері повернулася на берег і знову лягла на осонні, накинувши халат на вже трохи обпечені плечі. Чоловік у жокейській шапочці тепер обходив своїх друзів із пляшкою й чарочками; їхнє товариство потроху веселішало й збивалося докупи, аж поки всі не зібралися під дахом із кількох парасолів — Розмері здогадалася, що хтось із них від'їжджає і це — прощальна учта. Навіть діти перейнялися веселим збудженням, що вихлюпувалося з-під парасолів, і Розмері чомусь подумала, що душею цього товариства є чоловік у жокейській шапочці.

Полуденне сонце панувало на небі й на морі — навіть біла стрічка каннських будинків на обрії перетворилася на міраж прохолоди. Червоногрудий, як вільшанка, вітрильник увійшов у бухту, тягнучи за собою шлейф темнішої води з відкритого моря. Здавалося, життя завмерло на всьому узбережжі, і тільки тут, під парасолями, що просівали світло своїми різноколірними боками, ще жили барви й звуки.

Кампіон підійшов і зупинився за кілька кроків од Розмері; вона приплющила очі, вдаючи, що спить; потім розплющила їх і побачила два хисткі, розпливчасті стовпи — чиїсь ноги. Чоловік спробував увійти у хмару піщаного кольору, але хмара відлетіла в безмежжя розпеченого неба. Розмері й справді заснула.

Прокинулася вона мокра від поту й побачила, що на пляжі нікого немає, крім чоловіка в жокейській шапочці, який згортав останній парасоль. Розмері покліпала очима, отямлюючись, а він підійшов до неї ближче й сказав:

— Я вже збирався, якби самі не прокинулися, розбудити вас. В перший день не можна так довго пектися на сонці.

— Дякую.— Розмері глянула на свої червоні ноги.— О господи!

Вона широко розплющила очі й засміялася, сподіваючись, що зав'яжеться розмова, але Дік Дайвер уже ніс згорнутий намет і парасоль до автомобіля, що чекав на дорозі над пляжем. Розмері пішла до води, щоб змити з себе піт. Він тим часом повернувся, зібрав грабельки, лопату й сито і сховав у розколину в прибережній скелі. Потім роззирнувся довкола, чи не забув чогось.

— Ви не скажете, котра година? — спитала Розмері.

— Майже пів на другу.

Обоє подивились на море.

— Непогана година,— сказав Дік Дайвер.— Не найгірша година доби.

Він глянув на неї, й на мить вона жадібно й довірливо занурилася в яскраво-синій світ його очей. Потім він узяв на плечі решту пляжного начиння й попростував до машини, а Розмері вийшла з води, обтрусила з халата пісок і рушила до готелю.

III

Розмері з матір'ю ввійшли до готельного ресторану хвилин за п'ять до другої. Сонячне проміння стелило химерні візерунки на порожні столи, тіні перебігали й погойдувалися, коли вітер ворушив віття піній за вікнами. Двоє офіціантів, що, голосно перемовляючись по-італійському, збирали тарілки, замовкли, як тільки вони ввійшли, й принесли їм передбачений готельним прейскурантом ленч, який уже встиг утратити свіжий вигляд.

— А я на пляжі закохалася,— сказала Розмері.

— В кого?

— Спочатку в цілу компанію симпатичних людей. А потім в одного чоловіка.

— Ти з ним розмовляла?

— Трішечки. Він такий гарний! І майже рудий.— Вона їла з величезним апетитом.— Він, щоправда, одружений — звичайна історія.

Мати була найкращою подругою Розмері; вона віддавала дочці всі свої помисли й сподівання, що не дивина в артистичному середовищі, проте в даному разі явище незвичайне, бо місіс Елсі Спірс не прагнула в такий спосіб компенсувати власні невдачі. Вона не нарікала на долю — двічі овдовівши після двох щасливих заміжжів, вона виробила в собі життєрадісний стоїцизм. Перший її чоловік був кавалерійським офіцером, другий — військовим лікарем, і від обох вона засвоїла здорові погляди на життя, які тепер прищеплювала дочці. Вона не пестила Розмері і цим зуміла виховати в ній тверду вдачу, але водночас виявляла до неї безмежну любов і турботу, виховуючи в дівчині ідеалізм, що вже давався взнаки: Розмері обожнювала матір і дивилася на світ її очима. Отож при всій своїй дитячій наївності, вона була захищена подвійним панциром, материнським і власним,— і цілком по-дорослому цуралася всілякого фальшу, дешевини й вульгарності. Проте після раптового успіху Розмері в кіно місіс Спірс відчула, що час уже відлучити її від грудей, і тепер була б скоріше втішена, ніж засмучена, якби цей щирий, палкий і вимогливий ідеалізм зосередився на комусь іншому.

— Отже, тобі тут подобається? — спитала вона.

— Тут було б, напевно, весело, якби ми познайомилися з тією компанією. На пляжі були й інші люди, але ті мені не сподобалися. Знаєш, вони мене впізнали — куди не приїдеш, усі дивилися «Татову доньку».

Місіс Спірс почекала, поки цей спалах марнославства пригасне, а тоді перейшла на діловий тон:

— До речі, коли ти думаєш побачитися з Ерлом Брейді?

— Та хоч увечері, якщо ти не стомилася.

— Їдь без мене.

— Можна ж відкласти й на завтра.

— Ні, я хочу, щоб ти поїхала сама. Це, зрештою, недалеко, і ти, хвалити бога, знаєш французьку.

— От бачиш, мамо, як виходить: я мушу, а мені не хочеться.

— Господи, не хочеш сьогодні, то й не їдь! Але, поки ми тут, це треба обов'язково зробити.

— Гаразд, мамо.

Після ленчу їх раптом охопило тоскне заціпеніння, знайоме багатьом американцям, які потрапляють у тихий закуток чужого краю. Ніяких спонук до дії, голосів, на які треба озиватися, ані уривків власних думок, почутих зненацька від когось,— світ ніби завмер, і життя припинило свій плин.

— Трьох днів тут і справді вистачить, мамо,— сказала Розмері, коли вони повернулися до свого номера. За вікном легенький вітерець скаламучував спеку, процiджував її крізь віття дерев, хлюпав гарячими хвильками крізь щілини спущених жалюзі.

— А як же твій пляжний роман?

— Я нікого, крім тебе, не люблю, мамусю.

Розмері вийшла до вестибюля й розпитала Госса-батька про розклад руху поїздів. Швейцар у світло-коричневій лівреї почав був пасти її очима з-за конторки, але вчасно схаменувся, згадавши, де він і хто він. На станцію Розмері поїхала автобусом разом з двома запопадливими офіціантами з ресторану. Вони весь час шанобливо мовчали, і це її гнітило, їй кортіло вигукнути: «Та розмовляйте ж ви, смійтеся, жартуйте — мені це зовсім не заважатиме!»

В купе першого класу нічим було дихати; барвисті рекламні плакати залізничних компаній — акведук Пондю-Гар, поблизу Арля, амфітеатр в Оранжі, зимовий спорт у Шамоні — дихали більшою прохолодою, ніж нерухоме море за вікном. На відміну від американських поїздів, заклопотаних тільки собою і сповнених зневаги до всього, що робиться обіч колії, в світі інших, не таких карколомних швидкостей, цей поїзд був частиною місцевості, по якій він біг. Його дихання здмухувало куряву з пальмового листя, а попіл змішувався із сухим гноєм на городах і в садах, удобрюючи їх. Розмері здавалося, що досить висунутись у вікно, простягти руку — і можна нарвати на ходу букет квітів.

На площі перед каниським вокзалом дрімали в своїх колясках візники. Казино, розкішні крамниці й великі готелі на набережній стояли, заслонившись від моря сліпими залізними масками спущених жалюзі. Аж не вірилося, що тут колись настає «сезон», і Розмері, вже досить чутлива до велінь моди, зазнала ніби сорому — мов упіймалася на нездоровій цікавості до чогось потворного, мов перехожі, дивлячись на неї, дивувалися, чому вона тут у цей мертвий час між веселощами ми-

нулої зими й наступної — тут, а не на півночі, де цієї пори вирує справжнє життя.

Вийшовши із аптеки з покупкою — пляшкою кокосової олії,— Розмері побачила знайоме обличчя: місіс Дайвер пройшла повз неї з кількома диванними подушками в руках, прямуючи до машини, що чекала біля тротуару. З віконця машини загавкав коротконогий чорний песик. Шофер, що був задрімав, стрепенувся. Місіс Дайвер умостилася на сидінні — вродливе обличчя серйозне, зосереджене, очі спокійно і пильно дивляться просто себе, в порожнечу. Вбрана вона була в яскраво-червону сукню, засмаглі ноги — без панчіх. Її густе і темне волосся вилискувало золотом, як шерсть собаки з породи чау-чау.

До поїзда лишалося ще півгодини, і Розмері вирішила перечекати в «Кафе союзників» на Круазетт, де в зеленій півтемряві під деревами стояли столики, а оркестр виконував для уявного космополітичного панства мелодію «Карнавал у Ніцці» й наймодніший минулого року американський блюз. Розмері купила «Тан», а для матері — «Сетердей івнінг пост» і, попиваючи лимонад, переглядала надруковані в тижневику мемуари якоїсь російської княгині; застарілі умовності дев'яностих років видавалися їй у цю мить реальнішими й ближчими, ніж те, про що сповіщали заголовки французької газети. Це тоскне почуття гнітило її ще в готелі — звикла до того, що газети зображають усі, навіть найабсурдніші недоладності європейського життя або як комедію, або як трагедію, і, неспроможна вловити істину, вона думала тепер про те, як усе-таки одноманітно й нудно живеться людям у Франції. Її тугу посилювали сумовиті мелодії оркестру, які нагадували меланхолійну музику, що супроводить виступи естрадних акробатів. Вона зраділа, коли поїзд рушив і повіз її назад, до готелю.

Наступного дня на пляж вона не пішла, бо плечі таки обгоріли. Натомість вони з матір'ю найняли автомобіль — добряче поторгувавшись, бо тільки тут, у Франції, Розмері зрозуміла ціну грошей,— і поїхали на прогулянку по Рів'єрі, цій дельті багатьох річок. Шофер-росіянин, що своїм виглядом нагадував Івана Грозного чи якогось іншого царя, взявся бути гідом, і славнозвісні назви — Ніцца, Канн, Монте-Карло — засяяли крізь сонливе й курне марево спеки, нагадуючи про монархів, що

приїздили сюди пити-гуляти або помирати, про раджів, що кидали англійським балеринам діамантові очі Будди, про російських князів, що за колишніх ікряних часів бенкетували тижнями, змішуючи всі години доби в суцільні балтійські сутінки. На узбережжі й досі витав російський дух — раз у раз вони проїздили повз зачинені російські книгарні й бакалійні крамниці. Десять років тому в квітні, коли завершився сезон, брами православної церкви замкнули на ключ і пляшки із солодким шампанським, улюбленим напоєм росіян, перенесли в підвали до повернення гостей. «Повернемось наступного сезону»,— сказали вони, але цим обіцянкам не судилося справдитись, бо вони не повернулися та й уже не повернуться.

Було приємно їхати назад надвечір, понад морем, що мінилося примхливо, мов різноколірні скельця з дитячих спогадів — робилося то зеленкуватим, як молочний сік, то блакитним, як вода після прання, то темно-червоним, як вино. Було приємно проїздити повз людей, що обідали в садках перед своїми будиночками, і чути скреготливі звуки піанол з оповитих виноградом сільських таверн. Коли вони звернули з гірського шосе й почали спускатися до готелю Госса між густих гаїв — кожен гай і в сутінках зберігав свій, тільки йому властивий зелений відтінок,— над руїнами акведука вже сходив місяць...

Десь у горах за готелем грала музика, танцювали. Розмері лежала в місячному сяйві, якомусь примарному під москітною сіткою, і, дослухаючись до відлуння чужих розваг, думала про людей, яких бачила на пляжі,— про тих, що так їй сподобалися. Може, завтра вони знову будуть там, думала вона. А втім, вони, видно, й справді цураються чужих — розташувавшись із своїми парасолями, бамбуковими матами, собаками й дітьми в тому кутку, вони ніби відгороджуються від стороннього люду. Та одне Розмері вирішила твердо: вона не змарнує свої останні два ранки тут з тією другою компанією.

IV

Все владналося само собою. Маккіско з компанією на пляжі ще не було, і щойно Розмері розстелила свій халат і лягла, як з-під парасолів вигулькнули й підійшли до неї двоє чоловіків — той, у жокейській шапочці, й високий блондин, що полюбляв розпилювати навпіл офіціантів.

— Доброго ранку,— чемно почав був Дік Дайвер, але не витримав: — Послухайте, хто ж так робить? Ну, обгоріли, гаразд, але хіба ж можна зникати на цілий день? А ми тут хвилюйся!

Розмері сіла й весело всміхнулася, показуючи, що її тішить цей несподіваний вияв турботи.

— Ми до вас ось із чим,— вів далі Дік Дайвер.— Приєднуйтесь-но сьогодні до нас! У нас є що випити, є чим закусити, отож не пошкодуєте. Просимо.

Він був сама доброта, чарівна доброта — голос його обіцяв дружбу й заступництво, навіть більше — подорож у нові, незвідані світи, в нескінченну плетеницю казкових розваг і принад. Він зумів відрекомендувати Розмері своїм друзям, не назвавши її імені, а потім прозоро дав їй зрозуміти, що всі чудово знають, хто вона, але поважають її право на приватне життя. Відколи Розмері стала актрисою, до неї ще ніхто, крім хіба товаришів по професії, не виявляв такої чемності.

Сидячи дуже рівно — аж здавалося, що її засмагла спина підвішена до перлового намиста,— Ніколь Дайвер гортала куховарську книгу, хотіла знати, як готують курчат по-мерілендському. Розмері подумки визначила її вік — років двадцять чотири. Перше враження від Ніколь можна було б сформулювати по-житейському просто: «вродлива жінка». Але уважніший погляд на її обличчя виявляв дивну особливість — здавалось, воно було задумане в героїчному ключі, з рисами вольовими й чіткими; і лінія чола, і світлотіні, і всі ознаки, що пов'язуються із сильною й темпераментною вдачею, були виконані з роденівським натхненням; проте наприкінці роботи скульптора мовби захопила інша мета, і він почав згладжувати риси, керуючись уже тільки звичними канонами краси — і згладив їх настільки, що ще один дотик різця позбавив би його твір будь-якої виразності й винятковості. Різьбяр особливо ризикував, викінчуючи уста — вони були гарненькі, як у красуні з журнальної обкладинки, але водночас гармоніювали з невловною своєрідністю загального малюнка.

— Ви надовго сюди? — спитала Ніколь. Голос у неї був низький, майже хрипкий.

Розмері раптом спало на думку, що вони з матір'ю могли б пробути тут тиждень.

— Та ні, не те щоб надовго,— уникливо відповіла вона.— Ми подорожуємо давно, аж з березня. Почали

з Сіцілії і тепер поволі кочуємо на північ. У січні під час зйомок я схопила запалення легенів і оце видужувала.

— Господи! Як же це вийшло?

— Перекупалася в холодній воді.— Розмері не хотіла, щоб розмова перейшла на її власну особу.— В мене був грип, але я цього не знала, а того дня знімався епізод, де я кидаюся в канал у Венеції. На декорації й підготовку вже витратили силу грошей, відкладати не можна було, от мені й довелося стрибати у воду — і то не раз, не два, а цілий ранок. Мати про всяк випадок подбала, щоб лікар був напохваті, але він, звісно, нічим зарадити не міг — усе це закінчилося запаленням легенів.— Вона відразу запитала, щоб перемінити тему: — А вам тут подобається?

— Хіба ж їм тут може не подобатися,— спроквола відказав Ейб Норт.— Вони це місце самі видумали.— Він поволі повернув свою величну голову і з ніжністю й любов'ю подивився на подружжя Дайверів.

— Видумали?

— Цей готель працює влітку лише другий рік,— пояснила Ніколь.— Ми торік умовили Госса залишити на літо одного кухаря, одного офіціанта й одного розсильного. Виявилося, що справа варта заходу, а цей рік взагалі перевершив усі сподівання.

— Але самі ви живете не в готелі?

— У нас тут є будинок нагорі, в Тармі.

— Ми розміркували просто,— сказав Дік, переставляючи один із парасолів так, щоб зняти з плеча Розмері квадратик сонця.— Росіяни й англійці звиклі до холоду. Тому вони вподобали північні курорти, такі, як Довіль; що ж до американців, то половина з них однаково живе в тропічному кліматі, отож і сюди вони приїздитимуть охоче.

Молодий чоловік романської зовнішності гортав номер «Нью-Йорк геральд».

— Послухайте, ну якої національності ці люди? — раптом промовив він і почав читати з ледь уловимим французьким акцентом: — «У готелі «Палас» у Веве зупинилися пан Пенделі Власко, пані Гарнзад — я не вигадую! — Корінна Медонка, пані Паше, Серафім Тульйо, Марія Амалія Рото Але, Мозес Тойбель, пані Парагоріс, Апостол Александр, Йоланда Йосфуглу і Женевева де Момус». Хто вабить мене найбільше — то це Женевева

де Момус. Слово честі, я ладен податися до Веве, щоб подивитись, що то за одна — Женевева де Момус.

Він неспокійно підвівся на ноги і швидко випростався. Він був на кілька років молодший від Дайвера й Норта — високий, міцний, але худорлявий, тільки на плечах і на руках надималися налиті силою м'язи. Обличчя його було б по-справжньому гарне, якби не вередлива гримаса, що кривила його уста, контрастуючи з демонічним блиском карих очей. А втім, ці очі запам'ятовувалися, а невдоволений вигин губ і зморшки нез'ясовної гризоти на юнацькому чолі швидко забувалися.

— У списку прибулих американців минулого тижня теж були кумедні прізвища,— докинула Ніколь.— Місіс Івлін Таз і ще... які ж це ще?

— Ще був містер С. М'ясоу,— сказав Дайвер, теж підводячись. Він узяв свої грабельки й заходився вигортати з піску дрібні камінці.

— Атож, С. М'ясоу,— аж вимовляти страшно, правда ж?

Вони лишилися вдвох, і Розмері подумала, що від Ніколь віє спокоєм — з нею навіть спокійніше, ніж з матір'ю. Ейб Норт і Барбан — чорнявий француз — обговорювали події в Марокко, а Ніколь, переписавши нарешті рецепт, узялась до шитва. Розмері зацікавлено роздивлялася на їхні пляжні речі: чотири великі парасолі, що разом утворювали тінистий намет, складана кабіна для перевдягання, надувний гумовий кінь — такого Розмері ще не бачила, це були перші вироби відродженої після війни промисловості предметів розкоші, придбані, очевидно, першими покупцями. Дівчина розуміла, що ці люди належать до великосвітського товариства, але, всупереч пересторогам матері, вони не видавалися їй трутнями, яких треба оминати десятою дорогою. Навіть в їхній цілковитій бездіяльності, в тій безвладній нерухомості, що єднала їх із спекотним ранком, їй ввижалася якась прихована значущість, глибокий зміст, діяльна й для неї незбагненна творчість думки. Її незрілий розум не намагався проникнути в суть їхніх взаємин, її цікавило тільки те, як вони ставитимуться до неї. Але вона вже здогадувалася, що ці люди зв'язані міцним переплетінням приязних почуттів, і в її уяві це вилилося у висновок, що живуть вони весело й щасливо.

Вона по черзі глянула на трьох чоловіків, подумки оцінюючи їх. Всі троє були по-своєму привабливі, всім

трьом була властива якась особлива лагідність манер — очевидно, природжена, а не набута і зовсім не схожа на фамільярність акторського товариства; дивлячись на них, Розмері вловлювала також витончену делікатність, таку несхожу на нетактовне панібратство режисерів, що досі були для неї взірцем інтелігентності. З-поміж чоловіків вона досі зустрічала, власне, тільки акторів і режисерів, якщо не брати до уваги позбавлених будь-яких ознак особистості студентів, з якими вона познайомилася минулої осені на балу в Йєльському університеті,— вона не запам'ятала тоді жодного обличчя й винесла єдине враження — що всі вони закохуються з першого погляду.

Так, ці троє були зовсім інші. Барбан, найпростіший з-поміж них, скептичніший і охочіший поглузувати, здавався трішечки нещирим, навіть зарозумілим. У вдачі Ейба Норта сором'язливість поєднувалася з якимсь відчайдушним гумором, що водночас і приваблював, і відстрашував Розмері. Інстинкт підказував їй, що цілісність її власної вдачі буде перепоною для нього: вони не знайдуть спільної мови.

Потім вона перевела погляд на Діка Дайвера і замилувалась ним: «Ні, якщо в світі існує ідеальний чоловік, то — ось він». Сонце і вітер забарвили в мідний колір його обличчя, і той же відтінок мало його коротко підстрижене волосся й легкий пушок на руках. Очі сяяли сталевою блакиттю. Ніс був трошки загострений, а голову він тримав так, що не лишалося сумніву, до кого він звертає свої слова чи погляд — втішний вияв поваги до співрозмовника, бо, зрештою, чи так уже часто на нас дивляться? Хіба що вряди-годи скине хтось на тебе оком, цікавим чи байдужим — і все. Голос його, ледь співучий, на ірландський манір, звучав приязно й щиро, та водночас Розмері відчувала в ньому твердість, самовладання й витримку — якості, властиві їй самій. Так, вона віддала б своє серце йому і тільки йому, і Ніколь, підвівши голову, побачила, що він їй сподобався, але й почула тихе зітхання — він-бо вже належав іншій!

Опівдні на пляжі з'явилося подружжя Маккіско в супроводі місіс Абрамс, містера Дамфрі й сеньйора Кампіона. Вони принесли з собою новий великий парасоль, поставили його, скоса позираючи на Дайверів, і самовдоволено залізли під нього — всі, крім містера Маккіско, який зневажливо вмостився на осонні спиною до них.

Працюючи грабельками, Дік пройшов повз них і, повернувшись, стиха повідомив:

— Ті двоє молодиків читають «Правила етикету».

— Готуються вступити у вищий світ,— сказав Ейб.

Мері Норт, та засмагла молода жінка, яку Розмері першого дня побачила на плоту, повернулася після купання й сказала із пустотливою усмішкою:

— От і маємо тут знову пана й пані Морепоколіно!

— Обережно, це ж його друзі,— нагадала їй Ніколь, показуючи на Ейба.— Цікаво, чому він не підходить до них? Невже його більше не тягне туди?

— Тягне, звісно,— озвався Ейб.— Тільки в протилежний бік.

— Так і знала, що цього літа тут не буде де голки встромити,— зітхнула Ніколь.— А це ж *наш* пляж, Дік розчистив його від цілої гори каміння.— І притишено, щоб не почуло тріо нянь-англійок під сусіднім парасолем, додала: — А втім, краще вже отака публіка, ніж торішні англійці, які цілий божий день квоктали на весь пляж: «Ой, яке синє море! Ой, яке ясне небо! Ой, як почервонів носик у маленької Неллі!»

Розмері подумала, що не хотіла б мати Ніколь за ворога.

— Але ви не бачили головного. Адже тут була бійка! — вела далі Ніколь.— За день до вашого приїзду отой чоловік із прізвищем, схожим на назву якоїсь марки бензину чи маргарину...

— Маккіско?

— Атож, він посварився з дружиною, й вона сипнула йому в обличчя жменьку піску. І що б ви думали він зробив? Сів на неї верхи й почав тицяти носом у пісок! Ми аж сторопіли. Я навіть гукнула Дікові, щоб він втрутився.

— А знаєте,— сказав Дік, замислено дивлячись на солом'яну мату,— я зараз піду й запрошу їх усіх до нас на обід.

— Нізащо! — вигукнула Ніколь.

— А по-моєму, непогана ідея. Якщо вже вони тут, то чому б з цим не змиритися?

— Ми й змирилися,— відказала Ніколь, сміючись.— Але я зовсім не хочу, щоб і мене тицяли носом у пісок. Я жінка лиха і мстива,— сказала вона Розмері і, обернувшись до дітей, гукнула: — Малеча, гайда купатися!

У Розмері раптом виникло почуття, що це купання запам'ятається їй довіку, що надалі, хоч би коли заходила мова про купання у морі, в її уяві завжди поставатиме саме ця картина. Вони пішли у воду всі разом, радіючи рухові після тривалої вимушеної бездіяльності, занурюючись після спеки у воду з насолодою гурмана, який запиває гостру, наперчену страву холодним як лід білим вином. Дайвери, за прикладом давніх наших предків, розподіляли день так, щоб заживати якнайбільше з дарів господніх. Натішившись сповна чимось одним, вони переходили до нової втіхи; попереду, хоч Розмері цього не знала, був ще один такий перехід: від щасливої самотності серед морських хвиль до веселої трапези в товаристві під провансальським небом. Але її не полишало відчуття, що Дік узяв її під свою опіку, і вона залюбки робила те, що й усі, немовби підкоряючись його наказові.

Ніколь нарешті передала чоловікові дивний предмет туалету, над яким трудилася цілий ранок. Дік сховався в кабіні і невдовзі вийшов звідти в чорних мереживних штанцях. Всі на пляжі так і ахнули. А втім, придивившись уважніше, люди побачили, що мереживо нашите на цупку основу тілесного кольору.

— Я б сказав, що це витівка педераста! — гидливо зауважив містер Маккіско, а тоді, озирнувшись на містера Дамфрі й містера Кампіона, додав: — Вибачте.

Розмері була в захваті від мереживних штанців. Її щиро полонила щедра простота Дайверів. У своїй наївності вона на здогадувалася, що все зовсім не так просто й безневинно, як здається, що все це вибране на ярмарку життя покупцями, яких цікавить не кількість, а якість; і що все інше — природна поведінка, майже дитяча безтурботність і доброзичливість, прагнення до вияву найпростіших людських чеснот — також є частиною кабальної угоди з богами й здобуте в боротьбі, якої вона й уявити собі не могла. За зовнішніми ознаками Дайвери стояли тоді на вершині еволюції цілого класу — через те більшість людей здавалися поряд з ними такими незграбними,— але насправді в їхньому житті вже розпочався процес якісних змін, якого Розмері неспроможна була помітити.

Разом з усіма дівчина пила херес і заїдала хрустким печивом. Дік Дайвер довго дивився на неї холодними

блакитними очима; нарешті його вольові й лагідні уста розтулилися, і він з притиском сказав:

— Знаєте, я давно вже не бачив таких дівчат, як ви,— таких, щоб справді квітли на очах.

Потім Розмері невтішно ридала, припавши обличчям до колін матері.

— Мамо, я кохаю його. Кохаю нестямно — я ніколи не думала, що зі мною може статися таке. А він одружений, і дружина в нього така гарна — ну що мені робити, га? Ой, якби ж ти знала, як я його кохаю!

— Цікаво було б його побачити.

— Його дружина запросила нас на п'ятницю на вечерю.

— Якщо ти закохалася, то не плач. Закохані не плачуть, а сміються.

Розмері звела на неї очі, хитнула головою, струшуючи сльози, і всміхнулася. Мати завжди мала на неї великий вплив.

V

Розмері поїхала до Монте-Карло в поганому настрої — наскільки це взагалі було для неї можливо. Стрімкий і вибоїстий шлях привів її в Ля-Тюрбі, до старої тамтешньої кіностудії, яку тепер саме перебудовували. Поки вона стояла перед гратчастою брамою, чекаючи відповіді на свою записку, їй здавалося, що вона знов у Голлівуді. На подвір'ї валявся химерний мотлох, що залишився після недавніх зйомок,— подерті декорації, які зображали вуличку індійського міста, великий кит з пап'є-маше, вишня-велетень із плодами завбільшки як баскетбольні м'ячі, яка, зрештою, здавалася тут просто екзотичним деревом, місцевою рослиною на зразок амаранту, мімози, коркового дуба чи карликової сосни... Далі стояло кафе-закусочна, а за ним — два схожі на великі сараї знімальні павільйони. І скрізь, куди не глянь, обличчя — підмальовані, пофарбовані, обличчя людей, що терпляче ждали і сподівалися чогось.

Хвилин за десять до воріт підбіг молодик із чуприною канаркового кольору.

— Заходьте, міс Хойт. Містер Брейді саме на зйомках, але він зараз прийме вас. Вибачте, що вам довелося

чекати, але ці французькі мамзелі такі пронозисті — життя від них немає.

Адміністратор студії відчинив маленькі двері в глухій стіні павільйону, і Розмері, несподівано для себе зрадівши знайомій обстановці, ввійшла слідом за ним у півтемряву. Там і тут у сутінках бовваніли постаті — обертали до неї попелясто-сірі обличчя, мов душі в чистилищі, потривожені появою смертного. Чувся гомін притишених голосів, здалеку долинало ніжне тремоло фісгармонії. Обійшовши фанерну перегородку, вони опинилися перед залитою білим тріскотливим світлом площадкою, посеред якої нерухомо, ніс у ніс, стояли французький актор — манишка, комір і манжети яскраво-рожевого кольору — і американська актриса. Вони дивилися одне на одного осклілими очима — здавалось, вони стоять так уже не одну годину; час спливав, але вони не міняли пози, не ворушилися. Батарея юпітерів раптом з лютим сичанням погасла, потім спалахнула знову; десь далеко жалібно застукотів молоток — наче хтось просився, щоб його впустили в темну порожнечу, в ніщо; згори, з-поміж сліпучих ліхтарів, вигулькнуло синє обличчя й гукнуло щось незрозуміле в темряву під дахом. Потім просто перед Розмері залунав, розколовши тишу, чийсь гучний голос:

— Золотко, панчохи можеш не знімати, хай деруться. Не страшно, як роздереться і десять пар. А ця сукенка коштує п'ятнадцять фунтів.

Той, хто говорив це, позадкував і наштовхнувся на Розмері. Тоді адміністратор студії сказав:

— Обережно, Ерле, це міс Хойт.

Вони бачилися вперше. Брейді справляв враження енергійної, запальної людини. Потискуючи їй руку, він окинув її швидким поглядом — знайомий початок, що вже не бентежив дівчину, а лише викликав невиразне почуття зверхності до співрозмовника. Якщо її особа являє собою якусь вартість, то чом не скористатися з цього?

— Я вас чекав з дня на день,— сказав Брейді. Голос його звучав надто владно як на буденну розмову, та заразом у ньому вчувався легкий призвук кокні [1].— Як вам їздилось?

— Непогано, але вже хочеться додому.

---

[1] Говірка лондонського простолюду.

— Та що ви! — запротестував він.— Не поспішайте, я хочу поговорити з вами. Я дивився вашу «Татову доньку» в Парижі — мушу вам сказати, зроблено чудово. Після перегляду я одразу ж зателефонував у Голлівуд, щоб довідатися, чи ви маєте новий контракт.

— На жаль, я вже маю іншу пропозицію.

— Який фільм, господи, який фільм!

Щоб не всміхнутися на знак згоди, бо це було б нескромно, Розмері насупилася.

— Нікому, однак, не хочеться лишатися все життя героєм однієї картини.

— Авжеж, авжеж, цілком слушно. Які ж у вас наміри?

— Мати вирішила, що мені слід відпочити. А повернувшись, ми або підпишемо контракт з «Ферст нешнл», або поновимо угоду з «Феймес».

— Хто це «ми»?

— Моя мати. Вона веде всі мої справи. Я без неї — ні кроку.

Він знов окинув її очима з голови до ніг, і Розмері раптом відчула, що цей погляд прошив її наскрізь. Ні, він не примусив серце радісно затрепетати, не викликав того щасливого піднесення, яке вона відчула вранці на пляжі під поглядом Діка Дайвера. Це був ніби електричний розряд. Очі Брейді зрадили його хіть, і попри свою дівочу цноту Розмері подумала, що могла б віддатися йому. Віддатися, а через півгодини забути про нього, як забувають про партнера, якого цілують перед кінокамерою.

— Де ви зупинилися? — спитав Брейді.— Ага, у Госса. Ну що ж, і в мене цей рік розпланований до кінця, але моя пропозиція лишається в силі. Відколи я працював з Конні Толмедж, ви — перша дівчина, яку я заангажував би відразу і не вагаючись.

— І я б залюбки у вас знялася. Чому ви не повертаєтесь до Голлівуда?

— Ненавиджу те бісове кубло. Мені й тут добре. Почекайте — я дозніму цей епізод і покажу вам студію.

Він повернувся на площадку і стиха почав щось пояснювати акторові-французу.

Минуло п'ять хвилин — Брейді все говорив, а француз слухав, переступаючи з ноги на ногу, й кивав головою. Нараз Брейді обернувся, гукнув щось угору, і в ту ж мить, засичавши, спалахнули юпітери. Розмері знов

огорнули знайомі звуки Лос-Анджелеса. Не боячись ні цих звуків, ані темного лабіринту перегородок, охоплена бажанням знов опинитися вдома, вона рушила до виходу. Знаючи, в якому настрої буде Брейді після зйомок, вона не хотіла продовжувати розмову з ним, але почуття, навіяні перебуванням на студії, не залишили її й після того, як вона вийшла за браму. Середземномор'я вже не здавалося їй сонним царством: адже й тут знімали фільми! Всі без винятку перехожі на вулицях тепер подобалися їй, і по дорозі на вокзал вона купила собі пару сандаль.

Мати була задоволена: Розмері дотрималась усіх її напучень,— але вона хотіла якнайшвидше благословити дочку на самостійне життя. Хоч на вигляд місіс Спірс була жінка бадьора й діяльна, душа її втомилася. Доглядати смертельно хворого — тяжке випробування, а їй випало пройти через це двічі...

VI

Приємно збуджена рожевим вином, Ніколь Дайвер вийшла після ленчу в свій чудовий — жодної зайвої травинки! — сад і пішла стежкою, так високо схрестивши руки на грудях, що штучна камелія на плечі торкнулася її щоки. Сад починався від будинку — разом вони утворювали одне ціле — і з двох боків межував із старим селом, а його нижній край уступами спускався до моря.

Попід кам'яною огорожею з боку села все було запорошено: покручені виноградні лози, евкаліпти й лимонні дерева, навіть садова тачка — недавно покинута тут, вона вже вгрузла в землю, змертвіла й почала трухлявіти. Ніколь не раз дивувалася, що з другого боку огорожі, за грядкою півоній, починався зовсім інший світ — царство зелені й прохолоди, де, омиті ніжною росою, кучерявилися пелюстки й листя.

На шиї Ніколь був пов'язаний бузковий шарф, і бузковий відсвіт від нього, якого не могло знебарвити навіть сліпуче сонячне проміння, лягав на її обличчя й на землю під її ногами. Обличчя було зосереджене, майже суворе, лише у виразі зелених очей прозирала якась розгубленість, безпорадність. Її золотаве колись волосся

потемнішало, але тепер, у свої двадцять чотири роки, вона була вродливішою, ніж у вісімнадцять, коли золото кучерів затьмарювало всі інші її принади.

Оповитою ледь чутним запахом квітів стежкою з бордюром із білих камінців вона вийшла на майданчик, з якого видно було море; тут між віттям смоковниць висіли не засвічені ліхтарики, під великим базарним парасолем із Сієни стояли стіл і плетені крісла, а посередині височіла величезна пінія, найбільше дерево в саду. Ніколь зупинилась і, неуважливо дивлячись на густий поріст ротиків та красолі під пінією — наче хто навмання сипнув під дерево жменьку насіння,— прислухалася до сердитих голосів і плачу, що раптом долинули з дому; певно, діти щось не поділили між собою. Коли галас розтанув у гарячому повітрі, вона рушила далі, повз калейдоскоп півоній, що стелилися рожевими хмарами, чорних і коричневих тюльпанів, тендітних троянд на фіолетових стеблах, троянд прозорих, мов цукрові квіти у вітрині кондитерської,— аж поки це бурхливе скерцо кольорів, мовби досягши найвищого напруження, не урвалося зненацька — далі вологі східці збігали на п'ять футів униз, на другий виступ.

Тут була криниця, і цямриння над нею навіть у найспекотливіші дні лишалося вогким і слизьким. Обійшовши криницю, Ніколь піднялася східцями, що вели на город. Хода в неї була швидка — вона любила рухатися, хоч іноді здавалася втіленням спокою — глибокого й загадкового. Пояснювалося це тим, що в неї був невеликий запас слів, а ще менше — віри в їхню силу, отже, на людях Ніколь здебільшого мовчала, докидаючи слово лише тоді, коли без цього вже не можна було обійтися,— і то з ощадливістю, яка межувала із скупістю. Але коли така небалакучість починала бентежити малознайомих співрозмовників, Ніколь раптово підхоплювала нитку бесіди й починала торохтіти без упину, сама собі дивуючись, а потім так само раптово замовкала, майже злякано, немов слухняний мисливський собака, який виконав усе, що від нього вимагалося, та ще й навіть трохи перестарався.

Стоячи посеред зеленого ворсистого килима городу, Ніколь побачила Діка, який простував стежкою до своєї майстерні. Вона почекала, поки він зник, потім через грядки молодої салати пройшла до невеличкого звіринця, де відразу зашаруділи кролі, різноголосо й зухвало

загомоніли голуби й папуга. Спустившись звідти на інший прискалок, вона підійшла до невисокого, вигнутого підковою парапету й глянула вниз. Із сімсотфутової висоти перед нею відкрилося Середземне море.

Місце, де вона стояла, було колись центром гірського селища Тарм. На цій скелі донедавна тулилася купка селянських хатин; п'ять із них об'єднали в одну споруду — віллу, а чотири знесли й на їхньому місці посадили сад. Огорожу, однак, лишили стару, і тому знизу, з шосе, садиба не вирізнялася з-поміж фіолетово-сірого скупчення тармських будинків.

Ніколь постояла хвильку, дивлячись на море, але там роботи не було навіть для її невтомних рук. Тим часом Дік вийшов із свого флігеля з підзорною трубою й почав наводити її на схід — на Канн. За мить у поле його зору потрапила Ніколь; він одразу ж зник у своїй майстерні й вигулькнув звідти — вже з мегафоном. Він мав силу-силенну всіляких технічних іграшок.

— Ніколь! — прогримів він.— Я забув попередити тебе про своє останнє апостольське діяння: я запросив також місіс Абрамс, оту сиву даму.

— Я так і знала. Це неподобство!

Її слова чітко пролунали в тиші, і, щоб не вийшло так, ніби вона сміється з його іграшки, Ніколь гукнула голосніше:

— Ти мене чуєш?

— Чую.— Він опустив був мегафон, але зразу ж підніс його до рота.— Я хочу запросити ще декого. Отих двох молодиків.

— Гаразд, запрошуй,— лагідно погодилася вона.

— Я хочу влаштувати справді скандальну вечірку. Щоб були і сварки, і перелюбство, щоб хтось образився й пішов, хряснувши дверима, і щоб яка-небудь дама зомліла у вбиральні. Це буде не вечірка, а чудо!

Він зник у майстерні, але Ніколь уже знала, що його пойняв добре знайомий їй настрій,— напад непогамовного збудження, яке передавалося всім довкола й незмінно кінчалося глухою тугою, якої він ніколи не показував, але яку вона завжди вгадувала. Приводом до веселощів ставала часом дрібничка, значення якої аж надто перебільшувалось, і в таких випадках Дік маніпулював людьми справді віртуозно. За винятком хіба затятих циніків та недовірків, усі довкола переймалися беззастережною, сліпою любов'ю до нього. А реакція при-

ходила потім, коли він усвідомлював, скільки сили й снаги розтрачено надаремне. Оглядаючись іноді назад, на роздмухане ним карнавальне вогнище пристрастей, він жахався, як жахається часом генерал, дивлячись на криваву січу — наслідок власного наказу, відданого, щоб задовольнити йому самому незрозумілий інстикт кровожерності.

Але люди, що бодай ненадовго опинилися в товаристві Діка Дайвера, мали дивне почуття: їм здавалося, ніби він не випадково вирізнив їх з-поміж інших, а побачив у їхній долі винятковість, якою можна пишатися. Він блискавично полонив серця своєю надзвичайною уважністю й чарівливою чемністю, здобуваючи перемогу раніше, ніж переможені встигали усвідомити це. І тоді без зайвих слів, аби не прив'яла перша квітка дружби, він широко розчиняв перед ними браму в свій чудесний світ. Поки вони беззастережно корилися законам цього світу, Дік робив усе, щоб вони почувалися в ньому щасливо; та досить їм було хоч на мить узяти ці закони під сумнів, Дік немов розчинявся в повітрі у них перед очима, не лишаючи навіть спогаду про свої слова та вчинки.

О пів на дев'яту того вечора він вийшов зустрічати перших гостей, церемонно несучи плащ на руці, як тореадор накидку. Вірний собі, він, привітавшись із Розмері та її матір'ю, помовчав, даючи їм першим розпочати розмову,— мов розраховуючи на те, що звук власного голосу допоможе їм швидше освоїтися на незнайомому місці.

Розчервонілі, збадьорені свіжим гірським повітрям, Розмері і місіс Спірс зацікавлено роздивлялися довкола. Буває, ознаки величі людей небуденних виявляються навіть у перекручених мовних зворотах; отак і дбайливо виплекану красу вілли «Діана» не потьмарювали навіть такі тривіальні недоречності, як нічим не виправдана поява покоївки чи корок від шампанського під ногою. Поки прибували перші гості — провісники нічних розваг, у будинку повільно завмирало денне життя, останнім виявом якого була вечеря малих Дайверів та їхньої гувернантки на відкритій терасі.

— Який чудовий сад! — вигукнула місіс Спірс.

— Це сад Ніколь,— сказав Дік.— Вона не спускає з нього ока, все порається в ньому, лікує від усіляких хвороб. Боюся, що й вона сама одного чудового дня за-

хворіє на яку-небудь плямистість чи фітофтороз.— Потім, посварившись пальцем на Розмері, сказав їй жартівливим голосом, у якому, здавалось, бриніла батьківська турботливість: — Мій обов'язок тепер — урятувати вас від сонячного удару; я подарую вам пляжного капелюха.

Він повів їх на тересу, де заходився готувати коктейль. Прибув Ерл Брейді й здивувався, побачивши Розмері. Тут він поводився спокійніше, ніж на студії, неначе залишив свої химери за її брамою, але Розмері, миттю порівнявши його з Діком Дайвером, рішуче віддала перевагу останньому. Поряд з Діком Ерл Брейді видавався трохи неотесаним, навіть трохи вульгарним; але й тепер, дивлячись на нього, вона відчула щось схоже на електричний розряд.

Ерл тим часом приязно, як давній знайомий, звернувся до дітей, які щойно підвелися з-за столу:

— Ну, Ланьє, може, заспіваєш нам пісеньку? Заспівай нам разом з Топсі яку-небудь гарну пісеньку.

— А яку б ви хотіли? — спитав хлопчик, кумедно розтягуючи слова, як усі американські діти, що виросли у Франції.

— Ну хоча б «Mon ami Pierrot».

Не манірячись, брат і сестра стали поряд, і у вечірній тиші полинули два тоненькі дзвінкі голосочки:

Au clair de la lune,
Mon ami Pierrot,
Prête-moi ta plume
Pour écrire un mot,
Ma chandelle est morte,
Je n'ai plus de feu,
Ouvre-moi ta porte,
Pour l'amour de Dieu [1].

Пісенька скінчилася; діти, червонощокі в призахідному промінні, всміхаючись, вислухали оплески; Розмері думала про те, що вілла «Діана» — це і є, мабуть, центр всесвіту. На такій сцені конче повинно статися якесь

[1] Місяць з хмари вийшов,
Друже мій П'єро,
Написати вірша
Дай мені перо!
Вже погасла свічка,
І нема вогню,
Ах, впусти в світличку,
Я тебе молю! *(Франц.)*

диво. Вона ще більше пожвавішала, зачувши дзенькіт коло хвіртки — сигнал про прибуття нових гостей.

Подружжя Маккіско, місіс Абрамс, містер Дамфрі й містер Кампіон підійшли до тераси.

Розмері аж гірко зробилося від розчарування — вона кинула швидкий погляд на Діка, не розуміючи, навіщо тут оці недоречні люди. Але його обличчя зберігало свій звичайний приємний вираз. Він привітав гостей з гідністю й повагою, що засвідчували його віру в їхні безмежні й ще не розкриті можливості. І Розмері була така захоплена Діком, що незабаром уже й сама сприймала як належне присутність Маккіско та їхніх друзів, і їй навіть здавалося, що вона сподівалася побачити їх тут.

— Ми з вами зустрічалися в Парижі,— сказав Маккіско Ейбові Норту, який разом з дружиною прийшов слідом за ними.— Власне, навіть двічі.

— Атож, атож, пригадую,— відповів Ейб.

— А де саме, пригадуєте? — спитав Маккіско замість того, щоб задовольнитися такою відповіддю й поставити крапку.

— Де саме? Здається... Здається...— Ейб не хотів далі прикидатися.— Ні, не пригадую.

Ця коротка розмова заповнила паузу; Розмері подумала, що тепер хтось мав би заговорити на іншу тему, але Дік не робив нічого, щоб розділити цих останніх гостей чи бодай обеззброїти якимось зауваженням місіс Маккіско, яка весь час погордливо кривилася. Він не шукав виходу з цього ніякового становища, бо знав, що воно не загрозливе й усе владнається саме собою. Свої сили він беріг для тієї куди важливішої миті, коли, поставши перед гістьми в усьому своєму блиску, він подасть їм усім знак до розваг.

Розмері стояла поряд з Томмі Барбаном, сьогодні особливо похмурим і сердитим — здавалося, він мав на те якусь свою причину. Він сказав Розмері, що завтра від'їздить.

— Повертаєтеся додому?

— Додому? В мене дому немає. Я їду на війну.

— На яку війну?

— Яку? А на будь-яку. Я останнім часом газет не читав, але, напевно, де-небудь війна обов'язково точиться. Не може бути, щоб десь не воювали.

— А вам хіба однаково, за що воювати?

— Атож, аби до мене по-людському ставилися. Коли мене обсідає нудьга, я їду до Дайверів, бо знаю: звідси мені через тиждень-два захочеться на війну.

Розмері спідлоба глянула на нього:

— Але ж ви приятелюєте з Дайверами.

— Атож, особливо з нею, але в їхньому товаристві в мене завжди виникає бажання йти на війну.

Вона спробувала зрозуміти його, але не змогла. Як на неї, вона б ніколи не розлучалася з Дайверами.

— Ви напівамериканець,— сказала вона, неначе цим усе пояснювалося.

— І напівфранцуз, і освіту здобув в Англії, і відколи мені сповнилося вісімнадцять, я встиг повоювати під прапорами восьми держав. Але, будь ласка, не думайте, що я не люблю Дайверів,— я їх дуже люблю, особливо Ніколь.

— Хіба ж їх можна не любити,— просто сказала вона.

Цей чоловік раптом ніби відштовхнув її від себе. В словах його відчувався якийсь неприємний натяк, і їй захотілося захистити своє захоплення Дайверами від його блюзнірської неповаги. Вона зраділа, що не сидітиме поруч з ним за обідом; коли вона разом з усіма йшла до столу, накритого в саду, в її вухах усе ще звучало: «особливо Ніколь».

Поки вони йшли стежкою, вона опинилася на хвилину поряд з Діком Дайвером. Він променів таким ясним, упевненим спокоєм, що всі її сумніви зблякли й розвіялися. Вже рік,— а для неї це була ціла вічність,— вона мала і гроші, і неабияку славу й зналася із знаменитими людьми, які, зрештою, здавалися вдові лікаря та її дочці лише збільшеними копіями їхніх паризьких готельних сусідів. Розмері мала романтичну вдачу, але на романтику життя її було бідне. Дбаючи про доньчину кар'єру, мати твердою рукою боронила її від усяких дешевих і легких перемог, що їх життя пропонувало щокроку; та Розмері й сама вже вміла відділяти зерно від полови; вона працювала в світі ілюзій, але не жила в ньому. І коли мати поглядом показала їй, що схвалює Діка Дайвера, то це й означало: справа варта заходу; то був дозвіл іти вперед, не спиняючись ні перед чим.

— Я весь час милувався вами,— сказав Дік, і вона знала, що це правда.— Ми вас дуже полюбили.

— А я закохалась у вас із першого погляду,— стиха промовила вона.

Він удав, ніби не надає значення її словам, ніби вони просто обмінялися компліментами.

— З новими друзями,— сказав він серйозно, вкладаючи в свої слова якийсь важливий зміст,— з новими друзями часто почуваєшся краще, ніж з давніми.

Це зауваження, яке вона, щиро кажучи, не зовсім зрозуміла, він зробив, коли вони вже підійшли до столу, що повільно випливав із сутінків у дедалі яскравішому світлі ліхтарів. Серце її радісно тьохнуло, коли вона побачила, що Дік запросив її матір сісти праворуч від себе; сама вона опинилася між Луїсом Кампіоном і Брейді.

Переповнена почуттями, Розмері обернулася до Брейді, щоб висповідатися йому, але холодна іскра, що блиснула в його очах на першу ж згадку про Діка, засвідчила, що вона звернулася не туди, куди слід. Тоді й Розмері не дозволила йому покласти долоню на її руку, і за обідом вони весь час розмовляли на професійні теми — цебто говорив він, а вона слухала з чемною цікавістю, хоча думками витала десь-інде так явно, що він навряд чи не помічав цього. Час від часу вона вхоплювала уривки фраз і доповнювала їхній зміст тим, що відбилося в підсвідомості,— так іноді, почувши зненацька бій годинника, безпомилково визначаєш, скільки разів він пробив, бо вухо само вело лік ударам.

VII

Коли Брейді на хвильку замовк, Розмері подивилась туди, де між Томмі Барбаном і Ейбом Нортом сиділа Ніколь. Її волосся, густе, як шерсть чау-чау, пінилося і яскріло в мерехтливому світлі свічок. Розмері прислухалася, зачарована низьким, чітким голосом.

— Бідолаха! — вигукнула Ніколь.— Чого це вам закортіло перепиляти його навпіл?

— Ясна річ, хотів побачити, що в нього всередині. Невже вам не цікаво, що в офіціанта всередині?

— Старі меню,— засміялася Ніколь,— череп'я битого посуду, чайові, недогризки олівців.

— Напевне, але це ще треба науково довести. Крім того, пилку я мав не якусь, а музичну, тож і видовище було б зовсім не страшне.

— Ви збиралися грати на ній під час операції? — поцікавився Томмі.

— На жаль, до цього не дійшло. Він усе зіпсував своїм лементом. Так репетував, що ми злякались: ще, боронь боже, увередиться.

— Все-таки дивно,— мовила Ніколь.— Щоб ото один музикант узяв інструмент у іншого і...

Минуло тільки півгодини, відколи вони посідали за стіл, а вже сталася відчутна зміна: один по одному присутні позбулися хто турботи, хто тривоги, хто підозри — і ставали самі собою в найкращих своїх виявах — стали гістьми Дайверів. Насуплений чи байдужий вигляд засмутив би господарів, і тому всі аж світилися приязню, а Розмері, спостерігаючи це, переймалася любов'ю і вдячністю до них усіх, за винятком Маккіско, який і тут примудрявся триматися осібно,— що пояснювалося, до речі, не так злостивістю, як бажанням закріпити вином той гарний настрій, з яким він сюди прийшов. Відкинувшись на спинку стільця між Ерлом Брейді, якому він докинув кілька ущипливих зауважень щодо мистецтва кіно, і місіс Абрамс, якої він взагалі не помічав, Маккіско свердлив Діка Дайвера поглядом, сповненим нищівної іронії; час від часу він, проте, сам псував ефектність своєї пози спробами втягти Діка в розмову через весь стіл.

— Ви приятелюєте з Вен-Б'юреном Денбі? — запитував він.

— Здається, я вперше чую це ім'я.

— А я був певен, що ви приятелюєте,— роздратовано наполягав Маккіско.

Не спромігшись завести розмову про містера Денбі, він зачепив ще кілька тем, так само невдалих, але щоразу його ніби паралізувала чемна увага Діка, і перервана ним розмова по короткій паузі точилася далі без його участі. Маккіско намагався втручатися і в інші розмови, але виходило це в нього так, наче він потискував порожню рукавичку, а не руку, і врешті-решт він замовк з утомленим виглядом дорослої людини, знудженої дитячою компанією, й зосередив свою увагу на шампанському.

Розмері обводила поглядом стіл, стежачи за настроєм гостей так пильно, наче готувалася на роль їхньої мачухи. Тепле світло свічок, поставлених у вазі з яскравими гвоздиками, падало на обличчя місіс Абрамс — рум'яне від «Вдови Кліко», воно пашіло здоров'ям, привітністю, дитячою добротою; поряд з нею сидів містер

Ройял Дамфрі, чия дівоча врода не так впадала в око в цій святковій обстановці. Його сусідкою була Вайолет Маккіско; від випитого все гарне і принадне в ній розквітло, і вона покинула на час спроби осмислити двозначність свого становища — становища дружини кар'єриста, який не зробив кар'єри.

Далі — Дік, обтяжений турботами, що їх він зняв зі своїх гостей, поглинутий своїми обов'язками господаря.

Потім її мати, як завжди бездоганна.

Потім Барбан, що розважав її матір невимушеною світською бесідою,— за це Розмері знову перейнялася симпатією до нього.

Потім Ніколь. Розмері якось по-новому побачила її й подумала, що зроду не зустрічала гарнішої жінки. Її обличчя — обличчя святої, образ скандінавської мадонни — сяяло крізь сніговій дрібної комашні, що летіла на свічки, тепло рожевіло в світлі порозвішуваних на пінії ліхтариків. Яким спокоєм віяло від неї!

Ейб Норт пояснював їй свій моральний кодекс.

— Авжеж, він у мене є,— наполягав він.— Людина не може жити без морального кодексу. А мій полягає в тому, що я — проти спалювання відьом. Як почую, що десь спалили відьму, мене аж жаром обсипає.

Брейді встиг розповісти Розмері, що Ейб Норт — композитор, який уславився зовсім молодим, але вже років сім нічого не пише.

Далі сидів Кампіон; хоч як це дивно, сьогодні він не кривлявся й навіть виявляв до своїх сусідів щось схоже на материнське піклування. Потім Мері Норт, така весела, що неможливо було не всміхнутися, дивлячись, як поблискують білі дзеркальця її зубів — її розтулені уста були округлені, немов у беззвучному вигуку насолоди.

І нарешті Брейді, який помалу узгоджував із світськими манерами свою енергію, спрямовану звичайно на безпардонне самоствердження, на хизування власним душевним здоров'ям та вмінням зберігати його ціною байдужості до чужих вад.

Для Розмері, схожої своєю наївною довірливістю на юну героїню із книжечок місіс Бернет, ця вечірка була немовби поверненням додому, немовби відпочинком після солоних дотепів і непристойностей Дикого Заходу. В темряві саду іскорками спалахували світлячки, десь

далеко внизу під скелею гавкав собака. Здавалося, стіл піднісся над землею, як піднята механізмом сцена, і у тих, хто сидів за ним, виникало таке почуття, ніби вони лишилися самі в темряві всесвіту, і смаку їжі, яку вони споживають, уже не дано буде звідати нікому після них, і нікого більше не зігріє тепло, що сповнює їхні серця. Місіс Маккіско стиха, щасливо засміялася, і, немов це був знак, що вознесіння в емпірей завершене, Дайвери раптом засяяли усмішками, ще більшою привітністю й приязню, немов прагнучи винагородити своїх гостей, які вже й так звеличилися у власних очах завдяки тонким лестощам, чемності й запобігливості господарів, за всі ті блага, які їм, можливо, довелося залишити на далекій землі. Якусь мить вони обоє, здавалося, розмовляли з кожним зокрема і з усіма разом, запевняючи їх у своїй приязні, своїй любові. І якусь мить обличчя, звернені до них, нагадували обличчя бідних дітей, яких добродійник запросив на різдвяну ялинку. А тоді зненацька все зникло — вечеря закінчилася, магічна сила, що перенесла гостей з-за звичайного обіднього столу в розріджену атмосферу високих почуттів, вичерпалася, перше ніж вони усвідомили, що перебувають у цій атмосфері, перше ніж відчули себе богами.

Але розлита в повітрі чарівність теплого, запашного півдня, чарівність скрадливої темряви й далекого примарного плюскоту середземноморських хвиль не зникла, вона перелилася в Дайверів, стала часточкою їхнього єства. Розмері побачила, як Ніколь умовляє її матір прийняти в подарунок жовту театральну сумочку, яку та похвалила.

— Речі повинні належати тим, кому вони подобаються,— казала Ніколь, складаючи до сумочки всі дрібнички жовтого кольору, що були під рукою — олівець, циліндрик з помадою, записничок,— бо вони пасують одне до одного.

Ніколь зникла, а незабаром Розмері помітила, що й Діка ніде немає; гості розійшлися по саду, дехто подався до тераси.

— Вам до вбиральні не треба? — спитала в Розмері місіс Маккіско.

Розмері такої потреби не мала.

— А мені треба,— заявила місіс Маккіско.— Я йду до вбиральні.— І з виглядом жінки, що зневажає всілякі

умовності, вона попрямувала до будинку, супроводжувана осудливим поглядом Розмері.

Ерл Брейді запропонував спуститися вниз, до парапету, але Розмері вирішила, що час уже і їй заявити свої права на Діка Дайвера, й лишилася чекати його, прислухаючись тим часом до суперечки між Маккіско та Барбаном.

— Чого ви надумали воювати проти радян? — питав Маккіско.— Адже вони здійснюють найбільший експеримент в історії людства! А Ріфська республіка чим перед вами завинила? Як на мене, якщо вже виявляти геройство, то на боці тих, хто воює за справедливу справу.

— А як визначити, чия справа справедливіша? — сухо спитав Барбан.

— Ну, це кожній розумній людині ясно.

— Ви комуніст?

— Я соціаліст,— відповів Маккіско,— і співчуваю Росії.

— А я — солдат,— чемно всміхнувся Барбан.— Мій фах — убивати людей. Я бився з ріфами, бо я європеєць, а з комуністами б'юся тому, що вони зазіхають на мою власність.

— Ну, це вже така обмеженість...

Маккіско озирнувся, шукаючи спільників, щоб разом з ними підняти на глум Барбана, але нікого не побачив. Він не розумів того, з чим зіткнувся в Барбані — ні мізерності його запасу ідей, ані складності традицій, на яких його виховано. Що таке ідеї, Маккіско знав, і, пізнаючи світ, навчався розбиратись у дедалі більшій їх кількості; але, опинившись віч-на-віч з людиною, яку він подумки назвав «йолопом», людиною, що, не висловивши жодної вагомої думки, не дала йому, однак, відчути власної вищості, Маккіско поспішив заспокоїти себе висновком, що Барбан — кінцевий продукт віджилого світу, а отже, й нічого не вартий. Від зустрічей з представниками американської аристократичної еліти Маккіско виніс враження, що найтиповішими рисами її є незграбний, дешевий снобізм, хизування власним неуцтвом і цинічна брутальність, запозичені в англійців, але без урахування тих чинників, які надають змісту англійському філістерству й англійській грубості,— й перенесені до країни, де навіть щонайменші знання й мінімальна ввічливість цінуються більше, ніж деінде,—

власне, ті риси, квінтесенцією яких став так званий «гарвардський стиль» початку століття. Одного з таких аристократів він побачив у Барбані, а що напідпитку він забув про свій страх перед такими людьми, то це неминуче мало завести його в халепу.

Розмері було чомусь соромно за Маккіско. Вона сиділа зовні спокійна, але внутрішньо палала бажанням швидше побачити Діка Дайвера. З її місця за столом, де, крім неї, лишилися тільки Барбан, Маккіско та Ейб, їй видно було стежку, обсаджену миртом і папороттю, а за ними — терасу. Замилувавшись профілем матері, що виник на тлі освітлених дверей, Розмері хотіла була підвестися й піти до неї, але з будинку саме примчала задихана місіс Маккіско.

Її аж розпирало від збудження. Вже з того, як вона мовчки витягла стілець, сіла і, втупившись у порожнечу, поворушила губами, видно було, що ця жінка вщерть повна новинами; тож не дивно, що погляди присутніх звернулися до неї, а її чоловік запитав:

— Що сталося, Вай?

— Ох, любий...— почала вона і, обвівши всіх очима, зупинила їх на Розмері.— Ох, люба... Ні, не можу. Страшно й казати.

— Ви серед друзів, заспокойтеся,— сказав Ейб.

— Ох, любі мої, там нагорі я побачила таке...

Таємниче похитавши головою, вона замовкла, і то вчасно, бо Барбан підвівся й сказав їй ввічливо, але рішуче:

— Я б не радив вам виносити на люди те, що ви бачили в цьому домі.

VIII

Вайолет голосно, тяжко зітхнула й спробувала надати своєму обличчю спокійнішого виразу.

Нарешті повернувся Дік; відразу все зрозумівши, він розділив Барбана й подружжя Маккіско — завів з Маккіско розмову про літературу, виказуючи сміховинну необізнаність і даруючи, таким чином, співрозмовникові те, чого тому бракувало — хвилинну можливість втішитися почуттям власної вищості. Інших він попросив перенести свічники до будинку, а хто ж відмовиться від приємності пронести темним садом вогник свічки, до того ж на прохання такого люб'язного господаря? Розмері

теж несла один із свічників, терпляче відповідаючи Ройялу Дамфрі на нескінченні розпити про Голлівуд.

«Тепер я заслужила право побути з ним удвох,— думала вона,— і він повинен розуміти це, бо хіба ж він не живе за тими ж законами, яких навчила мене мати?»

Розмері не помилилася. Незабаром він поманив її за собою, і вони подалися геть від будинку, до парапету. Вона не відчувала східців під ногами, а ніби перелітала то на довшу, то на коротшу відстань, ледь відштовхуючись від них.

Біля парапету вони задивилися на Середземне море. Далеко внизу останній екскурсійний катер з островів Лерен плив по затоці, немов випущена в небо повітряна куля на святі Четвертого липня [1]. Він пропливав між чорних островів, м'яко розрізаючи темні хвилі.

— Тепер я розумію, чому ви так любовно говорите про свою матір,— сказав Дік.— Вона ставиться до вас як справжній друг. В Америці небагато, мабуть, таких матерів.

— Моя мама — найкраща в світі,— палко промовила Розмері.

— Я поділився з нею одним задумом... Вона мені сказала, що ви ще не вирішили, скільки пробудете у Франції,— це залежить від вас.

«Це залежить від вас»,— мало не вихопилось у Розмері.

— Отож, оскільки тут уже скінчилося...

— Скінчилося? — перепитала Розмері.

— Тобто скінчився сезон, тут, на Рів'єрі. Минулого тижня поїхала сестра Ніколь, завтра їде Томмі Барбан, у понеділок — Ейб та Мері Норти. Може, цього літа нас чекає ще багато приємних розваг, але вже не тут. Я не люблю довгих проводів — як уже кінчати, то на веселій ноті! — тому і влаштував цю вечірку. А задум у мене ось який: ми з Ніколь їдемо в Париж проводжати Ейба Норта, він повертається до Америки. Може б, і ви поїхали з нами?

— А що сказала мама?

— Їй ця ідея сподобалася. Каже, що сама вона не поїде, бо не хочеться, але вас відпустить.

---

[1] Національне свято в США, день проголошення незалежності.

— Я не була в Парижі, відколи стала дорослою,— сказала Розмері.— З вами я туди — хоч зараз!

— От і чудово.— Чи їй здалося, що в голосі його задзвенів метал? — Бачите, ви всіх нас полонили, щойно з'явилися на пляжі. Ви повні життя, Ніколь відразу сказала, що це ознака артистичної вдачі. Це не та енергія, яка вдовольняється товариством однієї людини чи навіть якоїсь ізольованої компанії.

Внутрішній голос застеріг її: він поволі намагається підштовхнути її під крильце Ніколь, і, опираючись цьому, вона промовила не менш твердо:

— Мені теж відразу схотілось познайомитися з вашою компанією, особливо з вами. Я вже вам казала, що закохалась у вас із першого погляду.

Вона обрала правильний тон. Але безмежність простору між небом і землею вже остудила Діка, вичерпала той поштовх, що спонукав привести її сюди, і він зрозумів усю одвертість її поклику, побачив, яка небезпечна ця сцена без репетицій та завчених слів.

Тепер добре було б, якби вона сама забажала повернутися до будинку, але зробити це було нелегко, надто ж зробити так, щоб не втратити її. Він добродушно всміхнувся, і її ніби обдало холодом.

— Ви ще самі не знаєте, чого вам хочеться. Пішли б і спитали в мами, вона пояснить.

Ці слова приголомшили її. Вона провела пальцями по рукаву його темного піджака, ніби торкнулася гладенького шовку сутани. Відчувши, що зараз уклякне, вона зробила останній постріл:

— По-моєму, ви найчудовіша людина в світі — після мами.

— У вас романтичний погляд на речі.

Він засміявся, і сміх цей погнав їх угору до тераси, де Дік віддав її під опіку Ніколь...

Незабаром — і надто скоро — настав час розходитися, і Дайвери подбали про те, щоб гості швидко дісталися додому. У великій «ізотті» Дайверів умістилися Томмі Барбан із своїм багажем — він мав переночувати в готелі, щоб устигнути на ранковий поїзд,— місіс Абрамс, подружжя Маккіско і Кампіон. Ерл Брейді, який повертався до Монте-Карло, зголосився підвезти до готелю Розмері з матір'ю; разом з ними сів і Ройял Дамфрі, бо машина Дайверів була переповнена.

Ліхтарі ще світилися в саду над обіднім столом; Дайвери провели гостей за ворота й тепер стояли поряд — Ніколь, що, мов чарівна квітка, навіть у нічній темряві висявала красою, і Дік, що голосно прощався з усіма, називаючи кожного гостя на ім'я. Серце Розмері болісно стислося — вона їде, а вони лишаються тут удвох! А потім вона знов подумала: що ж усе-таки побачила у ванній кімнаті місіс Маккіско?

IX

Ніч стояла задушлива, чорна, наче в кошику, підвішеному на самотній тьмяній зірці. Коли передня машина сигналила, то звук в'язнув у густому повітрі. Шофер Брейді волів їхати повільно; задні ліхтарі «ізотти» кілька разів блимнули на звивинах шляху, а потім зовсім зникли. Хвилин через десять, однак, «ізотта» знов завидніла попереду — вона стояла край дороги. Під'їжджаючи, шофер Брейді пригальмував, та в цю мить вона повільно зрушила з місця. Обганяючи «ізотту», вони чули голоси в лімузині й бачили, що шофер Дайверів широко посміхається. А потім, набираючи швидкість, вони помчали далі повз хвилясті скупчення темряви на тлі світлішої ночі, пірнули вниз і, після кількох карколомних поворотів, зупинилися нарешті під масивною брилою готелю Госса.

Години зо три Розмері дрімала, а потім довго лежала з розплющеними очима, підхоплена потоком місячного сяйва. У млосно-солодкій темряві вона будувала в уяві різні обставини, що могли б завершитися поцілунком, але сам поцілунок був безплотний, як у кіно. Потім, повернувшись на другий бік,— то було її перше знайомство з безсонням,— вона спробувала подивитися на все це так, як подивилася б її мати. Тут їй допомагали уривки давніх розмов, напівусвідомлені й напівзабуті, вони спливали тепер у пам'яті, надолужуючи брак життєвого досвіду.

Розмері змалку була привчена до праці. Місіс Спірс витратила скромні заощадження, що лишилися від двох померлих чоловіків, на виховання дочки, і коли на шістнадцятому році життя та розквітла в усій своїй пишнокосій красі, повезла її до Екс-ле-Бен, де, без попередньої домовленості, впровадила дівчину до одного американського кінопродюсера, який лікувався на тому курорті.

Коли продюсер виїхав до Нью-Йорка, вони подалися слідом. Так Розмері склала свій вступний іспит. А що наслідком цього був успіх і перспектива більш-менш забезпеченого життя, то цієї ночі місіс Спірс мала всі підстави сказати їй без слів приблизно таке:

«Тебе готували, власне, не до вінця, а до праці. Тепер тобі трапився перший міцний горішок, що його варто розколоти; тож розколюй його, а про наслідки не думай, вважай, що збагачуєш свій життєвий досвід. Навіть якщо обпечешся сама чи обпечеш його — не страшно, це тебе не зіпсує, бо ти хоч і дівчина, але матеріально не залежиш ні від кого, і в цьому розумінні ти все одно що хлопець».

Розмері не мала схильності до тривалих роздумів — окрім хіба тих випадків, коли подумки славословила свою матір,— але цієї ночі нарешті обірвалася пуповина, що зв'язувала її з матір'ю, тому їй і не спалося. Коли досвіток, напливаючи, присунув небо впритул до шибок балконних дверей, вона підвелася й вийшла на веранду, теплу під її босими ногами. Повітря повнилося таємничими звуками, якийсь настирливий птах раз у раз зловтішно кричав серед дерев над тенісним кортом. Хтось пройшов задвірком готелю; чути було, що людина йде стежкою, потім переходить посипану жорствою алею й піднімається бетонними сходами; за кілька хвилин звуки повторилися в зворотному порядку. Над чорнильного кольору морем темніли обриси високої гори — десь там мешкали Дайвери. Вона уявила їх обох, вони ніби наспівували тиху пісню, що линула до неба, як дим, як прадавній гімн, складений у далекому-далекому краю. Їхні діти сплять, їхня брама замкнута на ніч.

Розмері повернулася до кімнати, накинула на себе халатик, взула сандалі, вийшла знову й попрямувала до парадного входу — майже бігцем, бо аж тепер помітила, що на веранду виходять двері інших номерів і ті двері дихають сном. На широких і білих парадних сходах хтось сидів. Вона злякано зупинилася, але ту ж мить упізнала Луїса Кампіона й побачила, що він плаче.

Він плакав беззвучно й невтішно, по-жіночому здригаючись від ридань. Згадавши сцену з фільму, в якому вона знімалась, і мимоволі повторюючи свою роль, Розмері підійшла і доторкнулася до його плеча. Він зойкнув від несподіванки, не зразу впізнавши її.

— Що сталося? — Вона дивилася йому просто в очі, і в погляді її була зичливість, а не холодна цікавість.— Чи можу я вам чимось допомогти?

— Ніхто вже мені не допоможе. Я знав, що так буде. Я сам у всьому винен. І так щоразу, щоразу!

— Ви все ж таки скажіть,— що сталося?

Він глянув на неї, немов зважуючи, чи варто казати. І похитав головою:

— Ні. Ви ще надто молоді, ви не знаєте, що таке муки кохання. Які це страждання, який біль. Краще нечула молодість, ніж оце. Зі мною це не вперше, але такого ще не було — щоб отак несподівано, мов грім з ясного неба...

Швидко розвиднювалося, і Розмері побачила раптом, яке в нього бридке обличчя. Ні поглядом, ні порухом вона не виказала своєї раптової відрази, але Кампіон, видно, щось відчув і поспішив перемінити розмову:

— Десь тут поблизу Ейб Норт.

— Як, адже він мешкає в Дайверів!

— Але він приїхав. Невже ви не знаєте, що сталося?

На третьому поверсі з грюкотом розчинилися віконниці і типово англійський голос гримнув, карбуючи кожне слово:

— Дуже прошу припинити балачки!

Розмері й Кампіон слухняно зійшли вниз і сіли на лаві при доріжці на пляж.

— То ви й справді нічого не знаєте? Любонько, сталося неймовірне...— Він аж повеселішав, наперед смакуючи враження, яке справить його новина.— І то так несподівано, так нагло! Ах, недаремно я уникаю неврівноважених людей — мої нерви їх просто не витримують...

Він переможно дивився на неї. Ох і здивується ж вона!

— Любонько,— урочисто виголосив він, поклавши руку їй на стегно й весь нахиляючись до неї, показуючи, що це не випадковий жест — він почувався тепер цілком упевнено.— Має відбутися дуель.

— Що-о?

— Дуель на... Ми поки що не знаємо, на чому.

— Але між ким?

— Зараз я вам усе розповім.— Він голосно зітхнув і повів далі таким тоном, наче все це сталося з її вини, але він — бог із нею — не збирається її звинувачува-

ти.— Ви ж їхали в іншій машині. Вважайте, що вам пощастило,— мені це коштувало щонайменше двох років життя. І, головне, все сталося так швидко, так несподівано!

— Що ж усе-таки сталося?

— Не знаю навіть, як це почалося. Вона раптом заговорила...

— Хто — вона?

— Вайолет Маккіско,— він притишив голос, наче хтось їх підслуховував.— Але про Дайверів — нічичирк, бо він погрожував голову відірвати кожному, хто бодай словом прохопиться про них.

— Хто погрожував?

— Томмі Барбан. Тож я вам нічого не казав, домовились? І ми так і не дізналися, що хотіла розповісти Вайолет, бо він весь час перебивав її, а потім втрутився Маккіско, і от тепер маємо дуель. Сьогодні вранці — о п'ятій. Через годину.— Він скрушно зітхнув, згадавши про власне лихо.— Ах, краще б це випало мені. Краще б мене вбили на дуелі, бо мені все одно життя не миле.— Він замовк і розпачливо захитався з боку в бік.

Вгорі знову грюкнули залізні віконниці, і той самий англійський голос проказав:

— Послухайте, ви скінчите, нарешті?

З готелю саме вийшов Ейб Норт, якось розгублено огледівся довкола й побачив Кампіона та Розмері на білому тлі неба над морем. Розмері застережливо хитнула головою, перше ніж він встиг заговорити, і вони перейшли до лави трохи далі. Розмері помітила, що Ейб не зовсім тверезий.

— А ви чого не спите? — спитав він.

— Вже виспалася.— Вона ледве не засміялася, згадавши про голос із третього поверху.

— Соловейко спати не дає? — спитав Ейб і сам же відповів: — Атож, соловейко не дає. Цей член гуртка умільців уже, мабуть, розповів вам, що сталося?

Кампіон з гідністю відповів:

— Я знаю тільки те, що чув на власні вуха.

Він підвівся й швидко пішов геть. Ейб присів поряд з Розмері.

— Навіщо ви його образили?

— Хіба? — здивувався Ейб.— Він тут цілу ніч рюмсає, набрид.

— Може, його спіткало якесь лихо.

— Може.

— А що це за історія з дуеллю? Хто з ким буде битися? Коли ми обганяли їхню машину, мені здалося, що у них там діється щось дивне. Але невже це правда?

— Це, звісно, казна-що, і все-таки — правда.

X

— Все почалося, власне, саме тоді, коли машина Ерла Брейді минула «ізотту» Дайверів, що зупинилася край дороги.— Густа досвітня тиша всотувала в себе спокійний Ейбів голос.— Вайолет Маккіско хотіла розповісти місіс Абрамс щось про Дайверів — вона в них на другому поверсі побачила щось таке, що страшенно вразило її. А Томмі, знаєте, за Дайверів горло перегризе. Ніколь таки жінка незвичайна, і дехто її обожнює — на здоров'я,— але важливіше те, що подружжя Дайверів — саме подружжя — важить надто багато для їхніх друзів, дехто навіть не усвідомлює, як багато. Звісно, при такому ставленні щось втрачається, іноді почуваєшся з ними так, наче ти в театрі спостерігаєш чарівний балетний дует — саме так, як у театрі; але насправді тут усе куди складніше, сторонній людині цього не зрозуміти. Хоч би як там було, Томмі — один із тих, хто через Діка зблизився й з Ніколь, і коли місіс Маккіско почала плескати язиком, він її присадив, сказавши:

— Місіс Маккіско, прошу вас припинити цю розмову.

— Я розмовляю не з вами,— відказала вона.

— А я все-таки прошу вас Дайверів не чіпати.

— Вони що ж — святі?

— Облиште Дайверів. Знайдіть собі іншу тему.

Томмі сидів на відкидному сидінні поряд з Кампіоном. Від Кампіона я й дізнався про все це.

— А ви тут не командуйте! — заявила Вайолет.

Знаєте, як воно буває, коли люди пізно вночі їдуть у машині,— хто стиха перемовляється, кому до всього байдуже, бо його нудить після випитого, хто замислився чи просто спить. Отак і тут. Ніхто спочатку не второпав, що сталося, поки машина не зупинилася й Барбан не загорлав, як генерал на кавалерійському параді:

— Геть з машини! Далі йдіть пішки, а не підете, я вас за комір витягну! Я не хочу більше чути ні вас, ні вашої дружини!

— Не бешкетуйте! — закричав містер Маккіско.— Ви користуєтеся тим, що я фізично слабший від вас. Але ви не залякаєте мене! Шкода, що в нас не заведено викликати на дуель.

Отут він, власне, і припустився помилки, бо забув, що Томмі — француз. Томмі відважив йому ляпаса, і шофер натиснув на газ. Саме в цю мить ваша машина об'їжджала їхню. Жінки, звісно, зняли вереск. І вся ця веремія тривала аж до готелю.

Томмі подзвонив якомусь знайомому в Канн і попросив бути його секундантом. Маккіско не схотів брати за секунданта Кампіона,— той, до речі, не дуже й набивався,— а подзвонив мені і попрохав, щоб я негайно приїхав сюди. Вайолет Маккіско була в істериці, місіс Абрамс забрала її до себе, дала їй брому, і та любесенько заснула на її ліжку. Приїхавши, я спробував укоськати Томмі, але він вимагав, щоб Маккіско вибачився перед ним. А Маккіско вперся — хоч ти йому що.

Коли Ейб скінчив, Розмері стурбовано запитала:

— А Дайвери знають, що це через них?

— Ні, і ніколи не дізнаються. Цей йолоп Кампіон не мав права і вам розповідати, але тут уже не зарадиш. А шоферові я сказав: якщо він хоч писне, я видобуду свою музичну пилку... Це бій між чоловіками,— а в Томмі давно вже руки сверблять, йому б на справжню війну...

— Коли б хоч Дайвери про це не дізналися,— сказала Розмері.

Ейб подивився на свій годинник.

— Піду гляну, що поробляє Маккіско. Хочете зі мною? Він такий нещасний! Певно, цілу ніч очей не склепив.

Розмері уявила собі, як ця засмикана, незлагідна людина борсається без сну, чекаючи світанку. З хвилину в ній боролися жалість і відраза, та потім вона кивнула і, сповнена вранішньої енергії, подалася до готелю слідом за Ейбом.

Маккіско сидів на ліжку з келихом шампанського в руці, але від його хмільної войовничості не лишилося й сліду. Хирлявий, блідий, жалюгідний, він, видно, зовсім сквасився. Певно, цілу ніч пив і писав.

Розгублено подивившись на Ейба та Розмері, Маккіско запитав:

— Вже час?

— Ні, ще маєте з півгодини.

Стіл був усіяний списаними аркушами — мабуть, сторінками одного довгого листа; на останніх сторінках рядки були розгонисті й нерозбірливі. Він зібрав їх, плутаючись у нумерації, присунув настільну лампу, світло якої вже тануло на тлі вікон, надряпав унизу свій підпис, запхав аркуші в конверт і простяг Ейбові:

— Це моїй дружині.

— Ідіть-но підставте голову під холодну воду,— порадив йому Ейб.

— Гадаєте, треба? — невпевнено спитав Маккіско.— Я не хотів би зовсім протверезитися.

— Та на вас дивитися моторошно.

Маккіско слухняно поплентався до ванної.

— Я полишаю все в страшному безладі! —гукнув він звідти.— Не знаю, як Вайолет повернеться в Америку. Я навіть не застрахований — збирався, та все якось рук не ставало.

— Не меліть дурниць, через годину ви будете спокійнісінько снідати тут, у готелі.

— Авжеж, авжеж.

Він повернувся з мокрим волоссям і здивовано подивився на Розмері, неначе вперше її побачив. Раптом на очах його заблищали сльози.

— А роман свій я вже не допишу. От що для мене найтяжче. Ви до мене погано ставитеся,— звернувся він до Розмері,— але цьому вже не зарадиш. Я передусім — письменник.— Він придушено схлипнув і безпорадно похитав головою.— Я часто помилявся в житті, надто часто. Але я був одним із найвидатніших — у певному розумінні...

Він не договорив і посмоктав погаслу сигарету.

— Я ставлюся до вас добре,— мовила Розмері,— але мені не подобається ця витівка з дуеллю.

— Так, треба було відлупцювати його як слід, але тепер уже пізно. Я дав спровокувати себе, а цього я не мав права робити. Клята вдача...

Він пильно глянув на Ейба, немов чекаючи, що той заперечить. Потім, криво осміхнувшись, знову підніс до губ холодний недокурок і хапливо посмоктав його.

— І надала ж мені нечиста сила бовкнути про дуель. А тут іще Вайолет устряла. Якби вона промовчала, я б усе владнав. Звісно, і зараз не пізно — можна б виїхати звідси чи обернути все на жарт... Можна б, тільки боюся, що Вайолет перестане поважати мене.

— Навпаки,— запевнила Розмері,— вона поважала б вас іще більше.

— Ви не знаєте Вайолет. Вона не дасть мені спокою, коли матиме привід. Ми одружені дванадцять років, мали дочку, вона померла у сім років, а потім — знаєте, як воно буває в таких випадках, загуляли — і я, і вона. Не те, щоб насправжки, та все-таки тріщина пробігла... А вчора вона мене там назвала боягузом.

Розмері ніяково промовчала.

— Ет, постараємося, щоб усе обійшлося,— сказав Ейб і відкрив шкіряний футляр.— Це дуельні пістолети Барбана — я хочу, щоб ви з ними освоїлися. Він їх скрізь возить із собою.— Ейб узяв один із пістолетів і зважив на руці. Розмері злякано скрикнула, а Маккіско з явним страхом втупився в архаїчну зброю.

— Невже так неодмінно дірявити один одного сорок п'ятим калібром?

— Не знаю,— безжально відповів Ейб.— Видно, вся штука в тому, що довгий ствол забезпечує кращу влучність.

— А яка буде відстань? — спитав Маккіско.

— Я й це з'ясував. Якщо мається на меті вбити супротивника, призначають вісім кроків, якщо добряче провчити — двадцять, а коли треба тільки захистити честь — сорок. Ми з секундантом Томмі зійшлися на сорока.

— Добре.

— Чудовий двобій описаний у Пушкіна [1],— пригадав Ейб.— Обидва дуелянти стали на краю прірви, отож навіть легке поранення означало смерть.

У Маккіско ці літературні ремінісценції, видно, не викликали захоплення, він тільки покліпав очима й запитав:

— Що?

— Може, ви б скупалися в морі — це б вас підбадьорило.

---

[1] Помилка автора: така дуель описана в «Герої нашого часу» М. Лермонтова.

— Ні, ні, мені не до купання.— Він зітхнув, потім додав: — Не збагну, навіщо я це роблю?

Вперше в житті Маккіско мав зробити щось справжнє. А що він належав до людей, для яких світу почуттів не існує, то, зіткнувшись тепер з ними, вкрай розгубився.

— Власне, ми вже можемо йти,— сказав Ейб, побачивши, що Маккіско зовсім занепадає духом.

— Гаразд.— Він відпив із фляжки добрячий ковток бренді, сунув її до кишені й майже люто запитав: — А як я вб'ю його, мене судитимуть?

— Я перекину вас через італійський кордон.

Маккіско озирнувся на Розмері, потім, ніби вибачаючись, промовив до Ейба:

— Перше ніж іти, я хотів би сказати вам дещо віч-на-віч.

— Сподіваюся, що обійдеться без крові,— зітхнула Розмері.— Ця історія безглузда від початку й до кінця, і треба зробити все, щоб до стрілянини не дійшло.

XI

Внизу, в безлюдному вестибюлі, Розмері зустріла Кампіона.

— Я бачив, як ви пішли нагору,— заговорив він збуджено.— То як він себе почуває? Коли відбудеться дуель?

— Не знаю.— Їй не сподобався його тон — неначе йшлося про циркову виставу з Маккіско в амплуа трагічного клоуна.

— Їдьмо зі мною. Я замовив машину в готелі,— сказав він так, як кажуть: «Маю зайвий квиток».

— Я не поїду. Не хочу.

— Чому? Я б нізащо не пропустив такої події, хоч певен, що це мені коштуватиме кількох років життя. Ми можемо, зрештою, все побачити й віддалік.

— Запросіть краще містера Дамфрі.

Монокль випав з його ока й цього разу повис на стрічці, не маючи де сховатися. Кампіон гордовито випростався.

— З цією людиною я більше не маю нічого спільного.

— На жаль, я поїхати не зможу. Мама сердитиметься.

Повернувшись до номера, Розмері почула, як у другій кімнаті рипнуло ліжко, і місіс Спірс сонно запитала її:

— Де ти була?

— Не брав сон, і я виходила. Ти поспи ще, мамусю.

— Зайди-но сюди.

Ліжко знову рипнуло. Розмері здогадалася, що мати сіла. Ввійшовши до її кімнати, вона розповіла про все, що сталося.

— А чом би тобі не поїхати? — сказала місіс Спірс.— Близько підходити й справді не слід, але потім, при потребі, ти могла б і допомогти чимось.

Розмері вагалась: їй зовсім не хотілося, щоб хтось побачив, як вона підглядає, але у сонної місіс Спірс думки ще плуталися, а в пам'яті жили спогади з часів, коли вона була лікаревою дружиною — спогади про нічні виклики до жертв нещасливого випадку чи смертельної недуги.

— Я хочу, щоб ти сама, без мене, вирішувала, куди тобі йти і що робити. Зрештою, для рекламних трюків Рейні ти робила куди важчі речі.

Розмері все ще вважала, що їхати їй ні до чого, але вона підкорилася чіткому, твердому голосові матері — як підкорилася в дванадцять років, коли цей голос звелів їй увійти до театру «Одеон» зі службового входу й потім привітав її з успіхом.

Вийшовши на сходи, Розмері побачила, як від'їхали в автомобілі Маккіско з Ейбом, і полегшено зітхнула, але в цю мить з-за рогу з'явилася готельна машина. Радісно вискнувши, Луїс Кампіон затяг Розмері досередини.

— Я навмисне там сховався, а то б вони не дозволили нам їхати. Я ось і кінокамеру прихопив.

Вона всміхнулася, не знаючи, що казати. Він був такий огидний, що вже й огиди не викликав,— вона просто не сприймала його як людину.

— Чому все-таки місіс Маккіско не сподобалися Дайвери? — спитала вона.— Адже вони були з нею такі привітні.

— Тут річ не в тім, сподобалися чи ні. Вона там побачила щось. А що саме, ми так і не дізналися через того Барбана.

— То вас засмутило не це?

— Ой, та не це, не це,— голос його затремтів.— Коли

ми повернулися до готелю, сталося ще щось... Але тепер мені вже однаково — я вмиваю руки!

Слідом за першою машиною вони виїхали на прибережне шосе, проминули Жуан-ле-Пен, де у риштуванні стояв новий будинок казино, і помчали далі на схід. Минула вже четверта година ранку, і під сіро-блакитним небом перші рибальські човни, порипуючи, виходили в сіро-зелене море. Невдовзі обидві машини завернули з шосе і берег залишився позаду.

— Поле для гольфа! — вигукнув Кампіон.— От побачите, це буде десь тут!

Він не помилився. Коли Ейбова машина зупинилася попереду, небо на сході взялося жовтими й червоними смугами, що провіщали спеку. Розмері й Кампіон наказали шоферові поставити машину в сосновому ліску, а самі рушили попід деревами, краєм поля, де по вигорілій, жухлій траві походжали Ейб та Маккіско, який раз у раз задирав голову, мов кролик, що принюхується. Невдовзі на протилежному кінці поля з'явились якісь постаті — попереду можна було впізнати Барбана, за ним секундант-француз ніс під пахвою футляр з пістолетами.

Жахнувшись, Маккіско сховався за Ейбову спину й добряче хильнув із фляжки бренді. Потім, відсапуючись, рушив уперед і, певно, налетів би з розгону на супротивника, що прямував назустріч, коли б не Ейб, який притримав його, а сам пішов радитися з французом. Сонце вже зійшло.

Кампіон схопив Розмері за плечі.

— Я не витримаю,— застогнав він.— Це вже занадто. Це вкоротить мені життя на...

— Пустіть! — урвала його Розмері і, відвернувшись, палко зашепотіла по-французькому молитву.

Дуелянти стали один проти одного. У Барбана рукав був засуканий по лікоть. Очі його гарячково поблискували, але він витер долоню об штани спокійно й незворушно. Маккіско, якому бренді додало сміливості, відкопилив губу і з удаваною байдужістю поводив своїм довгим носом, доки Ейб не ступив крок уперед, тримаючи в руці носовичок. Секундант-француз одвернувся. Розмері, якій аж дух перехопило від гострого жалю, скреготала зубами з ненависті до Барбана.

— Раз, два, три! — напруженим голосом відлічив Ейб. Два постріли пролунали одночасно. Маккіско похит-

нувся, але відразу ж випростався. Обидва дуелянти схибили.

— Все, годі! — вигукнув Ейб.

Всі запитливо глянули на Барбана.

— Я не дістав сатисфакції.

— Дурниці! Ви дістали її сповна,— сердито сказав Ейб.— Просто ви самі ще цього не збагнули.

— Ваш довіритель відмовляється від повторного пострілу?

— Облиште, Томмі. Ви затіяли це, і мій довіритель зробив усе, що від нього вимагалося.

Томмі зневажливо засміявся.

— Відстань була просто сміховинна,— сказав він.— Я не звик до таких комедій. Нагадайте своєму приятелеві, що він не в Америці.

— А ви Америку не чіпайте,— досить різко урвав його Ейб і вже спокійніше додав: — Їй-право, Томмі, все це зайшло надто далеко.— Вони ще з хвилину тихо сперечалися, потім Барбан кивнув і холодно вклонився здалеку своєму недавньому супротивникові.

— А потиснути руки? — спитав лікар-француз.

— Вони вже знайомі,— відповів Ейб.

Він обернувся до Маккіско.

— Ходім, тут більше нема чого робити.

Коли вони пішли геть, Маккіско на радощах схопив Ейба за руку.

— Стривайте-но,— сказав Ейб.— Треба ж віддати Томмі його пістолет. Він йому ще знадобиться.

Маккіско простяг пістолет Ейбові.

— Під три чорти вашого Томмі,— хвацько сказав він.— Скажіть йому, нехай іде під...

— Може, сказати, що ви хочете стрілятися ще раз?

— От я й став дуелянтом! — вигукнув Маккіско, коли вони попрямували нарешті до машини.— І довів, чого я вартий. Я зовсім не боявся!

— Ви були п'яні,— сказав йому Ейб.

— Аніскілечки!

— Гаразд, нехай буде по-вашому.

— А навіть коли й хильнув трохи, то що?

Самовпевненість його щохвилини зростала, і він уже дивився на Ейба з неприязню.

— То що? — наполягав він.

— Коли ви цього не розумієте, то й пояснювати не варто.

— Невже ви не знаєте, що на війні всі завжди п'яні?

— Гаразд, облишмо це.

Але на цьому не закінчилося. Ззаду почулися квапливі кроки — їх наздоганяв лікар.

— Pardon, messieurs,— сказав він, відсапуючись.— Voulez-vous régler mes honoraires? Naturellement c'est pour soins médicaux seulement. M. Barban n'a qu'un billet de mille et ne peut pas les régler et l'autre a laissé son porte-monnaie chez lui [1].

— Француз є француз,— зауважив Ейб, потім спитав лікаря: — Combien? [2].

— Я сам заплачу,— озвався Маккіско.

— Не треба, в мене є. Ми всі ризикували однаково.

Поки Ейб розраховувався з лікарем, Маккіско раптом кинувся в кущі й почав блювати. Вийшов він ще блідіший і ніби на чужих ногах поплентав слідом за Ейбом до машини, що чорніла на тлі вже зовсім рожевого ранкового неба.

А в сосняку лежав, судомно хапаючи ротом повітря, Кампіон — єдина жертва дуелі, і Розмері, істерично сміючись, штурхала його під бік носаком сандалі. Вона заспокоїлася аж тоді, коли він підвівся й пішов,— для неї тепер важило тільки одне: за кілька годин вона побачить на пляжі того, кого подумки все ще називала Дайвером.

XII

Вшістьох вони сиділи у «Voisins» [3], чекаючи Ніколь,— Розмері, Норти, Дік Дайвер і двоє молодих музикантів-французів. Сиділи й придивлялися до відвідувачів ресторану. Дік твердив, що жоден американець, за винятком його самого, не вміє спокійно поводитися на людях, і вони шукали прикладу, щоб спростувати його слова. Та, як на те, за десять хвилин не знайшлося нікого, хто, ввійшовши до залу, не підніс би, скажімо, руки до обличчя.

---

[1] Даруйте, панове. Я хотів би одержати належний мені гонорар. Тільки за медичну допомогу, звичайно. Пан Барбан не може розрахуватися, бо має тільки тисячофранковий банкнот. А той другий пан забув гаманець удома *(франц.)*

[2] Скільки? *(Франц.)*.

[3] «Сусіди» *(франц.)*.

— Даремно ми відмовилися від нафабрених вусів,— зауважив Ейб.— Та все-таки я не згоден, що в цілому Парижі тільки Дік уміє поводитися спокійно...

— Так, тільки я! — наполягав Дік.

— Хіба що коли тверезий.

Якийсь охайно вдягнений американець і дві його супутниці, невимушено розмовляючи, влаштувалися за сусіднім столиком. Раптом американець відчув, що на нього дивляться,— і його рука відразу сіпнулася вгору й почала поправляти бездоганно зав'язану краватку. Інший чоловік, що, стоячи посеред залу, наглядав собі місце, раз у раз поплескував себе по щоці, а його супутник крутив між пальцями згаслу сигарету. Власникам окулярів, вусів та борідок велося краще, бо мали чим бавитись, а ті, хто не мав цього, потирали підборіддя чи посмикували себе за кінчик вуха.

До зали ввійшов уславлений генерал, і Ейб, розраховуючи на вест-пойнтську муштру, якої після року навчання вже не витравиш нічим, побився з Діком об заклад на п'ять доларів.

Генерал стояв, звільна опустивши руки, і чекав, доки йому знайдуть місце. Та ось він одвів одну руку назад, як стрибун перед розгоном, і Дік уже видихнув: «О!», вирішивши, що той втратив самовладання, але генералова рука знов опустилася й повисла. Всі полегшено зітхнули — вони даремно хвилювалися, офіціант уже підсував для нього стілець... І тут переможець, немов у раптовій люті, різким рухом почухав свою сиву чуприну.

— От бачите? — самовдоволено сказав Дік.— Я — єдиний!

Розмері щодо цього анітрохи не сумнівалась, а Дік, знаючи свою вдячну аудиторію, з'єднав усіх у таку дружню й веселу компанію, що Розмері просто не помічала нікого й нічого довкола. Вони вже два дні були в Парижі, але, власне, все ще ніби сиділи під пляжним парасолем. Іноді Розмері, яка ще не бувала на пишних прийомах у Голлівуді, ніяковіла в незвичному оточенні — як-от учора на балу Пажеського корпусу; але Дік допомагав їй призвичаюватися, вітався з двома-трьома обраними особами — а в Дайверів, здавалося, скрізь були знайомі, з якими вони, проте, довго не бачилися («Де це ви пропадали?») — і відразу ж замикалися в колі

свого товариства, вбиваючи настирливих чужинців зброєю іронії — легким, але рішучим coup de grâce [1]. Незабаром Розмері вже здавалося, ніби й вона сама колись знала цих неприємних людей, але потім, зрозумівши, чого вони варті, відштовхнула їх, викреслила із свого життя.

Компанія Діка була типово американська, та іноді здавалося, що нічого американського в ній немає. Він повертав своїм друзям їхнє власне «я», затерте компромісами бозна-скількох років.

У прокуреній, насиченій запахом страв напівтемряві ресторану заяснів блакитний костюм Ніколь — наче знадвору зненацька зазирнуло яскраве літнє небо. Прочитавши в очах друзів захоплення її вродою, Ніколь подякувала їм осяйною усмішкою. Спочатку всі за столом змагалися в привітності й чемності і обмінювалися компліментами. Коли це набридло, в хід пішли жарти й навіть шпильки, і, нарешті, настав час будувати всілякі плани. Вони сміялися з речей, про які відразу забували,— сміялися дуже багато, а чоловіки тим часом випили три пляшки вина. Три жінки за столиком репрезентували, власне, всю розмаїтість американської дійсності. Ніколь по одній лінії — онука американського капіталіста, який розпочинав з нічого, а по другій — графа Ліппе-Вайссенфельда. Мері Норт — дочка мандрівного майстра-шпалерника і далекий нащадок президента Тайлера. Розмері — дівчина із самої середини середнього прошарку суспільства, яку мати закинула на нерозвідані висоти Голлівуда. Єдине, що робило їх схожими й водночас відрізняло від багатьох американських жінок, це те, що всі три добре почувалися в світі чоловіків і зберігали свою особистість завдяки чоловікам, а не всупереч їм. Кожна могла б стати зразковою дружиною чи зразковою куртизанкою, залежно від обставин, але не від обставин свого походження, а інших, куди важливіших — залежно від того, зустріне чи не зустріне в житті чоловіка, який їй потрібен.

Розмері раділа цьому сніданкові в ресторані, раділа компанії, приємній ще й тому, що їх сиділо тільки семеро — більше було б уже забагато. І може, саме вона, новенька, діяла на них, як збудник, і вони розкривалися одне перед одним, як ніколи досі. Коли вони підвелися

[1] Букв.: «удар з жалю». Смертельний удар, що кладе край мукам *(франц.)*.

з-за столу, офіціант кивком голови показав Розмері на темний закуток, що є в кожному французькому ресторані, і там, при тьмяному світлі оранжевої лампочки, вона відшукала в довіднику номер і подзвонила на студію «Франко-Амерікен філмз». Авжеж, вони мають копію «Татової доньки»,— щоправда, зараз вона на руках, але через кілька днів можна буде влаштувати перегляд на вулиці Ангелів, 341,— про деталі домовляйтеся, будь ласка, з містером Краудером.

Кабіна стояла біля виходу до вестибюля, і, кладучи трубку, Розмері почула притишені голоси, що долинали з-за вішалки з плащами за якихось три кроки.

— ...то ти кохаєш мене?

— Кохаю! Ох, як кохаю!

Розмері впізнала голос Ніколь і, завагавшись, зупинилася на дверях кабіни. Почувся голос Діка:

— Я хочу тебе. Дуже. Ходімо в готель.

Ніколь коротко, притамовано зітхнула. Спершу Розмері не збагнула змісту слів, але тон вона зрозуміла, і таємнича інтимність його озвалася тремтінням у ній самій.

— Хочу тебе.

— Я буду в готелі о четвертій.

Розмері стояла, затамувавши подих, поки голоси віддалилися. Спочатку вона навіть здивувалась: чомусь взаємини між Діком і Ніколь здавалися їй досі знеособленими, власне — безтілесними. Але раптом її охопило якесь нове почуття, бурхливе й незнайоме. Вона не знала, що це — захват чи відраза, знала тільки, що невимовно вражена. Вона почувалася страшенно самотньою, повертаючись до залу, а водночас і зворушеною, як ніколи, а палке, вдячне: «Кохаю! Ох, як кохаю!» — бриніло у вухах. Справжній зміст розмови, мимовільним свідком якої вона стала, був їй поки що незрозумілий, усе це ще чекало на неї у майбутньому, але вона відчувала, що нічого поганого тут нема, їй не було гидко, як іноді на зйомках любовних сцен.

Та хоч усе це і не стосувалося безпосередньо Розмері, вона вже не могла лишатися байдужою; мандруючи по крамницях з Ніколь, вона думала про призначене побачення, а та, здавалося, й забула про нього. Розмері придивлялася до своєї супутниці, по-новому оцінюючи її принадність, і знову й знову переконувалася, що вродливішої жінки ще не бачила. В Ніколь вабило все —

і певна твердість вдачі, і звички та уподобання, і ота якась загадковість, що її Розмері, мислячи міщанськими категоріями своєї матері, пов'язувала із ставленням Ніколь до грошей. Розмері тратила зароблені гроші, і в Європу вона потрапила завдяки тому, що одного січневого ранку шість разів стрибала у воду хвора, аж доки температура не підскочила з 39 до 40,5 градусів, після чого втрутилася мати й забрала її додому.

За допомогою Ніколь Розмері придбала собі дві сукні, два капелюшки й чотири пари туфель. Ніколь же купувала за списком, що займав дві повних сторінки; купувала вона й те, що впадало в око у вітринах. Речі, які подобалися, але їй були зайві, вона купувала, щоб дарувати друзям. Серед тих речей були різноколірні намиста, пляжні надувні подушки, штучні квіти, розкладне ліжко, сумки, шалі, папужки-нерозлучники, меблі для лялькового будиночка і три метри якоїсь модної тканини кольору морських рачків. Купила вона й десяток купальників, гумового крокодила, дорожні шахи з оздобленої золотом слонової кістки, великі лляні носовики для Ейба і дві замшеві куртки від Гермеса — одну зеленаво-блакитну, другу — яскраво-руду. Вона купувала не так, як великосвітська куртизанка, для якої білизна чи коштовності — це, власне, і професійне оснащення, і капіталовкладення — ні, тут було щось зовсім інше. Щоб Ніколь жила, як їй хочеться, багато людей віддавало своє вміння і свою працю. Для неї мчали поїзди, оперізуючи кругле черево континенту від Чікаго й до Каліфорнії; диміли фабрики жувальної гумки, кілометр по кілометру подовжувалися конвейєрні лінії в цехах; робітники замішували в кадубах зубну пасту і точили з мідних казанів еліксир для полоскання рота; в серпні дівчата з ранку до вечора консервували помідори, а перед різдвом збивалися з ніг за прилавками магазинів стандартних цін; метиси зрошували потом бразільські кавові плантації, а в мрійливих винахідників спритно викрадали патентні права на нові трактори. Всі ці люди були тільки жменькою з-поміж безлічі, що платили Ніколь свою данину — то була ціла система, що працювала в невпинному гуркоті й двигтінні, забарвлюючи в гарячковий колір навіть такі вчинки Ніколь, як оці оптові закупівлі,— колір, ніби відсвіт полум'я на обличчі пожежника, який не відступає перед грізним валом вогню. Ніколь була наочним прикладом напрочуд простих

законів — вона несла в самій собі свою неминучу загибель, та водночас і випромінювала таку чарівливість і грацію, що Розмері не могла не наслідувати її.

Була вже майже четверта година. Стоячи посеред крамниці з папужкою на плечі, Ніколь розговорилася, що траплялося з нею нечасто.

— А якби того дня вам не довелося стрибати в холодну воду? Я чомусь не перестаю дивуватися з таких-от речей. Перед самою війною ми приїхали в Берлін, мені було тринадцять, невдовзі мама померла. Мою сестру запросили на двірцевий бал, і в її записничку три танці були записані за справжніми принцами — все це було влаштовано через одного камергера. За півгодини до виходу в неї заболіло в боці й почався жар. Лікар визначив апендицит і сказав, що треба негайно оперувати. Але мати не звикла відступатися від своїх планів, і Бебі пішла на бал і протанцювала там до другої ночі з льодовим компресом, прикріпленим під бальною сукнею. А о сьомій ранку її оперували.

Отже, треба бути непохитним; навіть найсимпатичніші люди нещадні щодо самих себе. Годинник уже показував четверту, і Розмері гризла думка, що Дік у готелі жде Ніколь. Час би вже їхати, чому вона примушує його чекати? «Їдьте, вже їдьте!» — подумки квапила вона, а потім зненацька подумала: «А якщо не хочете ви, давайте поїду я!» Та Ніколь увійшла до ще однієї крамниці, де купила букетики до сукні для себе й Розмері, а один звеліла відіслати Мері Норт. Аж тоді вона, певно, згадала, бо погляд її раптом зробився неуважливим, і вона зупинила таксі.

— До побачення. Ми приємно провели час, правда ж?

— Дуже приємно,— відповіла Розмері.

Вона й не думала, що це буде так важко; все в ній збурилося, коли таксі з Ніколь рушило з місця.

XIII

Дік пройшов звивистим окопом і рушив далі по дошках, якими було вимощено його дно. Проходячи повз перископ, він подивився в нього, потім став на стрілецьку приступку і визирнув за бруствер. Перед ним, під сірим задимленим небом, лежав Бомон-Амель, ліворуч височіла, мов пам'ятник трагедії, гора Тьєпваль.

Дік підніс до очей польовий бінокль, горло його стислося.

Через хвилину він пішов окопом далі й за наступним вигином побачив своїх супутників — вони чекали на нього. Схвильований, він хотів поділитися з іншими, щоб і вони усе відчули й зрозуміли,— хоч сам він, на відміну від Ейба Норта, не брав участі у бойових діях.

— Того літа за кожну п'ядь цієї землі віддано двадцять людських життів,— сказав він Розмері.

Вона слухняно обвела поглядом зелену, досить убогу рівнину, порослу хирлявими шестирічними деревцями. Якби Дік сказав, що і по них зараз стрілятимуть із гармат, вона б і цьому повірила. Кохання її досягло вже тієї межі, за якою починаються біль та розпач. Вона не знала, що робити,— а матері поряд не було.

— Відтоді перемерло безліч людей, та й ми незабаром повмираємо,— втішливо мовив Ейб.

Розмері зачаровано дивилася на Діка, чекаючи, що він казатиме далі.

— Бачите он той струмок? Ми дійшли б до нього за дві хвилини. А от англійці добувалися тоді місяць. То дюйм за дюймом просувалася вперед ціла імперія, попереду люди гинули, а ззаду напирали інші. А друга імперія так само повільно відступала, залишаючи своїх полеглих — незліченні купки закривавленого шмаття. За нашого покоління нічого схожого вже не буде, жоден європейський народ не наважиться на таке.

— Он як? У Туреччині оце щойно скінчили воювати,— заперечив Ейб.— А в Марокко...

— То зовсім інше. У всякому разі, Західний фронт у Європі не повториться, принаймні за нашого життя. Молодь гадає, що їй це до снаги, але вона помиляється. Першу битву на Марні ще можна б повторити, але те, що сталося тут,— нізащо. За тим, що тут сталося, стояло дуже багато — віра в бога, і роки достатку, і величезна впевненість у своїх силах, і саме ті відносини між класами, що склалися на той час. Росіяни та італійці для цього фронту не годилися. Тут потрібна була особлива цілісність почуттів, що їх усмоктують з материним молоком. Треба було, щоб у пам'яті жили різдвяні свята й поштові листівки з портретами кронпринца та його нареченої, і маленькі кафе Валанса, і пивниці на Унтерден-Лінден, і одруження в мерії, і поїзди на іподром, і дідусеві бакенбарди.

— Таку тактику бою винайшов ще генерал Грант у тисяча вісімсот шістдесят п'ятому,— під Пітерсбергом.

— Ні, генерал Грант винайшов те, що зветься масовою різаниною. А те, про що кажу я, іде від Льюїса Керролла, і Жюля Верна, і від того, хто написав «Ундіну», і від сільських пасторів, що розважалися грою в кеглі, і від марсельських marraines [1], і дівчат, зведених у лісочках Вюртемберга та Вестфалії. Власне, тут відбулася любовна битва — ціле століття міщанського кохання пішло на те, щоб удобрити це поле. Це була остання любовна битва в історії.

— То ви, чого доброго, віддасте її авторство Девіду Герберту Лоуренсу,— сказав Ейб.

— Весь мій прекрасний, милий, упорядкований світ був висаджений у повітря могутнім вибухом любовного динаміту,— не вгавав Дік.— Правда, Розмері?

— Не знаю,— серйозно відповіла вона.— Це ви все знаєте.

Вони трохи відстали від інших. Раптом на них посипався град камінців і грудочок землі, і Ейб гукнув з ходу сполучення неподалік:

— Я знову сповнююся бойовим запалом! Адже за мною теж ціле століття кохання, кохання в штаті Огайо! Зараз я рознесу цей окоп.— Голова його вигулькнула з-за насипу.— Ви що ж, не знаєте правил гри? Ви вбиті — то була ручна граната!

Розмері засміялася, а Дік ухопив жменю камінців, щоб відповісти нападникові, але розтулив кулак, і вони посипалися на землю.

— Ні, я не можу пустувати в такому місці,— сказав він вибачливо.— «Розірвано срібний шнур, розколото золоту чашу» і як там далі; можете сміятися, але я невиправний романтик, і тут уже не зарадиш.

— Я теж романтик.

Вони вийшли з чистого, реставрованого окопу,— просто перед ними стояв пам'ятник полеглим ньюфаундлендцям. Читаючи напис на ньому, Розмері раптом схлипнула. Як і більшості жінок, їй подобалось, коли хтось підказував, що вона повинна відчувати за тих чи тих обставин; подобалося і тепер, коли Дік навчав її відрізняти смішне від сумного. Але над усе їй хотілося,

---

[1] Хрещена мати, а також жінка, що листується із солдатом-фронтовиком і піклується про нього *(франц.)*.

щоб він зрозумів, як вона його кохає, кохає так, що аж у голові паморочиться, і вона ходить полем битви ніби в прекрасному сні.

Вони посідали в машину й рушили назад до Ам'єна. Дрібний теплий дощик кропив миршаві деревця й кущі; вони минали складені, немов для величезних погребальних вогнищ, невибухлі снаряди, гільзи, бомби, гранати, а також спорядження — каски, багнети, рушничні ложа, зотліле взуття, що шість років пролежало в землі. Дорога різко завернула, і очам відкрилося ціле море могил, море білих баранців-надгробків. Дік звелів зупинитися.

— Дивіться, це ж наша знайома. І все ще з вінком.

Він вийшов і попростував до дівчини, яка розгублено стояла коло брами з вінком у руках. Поряд чекало таксі. То була та сама руда дівчина з Теннессі, з якою вони познайомилися вранці в поїзді,— вона приїхала з Америки, щоб покласти квіти на могилу брата. Тепер обличчя її було сердите й заплакане.

— Ці типи у воєнному міністерстві дали мені, певно, не той номер,— поскаржилася вона Дікові.— На тій могилі стоїть інше прізвище. Я з другої години шукаю, але їх тут стільки, що хіба знайдеш...

— А я на вашому місці поклав би вінок на першій-ліпшій могилі, не читаючи навіть прізвища,— порадив Дік.

— Ви так гадаєте?

— Я гадаю, що він похвалив би вас за це.

Вже сутеніло, і дощ припустив дужче. Дівчина поклала вінок на могилу, найближчу до брами. Дік запропонував їй відпустити таксі і повернутися до Ам'єна разом з ними. Вона погодилася.

Розмері, почувши про чужу невдачу, знов схлипнула — взагалі то був мокрий день; а проте вона відчувала, що він її чимось збагатив, хоча й не могла б сказати, чим саме. Згодом день цей видавався їй щасливим від початку до кінця — бувають отакі години: нічого особливого наче й не відбувається, сприймаєш їх тільки як ланку між радістю минулою й майбутньою і аж потім починаєш розуміти, що вони, власне, і були найрадісніші.

Червонясто-синіми вулицями Ам'єна ще відлунювало недавнє минуле; воєнна журба і досі оповивала місто, як оповиває вона деякі вокзали — хоч би Північний у Парижі чи Ватерлоо в Лондоні. Вдень людину пригнічу-

ють такі міста, з допотопними трамвайчиками на великій, вимощеній сірим бруком соборній площі, міста, в яких навіть повітря здається затхлим від давності, і як старі фотографії, збляклим. Зате коли спадає вечір, на вулицях оживає все те, без чого немислимий французький побут,— жваві повії, балакучі завсідники кафе, що від них тільки й чути оте «Voilà!»,[1] закохані, які блукають, обнявшись, у щасливому блаженстві, що не коштує грошей і не має мети.

Чекаючи поїзда, вони сіли за столик під аркадою, високе склепіння якої вбирало і дим, і гамір, і звуки музики; оркестр виконав на їхню честь «Так, ми не маємо бананів», і вони нагородили оплесками диригента, явно задоволеного собою. Дівчина з Теннессі забула про свої прикрощі й розважалася разом з усіма, навіть почала загравати з Діком та Ейбом, пускала бісики й ніби ненароком торкалася їхніх рук, а вони добродушно дражнили її.

Потім прибув паризький поїзд, вони поїхали, і земля, в якій під теплим дощем дотлівали останки вюртембержців, прусських гвардійців, альпійських стрільців, манчестерських робітників та вихованців ітонської школи, залишилася позаду. Вони їли бутерброди з копченою ковбасою й сиром, куплені у вокзальному буфеті, й запивали їх вином божоле.

Ніколь не поділяла їхнього настрою. Нервово покусуючи губи, вона переглядала путівники по місцях боїв, що їх прихопив із собою Дік. Так, він, видно, добряче простудіював історичні розділи і, своїм звичаєм, дещо спростив, а дещо згладив — недаремно в його версії Ам'єнська битва нагадувала один із прийомів у його домі.

XIV

Вони домовились, що ввечері підуть дивитися ілюмінацію на виставці декоративного мистецтва, та по приїзді в Париж Ніколь сказала, що надто втомилася й не піде. Вони завезли її до готелю «Король Георг», і коли вона зникла за пересічними площинами, утвореними грою світла в скляних дверях, Розмері відчула полегшен-

---

[1] Отож-бо! *(Франц.)*.

ня. Ніколь являла собою силу і, можливо, силу лиху; в усякому разі, її слова і вчинки не можна було передбачити, як материні. Розмері трохи побоювалася її.

Об одинадцятій Розмері, Дік і Норти зайшли до кафе-поплавця, нещодавно відкритого на Сені. В річці миготіли мостові ліхтарі і погойдувалися десятки холодних півмісяців. Живучи в Парижі, Розмері й мати по неділях іноді виїздили пароплавчиком до Сюрена і дорогою укладали плани на майбутнє. У них було обмаль грошей, але місіс Спірс покладала такі надії на доньчину вроду та на амбіцію, яку сама їй прищепила, що ладна була важити всім, що мала; ставши на ноги, дівчина віддячить матері сповна...

Відколи вони приїхали до Парижа, Ейб Норт весь час ходив напідпитку; очі його почервоніли від вина й від сонця. Того вечора Розмері вперше помітила, що він не проминає жодної нагоди випити, і подумала, що Мері Норт навряд чи це до вподоби. Мері, хоч яка була сміхотлива, говорила так мало, що Розмері, власне, майже нічого про неї не знала. Розмері подобалося її пряме чорне волосся — зачесане назад, воно лише на спині закручувалося плавною хвилею; час від часу тоненьке пасмо спадало їй на лоб — навскіс до скроні,— і коли воно лізло в очі, Мері, струснувши головою, відкидала його.

— Ходімо сьогодні раніше спати, Ейбе, нехай це буде остання чарка.— Промовляла Мері спокійно, але в голосі вгадувалося легке занепокоєння.— Ти ж не хочеш, щоб тебе завтра внесли на пароплав, та ще й розплескуючи по дорозі.

— Так, усім час додому,— підтримав Дік.— Уже пізно.

На благородному обличчі Ейба з'явився впертий вираз, і він рішуче заперечив:

— Ні, ні.— І після значущої паузи додав: — Куди нам поспішати. Розіп'ємо ще пляшку шампанського.

— Я більше не п'ю,— сказав Дік.

— А Розмері вип'є. Вона ж природжений алкоголік, тримає у ванній пляшку джину, та й взагалі. Мені її мати розповідала.

Він вилив решту шампанського в келих Розмері. Першого дня в Парижі Розмері випила стільки лимонаду, що їй аж погано стало, отож навіть не пригублювала ніяких напоїв. Але тепер вона піднесла келих,

— Отакої! — вигукнув Дік.— А ви казали, що не п'єте!

— Але не казала, що не питиму.

— А що скаже мама?

— Один келих можна.— Їй чомусь дуже захотілося випити цей келих шампанського. Дік пив, небагато, але пив, і, може, якщо й вона вип'є, то це їх зблизить, допоможе їй зробити те, що вже твердо вирішила. Вона спробувала випити одним духом, похлинулася, а потім сказала: — Та ще й учора був мій день народження, мені сповнилося вісімнадцять.

— Чого ж ви не сказали? — хором обурилися всі.

— Навмисне, щоб не зобов'язувати вас і не завдавати зайвого клопоту.— Вона допила шампанське.— А тепер вважайте, що ми відсвяткували.

— Е, ні,— заперечив Дік.— Завтра ввечері ми відсвяткуємо ваш день народження, ясно? Вісімнадцять років — це неабияка дата!

— А я колись думала: все, що буде до вісімнадцяти років, нічого не важить,— сказала Мері.

— Атож, атож,— підхопив Ейб.— Як і після вісімнадцяти.

— Для Ейба ніщо не важитиме, поки він не сяде на пароплав,— докинула Мері.— Але він покладає великі надії на Нью-Йорк. З ним у нього пов'язані всі плани.— Вона говорила так, наче вже не вірила в здійсненність цих слів, наче мета, якої вони обоє прагнули, була насправді недосяжна.— Він повертається в Штати писати музику, а я їду в Мюнхен займатися співами, і коли ми знову зустрінемось, світ належатиме нам!

— Це чудово! — закивала головою Розмері. Шампанське вже давалося взнаки.

— А тим часом — ще келишок шампанського для Розмері! Це поліпшить роботу її лімфатичних залоз. У вісімнадцять років вони тільки починають функціонувати.

Дік поблажливо засміявся. Він любив Ейба, хоча давно вже перестав вірити в нього.

— Для медицини це щось нове, а взагалі ходім.

Ейб уловив у його словах нотку зверхності й ніби між іншим зауважив:

— Ох, боюся, що моя нова річ піде на Бродвеї куди раніше, ніж ви завершите свій науковий трактат.

— Тим краще,— спокійно відповів Дік,— тим краще.

Можливо, я й зовсім закину свій, як ви кажете, «науковий трактат».

— Ну що ви, Діку! — злякано скрикнула Мері.

Розмері вперше побачила в Діка таке обличчя — застигле, без будь-якого виразу. І відчувши, що його слова мають якийсь прихований і дуже важливий зміст, мало не скрикнула слідом за Мері: «Ну що ви, Діку!»

Але Дік уже весело сміявся.

— Закину цей і візьмуся за інший,— додав він і підвівся з-за столу.

— Ні, ні, стривайте, Діку. Поясніть мені...

— Іншим разом. На добраніч, Ейбе. На добраніч, Мері.

— На добраніч, Діку любий.

Мері всміхалася так, наче їй подобалося сидіти тут, на майже спорожнілому поплавці. Вона ніколи не втрачала мужності й надії і ладна була йти за чоловіком дорогою в нікуди, йти, пристосовуючись і перевтілюючись на ходу і усвідомлюючи, що їй ще жодного разу не вдавалося відвернути його бодай на крок від його стежки; і часом вона з болем у серці думала, що таємниця обраного Ейбом шляху, а отже, і її шляху, захована у ньому так глибоко, що їй ніколи до неї не добутись. І все ж вона завжди випромінювала надію, немов якийсь живий талісман...

XV

— Що саме ви хочете закинути? — спитала Розмері в таксі, серйозно заглядаючи Дікові в очі.

— Ет, пусте.

— Ви науковець?

— Я лікар.

— Та невже? — вона радісно всміхнулася.— Мій тато теж був лікарем. Але чому ж ви тоді?..

— Все дуже просто. Я не заплямував себе в зеніті слави й не переховуюся від суду людського на Рів'єрі. Просто я не займаюся приватною практикою. Хтозна, може, колись і доведеться.

Розмері підставила йому обличчя для поцілунку. Якусь мить він дивився на неї, наче не розуміючи. Потім, обнявши її однією рукою за плечі, потерся щокою об її гладеньку щоку й знову подивився довгим, уважним поглядом.

— Таке чарівне дівчатко,— сказав він серйозно.

Вона всміхнулася йому; її пальці, хоч сама вона й не помічала, перебирали лацкани його піджака.

— Я закохана в вас і в Ніколь. Це моя таємниця — я не можу навіть ні з ким говорити про вас, не хочу, щоб іще хтось знав, який ви чудовий. Ні, справді, я вас кохаю — вас обох.

Він чув це вже стільки разів — навіть слова були ті ж самі.

Раптом вона опинилася так близько, що він побачив тільки очі — вже не дитячі — і він поцілував її палко, безтямно, як дорослу.

Потім, прихилившись головою до його плеча, вона зітхнула.

— Я вирішила відмовитися від вас,— сказала вона.

Дік здригнувся: невже він дав їй привід вважати, що вона має на нього якісь права?

— Це нечесно,— спромігся він на грайливий тон.— Саме тоді, коли ви почали мене цікавити...

— Я так вас кохала...— Неначе це тривало роками. В голосі її тремтіли сльози.— Та-ак кохала...

Він мав би засміятися, але натомість почув власні слова:

— Ви вражаєте не тільки красою, але й якимсь дивним багатством емоцій. Вам віриш, коли ви вдаєте кохання, і віриш, коли ви прикидаєтесь несміливою.

У темному, схожому на печеру таксі, що пахло парфумами, купленими за порадою Ніколь, Розмері щільніше пригорнулася до нього. Він знав, що вона закохана в нього, але ні в очах, ні в губах її не було жаги — тільки легкий запах шампанського з уст. Вона ще дужче, відчайдушніше пригорнулася до нього, він знову поцілував її, і його остаточно витверезила невинність її губ, погляду, спрямованого не на нього, а в нічну темряву, в темряву всесвіту. Вона ще не знала, що найвищу насолоду відчуваєш серцем; згодом вона це зрозуміє і перейметься жагою, яка рухає світ — якби в ту мить він опинився поряд з нею, то взяв би її без вагання й жалю.

У готелі її номер був майже навпроти номера Дайверів, ближче до ліфта. Біля своїх дверей Розмері раптом сказала:

— Я знаю, що ви не кохаєте мене, я на таке й не сподівалась. Але ви кажете, що я повинна була розповісти

про свій день народження. Я розповіла, а тепер хочу, щоб ви зробили мені подарунок і зайшли на хвилиночку до мене. Я вам щось скажу. Тільки на хвилиночку.

Вони ввійшли, і він зачинив за собою двері. Розмері стояла зовсім близько до нього, але так, що вони не торкалися одне одного. Ніч знебарвила її обличчя, вона була зовсім бліда — біла гвоздика, забута після балу.

— Коли ви всміхаєтеся...— Він знову перейшов на жартівливо-батьківський тон, можливо, тому, що близько була Ніколь,— мені щоразу здається, що я побачу у вас щербинки на місці молочних зубів.

Та вона вже припала до його грудей і жалібно прошепотіла:

— Візьміть мене.

— Взяти вас? Куди?

Від здивування йому аж мову відібрало.

— Будь ласка,— шепотіла вона.— Прошу, зробіть зі мною... ну те, що роблять. То байдуже, якщо мені буде неприємно, напевно буде,— мені завжди бридко було навіть думати про це. Але тут зовсім інша річ. Я хочу, щоб *ви* це зробили.

Для неї самої було несподіванкою, що вона здатна говорити таке. Її устами промовляло прочитане, почуте, вимріяне за довгі роки навчання в монастирській школі. Та ще вона раптом усвідомила, що грає зараз одну з найбільших своїх ролей, і це її надихало.

— Так не можна,— повагом сказав Дік.— Це в вас говорить отой келих шампанського. Забудьмо краще цю розмову.

— О ні, ні! Я хочу цього. Зараз. Візьміть мене, навчіть мене. Я ваша й хочу бути вашою.

— А чи подумали ви, який удар це був би для Ніколь?

— Вона не дізнається. Та й це її не стосується.

Він лагідно вів далі:

— Ви забуваєте, що я люблю Ніколь.

— А хіба обов'язково треба любити тільки одну людину? Я от люблю свою маму і люблю вас — тільки вас ще більше. Тепер ще більше.

— ...і, нарешті, ніякої любові до мене у вас зараз немає, але вона могла б виникнути — потім. І ваше життя, ще не розпочавшись як слід, пішло б шкереберть.

— Ні, обіцяю, що ми вже більше не побачимося. Я викличу маму, й ми відразу ж повернемося до Америки.

Дік пустив це повз вуха, бо надто добре пам'ятав юну свіжість її губ. Він перейшов на інший тон:

— Усе це тільки скороминущий настрій.

— Ні, ні! І я не боюся, навіть якщо буде дитина. Поїду до Мексіки, як одна дівчина з нашої студії. Боже, я й гадки не мала, що зі мною може бути таке. Мені завжди бридко було, коли мене цілували по-справжньому.— Вона й досі вірила, очевидно, що це повинно статися.— В декого з них були такі великі хижі зуби, але ви не такий, ви зовсім інший, ви чудовий. Будь ласка, зробіть це...

— Ага, збагнув: ви просто гадаєте, що бувають якісь особливі поцілунки, і хочете, щоб я поцілував вас саме так.

— Навіщо ви кепкуєте з мене — я не дитина. Я знаю, що ви не кохаєте мене.— Вона якось знітилася, пригасла.— Не сміла навіть сподіватися на це. Певно, для вас я — ніщо.

— Дурниці. Для мене ви ще просто дівчинка.— Подумки він додав: «...яку довелося б навчати надто багатьох речей».

Розмері мовчала, швидко дихаючи. Дік додав:

— До того ж, у таких речах принцип «сказано — зроблено» не діє.

Вона похнюпилася, ображена й розчарована. Дік машинально почав був: «Краще нам з вами просто...»,— але затнувся, пройшов слідом за нею до ліжка й сів поряд. Вона заплакала, а його раптом охопило збентеження — ні, не сумнів, чи правильно він повівся, бо інакше повестися було б немислимо,— а якийсь душевний неспокій, і на мить самовладання, ця гнучка основа його рівноваги, зрадило його.

— Я знала, що ви не захочете,— схлипнула Розмері.— Знала і все ж сподівалася.

Він підвівся.

— На добраніч, дитинко. Шкода, що так вийшло. Забудьмо про все, гаразд? — І додав голосом, яким колись при вечірніх обходах заспокоював хворих: — Вам ще будуть освідчуватися стільки чоловіків, а колись ви й самі покохаєте і радітимете, напевно, що перше кохання зустріли незайманою і тілом, і душею. Трошки застарілий погляд, чи не так?

Вона підвела голову й побачила, як він ступив до дверей; вона дивилася на нього без найменшого уявлення

про те, що відбувається у нього в душі, дивилась, як він повільно зробив ще крок, потім обернувся й глянув на неї. Їй захотілося кинутись за ним, припасти до нього, відчути його губи, його вуха, комір його піджака, захотілося огорнути його собою й увібрати в себе; але його рука лягла вже на ручку дверей. Утративши останню надію, вона відкинулася на ліжко. А коли двері за ним зачинилися, вона підвелася, підійшла до дзеркала і, тихенько схлипуючи, почала розчісувати волосся. Провела щіткою сто п'ятдесят разів, як завжди, потім — ще сто п'ятдесят. Їй заболіла рука, вона переклала щітку в другу руку й заходилася рахувати спочатку...

XVI

За ніч Розмері охолола й прокинулася з почуттям сорому. Із дзеркала на неї глянуло гарненьке личко, але це не заспокоїло, а тільки роз'ятрило вчорашній біль; не зарадив і пересланий матір'ю лист від хлопця, що минулого року запросив її на студентський бал Йєльського університету,— він сповіщав, що приїхав у Париж. Той бал видався їй тепер безмежно далекою подією.

Вона вийшла із своєї кімнати, готуючись до зустрічі з Дайверами, як до тортур, сьогодні подвійно тяжких. Проте ніхто не помітив би цього під маскою, такою ж непроникною, як у Ніколь, коли вони зустрілися, щоб разом піти на примірки. Щоправда, їй трохи відлягло від серця, коли Ніколь зауважила з приводу однієї дратівливої продавщиці: «Люди частенько схильні перебільшувати ставлення до себе з боку інших; їм ввижаються крайнощі — або цілковите схвалення, або цілковите несхвалення їхньої поведінки». Ще вчора таке зауваження викликало б у вразливої Розмері внутрішню незгоду, але сьогодні воно її втішило — їй дуже хотілося переконати себе, що не сталося нічого страшного. Вона захоплювалася вродою Ніколь, її розумом, та водночас вона вперше в житті ревнувала. Перед від'їздом з готелю Госса мати назвала Ніколь справжньою красунею, недвозначно натякнувши, що Розмері на таке звання не заслуговує. Сказано це було ніби між іншим; Розмері знала, що мати саме так висловлює найсерйозніші свої думки, але не образилася. Власне, її зовсім недавно визнали гарненькою, а тому вона цю якість вважала не природженою, а набутою — як, скажімо, вміння гово-

рити по-французькому. Але тепер, сидячи з Ніколь у таксі, вона порівнювала її з собою. В Ніколь усе було ніби створено для романтичного кохання — і струнке тіло, і ніжні уста — то стиснуті, то напіврозтулені перед дивами світу. Ніколь була красунею за дівочих років, і, видно, лишиться красунею й тоді, коли шкіра щільніше обляже її вузькі вилиці, бо благородні риси її обличчя не зміняться. Раніше по-саксонському білява, вона тепер, коли волосся трохи потемнішало, зробилася ще вродливішою, ніж тоді, коли золотава хмарка над чолом засліплювала всіх, хто дивився на неї, своєю самодостатньою красою.

— А ми тут мешкали,— Розмері показала раптом на будинок на вулиці Святих отців.

— Цікаво! Коли мені було дванадцять років, ми з мамою й Бебі провели зиму отам.— Вона показала на готель через вулицю навпроти.

Два занедбаних фасади дивились на них з двох боків — збляклі спомини дитинства.

— Ми добудовували тоді віллу в Лейк-Форест, і треба було жити ощадніше,— вела далі Ніколь.— Цебто, ощадніше жили ми з сестрою й гувернанткою, а мама подорожувала.

— Нам теж доводилося заощаджувати,— сказала Розмері, розуміючи, що вони вкладають у це слово різний зміст.

— Мама завжди називала його делікатненько: не «дешевий готель», яким він і був насправді, а «невеличкий готель».— Ніколь засміялася своїм коротким, чарівним смішком.— Коли хтось із великосвітських знайомих запитував нашу адресу, ми ніколи не казали: «Живемо в бандитському закутні, в жалюгідній халупі й вважаємо за велике щастя, що там хоч вода з крана тече». Ні, ми відповідали, що мешкаємо в невеличкому готелі, неначе всі великі готелі для нас — надто галасливі й вульгарні. Звичайно, знайомі все розуміли й перетирали нас на зубах, але мати твердила, що в Європі треба вміти жити й що ми влаштувалися саме так, як треба. Мати й справді знала Європу: вона народилася в Німеччині. А втім, це не заважало їй бути більше американкою, ніж європейкою, бо виховувалася вона в Чікаго і її мати була американкою.

За кілька хвилин вони мали зустрітися з рештою товариства на вулиці Гінемера, перед Люксембурзьким

садом, і Розмері знову внутрішньо напружилася. Снідати домовилися в Нортів, у їхньому вже спустілому помешканні, де під вікнами шелестіли зелені крони дерев. Розмері здавалося, що навіть сонце сьогодні світить не так, як учора. Та ось вона опинилася перед Діком, лицем до лиця, і погляди їхні зустрілися — наче птахи черкнулися крильми на льоту,— і вона зрозуміла: все гаразд, все чудово, він майже закоханий у неї. Її охопила безмежна радість, по тілу лилося солодке тепло, і впевненість, спокійна і ясна, озвалася в душі переможною піснею. Вона майже не дивилася на Діка, але знала: все гаразд, все гаразд!

Після сніданку Розмері з Дайверами й Нортами поїхала на студію «Франко-Амерікен філмз», де їх чекав Колліс Клей, її нью-хейвенський знайомий, з яким вона домовилася по телефону. Родом із Джорджії, Колліс відзначався якоюсь дивною прямолінійністю, ба навіть трафаретністю думок, властивою південцям, що здобули освіту на Півночі. Минулої зими Розмері вирішила, що він їй подобається — раз навіть вони трималися за руки, коли їхали машиною з Нью-Хейвена до Нью-Йорка, але тепер він для неї просто не існував.

В переглядовій залі вона сиділа між ним і Діком. Поки кіномеханік готував стрічки «Татової доньки», один з адміністраторів студії, француз, упадав коло Розмері, пересипаючи свою мову наймоднішими американськими слівцями. «Амба,— сказав він, коли в проекторі щось заскочило.— Ні банана у нас не вийде!» Та от світло погасло, щось клацнуло, захурчало, й вони з Діком лишилися нарешті самі. В півтемряві вони глянули одне на одного.

— Розмері, люба,— прошепотів Дік. Їхні плечі торкнулися. Ніколь неспокійно засовалася на своєму місці в кінці ряду, а Ейб раптом закашляв і висякався; по хвилі, однак, всі вже сиділи тихо — фільм почався.

І ось Розмері на екрані — вчорашня школярка з розпущеним по плечах волоссям, густим і шорстким, як теракотове волосся танагрської статуетки; ось вона — така юна й цнотлива, випестувана, викохана турботливою матір'ю; ось вона — втілення інфантильності свого народу, нова паперова лялька, що має розважити його вбогу гендлярську душу. Розмері згадала, якою оновленою й свіжою вона почувалася під свіжим, легким шовком цього платтячка.

Татова донька. Таке мацюпусіньке, таке гарнесеньке, а як, сердешне, натерпілося. Ах ти любонько, ах ти ж золотко, і яке ж воно розумне, і яке сміливе! Перед її малесеньким кулачком відступали хтивість і розпуста, навіть доля виявлялася безсилою, і неминуче ставало минучим, а логіка, діалектика, здоровий глузд зникали без сліду. Жінки, забувши про брудний посуд, що чекав їх удома, ридали ридма; навіть у самому фільмі одна жінка плакала так багато, що мало не відіпхнула Розмері на другий план. Вона плакала на тлі розкішних декорацій, в їдальні в стилі Данкена Файфа, в аеропорту й під час регати, з якої в картину ввійшло тільки два-три кадри, в метро і навіть у ванній кімнаті. Але перемогла все-таки Розмері — її благородна вдача, сміливість, рішучість подолали всі темні сили на землі,— маленька Розмері, з обличчям, яке ще не знало ласки і на якому відбивався весь тягар боротьби,— і такою справді зворушливою була її гра, що весь ряд глядачів перейнявся щирим співчуттям до неї. Коли настала коротка перерва й спалахнуло світло, всі схвально загомоніли, а Дік, давши висловитися іншим, сказав їй щиро:

— Ваша гра приголомшила мене. Я певен, що ви станете кінозіркою.

І знову на екрані — «Татова донька». За вже щасливіших часів, що завершуються ніжною сценою возз'єднання Розмері з батьком — нудотно-солодкою сценою з таким патологічним підтекстом, що Діку аж ніяково зробилося за себе й за своїх колег психіатрів. Екран погас, спалахнуло світло, настала довгождана мить.

— А тепер сюрприз! — оголосила Розмері, звертаючись до присутніх.— Зараз Дік пройде пробу!

— Пробу?

— Атож, кінопробу. Я домовилася заздалегідь, зараз його запросять.

Запала зловісна мовчанка, потім хтось із Нортів не витримав і захихотів. Розмері, не зводячи очей з рухливого ірландського обличчя Діка, бачила, як зміст її слів поступово проникає в його свідомість, і водночас їй самій ставало ясно, що головний козир розіграно невдало,— хоч вона ще й не розуміла, що просто поставила не на ту карту.

— Ні на яку пробу я не піду,— твердо сказав Дік. Та потім, зваживши все, додав лагідніше: — Розмері, ви примушуєте мене червоніти. Кіно — чудова кар'єра для

жінки, але я і кіно — речі несумісні. Я старий кабінетний учений, який не знає нічого поза своїм домом і своєю наукою!

Ніколь і Мері почали дражнити його, вмовляючи скористатися з нагоди,— обидві трохи ображені, що самі не дістали такого запрошення. Але Дік рішуче поклав край розмові, досить різко висловившись про акторство взагалі:

— В театральному світі найбільше пильнують браму, яка нікуди не веде,— сказав він.— Певно, тому, що немає нічого ганебнішого за ту порожнечу.

Із студії Розмері поїхала в таксі з Діком і Коллісом Клеєм; Колліс попросив, щоб його підкинули до готелю, а Дік і Розмері мали ще відбути візит, від якого Ніколь і Норти відмовилися, пославшись на брак часу: перед самим від'їздом Ейба виявилося, що він ще не владнав деяких важливих справ. Дорогою Розмері почала дорікати Дікові:

— Я думала, якщо проба вийде вдала, візьму плівку із собою до Каліфорнії. А тоді, може, вас запросили б зніматися, і ви могли б стати моїм партнером у новому фільмі.

Дік не знав, що й казати.

— Дякую за турботу, Розмері, ви зворушили мене, але, їй-богу, я волію лишатися вашим глядачем. Тим більше, що вже це — найвища насолода.

— Та-ак, картина шикарна,— озвався Колліс Клей.— Я її вже вчетверте дивлюся. А один хлопець з Нью-Хейвена дивився її разів десять, навіть до Хартфорда їздив, коли її там показували. А коли я привіз Розмері до Нью-Хейвена, той дивак так збентежився, що навіть не наважився до неї підійти. От йолоп, га? Це дівчисько будь-кому голову закрутить!

Дік і Розмері перезирнулися; їм хотілося побути самим, але Колліс, звичайно, про це не здогадувався.

— Якщо хочете, я можу спочатку підвезти вас,— запропонував він.— Я ж мешкаю в «Лютеції».

— Ні, ми вас підвеземо,— сказав Дік.

— Простіше було б, якби я вас. Я нікуди не поспішаю.

— Все-таки краще ми вас підвеземо.

— Але ж...— почав був Колліс, але тут нарешті до нього дійшло, і він почав домовлятися з Розмері про наступну зустріч.

Кінець кінцем вони спекалися його. Третій і зайвий, він був для них тільки тінню, але тінню, що заважала

їм бачити одне одного. А потім, несподівано і якось надто швидко, машина зупинилася — вони приїхали. Дік зітхнув.

— Що ж, ходім?

— Як хочете,— відповіла Розмері.— Я на все згодна. Він повагався мить.

— Мабуть, доведеться-таки піти — ця дама виявила бажання купити кілька картин мого приятеля, а йому дуже потрібні гроші.

Розмері пригладила зрадливо скуйовджене волосся.

— Зайдемо на п'ять хвилин, не більше,— вирішив Дік.— Вам ці люди не сподобаються.

Певно, там будуть якісь нудні типи, а то й грубіяни й п'яниці чи настирні базіки — в усякому разі, люди, яких Дайвери уникають, думала Розмері. Але вона і уявити собі не могла того, що там побачила.

XVII

Цей дім на вулиці Мосьє перебудували з палацу кардинала Ретца, але від палацу лишився тільки каркас, всередині ж ніщо не нагадувало про минуле, та й про сучасне теж — принаймні те сучасне, до якого звикла Розмері. Скоріше складалося враження, що в старовинній мурованій оболонці міститься майбутнє; людина, яка переступала, коли в даному разі можна так висловитися, поріг цього дому, спершу почувалася так, наче її вдарило електричним струмом чи, скажімо, їй запропонували на сніданок вівсяну кашу з гашишем,— перед нею відкривався довгий хол, де сталь, срібло й позолота відбивалися в безлічі примхливо огранованих дзеркал. Ефект від цього був не такий, як на виставці декоративного мистецтва, бо там люди оглядали все ззовні, а тут вони перебували всередині. Розмері відразу ж охопило якесь награне піднесення — немов вона опинилася на зйомочній площадці,— і їй здавалося, що всі довкола мають те саме почуття.

Тут зібралося чоловік тридцять, переважно жінок, що ніби зійшли зі сторінок творів Луїзи Олкотт чи графині де Сегюр, і всі вони рухалися по площадці так обережно й цілеспрямовано, як людська рука, що збирає дрібні і гострі друзки скла. Видно було, що і всі вони загалом, і будь-хто зокрема не ставляться до цієї обстановки з тією свободою, яку виявляє, скажімо, до

мистецького шедевру — хоч би й найдовершенішого — його власник; вони не розуміли, що являє собою ця кімната, бо це, власне, і було що завгодно, тільки не кімната; жити в ній було б так само важко, як сходити вгору ескалатором, що рухається вниз. От для цього й потрібна була згадана цілеспрямованість рухів руки, що збирає бите скло,— цілеспрямованість, наявністю чи відсутністю якої й визначалася вдача більшості присутніх.

Їх можна було поділити на дві групи. Першу складали американці та англійці, які всю весну й літо гуляли напропале, і поведінку яких визначали тепер виключно нервові імпульси: години сонливої байдужості в них перемежовувалися раптовими спалахами войовничості, істерії чи хтивості. Другу групу — назвемо її експлуататорською — складали бувалі ділки, люди тверезі й поважні, які знають, що їм потрібно, і не марнують час на дурниці. Ці найкраще пристосовувалися до оточення і навіть задавали тон, намагаючись блиском своїм затьмарити навіть фантастичні світлові ефекти.

Цей Франкенштейн відразу проковтнув Розмері й Діка — і Розмері відчула, що вона вже — не вона, а якась маленька облудниця з манірним тоненьким голоском, що прагне тільки одного: сподобатися режисерові. А втім, тут усі лопотіли крильми, хто як міг, і в цій загальній недоладності вона не відрізнялася від інших. До того ж допоміг професійний досвід: подумки вона наказала собі повернутись кругом, пройти прямо, стати струнко, повторити це ще раз, а потім розслабитися, і ось вона вже ніби поринула в розмову з чепурною, ставною дівчиною, схожою на гарненького хлопчика, а насправді напружено прислухається до розмови, що точиться за кілька кроків од неї на якійсь схожій на трапецію бронзовій споруді.

Три молоді особи сиділи там на виступі, що мав правити за лаву. Всі три були високі, стрункі, з малими голівками, причесаними старанно, як у манекенів; коли вони розмовляли, голівки погойдувалися над елегантними темними костюмами, мов квіти на довгих стеблинах, чи, скоріше, мов готові до бою кобри.

— О, вони вміють розважати своїх гостей,— мовила одна грудним, мелодійним голосом.— Мабуть, ні в кого в Парижі не буває так весело, як у них. Хоч...— вона зітхнула,— оті його слівця, манера висловлюватися —

«такий старий, що його вже миші обгризають» — це, їй-право, набиває оскому.

— Я все-таки віддаю перевагу людям, яким відомі не тільки злети, але й падіння,— озвалася друга.— А вже вона мені зовсім неприємна.

— А я взагалі від них не в захваті, а тим паче — від їхньої компанії. Що вони знайшли хоч би в містерові Норті, який ніколи не просихає?

— Авжеж, то пропаща душа,— погодилась перша.— Та ніде правди діти: той, про кого ми говоримо, буває, коли хоче, найчарівнішою людиною в світі!

Розмері здогадалася, що йдеться про Дайверів, і вся аж закам'яніла від обурення. А тим часом її співрозмовниця, дівчина з ясно-блакитними очима, рожевощока, в крохмальній блакитній блузці й сірому костюмі — не дівчина, а рекламний плакат,— перейшла в наступ. Гарячково відмітаючи все, що могло заслонити її від Розмері, вона не залишила між ними нічого, навіть тонкої завіси гумору, і те, що Розмері бачила в ній тепер, викликало тільки неприязнь.

— Може, поснідаємо, чи пообідаємо разом, завтра чи післязавтра? — благала дівчина.

Розмері озирнулася, шукаючи Діка; він розмовляв з господинею дому, до якої звернувся, щойно вони ввійшли. Їхні погляди зустрілися, він ледь кивнув, і цього вистачило, щоб три кобри помітили її. Три довгі шиї гойднулися в її бік, три пари очей прискіпливо зміряли її з голови до ніг. Вона визивно глянула на них, даючи зрозуміти, що чула їхню розмову. Потім чемно, але рішуче — так, як це робив Дік,— позбулася своєї настирної співрозмовниці й пішла до нього. Господиня — висока багата американка, що безжурно пожинала плоди національного добробуту,— мужньо долаючи опір Діка, засипала його запитаннями про готель Госса, куди, очевидно, мала намір податися. Поява Розмері нагадала їй про обов'язки господині, і, озираючись довкола, вона сказала:

— Сподіваюсь, ви не нудьгували — тут стільки цікавих людей. Ви познайомилися з містером...— вона почала шукати очима гостя, який міг би зацікавити Розмері, але Дік сказав, що їм уже час іти. Вони пішли одразу ж і, переступивши вузький поріг майбутнього, опинилися в минулому, на кам'яних сходах перед старовинним фасадом.

— Це було жахливо, правда?— спитав він.
— Жахливо,— покірно кивнула вона.
— Розмері!
Вона ледь чутно прошепотіла:
— Що?
— Я не можу собі пробачити.
Гірко схлипуючи, насилу стримуючись, щоб не заридати вголос, вона жалібно пробелькотіла:
— У вас є хусточка?
Але плакати було ніколи; з жагою закоханих вони допалися до швидкоплинних хвилин, поки за вікнами таксі тьмяніли зеленаво-рожеві сутінки, а під тихим дощиком, немов крізь дим, спалахували реклами — вогняно-червоні, блакитні, як полум'я газу, блідо-зелені, мов привиди. Була вже майже шоста година, на вулицях вирував рух, сяяли ліхтарики бістро, і площа Згоди, рожева й велична, пропливла за вікнами, коли машина звернула на північ.
Нарешті вони дивилися одне на одного, шепочучи імена, як закляття. Два імені зависали в повітрі й довго не танули, довше від усіх інших слів і імен, довше від музики, що бриніла у вухах.
— Не знаю, що зі мною сталося,— сказала Розмері.— Напевно, оте шампанське подіяло. Зі мною ще такого не було.
— Просто ви сказали, що кохаєте мене.
— Я справді кохаю вас — і тут нічим не зарадиш.
Після таких слів важко було втриматись, і вона тихенько поплакала в хусточку.
— Мабуть, і я закохався,— сказав Дік,— а це не найкраще з того, що могло статися.
І знову два імені, а потім їх кинуло одне до одного, немов від поштовху таксі. Її груди розплющилися об нього, її уста, по-новому теплі, стали і його устами. Обоє майже з болісним полегшенням не думали ні про що й нічого не бачили; вони тільки дихали й шукали одне одного. Їх огортав лагідний, блаженно-хмільний супокій, що приходить після втоми, супокій, коли нерви розслаблюються, мов струни рояля, і раз у раз порипують, мов плетені крісла. Такі оголені й такі чутливі нерви не можуть не з'єднатися, коли уста припадають до уст і груди до грудей.
Для Діка й Розмері то була ще найщасливіша пора кохання, пора яскравих і могутніх ілюзій, що перено-

сили їхні злиті воєдино істоти в інший світ — нереальний світ, де інші людські стосунки не мають значення. Здавалося, шлях, яким вони прийшли в цей світ, був особливо невинний — неначе їх вела одне до одного низка чистісіньких випадковостей, але випадковостей таких численних, що врешті-решт вони не могли не повірити, що створені одне для одного. І вони пройшли той шлях, нічим себе не заплямувавши — так принаймні здавалося,— не принизивши себе ні хтивими помислами, ані потаємною змовою.

Але для Діка воно тривало недовго; шлях той урвався, перше ніж вони доїхали до готелю.

— Нічого з цього не вийде,— сказав він, жахаючись власних слів. — Я кохаю вас, але це не міняє того, що я говорив учора.

— А мені тепер однаково. Я тільки хотіла, щоб ви покохали мене. Ви сказали, що кохаєте,— і цього досить.

— На жаль — кохаю. Але Ніколь не повинна нічого знати, навіть здогадуватись про щось. Я не можу розлучитися з Ніколь. Не тільки тому, що не хочу,— тут є інше, важливіше.

— Поцілуйте мене ще раз.

Він поцілував, але він був уже не з нею.

— Ніколь не повинна страждати — вона кохає мене, і я її кохаю. Сподіваюсь, ви розумієте.

Вона розуміла, це вона завжди добре розуміла — не можна завдавати людям болю. Вона знала, що Дайвери кохають одне одного, не сумнівалася в цьому з самого початку. Але їй здавалося, що то вже охололе почуття, схоже скоріше на її любов до матері. Коли люди так щедро роздаровують себе оточенню — чи не означає це, що їхній взаємний потяг утратив силу?

— І це справжнє кохання,— сказав Дік, прочитавши її думки.— Кохання цілюще. Повірте, все це надто складно, всіх обставин навіть і не поясниш. Вони, до речі, й спричинили оту безглузду дуель.

— Звідки ви дізналися про дуель? Ми ж домовилися не розповідати вам про неї.

— Невже ви гадаєте, що Ейб може щось утаїти? — з ущипливою іронією мовив Дік.— Якщо у вас є таємниця, можете оголосити її по радіо, надрукувати в популярній газеті, але ніколи не звіряйте її людині, яка випиває більш як три чарки на день.

Вона засміялася і ще тісніше пригорнулася до нього.

— Отож у нас з Ніколь не такі прості стосунки. Здоров'я в неї слабке, вона тільки виглядає здоровою. Звідси й весь клопіт.

— Ох, розкажете усе потім. А зараз цілуйте, кохайте мене! Я вас кохатиму, але так, що Ніколь нічого не помітить.

— О любе моє дівча.

Вони ввійшли у вестибюль готелю; Розмері трохи відстала, щоб глянути на нього збоку, помилуватися ним. Він ішов швидкою, пружною ходою, неначе повертався після великих звершень і поспішав назустріч звершенням ще більшим. Сіяч веселощів, дародавець неоціненних скарбів щастя. Капелюх на ньому був найдовершенішим капелюхом у світі, в одній руці він тримав масивну трость, у другій — жовті рукавички. Розмері думала про те, який чудовий вечір чекає всіх, хто буде сьогодні в його товаристві.

Вгору, на п'ятий поверх, вони рушили пішки. На першій площадці сходів зупинились і поцілувались; на другій вона була обережніша, на третій — тим більше. Не дійшовши до четвертої, вона зупинилася й легенько доторкнулася до його уст — то мав бути прощальний поцілунок. Потім вони на хвильку зійшли на поверх нижче — так захотів Дік,— а тоді вже піднялися на свій поверх. Наостанок їхні пальці сплелися на поручні й повільно-повільно розплелися. Дік знову рушив униз домовлятися про вечерю, а Розмері вбігла до свого номера й сіла писати листа матері. Її гризло сумління, бо вона анітрохи за нею не скучила.

XVIII

Хоч Дайвери й зневажали диктовані модою форми світського життя, вони були надто сучасними людьми, щоб відмовитися від його ритмів; на їхніх вечірках робилося все, щоб гості не встигали знудитися, і тим приємніше було подихати свіжим повітрям нічної пори, серед калейдоскопічної зміни вражень.

Того вечора веселощі наростали в темпі балаганного фарсу. Спочатку було дванадцять чоловік, потім шістнадцять, а згодом, по четверо в автомашинах, вони вирушили в блискавичну одіссею до Парижа. Все було передбачене заздалегідь. Немов за помахом чарівної палички, з'являлися нові люди, супроводжували їх майже

з професійною вправністю екскурсоводів, а потім зникали, поступаючись місцем іншим. Розмері не здивувалася б, якби їй сказали, що вдень ці люди спеціально для них набиралися свіжості й снаги. Як несхоже це було на голлівудські бенкети, хоч би які грандіозні за розмахом! Серед багатьох розваг була й прогулянка в автомашині перського шаха. Де Дік її роздобув, чого це йому коштувало,— те нікого не обходило. Розмері сприйняла її як ще одне диво казкового світу, в який вона потрапила два роки тому. Цей автомобіль, на шасі особливої конструкції, був виготовлений в Америці. Колеса в нього були срібні, радіатор теж. Всередині оббивка сяяла безліччю блискучих скелець, що їх придворний ювелір мав замінити справжніми діамантами, коли за тиждень автомобіль прибуде до Тегерана. Позаду було тільки одне місце, бо шах може їздити тільки сам, і всі по черзі вмощувалися на ньому, а решта сідала на підлогу, застелену куничим хутром.

І завжди душею всього цього був Дік. Розмері запевняла матір, з якою подумки ніколи не розлучалася, що зроду не зустрічала людини чарівнішої, прекраснішої, ніж Дік того вечора. Вона порівнювала з ним двох англійців, що їх Ейб уперто називав, «майор Хенгіст і містер Хорса»[1], принца-наступника однієї із скандінавських держав, письменника, який щойно повернувся з подорожі по Росії, самого Ейба, дотепного й шаленого, як завжди, Колліса Клея, який зустрівся їм десь по дорозі й залишився з ними. Але жоден з них не годен був Дікові в слід ступити. Її захоплював його самозабутній запал, його вміння наснажувати найрізноманітніших людей, позбавлених власної ініціативи й залежних від його уваги, як піхотний батальйон від інтенданта,— і все без видимих зусиль, з невичерпним запасом приязні до всіх заразом і кожного зокрема.

...Потім вона згадувала найщасливіші хвилини цього вечора. Коли вона вперше танцювала з Діком і сама собі здавалася неймовірно вродливою поряд з ним, таким високим і струнким,— вони не танцювали, а ніби линули в повітрі, як уві сні,— він обертав її то в один, то в другий бік так замилувано, наче тримав у руках яскравий букет квітів чи відріз дорогої тканини, гордо

---

[1] Хенгіст і Хорса — брати, вожді племені ютів, які в V ст. н. е. вторглися в Британію.

показуючи його десяткам очей. Якусь хвильку вони зовсім не танцювали, тільки стояли, пригорнувшись одне до одного. А над ранок вони лишилися на мить самі, і її молоде вологе тіло, прагнучи вирватися з набридлої одежі, припало до нього серед вішалок з капелюхами й накидками...

А найсмішніше було потім, коли вони вшістьох, вершки товариства, найкраще, що від нього лишилося, стояли в напівтемному вестибюлі «Рітца» й переконували нічного швейцара, що супроводять генерала Першінга і що генералові, який стоїть за дверима, хочеться ікри й шампанського. «А з генералом жарти кепські, у нього знаєте яка армія?!» Ошалілі офіціанти повигулькували немов з-під землі, накрили стіл тут-таки, у вестибюлі, і на порозі постав генерал Першінг — Ейб, а всі виструнчилися й забурмотіли на знак вітання якісь уривки воєнних пісень. Розчаровані й ображені офіціанти покинули їх напризволяще, і тоді компанія збудувала для них пастку — величезну, химерну споруду з меблів, які були під рукою, що нагадувала ідіотські машини на малюнках Гольдберга. На Ейба вона, однак, не справила належного враження.

— Краще було б украсти в музикантів пилку і...

— Ну, все, годі,— перебила Мері.— Якщо Ейб заговорив про пилку, значить — час додому.— І стурбовано пояснила Розмері:

— Мені треба забрати його додому. Якщо він завтра об одинадцятій не сяде на поїзд, то спізниться на пароплав. А від цієї поїздки залежить його майбутнє. Та якщо я почну зараз сперечатися з ним, він зробить усе навпаки.

— Може, я спробую його переконати? — запропонувала Розмері.

— Гадаєте, у вас вийде? — із сумнівом сказала Мері.— А втім — спробуйте, може, й вдасться.

До Розмері підійшов Дік.

— Ми з Ніколь збираємось додому і, може, й ви поїдете з нами?

У сірій передсвітанковій імлі її обличчя було блідим і втомленим. На щоках, вдень рум'яних, виступили темні плями.

— Не можу,— сказала вона.— Я пообіцяла Мері залишитися, бо інакше Ейб взагалі не піде спати. Ви б не могли допомогти?

— Вам уже пора знати, що в таких справах нічим не зарадиш,— повчально зауважив він.— Якби це було за студентських часів і якби ми з Ейбом мешкали в одному гуртожитку, а він напився вперше в житті,— можна було б спробувати. А тепер справа марна.

— Все одно, я мушу залишитися,— майже визивно відповіла Розмері.— Він обіцяв, що піде спати, якщо ми заїдемо з ним спершу на Головний ринок.

Дік квапливо поцілував їй руку в згині ліктя.

— Ви ж дивіться, не відпускайте Розмері саму,— сказала Ніколь, прощаючись з Мері.— Ми відповідаємо за неї перед її мамою.

Потім Розмері, Норти, а з ними і якийсь ньюаркський фабрикант пискавок до ляльок, всюдисущий Колліс і власник нафтової свердловини, огрядний, чепуристий індіанець на ім'я Джордж Т. Коніцілі, їхали у фургоні з морквою. Морква, щойно з городу, напоювала темряву солодкими пахощами землі. Коли фургон опинявся в сутіні між рідкими вуличними ліхтарями, Розмері, яка сиділа на самому вершечку, насилу розрізняла своїх супутників. Їхні голоси долинали здалеку, наче вони їхали не з нею, а окремо, і їм не дано було відчувати того, що відчуває вона, бо ж вона серцем і душею була з Діком, жалкувала, що лишилася з Нортами, а не лежить у своєму ліжку, відділена від Діка лише стінами коридора, а ще більше жалкувала, що його немає поруч, у хмарі теплих земляних випарів.

— Не лізьте сюди! — крикнула вона Коллісові.— Морква посиплеться.— І запустила морквою в Ейба, який, по-старечому зігнувшись, сидів поряд з візником.

А потім нарешті її везли додому. В залитому сонцем небі над Сен-Сюльпіс ширяли голуби. Нараз уся компанія вибухнула сміхом — справді-бо, перехожі вважають, що вже настав ясний теплий ранок, а насправді ще триває вчорашня ніч!

«От і я прогуляла цілу ніч,— подумала Розмері.— Але без Діка це зовсім нецікаво».

Їй стало трошки прикро й сумно, але тут увагу її привернула якась зелена маса, що рухалася попереду. То на Єлисейські Поля перевозили величезний розквітлий каштан; він лежав, приторочений до довгої вантажної платформи, і аж трусився від сміху, немов напрочуд красива людина, яка потрапила в незручне становище, але знає, що й тут лишається красивою.

Зачарована видовищем, Розмері раптом подумала, що вона й каштан чимось схожі; ця думка потішила її, вона засміялася, і все знову стало на своє місце.

XIX

Поїзд відходив об одинадцятій з Сен-Лазарського вокзалу. Ейб сам-один стояв під скляним, закіптюженим склепінням, цією пам'яткою сімдесятих років, епохи Кришталевого Палацу; руки, землисто-сірі після безсонної п'яної ночі, він тримав у кишенях, щоб не видно було, як вони тремтять. Він був без капелюха, недбало зачесане волосся куйовдилось. Важко було впізнати в ньому людину, яка ще два тижні тому засмагала на пляжі Госса.

Було ще рано. Він дивився на вокзальну метушню, поводячи тільки очима, неспроможний навіть ворухнути бровами — нерви не витримали б найменшого фізичного зусилля. Повз нього пропливли новенькі валізи; маленькі волохаті чоловічки, його майбутні супутники, перегукувалися волохатими, сиплими голосами.

Коли він подумав, чи встигне в буфеті похмелитися, і пальці вже намацали в кишені пачку липких тисячофранкових банкнот, його блукаючий погляд натрапив на Ніколь, що саме піднялася сходами на перон. Ейб уже не зводив з неї очей, читаючи її думки з виразу обличчя: коли бачиш людину, на яку довго чекав і яка сама ще тебе не помітила, то здається, що обличчя її виказує щось потаємне, доти тобі невідоме. Ніколь трошки супилася, вона думала про своїх дітей, линула до них не розумом, не серцем, а отим інстинктом самиці, який спонукає кішку лапою перевіряти, чи всі кошенята при ній.

Цей вираз зник, коли вона побачила Ейба; в тьмяному світлі, що сіялося крізь брудне склепіння, він мав жалюгідний вигляд, і страшно було дивитися на синці, що проступали крізь засмагу під його очима. Вони сіли на лаву.

— Я прийшла, бо ви просили прийти,— сказала Ніколь, ніби виправдуючись.

Ейб, видно, забув, коли й навіщо він її про це просив, але Ніколь це не збентежило — вона ладна була просто посидіти тут, роздивляючись на пасажирів.

— О, я вже бачу, хто буде першою красунею на вашому кораблі. Ота дама, яку проводжає стільки чоловіків... Вам ясно, чому вона купила собі таку сукню? — Ніколь дедалі збуджувалась.— Тільки перша красуня трансокеанського рейсу могла вподобати таке вбрання. Ви розумієте чому? Ні? Та прокиньтеся ж! Це сукня з підтекстом, уже сама тканина, з якої її пошито, має якусь романтичну історію, а у відкритому морі неодмінно знайдеться самотній чоловік, який захоче ту історію вислухати!

Останні слова Ніколь випалила скоромовкою й замовкла. Як на неї, ця тирада і так була задовга, і Ейб, дивлячись на її серйозне, напружене обличчя, вже сумнівався, чи говорила вона взагалі. Він примусив себе випростатися і, сидячи, прибрав позу людини, що стоїть на повен зріст.

— Пам'ятаєте оту вечірку, на яку ви мене потягли? Здається, то було на святу Женев'єву...— почав він.

— Пам'ятаю. Там було весело, адже так?

— Тільки не мені. Цього року мені з вами взагалі не було весело. Я втомився від вас обох, і якщо це не помітно, то тільки тому, що ви ще більше втомилися від мене,— самі знаєте, як це буває. Якби в мене ще лишалися якісь поривання, я завів би собі нових знайомих.

Ніколь відповіла ударом на удар, і виявилося, що й її оксамитові рукавички можуть здерти шкіру.

— Даремно ви заїдаєтеся, Ейбе, це ж безглуздо. До того ж ви так не думаєте. Поясніть краще, чому ви раптом махнули на все рукою?

Ейб відповів не зразу, йому дуже хотілося відкашлятись і висякатись.

— Певно, мені все остогидло. Та й надто далеко треба повертатися, щоб розпочинати свій шлях знову.

Чоловік любить розігрувати перед жінкою безпорадну дитину, але це рідко йому вдається, коли він справді безпорадний, як дитина.

— Це не пояснення,— відрізала Ніколь.

Ейбові ставало гірше, в голову лізли тільки прикрі, колючі слова. Ніколь, певно, вирішила, що краще вже сидіти і дивитися просто себе, поклавши руки на коліна. На якийсь час вони відособилися, розлетілися в різні боки, кожне в свій простір, під своє, тільки йому

видне синє небо. Вони не були коханцями й тому не мали минулого, не були подружжям і тому не мали майбутнього; а проте аж до сьогоднішнього ранку Ніколь тільки Діка любила більше, ніж Ейба, а Ейб не один рік носив глибоко в серці кохання до Ніколь, у якому і сам собі боявся признатися.

— Я втомився жити в жіночому світі,— кинув він раптом.

— То чом би вам не створити свій власний світ?

— Я втомився від друзів. Людині потрібні не друзі, а підлабузники.

Ніколь спробувала примусити велику стрілку вокзального годинника оббігти циферблат, але Ейб не вгавав:

— Ви хіба не згодні?

— Я жінка, моє діло з'єднувати й скріплювати.

— А моє — ламати й руйнувати.

— Напиваючись, ви руйнуєте тільки самого себе,— холодно мовила вона і, вже починаючи боятися його, безпорадно озирнулася.

На вокзалі полюднішало, але нікого із знайомих начебто не було. Та ось вона полегшено зітхнула, бо помітила високу дівчину із солом'яно-жовтим волоссям, що прилягало до голови, як шолом. Дівчина вкидала листи в поштову скриньку.

— Мені треба побалакати з тією дівчиною, Ейбе. Ейбе, та прокиньтеся! Дурник, ви дурник.

Він байдуже простежив за нею очима. Коли Ніколь підійшла до дівчини, та якось злякано відсахнулася, і Ейбові здалося, що він десь уже бачив її. Скориставшись з відсутності Ніколь, він хапливо відкашлявся у хусточку, потім гучно висякався. Ставало тепліше, і білизна на ньому вже просякла потом. Його руки так трусилися, що він поламав три сірники, перше ніж запалив сигарету. Він відчув, що вже несила терпіти, що йому конче треба випити. Та тільки-но він це вирішив — як повернулася Ніколь.

— Невеличке непорозуміння,— скривилася вона.— Скільки разів вона запрошувала мене в гості, а тут, на тобі, і розмовляти не схотіла. Дивилася на мене так, ніби я зачумлена.— Її короткий нервовий сміх прозвучав на двох високих нотах — наче хтось натиснув пальцями на клавіші фортеп'яно.— Ось вам і людська щирість.

— Все лихо в тому, що коли ти тверезий, тобі ні з ким не хочеться знатись, а коли ти п'яний — ніхто не хоче знатися з тобою.

— Це ви про мене? — Ніколь знову засміялася. Випадок з дівчиною чомусь повернув їй гарний настрій.

— Ні, про себе.

— Отож-бо. А я люблю людей, люблю бути серед людей. Люблю...

Вона раптом помітила Розмері й Мері Норт, які повільно йшли пероном, виглядаючи Ейба. Голосно гукаючи їм: «Сюди! Сюди!», вона радісно замахала їм згортком, у якому були куплені для Ейба носовики.

Потім вони втрьох ніяково стояли перед Ейбом, приголомшені його могутньою особистістю, що височіла перед ними, немов руїна корабля,— бо, незважаючи на свою слабість і потурання їй, спустошений і озлоблений, він усе-таки лишався особистістю, і вони не могли не схилятися перед його величною гідністю і творчими здобутками, хай навіть безладними, нерівноцінними, а тепер уже й перевершеними. Але їх лякала ще не вичерпана сила його волі, бо раніше то була воля до життя, а тепер — до самознищення.

Нарешті з'явився в усьому своєму блиску Дік Дайвер, і три жінки з радісними вигуками кинулися до нього, ладні, мов мавпочки, стрибнути йому на плечі, вмоститися на його прекрасному капелюсі чи повиснути на головці його трості. Тепер хоч на хвилину можна було забути про те, як страшенно занепав Ейб. Дік миттю збагнув становище. Щоб розрадити їх, він звернув їхню увагу на вокзальну метушню, на дива й таємниці вокзального життя. Неподалік прощався гурт американців, їхня розмова нагадувала булькіт води, що ллється у велику старомодну ванну. Тут, на вокзалі, за стінами якого лишився Париж, здавалося, що море зовсім поряд, і воно вже впливало на людей, оновлювало їх, перебудовувало на новий лад молекули в їхніх клітинах.

У американців, коли вони виходили на перон, обличчя були якісь нові, просвітлені, зосереджені — обличчя людей, що не обтяжують себе зайвими думками або звикли до того, що хтось думає за них. Якщо серед них траплявся англієць, то він одразу вирізнявся гострим, пильним поглядом. Коли ж американців на пероні зібралося багато, ореол доброчинності й багатства над

ними побляк, залишився тільки сірий наліт національної однаковості, що заважав і їм, і стороннім спостерігачам розрізняти окремі обличчя.

— Діку, поглянь! — скрикнула раптом Ніколь і схопила його за руку.

Дік обернувся і встиг побачити сцену, що розігралася під дверима пульмана за два вагони від них, різко порушивши звичний ритуал прощання. Молода жінка із зачіскою, схожою на шолом, та, до якої недавно підходила Ніколь, відсахнулася раптом від чоловіка, з яким розмовляла, якось дивно пригнувшись, відскочила вбік, хапливо намацала щось у своїй сумочці, і два револьверних постріли розкололи вузький простір перону. Майже водночас розлігся пронизливий свист локомотива, і поїзд рушив, умить заглушивши відлуння пострілів. Ейб ще раз помахав з вікна — він взагалі не помітив нічого. Перше ніж натовп зімкнувся, вони ще побачили, що кулі влучили: чоловік, у якого стріляли, важко осів на перон.

Поки поїзд зупинявся, минула, здається, вічність. Ніколь, Мері й Розмері чекали в кінці перону, а Дік протовпився наперед. Повернувся він хвилин через п'ять, а натовп тим часом розділився: хто пішов за ношами з пораненим, а хто — за дівчиною, що йшла, бліда, але рішуча, між двома досить-таки розгубленими жандармами.

— Це Марія Уолліс,— збуджено повідомив Дік.— А він — англієць, важко було з'ясувати, хто саме, бо куля пробила паспорт.— Вони швидко простували до виходу, підхоплені людською юрмою.— Я дізнався, до якого поліцейського відділка її ведуть, і зараз піду туди.

— У неї в Парижі сестра,— відказала Ніколь.— Треба найперше подзвонити їй. Як це ми відразу не здогадалися! Чоловік її сестри — француз, він може зробити куди більше, ніж ми.

Дік повагався хвильку, а тоді хитнув головою і наддав ходи.

— Стривай! — гукнула йому Ніколь.— Це ж безглуздо. Чим ти можеш зарадити, та ще й з твоєю французькою мовою?

— Подбаю принаймні, щоб з нею по-людськи поводилися.

— Її однаково не відпустять, це зрозуміло,— впевнено сказала Ніколь.— Вона ж таки стріляла в того чоло-

віка. Найкраще — зразу ж подзвонити Лорі, вона владнає все краще за нас.

Діка це не переконало, крім того, він трошки хизувався перед Розмері.

— Почекайте,— рішуче кинула Ніколь і попрямувала до телефонної будки.

— Ну, коли вже Ніколь береться, нам можна не втручатися,— з лагідною іронією зауважив Дік.

Вперше того ранку він і Розмері швидко перезирнулися, шукаючи підтвердження вчорашнім почуттям. На мить обом здалося, що все їм тільки наснилось, але відразу ж кохання знову знялося теплою хвилею й запульсувало, застугоніло...

— Ви любите допомагати людям, правда? — сказала Розмері.

— Та ні, тільки вдаю.

— Моя мама теж любить усім допомагати, але, звичайно, в неї менше можливостей.— Вона зітхнула.— Мені іноді здається, що я найбільша егоїстка в світі.

Згадка про матір уперше роздратувала Діка. Йому захотілось позбутися цієї незримої опіки, раз і назавжди позбавити їхні стосунки того присмаку дитячої наївності, що його навмисне чи ненавмисне вносила в них Розмері. Він усвідомив, однак, що ця досада лише вияв слабості,— а чим обернеться потяг Розмері до нього, якщо він бодай на мить утратить владу над собою? Не без страху він відчув, що все вповільнюється; а тим часом такі стосунки не можуть застигти на місці, вони мусять рухатись — як не вперед, то назад. Йому раптом спало на думку, що Розмері тримає кермо впевненіше, ніж він.

Перше ніж він дійшов якогось рішення, повернулася Ніколь.

— Я поговорила з Лорею, вона ще нічого не знала. Боже, ви б чули її голос — він то завмирав, то знов озивався, наче вона от-от знепритомніє. Вона каже, що ще звечора її щось гнітило.

— Цій Марії виступати б у Дягілєва,— лагідно всміхнувся Дік, намагаючись заспокоїти жінок.— Це була справді балетна сцена — така хореографія, такий ритм... Чи зможе тепер хтось із нас дивитись, як відходить поїзд, і не чути пострілів?

— А мені шкода цього бідолаху,— сказала Ніколь.— Тепер зрозуміло, чому Марія так дивно розмовляла зі мною — подумки вона вже стріляла.

Вона засміялася, а за нею й Розмері, хоч обидві були налякані й хотіли, щоб Дік прокоментував цю пригоду, звільнивши їх від необхідності давати їй власні оцінки. Це бажання було, щоправда, не зовсім свідомим, надто у Розмері, яка змалку звикла чути відлуння таких пострілів у буденних розмовах. Проте і її приголомшила безповоротність того, що сталося. Але Дік, вибитий з колії новим почуттям, утратив здатність перетлумачувати події мовою карнавалу, тож його супутниці, відчуваючи, що їм чогось бракує, перейнялись якоюсь невиразною тривогою.

А потім, наче нічого й не сталося, життя Дайверів та їхніх друзів влилося у вуличний вир.

Сталося, однак, багато,— від'їзд Ейба, а потім і Мері, яка того ж дня вирушила до Зальцбурга, поклав край безжурному паризькому життю. А може, край йому поклав виляск пострілів, фінал казна-якої трагедії. Ці постріли вони вже не могли забути; на вулиці, чекаючи таксі, вони почули їхнє відлуння в похоронному дуеті носіїв, що стояли неподалік:

— Tu as vu le revolver? Il était très petit, vraie perle, un jouet.

— Mais assez puissant,— розважливо відказав другий носій.— Tu as vu sa chemise? Assez de sang pour se croire à la guerre [1].

XX

Над площею густа хмара вихлопних газів повільно розжарювалася в промінні липневого сонця. Від цього страшенного марева годі було втекти за місто: навіть думка про втечу була безглузда, вона тільки малювала в уяві дороги, паралізовані такою самою смердючою задухою. За сніданням у відкритому кафе навпроти Люксембурзького саду в Розмері почалося місячне; вона нервувала, почувалася втомленою й кволою — видно,

---

[1] — Ти бачив револьвер? Зовсім маленький — просто цяцька, іграшка.

— А стріляє по-справжньому. Ти бачив його сорочку? Стільки крові, що відразу війна згадалася *(франц.)*.

передчуття цього й спонукало її звинуватити себе в егоїзмі під час розмови на вокзалі.

Дік навіть не помітив зміни її настрою; глибоко засмучений, він був більше ніж звичайно зайнятий собою, і це робило його сліпим до всього довкола, гасило звичні спалахи уяви, які живили його думки чи рішення.

За кавою до них приєднався італієць, учитель співу, який мав провести Мері Норт на поїзд; коли вони попрощалися й пішли, Розмері теж підвелася — їй треба було на студію, на ділову зустріч.

— Будь ласка,— згадала вона,— якщо вас застане тут Колліс Клей, отой хлопець з Півдня, перекажіть йому, що я не могла чекати. Хай подзвонить мені завтра.

Її дитяча легковажність — реакція на недавні переживання — нагадала Дайверам про їхніх дітей, про почуття, до яких сторонні не допускалися, і Розмері була покарана.

— Краще попросіть офіціанта,— суворо й сухо промовила Ніколь.— Ми не маємо наміру лишатися тут.

Розмері зрозуміла, але не образилася.

— Ет, вже як буде. До побачення, любі.

Дік попросив рахунок; кілька хвилин Дайвери відпочивали, розслабившись, покусуючи зубочистки. Потім обоє вимовили водночас:

— Ну що ж...

Ніколь ледь скривилася у гіркій гримасі,— ніхто, крім Діка, не помітив би того, і він міг удати, що нічого не бачив. Про що думала Ніколь? Розмері тільки подовжила собою той список осіб, якими Дік «опікувався» останні кілька років; серед них був клоун-француз, Ейб і Мері Норти, пара танцівників, письменник, художник, комедійна акторка театру «Гран-Гіньйоль», напівбожевільний педераст з Російського балету, обдарований тенор, якого Дайвери на рік послали навчатися в Мілан. Ніколь добре знала, як багато важила для всіх цих людей його щира приязнь; але вона знала також, що, відколи вони одружилися, Дік жодної ночі не провів без неї — за винятком хіба того часу, коли вона родила. З іншого боку, він був наділений притягальною силою, яка шукала собі застосування,— людина, обдарована такою чарівливістю, випромінює її часом несамохіть, приваблюючи до себе тих, хто їй зовсім не потрібен.

Завжди, залишаючись з Ніколь, Дік немовби заново відкривав для себе той щасливий факт, що він і вона — єдине ціле; але цього разу, замкнутий у собі, він ні словом, ні жестом не виказував таких почуттів.

Колліс Клей, «отой хлопець з Півдня», з'явився в тісному проході між столиками й ще здалеку панібратськи помахав Дайверам рукою. Такі манери шокували Діка; він не любив, коли знайомі вітали його вигуком «Привіт!», коли при ньому зверталися тільки до Ніколь чи при Ніколь — тільки до нього. Він надавав такого значення стосункам з людьми, що в кепському настрої волів не зустрічатися з ними; найменшу нетактовність він сприймав як виклик своїй життєвій філософії.

Колліс, не тямлячи, що з'явився на бал без краватки, сповістив про свою появу словами:

— Я, здається, запізнився — пташка випурхнула!

Дік ледве стримався, обурений тим, що Колліс не сказав спершу кількох приємних слів Ніколь.

Вона майже відразу пішла, а Дік ще посидів з Коллісом, допиваючи своє вино. Взагалі йому подобався цей хлопець із повоєнної парості — він усе-таки приємно відрізнявся від більшості південців, з якими Дікові доводилося спілкуватись у Нью-Хейвені десять років тому. Його розважали теревені Колліса і те, як повільно й старанно він набивав свою люльку. Було вже пополудні, і няньки з дітьми сходилися до Люксембурзького саду; вперше за багато місяців Дік отак безвільно віддався плинові часу.

Раптом він похолов, збагнувши, про що так довірчо говорить Колліс:

— ...вона зовсім не така свята, як вам, певно, здається. Я й сам спочатку так думав, поки вона не вскочила в халепу з одним моїм приятелем, коли ми їхали з Нью-Йорка в Чікаго, на великдень... Цей хлопець, Хілліс, видно, закохався в неї на балу в Нью-Хейвені по вуха, а з нею в купе була моя сестра. Ну от, сестра бачить, що вони з Хіллісом аж умлівають — так хочуть лишитися вдвох, і по обіді перейшла до нашого купе пограти в карти. Години за дві виходимо ми в коридор і що ж: Розмері з Біллом Хіллісом стоять і сперечаються з кондуктором, а Розмері біла, як полотно. Виявляється, вони замкнулися в купе, опустили штори, і, видно, часу не гаяли, а тут нагодився кондуктор перевіряти квитки. Він постукав у двері, а вони вирішили,

що це ми їх дражнимо, й не хотіли відчиняти, а коли відчинили, кондуктор уже знавіснів. Прискіпався до Хілліса, чи тут його місце і чи Розмері його дружина, а якщо ні, то чому вони замкнулися. Хілліс теж не стерпів, кричить, що вони нічого поганого не робили, що кондуктор образив Розмері, а за таке можна і в пику дати. Я бачу, справа кепська, пахне смаленим. Втрутився, насилу їх угамував — і досі дивуюся, як це мені вдалося.

Щось надламувалося в Діковій душі, поки він слухав, поки уявляв собі все до найменших подробиць, майже заздрячи спільному сорому, що його ті двоє зазнали в коридорі. Вже самої згадки про когось третього, хай навіть забутого, але третього, хто ввірвався раптом у його стосунки з Розмері, вистачило, щоб він остаточно втратив рівновагу і захлинувся в хвилях болю, туги, розпачу й жаги. Чиясь рука на обличчі Розмері, швидке дихання... Сліпа лють перед замкнутими дверима і трепетна, гаряча таємниця — за ними.

«Дозвольте, я опущу штору?»

«Будь ласка. Світло й справді ріже очі».

Тим часом Колліс Клей вже розводився про діяльність студентських товариств — тим же голосом, з тими ж інтонаціями. Дік розумів, що хлопець кохає Розмері, але якимсь дивним, незрозумілим Дікові коханням. Випадок з Хіллісом, певно, не справив на нього особливого враження, хіба що відкрив очі на приємну істину, що і Розмері «людина».

— В «Кістках»[1] зібралися чудові хлопці,— розповідав він.— Та й не тільки там. Але Нью-Хейвен тепер так розрісся, що багатьом доводиться, на жаль, відмовляти.

«Дозвольте, я опущу штору?»

«Будь ласка. Світло й справді ріже очі».

...Дік поїхав через весь Париж до свого банку. Перше ніж виписати чек, він окинув поглядом довгий ряд конторських столів, зважуючи, кому із клерків дати його на підпис. Потім його захопив сам процес писання, і, схилившись над конторкою, він заходився старанно, раз у раз оглядаючи перо, виводити літеру за літерою. На хвильку звів очі — неуважно глянув на віконце

---

[1] «Череп і кістки» («Scull and Bones») — найпривілейованіше студентське товариство Йельського університету в Нью-Хейвені.

пошти,— а тоді знову забув про навколишній світ, зосередивши увагу на каліграфії.

Він усе ще не вирішив, до кого звернутися,— хто найменше здатний помітити його бентежний настрій, найменше схильний до балачок. До Перріна, влесливого ньюйоркця, який не раз запрошував його пообідати в Американському клубі? До іспанця Касасуса, з яким він щоразу балакав про одного спільного знайомого, якого вже років десять не бачив? Чи до Мухгаузе, який завжди запитував, з чийого рахунку він хоче зняти гроші — свого чи дружини?

Проставивши на корінці суму й двічі її підкресливши, він нарешті вибрав Пірса — Пірс молодий, перед ним можна трохи й поблазнювати, бо іноді буває легше самому розіграти комедію, ніж дивитись, як її розігрують на твою честь.

Спочатку він, однак, підійшов до поштового віконця. Передаючи Дікові кореспонденцію, жінка, що сиділа там, притисла грудьми до столу підхоплений протягом папірець, і Дік подумав, що жінки послуговуються своїм тілом зовсім не так, як чоловіки. Відійшовши вбік, він почав розривати листи. Рахунок від німецької фірми за сімнадцять книжок з психіатрії; рахунок від Брентано; лист із Буффало від батька, що з роками писав дедалі нерозбірливіше; листівка жартівливого змісту від Томмі Барбана, послана з Феса; листи від двох лікарів з Цюріха, обидва написані по-німецькому; спірний рахунок від тинькаря з Канна; рахунок від мебляра; лист з Балтімора від видавця медичного журналу; рекламні проспекти й запрошення на виставку поки що невідомого художника; крім того, три листи на ім'я Ніколь і один для Розмері, адресований на його поштовий абонемент.

«Дозвольте, я опущу штору?»

Він підійшов по Пірса, але той саме прийняв папери від якоїсь дами, і Дік відчув, що доведеться звернутись до Касасуса, який сидів за сусіднім столом і був вільний.

— Як поживаєте, Дайвере? — радісно привітав його Касасус. Він підвівся, вуса його роз'їхалися в усмішці.— У нас тут нещодавно зайшла мова про Федерстона, і я згадав про вас. Знаєте — він тепер у Каліфорнії.

Дік витріщив очі й трохи подався вперед.

— У Каліфорнії?!

— Атож, уявіть собі.

Дік тримав чек у простягнутій руці; щоб Касасус перейшов до діла, він обернувся до Пірса і, впіймавши його погляд, по-змовницькому підморгнув йому — то була жартівлива гра, розпочата три роки тому, коли Пірс закрутив роман з однією литовською графинею. Пірс сяйнув усмішкою, а Касасус тим часом підписав чек; він радо затримав би Діка, який йому подобався, але не знайшов приводу і тільки повторив, підвівшись і притримуючи пенсне на носі:

— Атож, Федерстон тепер у Каліфорнії.

Перрін за першим столом саме розмовляв із чемпіоном світу у важкій вазі; перехопивши на собі швидкий погляд Перріна, Дік зрозумів, що той хотів був гукнути його й познайомити з боксером, але в останню мить роздумав.

Скориставшись із свіжого досвіду, Дік успішно уник подальшої розмови з Касасусом — цебто спочатку уважно обдивився підписаний чек, потім угледів щось вельми цікаве за мармуровою колоною над головою клерка, а тоді, після складних маніпуляцій з тростю, капелюхом і листами, попрощався й рушив до виходу. Давно куплений чайовими швейцар подбав про таксі — воно вже чекало біля під'їзду.

— Кіностудія «Фільм пар екселянс» — це на маленькій вуличці в Пассі. Їдьте до Порт-де-ла-Мюет, а далі я вам поясню.

Події останніх двох днів викликали таке сум'яття в його душі, що він тепер і сам до ладу не знав, чого хоче. Коло Порт-де-ла-Мюет він відпустив таксі й пішки рушив у напрямку студії, але, за кілька будинків од неї, перейшов на другий бік вулиці. Зовні сповнений гідності, бездоганно елегантний, він насправді був сам не свій. Справжню гідність можна було повернути собі, тільки викресливши минуле, забувши напруження останніх шести років. Він кружляв довкола студії, наче дурнуватий хлопчисько з роману Таркінгтона, пришвидшуючи ходу там, де не було дверей, квапливо завертаючи за ріг,— боявся розминутися з Розмері, коли вона вийде. Студію оточували похмурі будинки. Поряд була крамниця з написом на вивісці: «1000 chemises» [1]. Всю вітрину заповнювали сорочки — складені в стоси, оздоблені краватками й напнуті на манекени, з дешевим

[1] «1000 сорочок» *(франц.)*.

шиком розкидані по споду вітрини. «1000 chemises» — не віриш, полічи! Далі можна прочитати: «Papaterie», «Pâtisserie», «Solde»[1] — і рекламу «Déjeuner de Soleil»[2] з Констанцією Толмедж, а за нею — вивіски похмурішого змісту: «Vêtements Ecclésiastiques», «Déclaration de Décès», «Pompes Funèbres»[3]. Життя і смерть.

Він розумів: те, що він зараз робить, стане поворотним у його житті — настільки це не узгоджується з усім, що було раніше, не узгоджується навіть з тим образом, у якому він міг і хотів би постати перед Розмері. В очах Розмері він уособлював вишукані манери, а тим часом його кружляння довкола студії було не що інше, як настирливість. Та для Діка цей вчинок, якого він не міг не зробити, був виявом якоїсь живої, хоча й глибоко в ньому зачаєної суті. Він прийшов сюди — в сорочці з бездоганно припасованими до рук манжетами, з рукавами, що входили в рукави піджака наче поршень у циліндр, з комірцем, що бездоганно облягав шию, підстрижений за останньою модою і з не менш модною папкою в руці,— прийшов, гнаний тією самою силою, що примусила колись іншу людину зійти на церковну паперть у Феррарі у волосяниці, посипавши голову попелом. То була данина, яку Дік сплачував речам непозбутнім, несподіваним, непідвладним ніякому осудові.

XXI

По трьох чвертях години марного чекання Дік раптом опинився в товаристві чужої йому людини. І, як це інколи трапляється, саме тоді, коли йому найменше того хотілося. Намагання вберегти від стороннього ока зболілу душу нерідко призводить до протилежного; так актор, пропускаючи репліки в своїй ролі, змушує глядачів прислухатися і створює напруження почуттів, яке допомагає публіці самій доповнити недомовлене. А ще буває так: рідко жаліючи людей, що прагнуть і справді потребують нашого співчуття, ми водночас віддаємо його тому, хто з якихось причин викликає у нас жалість умоглядну й невиправдану.

---

[1] «Паперовий магазин», «Кондитерська», «Розпродаж» *(франц.)*.
[2] «Сонячний сніданок» *(франц.)*.
[3] «Церковне облачення», «Реєстрація смерті», «Похоронне бюро» *(франц.)*.

Дік, напевне, міркував би саме так, якби схотів проаналізувати епізод, про який ітиметься. На розі вулиці Ангелів його зупинив американець років тридцяти з худим, блідим обличчям, яке кривилося в напівбоязкій, напівзухвалій посмішці. Поки той прикурював, Дік відразу відніс його до віддавна знайомого типу — типу молодиків, що, картинно спершись ліктями на прилавок, стовбичать з ранку до вечора в тютюнових крамничках, роздивляючись покупців крізь вузесеньку щілину свого інтелекту. Один із тих завсідників крамничок, гаражів, де по темних закутках укладаються угоди про якісь афери, перукарень і фойє маленьких кінотеатрів,— так, принаймні, визначив його собі Дік. Іноді такі обличчя дивляться з найбрутальніших карикатур Тада — ще хлопчаком Дік не раз позирав неспокійним оком на похмуре пограниччя злочинного світу, що лежало, здавалося, зовсім поряд.

— То як вам Париж, братику? — Не чекаючи відповіді, він пішов поряд, рівняючи свої кроки до Дікових. Потім підбадьорливо спитав:— А ви звідки?

— З Буффало.

— А я із Сан-Антоніо... Тільки я застряв тут — після війни дома ще не був.

— Воювали?

— Атож! У вісімдесят четвертій дивізії — чули про таку? — Молодик вихопився на крок уперед і втупив у Діка лиховісний погляд.— А ви живете в Парижі, братику? Чи тільки так, проїздом?

— Проїздом.

— І в якому готелі?

Дік подумки всміхнувся: «братик», видно, замірявся вночі обчистити його номер. Але хлопець відразу вгадав його думки і нітрохи не збентежився:

— З вашими м'язами, братику, мене нічого боятися. В Парижі, звісно, крутяться такі, що полюють на американських туристів, але я до них не належу.

Дікові набридло, він зупинився.

— Я бачу, у вас багато вільного часу.

— Ні, чому ж, я тут при ділі.

— При якому ж?

— Продаю газети.

Таке невинне заняття якось не в'язалося із злодійкуватими манерами молодика; він, однак, зразу ж додав:

— Будьте певні, я минулого року заробляв — дай боже кожному, по десять, а то й двадцять франків за номер «Санді таймс», що коштує шість.

Він витяг з пошарпаного гаманця газетну вирізку й показав Дікові. Це була карикатура: нескінченний потік американців виливався на берег з корабля, кожен з торбою грошей в руках.

— Двісті тисяч... Залишають тут за одне літо десять мільйонів.

— А що ви робите тут, у Пассі?

Молодик сторожко роззирнувся.

— Кіно,— змовницьки прошепотів він.— Тут є американська кіностудія. Час від часу вона потребує людей, що розмовляють по-англійському. От я й чекаю, чи не нагодиться щось.

Цього було вже досить; Дік швидко й рішуче спекався його.

Він уже напевне не діждеться Розмері — вона або проскочила, поки він обходив квартал, або пішла ще до того, як він сюди приїхав. Він увійшов до бістро на розі, купив свинцевий жетон і, втиснувшись у закуток між кухнею й смердючою вбиральнею, викликав комутатор «Короля Георга». У ритмі власного дихання він почув один із симптомів Чейн-Стокса, але, як і все інше, це ще більше загострило його почуття. Назвавши потрібний номер, він довго стояв з трубкою в руці, дивлячись у залу кафе й нічого не помічаючи; нарешті в трубці озвався чужий тоненький голосок:

— Алло!

— Це Дік... Я не міг не подзвонити вам.

Мовчання; потім вона швидко відповіла, і в голосі її він упізнав свій власний настрій:

— Добре, що подзвонили.

— Я приїхав на студію, хотів зустріти вас. І дзвоню вам з Пассі. Думав, що потім поїдемо назад кружним шляхом, через Булонський ліс.

— От шкода! Я пробула там тільки хвилинку.

Мовчання.

— Розмері.

— Що, Діку?

— Я не знаю, що зі мною коїться. Коли підстаркуватий джентльмен утрачає голову через дівча,— справи його кепські.

— Хіба ви підстаркуватий, Діку? Ви молодший за всіх на світі.

— Розмері!

Знову мовчанка. На полиці просто перед ним вишикувалися пляшки з отрутами Франції, тими, що дешеві,— «Отар», ром «Сен-Джеймс», «Марі Брізар», пунш «Оранжад», «Рене Бранка», «Шеррі Роше», арманьяк.

— Ви там сама?

«Дозвольте, я опущу штору?»

— А з ким же мені бути?

— І я сам. Самісінький. І так хотів би бути з вами.

Пауза, потім зітхання і відповідь:

— І я. Я теж.

На другому кінці дроту — кімната готелю, там лежить Розмері, і на неї хвильками набігає мелодія пісеньки:

Чай удвох
П'ємо з тобою,
Я з тобою,
Ти зі мною,
Вдво-о-ох!

А ще — пилок пудри на її засмаглій шкірі — чоло і скроні її, коли він їх цілував, були вологі — і сполотніле обличчя під його обличчям, і вигин плеча.

— Це неможливо,— сказав він сам собі. За хвилину він уже простував вулицею до Порт-де-ла-Мюет, а може, і в протилежний бік, тримаючи в одній руці маленьку папку, а трость із золотою головкою — в другій, як тримають шпагу.

Розмері повернулася до письмового столу й дописала листа матері:

«...я його бачила лише кілька хвилин, але він мені страшенно сподобався. Я в нього відразу закохалася (звичайно, Діка я люблю більше, але ти знаєш, що я хочу сказати). Питання про його новий фільм уже вирішене, і він завтра ж від'їздить до Голлівуда, тож нам, мабуть, теж не слід затримуватися. До Парижа приїхав Колліс Клей. Дуже милий хлопець, але я з ним зустрічаюся рідко, бо не відходжу від Дайверів, а вони — просто ангели, я зроду не бачила таких чудових людей. Сьогодні я трохи нездужаю і приймаю ліки, хоча особливої потреби й немає. Я навіть не намагаюсь писати тобі про все, що тут було, та чи й опишеш,— розповім

тобі ВСЕ, коли зустрінемося! Одержиш цього листа — негайно ТЕЛЕГРАФУЙ: чекати тебе тут, чи повертатися на південь з Дайверами».

О шостій Дік подзвонив Ніколь.

— Що робитимеш увечері? — спитав він.— Я пропоную тихий відпочинок: обід у готелі, а потім — театр.

— Якщо ти так хочеш, я згодна. Я оце дзвонила Розмері, вона вирішила пообідати у себе в номері. Схоже, що ранковий випадок усім зіпсував настрій.

— Тільки не мені,— відказав Дік.— Люба, якщо ти справді не дуже втомилася, давай куди-небудь подамося, гаразд? Бо потім на півдні цілий тиждень дивуватимемось, як це ми не подивилися Буше. Та це й краще, ніж сидіти й журитися...

Тут він припустився помилки; Ніколь перепитала:

— Журитися? Чого?

— Через Марію Уолліс.

Вона погодилася піти до театру. Між ними існувала неписана угода бути невтомними завжди і скрізь, бо це додавало змісту кожному прожитому дню, а надто вечору. Якщо ж іноді вони занепадали духом — з ким не трапляється,— то котресь могло змінити план, пославшись на втому чи поганий настрій. Вийшовши з номера, Дік і Ніколь — найвродливіша пара в цілому Парижі — постукали до Розмері. Відповіді не було, вони вирішили, що вона спить, і пірнули в теплий, гомінкий паризький вечір; потім, улаштувавшись у бістро біля бару Фуке, вони замовили вермут і гіркий мигдаль.

XXII

Ніколь прокинулася пізно і, перше ніж розплющила довгі вії, пробурмотіла щось, недоказане вві сні. Ліжко Діка було порожнє, а в передпокої хтось стукав у двері — лише за мить вона здогадалась, що цей стукіт і розбудив її.

— Entrez! [1] — гукнула вона, але ніхто не заходив, і вона, накинувши халат, пішла до дверей. За ними стояв поліцейський; чемно вклонившись, він увійшов до кімнати.

— Містер Афган Норт тут?

---

[1] Заходьте! *(Франц.)*

— Хто? А-а, Норт — ні, він виїхав до Америки.

— Коли саме він виїхав, мадам?

— Учора вранці.

Поліцейський похитав головою, а тоді енергійно поводив перед нею вказівним пальцем.

— Вчора ввечері він був у Парижі. Він записаний у цьому готелі, але в номері нікого нема. Мені порадили спитати у вас.

— Тут щось не те. Вчора вранці ми провели його на поїзд, а потім він мав пересісти на корабель.

— І все-таки сьогодні вранці його бачили тут. Навіть документи його перевіряли. Це достеменно.

— Нічого не розумію! — здивовано вигукнула вона.

Поліцейський замислився. Він був непоганий на вроду, але від нього неприємно тхнуло.

— Отже, вчора ввечері його не було з вами?

— Звісно, не було!

— Ми заарештували негра. Ми певні, що це, нарешті, той негр, якого ми шукали.

— Послухайте, я не збагну ніяк, про що ви говорите. Коли вас цікавить містер Ейбрегем Норт, наш знайомий, то навіть якщо він був увечері в Парижі, ми про це не знали.

Поліцейський кивнув головою й закусив верхню губу, переконаний, але розчарований її відповіддю.

— А що сталося? — запитала Ніколь.

Він розвів руками і віддув губи. Видно, він аж тепер помітив, яка перед ним вродлива жінка, очі його масно заблищали.

— На жаль, звичайна для літнього сезону історія, мадам. Містера Афгана Норта пограбували, і він заявив у поліцію. Ми заарештували злочинця. А тепер містер Афган має підтвердити, що це саме той негідник, щоб ми могли скласти протокол.

Ніколь щільніше загорнулася в халат і рішуче повторила, що нічого не знає. Поліцейський пішов. Поки вона приймала душ і вдягалась, цей дивний візит не йшов їй з думок. Потім, побачивши, що вже початок на одинадцяту, вона подзвонила Розмері, але телефон мовчав; тоді вона викликала чергового адміністратора й почула, що Ейб справді з'явився в готелі о пів на сьому ранку, найняв номер, але досі не вселився в нього. Сподіваючись, що з хвилини на хвилину прийде чи подзвонить Дік, вона вирішила почекати його в номері. Та Дік не

йшов, і терпець їй нарешті урвався; вона вже прямувала до дверей, коли ожив телефон. Дзвонив портьє:

— Вас запитує містер Крошоу, un nègre [1].

— У якій справі?

— Він каже, що знає вас і доктора. Каже, що якогось містера Фрімена ув'язнено, хоч він нікому не робив лиха. Каже, що це помилка, але його самого теж можуть заарештувати і що йому треба побачитися з містером Нортом.

— Нам нічого про ці справи не відомо.— Ніколь урвала розмову, поклавши трубку. Вся ця химерна історія з від'їздом та поверненням Ейба раптом відкрила їй очі на те, як утомили її його п'яні витівки. Вирішивши викинути його з голови, вона поїхала до кравчині, там застала Розмері й разом з нею вирушила на вулицю Ріволі, де продавалися штучні квіти й різноколірне намисто. За її допомогою Розмері вибрала подарунок для матері — діамантовий кулон — і купила кілька шарфів та новомодних портсигарів для колег з каліфорнійської кіностудії. Ніколь придбала синові цілу армію грецьких та римських воїнів, заплативши за них понад тисячу франків. Знову вони витрачали гроші по-різному, й знову Розмері захоплювалася тим, як легко позбувається їх Ніколь. Ніколь твердо знала, що витрачає свої гроші, а Розмері і досі не полишало відчуття, ніби хтось якимось дивом ці гроші їй позичив, і тому тратити їх слід якомога ощадніше.

Приємно було ходити по крамницях сонячного дня у великому чужому місті, відчуваючи своє здорове тіло й рум'янець на щоках, кожним рухом і кожним кроком виказуючи впевненість жінки, яка знає, що подобається чоловікам.

В готелі їх зустрів Дік, по-ранковому веселий і бадьорий; Ніколь і Розмері відразу заясніли безмежною й чистою дитячою радістю.

Виявилося, що кілька хвилин тому Дік мав якусь плутану телефонну розмову з Ейбом, котрий, як він зрозумів, справді повернувся в Париж і зранку від когось ховається.

— Скажу я вам — зроду не мав такої химерної розмови по телефону.

---

[1] Негр *(франц.)*

Дік розмовляв не тільки з Ейбом, а й з десятком якихось осіб. Цих телефонних співрозмовників йому щоразу рекомендували приблизно так:

— ...Тут з вами хоче поговорити один добродій, він заочно засуджений, принаймні він так каже, що?.. Ану, ви там, сидіть тихо!.. То йому пришили строк, і додому йому повертатися ніяк не можна. Але як на мене, то я вважаю, що він мав би...— У трубці забулькотіло, і що саме мав би зробити той добродій, лишилося таємницею.

Потім Дік почув таку заяву:

— Я гадаю, що це повинно зацікавити вас як психолога...

Невідому особу, яка це виголосила, очевидно, задушили телефонним шнуром: вона так і не встигла зацікавити Діка ні як психолога, ані взагалі.

Далі розмова точилася так:

— Алло!

— Що ви ще скажете?

— Скажу «алло»!

— Хто це говорить?

— Це говорю я.— Хтось щоразу пирскав сміхом.— Зараз я передам трубку.

Дік раз у раз чув голос Ейба впереміж із якоюсь метушнею, падіннями трубки, уривками фраз — як-от: «Ні, містере Норт, тільки не я...»

Потім озвався чийсь владний, рішучий голос:

— Якщо ви справді приятель містера Норта, то приїдьте й заберіть його звідси.

Але тут раптом втрутився сам Ейб — промовив урочисто й розважливо, як людина, що твердо усвідомлює свій обов'язок:

— Діку, я викликав расові заворушення на Монмартрі. А зараз я йду визволяти Фрімена з в'язниці. Якщо там прийде один негр, у нього фабрика вакси в Копенгагені... Алло, ви мене чуєте?... Тож, якщо там з'явиться...— і знову трубку наповнив багатоголосий гамір.

— Як ви опинилися в Парижі? — спитав Дік.

— Я доїхав до Евре, а потім повернувся літаком, щоб порівняти Евре і Сен-Сюльпіс. Ні, я, звісно, не збираюсь перевозити Сен-Сюльпіс до Парижа. І йдеться зовсім не про барокко! Власне, я маю на увазі Сен-Жермен. Заждіть хвилинку, я з'єднаю вас з розсильним.

— Ради бога, не треба.

— Послухайте, Мері виїхала благополучно?

— Так.

— Дік, я хочу, щоб ви поговорили з одним чоловіком, я тут з ним сьогодні познайомився. Він син морського офіцера і побував уже в усіх лікарів Європи. Зараз я вам про нього розповім...

Отут Дік і повісив трубку — і, мабуть, даремно, бо для його розтривоженої свідомості і така пожива була б корисна.

— Колись він був такий милий хлопець,— розповідала Ніколь Розмері.— Такий милий. Давно, ще коли ми з Діком побралися. Шкода, що ви його не знали тоді. Ейб гостював у нас тижнями, і ми майже не помічали його присутності. Іноді він грав для нас, але здебільшого висиджував у кабінеті за фортепіано, як закоханий біля коханої. У нас була покоївка, пам'ятаєш, Діку? То вона вважала що він — привид, а Ейб іще й лякав її: перестріне де-небудь у темному куточку і мукне зненацька — одного разу це нам коштувало чайного сервізу, але ми не сердилися.

Як їм весело жилося і як давно вони вже разом! Розмері із заздрістю думала про це життя, легке і безжурне, зовсім не таке, як у неї. Вона, власне, не знала життя, вільного від щоденних турбот, але високо цінувала дозвілля, як усі, хто його не мав. Для неї дозвілля означало відпочинок, але їй і на думку не спадало, що Дайверам відпочинок знайомий не більше, ніж їй самій.

— Що ж із ним сталося? — спитала Розмері.— Чому він запив?

Ніколь похитала головою, мовляв, я до цього не причетна.

— Стільки здібних людей у наш час занапащають себе.

— А хіба колись було не так? — спитав Дік.— Здібна людина завжди йде по вістрі, бо інакше вона не вміє. А декотрі цього не витримують — і програють.

— Як на мене, причини тут глибші.— Ніколь стояла на своєму, роздратована тим, що Дік суперечить їй при Розмері.— Такі митці, як... хоч би й Фернан,— спокійнісінько обходяться без горілки. Чому взагалі спиваються здебільшого американці?

На це запитання було стільки відповідей, що Дік пустив його повз вуха,— нехай Ніколь радіє. Вона почала викликати в нього невиразне роздратування. Хоч він вважав її найвродливішою з усіх жінок і знаходив у ній

усе, чого потребував, він водночас розумів, що насувається війна, і, підсвідомо готуючись до неї, гартував себе й гострив зброю. Він не любив потурати собі, але в цю мить робив саме це: ішов на самообман, переконуючи себе, що Ніколь бачить у його ставленні до Розмері тільки невинне замилування дитячою чистотою. А тим часом учора в театрі Ніколь, на згадку про Розмері, з притиском назвала її дитиною — і це насторожувало.

Втрьох вони поснідали внизу, в залі, де килими поглинали всі звуки і офіціанти сновигали безшумно, мов тіні, не витанцьовуючи на ходу вигадливий фокстрот, як у фешенебельних ресторанах. Довкола сиділи американські родини, що зацікавлено роздивлялися інші американські родини, шукаючи приводу зав'язати розмову.

Лише за сусіднім столом сиділо якесь дивне товариство: десятків зо два жінок і тільки один чоловік, молодий, запобігливий, з манерами й виразом послужливого секретаря. Жінки були непевного віку й непевного прошарку, а проте в око впадала їхня згуртованість — тісніша, ніж, приміром, між дружинами, що гайнують час, поки їхні чоловіки вирішують свої справи на діловій нараді. А тим більше несхожі вони були на строкату юрбу туристів.

Несамохіть прикусивши язика, на якому вже крутилося глузливе зауваження, Дік попросив офіціанта з'ясувати, що то за компанія.

— Це матері полеглих героїв,— пояснив офіціант.

Всі троє стиха охнули. На очах у Розмері виступили сльози.

— Молодші з-поміж них — то, певно, вдови,— сказала Ніколь.

Поверх келиха з вином Дік знову глянув у той бік; у ясних обличчях жінок, у статечному спокої, яким віяло від них, проступала зріла гідність старшого покоління Америки. Присутність цих жінок, які приїхали, щоб ушанувати пам'ять загиблих рідних, оплакати непоправні втрати, освітила благородною красою ресторанний зал. На мить Дікові здалося, що він, як тоді, в дитинстві, скаче верхи на батьковім коліні, а довкола вирують давні пристрасті й поривання. Він майже силоміць примусив себе повернутися до двох своїх супутниць і зазирнути в обличчя тому новому світові, в який він вірив.

«Дозвольте, я опущу штору?»

XXIII

Ейб Норт і досі — аж з дев'ятої ранку — сидів у барі «Рітца». Коли він заявився туди в пошуках притулку, всі вікна були розчинені навстіж, і потужні промені сонця діловито висмоктували порох з прокурених килимів та подушок. Хлопчики-розсильні, цієї пори ніким не контрольовані, вільні тілом і душею, гасали порожніми коридорами, ніби підхоплені потоками протягів. Цей бар, зі столиками для жінок, здавався крихітним — аж не вірилося, що опівдні в ньому вміщується стільки людей.

Знаменитий Поль, тутешній хазяїн, ще не прийшов, зате Клод уже провадив ранковий облік; ні словом, ні порухом не виказавши недоречного здивування, він відірвався від роботи, щоб налити Ейбові чарку похмільної. Ейб сів на лаві під стіною. Після двох чарок він відчув себе краще і навіть піднявся нагору до перукарні й поголився. Коли він повернувся в бар, Поль уже був там — свій лімузин, зроблений на замовлення, він обачливо залишив на бульварі Капуцинів. Поль любив Ейба й підсів до нього побалакати.

— Сьогодні вранці я мав відчалити додому,— сказав Ейб.— Чи ж то пак не сьогодні, а вчора, га?

— І чому ж не відчалили?

Ейб подумав трохи і таки викрутився:

— Я читав роман, що друкується в «Ліберті», і наступний номер мав от-от надійти в Париж. Якби я поїхав, то пропустив би його і так уже й не прочитав би ніколи.

— Певне, то цікавий роман.

— Страшенно цікавий!

Поль підвівся, сміючись, але не відійшов, а сперся ліктями на спинку стільця.

— Якщо ви справді хочете їхати, містере Норт, то завтра на «Франції» відпливають двоє ваших знайомих. Містер... як же його... і Слім Пірсон. Містер... містер... зараз пригадаю. Високий такий, недавно відпустив борідку.

— Ярдлі,— підказав Ейб.

— Атож, містер Ярдлі. Вони обидва відпливають на «Франції».

Поль хотів повернутися до свого діла, але Ейб спробував затримати його.

— Шкода, але мені треба їхати через Шербург. Мій багаж відправлений тим шляхом.

— Багаж ви одержите в Нью-Йорку,— сказав Поль, відходячи.

Слушність цього зауваження Ейб збагнув не відразу, але він зрадів тому, що хтось про нього турбується, чи скоріше тому, що можна й далі ні про що не думати.

Тим часом бар заповнювали відвідувачі. Першим увійшов кремезний датчанин, з яким Ейб уже десь зустрічався. Він умостився під стіною в протилежному кінці зали, і Ейб зрозумів, що там він і просидить цілий день — буде пити, їсти, розмовляти й читати газети. Ейбові раптом забаглося пересидіти його. З одинадцятої до бару почали забігати студенти — зграйками, портфель до портфеля, вони пробиралися між столиками, сторожко роздивляючись довкола. Приблизно тоді Ейб і попросив розсильного з'єднати його з Дайверами; та поки той додзвонювався, в Ейба вже з'явилися співрозмовники, і йому спало на думку всіх їх з'єднати з Діком через кілька апаратів водночас — а з цього вийшов справжній базар. Час від часу Ейб згадував, що треба було б визволити з в'язниці Фрімена, але відганяв цю думку, бо вже підозрював, що вся історія з Фріменом йому наснилася.

Близько першої години бар був уже переповнений; у багатоголосому гаморі офіціанти, проте, не розгублювалися, вели облік випитого й нагадували клієнтам, що за втіху треба платити:

— Отже, два віскі... і ще одне... два мартіні плюс трете... ви більше нічого не замовляєте, містере Квортерлі? Отже, тричі по два. З вас сімдесят п'ять франків, містере Квортерлі... Ага, містер Шеффер каже, що за себе заплатить сам, тоді з вас тільки за це... Коли ваша ласка... Красно дякую.

В цій метушні Ейб залишився без місця й тепер стояв, ледь похитуючись, із своїми новими приятелями. Чийсь тер'єр обплутав його ноги повідком, але Ейб спромігся вивільнитися, не впавши, і вислухав цілу зливу вибачень.

Потім його запросили поснідати, але він відмовився. Скоро Баляссо, пояснив він, а в Баляссо у нього ділове побачення. Згодом він попрощався з вишуканою гречністю алкоголіка — цебто з галантністю в'язня чи старого слуги, і аж тут побачив, що бар спорожнів так само швидко, як і наповнився.

Датчанин навпроти снідав із своїми приятелями. Ейб теж замовив собі ленч, але майже не доторкнувся до їжі. Він просто сидів, віддаючись приємним спогадам про минуле. В його хмільній уяві давні радощі переносилися в теперішнє, ніби вони тривали й досі, і навіть у майбутнє,— ніби вони триватимуть завжди.

О четвертій до нього підійшов розсильний.

— Там вас хоче бачити один негр на ім'я Жюль Петерсон. Що йому сказати?

— Господи! Як він мене знайшов?

— Я йому не казав, що ви тут.

— Звідки ж він дізнався? — Ейб мало не впав головою на чарки.

— Він каже, що шукав вас по всіх американських барах та готелях.

— Скажіть йому, що мене немає...— Хлопець уже зібрався йти, коли Ейб передумав: — А сюди його впустять?

— Зараз спитаю.

Поль, до якого звернувся розсильний, глянув через плече й похитав головою, але, побачивши Ейба, підійшов сам.

— Даруйте, містер Норт, але я не можу дозволити.

Ейб насилу підвівся й вийшов на вулицю Камбон.

XXIV

Зі своєю шкіряною папкою в руці Річард Дайвер вийшов із комісаріату поліції Сьомого округу, залишивши Марії Уолліс записку, підписану «Діколь» — так вони з Ніколь підписували листи знайомим на початку свого кохання,— і попрямував до кравецької майстерні, де замовляв собі сорочки. Навколо нього, як завжди, зняли метушню, непропорційну грошам, які він там залишав, і йому було соромно. Соромно вводити в оману цих бідних англійців своїми аристократичними манерами, своїм виглядом людини, що має ключ до щастя і достатку, соромно навіть просити кравця, щоб він перешпилив на дюйм складочку на рукаві його шовкової сорочки. Після майстерні він зайшов до бару готелю «Крійон» і випив чашечку кави й чарку джину.

Ввійшовши до готелю, він подумав, що вестибюль надто яскраво освітлений, а вже на вулиці зрозумів чому: надворі смеркло. Вітер нагнав чорні хмари, і о четвертій

годині стало темно, як увечері. На Єлисейських Полях у шаленім танку кружляло дрібне листя. Дік завернув на вулицю Ріволі, пройшов під аркадою до свого банку й забрав пошту. Потім сів у таксі й дав адресу свого готелю. Машина помчала Єлисейськими Полями, назустріч першим краплям дощу, а він забився в куток, сам на сам із своїм коханням.

Дві години тому в коридорі готелю «Король Георг» врода Розмері поблякла перед вродою Ніколь, як блякне портрет красуні в ілюстрованому журналі поряд з жіночим портретом Леонардо.

Дік їхав під дощем похмурий і збентежений; душу йому краяли суперечливі почуття, і він не бачив просвітку.

Розмері відчинила двері, сповнена хвилювань, відомих тільки їй. Вона була зараз «ні в сих ні в тих». Минула доба, а вона й досі не спромоглася дати лад думкам, що плуталися й ніяк не складалися в послідовний ряд; знову й знову, до запаморочення, перебирала, як чотки: тут успіх, там надія, тут Дік, Ніколь, мати, а там режисер, з яким учора познайомилася.

Коли Дік постукав у двері, Розмері, вже одягнена, вдивлялася в дощ, згадуючи рядки з якогось вірша й уявляючи собі, як шумують дощові потоки, збігаючи риштаками Беверлі-Хіллс. Вона відчинила, й перед нею постав Дік: вона побачила його як уособлення сили, впевненості, всіх божественних чеснот, побачила вічним і незмінним, бо саме такими є старші в очах молодших. А Дік, глянувши на неї, зазнав у першу мить легкого і, зрештою, неминучого розчарування. Лиш по хвилі на нього подіяла приваба її щирої усмішки, її тіла, що всіма лініями своїми невловимо нагадувало ще не розкритий пуп'янок уже дозрілої квітки. На килимку біля дверей ванної лишилися мокрі сліди її ніг.

— Міс Телебачення,— сказав він їй жартівливим тоном, що зовсім не відповідав його настроєві.

Він поклав на туалетний столик папку й рукавички, приставив до стіни трость. Його вольове підборіддя не давало гірким зморшкам залягти навколо уст, а немовби відганяло їх угору, до чола, до кутиків очей — наче страх, який треба приховати від людського зору.

— Підійдіть до мене, сядьте мені на коліна,— лагід-

но покликав він.— Я хочу знати, як поживають ваші рожеві уста.

Вона послухалась; за вікнами слабли удари крапель — крап-кра-ап,— коли вона приклала уста до прекрасного й холодного образу, створеного її уявою.

Потім вона сама почала цілувати його, і його знову приголомшила шовковиста ніжність її шкіри; а що краса іноді будить у людини найкращі й найблагородніші думки та почуття, то він згадав про Ніколь, про свій обов'язок перед нею і про те, що її відділяють тільки коридор і двері.

— Дощ ущух,— сказав він.— Дивіться, сонце вже освітлює дахи.

Розмері підвелася і нахилилася до нього:

— А все-таки які ми з вами актори!

Відколи вони познайомилися, це були її найщиріші слова.

Вона відійшла до туалетного столика, і тільки піднесла до волосся гребінець, як у двері постукали, негучно, але настійно.

Обоє завмерли; стукіт повторився вже голосніше. Розмері, згадавши, що двері не замкнені, рухом гребінця поправила зачіску, кивнула Дікові, який уже обсмикнув покривало на ліжку, де вони сиділи, й пішла відчиняти. Дік тим часом рівно, невимушено заговорив:

— ...ну, а якщо у вас нема бажання вийти куди-небудь у місто, я запропоную Ніколь провести останній вечір утрьох.

Обережність виявилася зайвою, бо ті, за дверима, були заклопотані власною халепою й не помічали нічого, що не стосувалося їх особисто. То були Ейб, помітно постарілий за останню добу, і вкрай переляканий негр; Ейб відрекомендував його як містера Петерсона із Стокгольма.

— Через мене він попав у жахливе становище,— сказав Ейб.— Ми прийшли порадитися, що робити.

— Ходімо до нас,— запропонував Дік.

Ейб зажадав, щоб Розмері пішла з ними, і вони вчотирьох рушили до номера Дайверів. Жюль Петерсон, маленький і гречний, з тих послужливих негрів, на яких будують свою політику республіканці в прикордонних штатах, зайшов останнім.

Як з'ясувалося, Петерсон випадково бачив пригоду, що сталася вранці на Монпарнасі; він зголосився піти з

Ейбом до відділку поліції, де підтвердив, що в нього на очах якийсь негр вихопив з рук Ейба тисячофранковий банкнот. Треба було встановити особу цього негра. Ейб і Петерсон у супроводі агента поліції повернулися до бістро і зопалу показали на негра, котрий, як виявилося через годину, зайшов до бістро вже після того, як Ейб звідти вийшов. Поліція ще більше заплутала справу, заарештувавши іншого негра, Фрімена, власника кількох ресторанів, який ще до крадіжки забіг до бістро похмелитися й відразу ж зник. Що ж до справжнього винуватця, приятелі якого, між іншим, твердили, що він узяв у Ейба тільки п'ятдесят франків, щоб заплатити за питво, яке Ейб замовив для всієї компанії, то він знову з'явився на сцені зовсім недавно, причому в досить зловісній ролі.

Одне слово, за якусь годину Ейб примудрився заплямувати честь і отруїти життя одного афро-європейського й трьох афро-американських мешканців Латинського кварталу. Тепер він просто не знав, як виплутатися з цієї халепи, і жив, немов у маячному сні: незнайомі негритянські обличчя вигулькували перед ним з найнесподіваніших закутків у найнесподіваніших місцях, і настирливі негритянські голоси переслідували його по телефону.

Досі, проте, Ейб щасливо уникав усіх, за винятком Жюля Петерсона. Сам Петерсон опинився в становищі індіанця, який подав руку дружби білій людині; негри, що вважали себе жертвами зради, ганялися не так за Ейбом, як за Петерсоном, а Петерсон не відставав від Ейба, сподіваючись, що той його захистить.

У Стокгольмі Петерсон спробував налагодити власне виробництво вакси, але прогорів, і тепер його майно складалося з рецепта вакси й знаряддя виробництва, що вміщалося в дерев'яній скриньці. Його новоявлений опікун вранці пообіцяв знайти для нього діло у Версалі — там мешкав колишній Ейбів шофер, нині швець. Ейб навіть вручив Петерсонові двісті франків у кредит.

Розмері сердилася, слухаючи всі ці нісенітниці; щоб уловити кумедність становища, потрібне було особливе, грубувате почуття гумору, якого їй бракувало. Маленький чоловічок з його переносною фабрикою й нещирими очима, які час від часу закочувалися від страху так, що видніли тільки білки; Ейб, його брезкле, хоч і з витон-

ченими рисами, обличчя — все це було їй чуже й далеке, як недуга.

— Дайте мені ще один тільки шанс, я більше нічого не прошу,— говорив Петерсон з тією старанною і все ж неправильною вимовою, яка властива жителям колоній.— Мій метод простий, а рецепт такий гарний, що мене розорили, вигнали із Стокгольма, бо я не погоджувався розкрити його.

Дік уважно подивився йому в обличчя, але цікавість, що засвітилася була в його очах, одразу ж згасла, і він обернувся до Ейба.

— Моя вам рада: їдьте до якогось іншого готелю й лягайте спати. А вже потім зустрінетеся з містером Петерсоном і про все домовитеся.

— Та невже ви не розумієте, в яку страшну халепу він ускочив? — вигукнув Ейб.

— Я краще почекаю в коридорі,— чемно мовив містер Петерсон.— Вам, напевно, зручніше буде обговорити мої справи без мене.

Він зобразив щось віддалено схоже на французький уклін і вийшов; Ейб підвівся повільно й важко, мов паровоз, що зрушує з місця.

— Я, здається, сьогодні не викликаю співчуття.

— Викликаєте, запевняю вас, і вельми глибоке,— відказав Дік.— Тож раджу вам якнайшвидше зникнути з цього готелю — найкраще, мабуть, через бар. Ідіть до «Шамбора» або до «Мажестіка» — там обслуговують ще краще.

— У вас не знайдеться чогось випити?

— Ні, в номері нема нічого,— збрехав Дік.

Ейб покірно почав прощатися з Розмері; довго тис їй руку й ворушив губами, марно силкуючись скласти якусь значну фразу:

— Ви най... Одна з най...

Їй було і шкода його, і бридко від дотику його брудної руки, але вона мило всміхалася, наче все життя мала справу з людьми, що перебувають на межі білої гарячки. Ми часто виявляємо непоясниму повагу до п'яних — це схоже на ставлення примітивних племен до божевільних. Саме повагу, а не острах. Людина, яка втратила людську подобу й здатна на все, викликає мало не побожний трепет.

Звичайно, потім ми примушуємо її платити за цю мить вищості, мить величі.

Ейб зробив останню спробу розжалобити Діка.

— Ну, а якщо я поїду до готелю, відмиюся, відпарюся, відісплюся й спекаюсь усіх цих сенегальців — чи дозволено мені буде зайти до вас увечері посидіти годинку?

Дік кивнув головою не стільки ствердно, скільки насмішкувато, й сказав:

— Здається мені, що ви переоцінюєте свої можливості.

— Шкода, що тут немає Ніколь,— вона б дозволила мені прийти.

— Що ж, приходьте.— Дік відійшов до шафи й дістав коробку з картонними картками — літерами алфавіту.— Приходьте, будемо грати в анаграми.

Ейб бридливо зазирнув у коробку — наче йому запропонували з'їсти щось таке, чого він страшенно не любив.

— Які ще анаграми? З мене досить усіляких...

— Це тиха, спокійна гра. Гравці складають із літер слова — будь-які, крім слова «алкоголь».

— Напевно, і «алкоголь» можна скласти.— Ейб засунув руку в коробку.— Ви дозволите мені прийти, якщо я складу слово «алкоголь»?

— Коли хочете грати в анаграми — приходьте.

Ейб сумно похитав головою.

— Ні, якщо ви в такому настрої, то нема чого приходити. Я вам тільки заважатиму.— Він посварився на Діка пальцем.— Але згадайте, що сказав Георг Третій: «Якщо Грант нап'ється, я хотів би, щоб він покусав інших генералів».

Він ще раз скоса глянув на Розмері — розпачливо блиснув золотавими очима — і вийшов. На щастя, Петерсона в коридорі вже не було. Почуваючись самотнім і бездомним, Ейб поїхав назад, до «Рітца», щоб перепитати в Поля, як зветься той пароплав.

XXV

Тільки-но він, перечепившись через поріг, зачинив за собою двері, Дік і Розмері квапливо обнялися. Порох Парижа лежав на них обох, але крізь цей порох вони вдихали запах своєї близькості — пластмасовий запах авторучки Діка, легенький подмух тепла від шиї й плечей Розмері. З півхвилини Дік ні про що не думав; Розмері перша повернулася до дійсності.

— Мені вже час іти, юначе,— сказала вона.

На мить вона замружила очі, потім розплющила їх і, весь час дивлячись на нього, поволі відступила до дверей — виходити так вона навчилася на початку своєї кар'єри, і ще не було режисера, якого б такий вихід не задовольнив.

Зайшовши до свого номера, вона зразу попрямувала до письмового столу, бо згадала, що забула на ньому свій годинник. Він лежав там; застібаючи браслет, вона перебігла очима незакінченого листа до матері, які писала щодня, й подумки почала складати останнє речення. Отоді, власне, у неї й виникло відчуття, що в кімнаті вона не сама.

В людському помешканні завжди є речі, що майже непомітно заломлюють світло: поліроване дерево, більш-менш начищена бронза, срібло, слонова кістка та ще безліч інших джерел світлотіні, настільки незначних, що ми взагалі не зважаємо на них,— край картинної рами, грань олівця, попільниці, кришталевої чи порцелянової дрібнички; все це діє на найбільш вразливі ділянки сітківки й ті асоціативні центри підсвідомості, якими ми послуговуємося дуже рідко — як скляр обрізками скла, що їх він зберігає про всяк випадок. Певно, саме цим можна пояснити появу невиразного «відчуття» чужої присутності у Розмері — ще до того, як вона встигла щось усвідомити. А усвідомивши, вона крутнулася й побачила на своєму ліжку мертвого негра.

Вона нестямно скрикнула, годинник упав з її рук на стіл. Їй здалося, хоч як це було безглуздо, що на ліжку лежить Ейб Норт. За мить вона вже мчала коридором.

Дік давав лад своїм речам; уважно оглянув рукавички, які носив сьогодні, і кинув їх на купу інших, що лежали в кутку валізи. Піджак і жилет уже висіли в шафі, на плічках, а на інші плічки він за своєю звичкою повісив сорочку («можна надягти не зовсім свіжу сорочку, але м'ятої надягати не можна»). Ніколь уже прийшла й саме спорожняла в кошик для сміття одну з подарованих Ейбом незвичайних попільниць, коли до кімнати ввірвалася Розмері.

— Діку! Діку! Ідіть подивіться!

Дік кинувся через коридор до її кімнати. Ставши на коліна, він приклався вухом до грудей Петерсона, спробував намацати пульс. Труп був іще теплий, обличчя, жалюгідне й злякане за життя, зробилося брутальним

і злим; під пахвою лежала скринька з причандаллям, але черевик, що завис над краєм ліжка, давно не знав ваксі, і підметка була дірява. За французькими законами, Дік не мав права торкатися трупа, але він усе-таки трохи відсунув руку Петерсона й побачив на зеленому покривалі пляму; кров, мабуть, уже просочувалася на ковдру.

Дік зачинив двері й постояв, напружено міркуючи. В коридорі почулися легкі кроки, потім голос Ніколь. Вона стиха гукала його. Прочинивши двері, він прошепотів:

— Принеси покривало й верхню ковдру з мого ліжка — тільки щоб ніхто не бачив.— І, помітивши її напружене обличчя, квапливо додав: — Ти не хвилюйся, просто тут чорношкірі побилися між собою.

— Тоді кінчай з цим швидше.

Дік підняв тіло з ліжка — воно було легке, щупле. Він тримав його так, щоб кров із рани стікала в одяг убитого. Поклавши його на підлогу, він стягнув з ліжка покривало й верхню ковдру, потім причинив двері і прислухався — десь у коридорі задзвенів посуд, і гучний голос трохи зневажливо промовив: «Мерсі, мадам»,— але кроки офіціанта почали віддалятися до службових сходів. Дік і Ніколь швиденько обмінялися в дверях згортками; застеливши ліжко Розмері чистим покривалом, Дік, спітнілий, постояв ще трохи посеред кімнати, обмірковуючи ситуацію. Дві речі він усвідомив відразу, ще коли оглядав труп. По-перше, очевидно, індіанець — ворог Ейба вистежив індіанця — його друга й напав на нього в коридорі, а коли той спробував урятуватися в номері Розмері, ввірвався туди і вбив його. По-друге, якщо залишити все, як є, то неможливо буде вберегти ім'я Розмері від скандалу — тим більше, що справа Арбакла [1] і досі була в усіх на устах. А одна з умов її контракту полягала в тому, що вона повинна скрізь і в усьому лишатися «татовою донькою».

Дік машинально зробив жест, ніби закасав рукава, хоч був у спідній сорочці-безрукавці, і нахилився над трупом. Вхопивши його під руки, він ногою відчинив двері, швидко витяг труп у коридор і поклав його там у від-

[1] Сенсаційний процес, на якому популярного американського коміка Арбакла було звинувачено в убивстві молодої актриси. Хоч звинувачення виявилося безпідставним і Арбакла виправдали, його акторська кар'єра урвалася.

повідній позі. Потім повернувся до кімнати Розмері, розгладив руками ворс на килимку і аж тоді із свого номемера подзвонив власникові готелю.

— Це ви, Макбет? З вами говорить доктор Дайвер; дуже важлива справа. Нас ніхто не може підслухати?

Як добре, що він не пошкодував часу й зусиль на те, щоб прихилити до себе містера Макбета. Хоч якась користь від тієї щедрості, з якою Дік роздаровував себе людям...

— Ми оце щойно вийшли з номера й наткнулися на труп негра... в коридорі... ні, ні, цивільний... Заждіть хвилинку. Я вирішив подзвонити вам, розуміючи, що вам не хотілося б, щоб хтось із мешканців готелю побачив у коридорі небіжчика. Але, звісно, я проситиму вас, щоб моє ім'я ніде не згадувалось. Я зовсім не хочу мати справу з французькими властями тільки через те, що побачив у коридорі труп.

Яка турбота про репутацію готелю! Два дні тому містер Макбет мав нагоду переконатися, що містер Дайвер — справжній джентльмен, а тому й прийняв запропоновану йому версію без застережень.

Невдовзі містер Макбет був уже нагорі, а ще через хвилину з'явився жандарм. Але Макбет уже встиг шепнути Дікові:

— Ще раз запевняю вас: жодного з моїх гостей ця справа не торкнеться. І прийміть мою найглибшу вдячність...

Містер Макбет одразу вжив заходів, про які можна було тільки здогадуватися; в усякому разі, вони справили на жандарма таке враження, що він — чи то розгубившись, чи то з пожадливості — смикнув себе за вуса. Нашвидку склавши протокол, жандарм пішов дзвонити до свого відділка. Тим часом небіжчика перенесли до незайнятого люкса одного з найфешенебельніших готелів світу — і то так спритно, що сам Жюль Петерсон, як бізнесмен, міг би позаздрити.

Дік повернувся до себе.

— Що все це значить? — вигукнула Розмері.— Невже всі американці в Парижі тільки й знають, що стріляти одне в одного?

— Певно, тепер мисливський сезон,— відповів Дік.— А де Ніколь?

— Здається, у ванній.

Розмері закохано дивилася на нього, розуміючи, що він її врятував. Вона вже уявила, чим могла обернутися для неї ця подія; вона молилася на нього, коли він твердо й упевнено, не підвищуючи голосу, залагоджував справу. Від надміру почуттів вона ладна була кинутися йому на шию, але щось відвернуло його увагу: він увійшов до спальні й попрямував до ванної. І тоді Розмері теж почула: дедалі голосніший нелюдський крик прориваався крізь замкові щілини й шпарини дверей, наповнюючи жахом кімнати.

Подумавши, що Ніколь упала у ванні і забилася, Розмері подалася слідом за Діком. Та перше ніж він відштовхнув її й заслонив собою двері, вона встигла побачити щось зовсім інше.

Ніколь стояла навколішки перед ванною і, розгойдуючись з боку в бік, кричала:

— Ти, знову ти! Ти й сюди прийшов — і тут мені вже не можна побути на самоті — прийшов і приніс закривавлене покривало! Давай я загорнуся в нього, будь ласка, мені не соромно, давай!... У нас на Цюріхському озері був маскарад на перше квітня, на День дурнів, і всі дурні там зібралися, я хотіла прийти, загорнувшись у покривало, але мені не дозволили...

— Заспокойся!

— ...я тоді сховалася у ванній, а мені принесли доміно й звеліли надягти його. Я й надягла, бо що мала робити?

— Отямся, Ніколь!

— Я не сподівалася, що ти покохаєш мене, я знала, що вже пізно. Тільки не заходь до ванної, до єдиного місця, де я можу побути на самоті, не носи мені закривавлених покривал і не вимагай, щоб я їх прала.

— Отямся. Встань...

Розмері з вітальні почула, як грюкнули двері ванної. Вона вся трусилася; тепер вона знала, що побачила Вайолет Маккіско у ванній на віллі «Діана». Задзвонив телефон, вона зняла трубку й мало не скрикнула від радості, почувши голос Колліса Клея; він дзвонив до неї в номер, а потім здогадався подзвонити сюди. Вона попросила його піднятися нагору й почекати, поки вона надягне капелюшок,— їй страшно було самій заходити до своєї кімнати.

КНИГА ДРУГА

I

Навесні 1917 року, коли доктор Річард Дайвер уперше приїхав до Цюріха, йому було двадцять шість років — чудовий вік, найкраща доба парубоцтва, для Діка не потьмарена навіть тим, що в світі точилася війна, бо він уже тоді являв собою надто велику цінність, надто значне капіталовкладення, щоб пускати його на гарматне м'ясо. Згодом, через багато років, йому почало здаватися, що і в затишку швейцарських курортів він жертвував собою; а втім, він так і не утвердився в цій думці, а тоді, в 1917-му, тільки сміявся й ніяково казав, що особисто його війна оминула. До Цюріха він прибув за наказом начальства — закінчити освіту й здобути вчений ступінь.

Швейцарія була островом, який з одного боку омивали буремні хвилі, що набігали з Горіції, а з другого — водоверті, що народжувалися на Соммі та Ені. В той час здавалося, що серед іноземців, якими кишіли кантони, більше підозрілих осіб, ніж справжніх хворих, але тут можливі були тільки припущення, бо типи, що перешіптувалися в темних закутках бернських та женевських кафе, могли бути й скупниками діамантів чи комівояжерами. Проте всі добре бачили, як між прозорими Невшательським та Баденським озерами зустрічаються й розминаються довжелезні поїзди, набиті сліпими й безногими, смертельно покаліченими обрубками людей. На стінах пивниць і у вітринах магазинів ще висіли яскраві плакати 1914 року, що засвідчували готовність швейцарців захищати свої кордони: воїни, молоді й старі, люто дивилися з висоти гір на примарні орди французів та німців. Ці плакати мали надихати швейцарців, нагадуючи їм про те, що й вони нюхали якщо не порох, то чад ура-патріотизму перших днів війни. Різанина тривала, плакати вицвітали, і коли Сполучені Штати встряли у війну, нікого це не здивувало так, як європейську сестру заокеанської республіки.

Доктор Дайвер на той час уже встиг побачити війну здалеку: 1914 року він навчався в Оксфорді як родсівський стипендіат від штату Коннектікут. Повернувшись на батьківщину, він через рік завершив навчання в

університеті Джона Гопкінса, а 1916 року, гнаний страхом, що великий Фрейд може загинути від авіаційної бомби, подався до Відня. Життя вже й тоді ледь жевріло в тому місті, але Дік спромігся роздобути трохи вугілля й гасу — досить для того, щоб, сидячи в кімнатці на Даменштіфтгассе, писати статті, які він потім знищив, а через деякий час відновив з пам'яті й поклав в основу книжки, що вийшла в Цюріху 1920 року.

В житті кожного з нас є пора, яку ми згадуємо з особливою любов'ю, пора героїчних звершень, і саме таким був той час для Діка Дайвера. Тоді він ще не здогадувався про силу власного магнетизму і вважав, що взаємна симпатія і приязнь є основою стосунків у кожному здоровому людському товаристві. Ще в Нью-Хейвені хтось якось назвав його Щасливець Дік, і це прізвисько запам'яталося йому.

— Ти щасливець, Діку, щасливець,— мурмотів він собі під ніс, кружляючи по кімнаті в останніх відсвітах каміна.— Ти знайшов-таки те, що треба, друже. Ніхто не знав, де треба шукати, а ти прийшов і знайшов.

На початку 1917 року, коли з вугіллям стало зовсім сутужно, Дік почав опалювати кімнату підручниками — їх у нього зібралося не менше сотні; та щоразу, кидаючи підручник у камін, він відчував радісне піднесення, бо знав, що увібрав у себе зміст тієї книжки і навіть через п'ять років зміг би скласти її конспект, якщо на той час вона ще буде чогось варта. Коли килимок з підлоги, накинутий на плечі, вже не рятував від холоду, він сідав перед каміном і спалював підручники з тією безтурботністю вченого, яка найбільш близька до райського блаженства, безтурботністю, що, однак, як ми побачимо далі, скоро мала скінчитися.

А поки що йому гріх було б нарікати на життя — неабиякою мірою завдяки здоров'ю, загартованому вправами в спортивному залі Нью-Хейвена та купанням у зимовому Дунаї. В кімнаті він мешкав з Елкінсом, другим секретарем посольства; іноді до них навідувалися дві гарненькі дівчини — гостини ці зводилися, проте, до чаювання, так само як і його нечасті візити до посольства. Спілкування з Едом Елкінсом уперше примусило його засумніватися в глибині власних розумових процесів; йому здавалося часом, що вони не так уже й відрізняються від тих, що точаться в голові Елкінса, Елкінса,

який міг назвати всіх захисників нью-хейвенської футбольної команди за останні тридцять років.

«А Щасливцеві Діку ніяк не можна бути таким-от самовдоволеним піжоном; цілісність вдачі йому протипоказана, він повинен мати якусь щербину. І треба, щоб саме життя лишило на ньому рубці; хвороба, чи нещасливе кохання, чи комплекс неповноцінності — це все не те, хоч і непогано було б попрацювати над собою і наново вимурувати зруйновану частину будівлі так, щоб вона стала ще кращою».

Він кепкував із себе за такі розумування, називав їх гучними фразами й «американськими витребеньками» — бо вважав марнослів'я, не підкріплене працею мозку, суто американською рисою. Але він добре розумів, що цілісність його вдачі пояснюється тільки браком життєвого досвіду.

«Одного тільки можу тобі побажати, дитино моя,— каже фея Чорна Паличка в «Троянді й каблучці» Теккерея,— трошки нещастя».

А іноді він спростовував власні аргументи: «Чи ж я винен, що Піт Лівінгстон того дня сховався в роздягальні і всі ми ноги виходили, шукаючи його, але так і не знайшли? І стипендію одержав я, хоч і не мріяв про неї, бо не мав ніяких знайомств. Піт був найкращою кандидатурою, його висунули цілком заслужено, і не він, а я мав тоді ховатися в роздягальні. Може, я й сховався б, якби міг подумати, що маю бодай якісь шанси. А втім, Мерсер недаремно внадився до мене того останнього місяця. Його відвідини означали, що і в мене є шанси, і я це знав. І був би останнім дурнем, якби сам усе зіпсував, вигадавши собі якийсь «комплекс».

Після лекцій він не раз обговорював це питання з одним молодим інтелектуалом з Румунії, і той його заспокоював: «Чи може хтось довести, що «комплекс» у сучасному розумінні цього слова був у Гете чи, скажімо, в такої людини, як Юнг? Ти не філософ-романтик, ти вчений. Для тебе головне — пам'ять, наполегливість, завзяття і передусім — здоровий глузд. Невміння правильно оцінювати свої можливості — ось що може тобі зашкодити в майбутньому. Один мій знайомий два роки згайнував, щоб вивчити мозок панцерника, сподіваючись, що врешті-решт знатиме про мозок панцерника більше, ніж будь-хто. Я з ним сперечався, переконував, що він, по суті, не розсуває межі людських знань, що вибір його

надто довільний. І що б ти думав? Коли він, нарешті, послав свою працю до одного медичного журналу, йому її повернули, бо вже підготували до друку статтю іншого автора на ту саму тему».

Коли Дік приїхав до Цюріха, його ахіллесових п'ят не вистачило б стонозі, та все ж їх було задосить: це були ілюзії вічної сили й вічного здоров'я і наївна віра в природжену доброту людини — ілюзії цілого народу, брехня багатьох поколінь матерів, які присипляли своїх дітей байками, ніби надворі вовків немає, хоч вовки вили під вікнами їхніх хатин.

Разом з дипломом Дік одержав наказ їхати у Францію, в Бар-сюр-Об, де саме формувався неврологічний госпіталь. Там, щоправда, його чекало розчарування: на своїй посаді він мав не стільки лікувати, скільки адмініструвати. А втім, у нього лишалося досить часу, щоб скласти короткий підручник і зібрати матеріал для ще однієї книжки. Навесні 1919 року він демобілізувався й повернувся до Цюріха.

Сказане вище схоже на початок біографії, з якого ще не відомо, однак, чи герой, як Грант за прилавком крамнички в Галені,[1] вже чує поклик долі, сповненої подвигів та випробувань. Тож не будемо томити читача: в житті Діка Дайвера настав час звершень.

II

Був вологий квітневий день; довгі хмари ринули навскоси над Альбісгорном, а вода в озері здавалася зовсім нерухомою. Цюріх чимось нагадує американські міста. Після Франції Дікові бракувало тут чогось, і тільки через два дні він збагнув, чого саме,— французьких сліпих вуличок, за якими, здавалося, вже немає нічого. В Цюріху ж усе нагадує про те, що лежить за межами Цюріха: від гостроверхих дахів погляд сам собою переходить на гірські пасовиська (і ти ніби чуєш подзеленькування дзвіночків), а над тими схилами здіймаються вищі, височіють вершини — і все життя ніби поривається вгору, до блакитного, як на поштовій листівці, неба. Альпійська

---

[1] Напередодні громадянської війни в США Улісс Сімпсон Грант, пізніше уславлений генерал і президент США, був звільнений з армії і оселився в містечку Галена, штат Іллінойс, де працював у батьковій крамничці.

країна, батьківщина іграшок та фунікулерів, каруселей і милозвучних курантів, була якась нереальна й несправжня, тут не відчувалося під ногами землі, як у Франції, де виноградні кущі ростуть у тебе з-під ніг.

Колись, пробувши кілька днів у Зальцбургу, Дік відчув, що тоне в столітніх хвилях купленої та запозиченої музики; тепер у Цюріху, в університетських лабораторіях, досліджуючи кору головного мозку, він сам собі здавався вже іграшкарем, а не тим поривчастим хлопцем, який два роки тому вихором вривався у старий учбовий корпус університету Джона Гопкінса, анітрохи не збентежений іронічним поглядом величезного Христа у вестибюлі.

І все-таки він вирішив ще на два роки залишитися в Цюріху, зумівши гідно оцінити працю іграшкарів, яка, вимагаючи виняткової точності, виховує і виняткове терпіння.

Тепер він їхав до клініки Домлера на Цюріхському озері навідати Франца Грегоровіуса. Франц був невропатологом і мешкав при клініці; родом він був із Західної Швейцарії, віком — на кілька років старший від Діка. Він уже чекав гостя на трамвайній зупинці — ефектна, демонічна постать, такий собі Каліостро, але з очима святого. Франц належав до третього коліна династії Грегоровіусів; його дід навчав Крепеліна ще тоді, коли психіатрія тільки народжувалася як наука. Вдачу Франц мав горду, палку і наївну — він вважав, зокрема, що наділений неабиякою гіпнотичною силою. Хоч спадковий талант Грегоровіусів-учених і підупав трохи за попередні покоління, з Франца все-таки вийшов би першорядний клініцист.

У машині він попросив Діка:

— Розкажіть, як ви воювали. Чи змінила вас війна? Зовні начебто ні — те ж бездумне й вічно молоде американське обличчя, хоч я й знаю, що бездумності вам не закинеш.

— Я війни не бачив, Франце. Хіба це не ясно було з моїх листів?

— Це неістотно,— ми тут лікуємо від контузії людей, що тільки здалеку чули гуркіт повітряного нальоту. І навіть таких, що знають про це тільки з газет.

— Нісенітниця якась!

— Може, й так, Діку. Але наша клініка — для пацієнтів багатих, і ми таких слів не вживаємо. А тепер

признайтеся: ви приїхали заради мене чи заради тієї американки?

Вони скоса глянули один на одного. Франц загадково всміхнувся.

— Звичайно, я спочатку читав усі листи,— мовив він басом, по-діловому.— Та коли її справи пішли на краще, я перестав розпечатувати їх, бо вирішив, що це вже буде нечемно. Вважайте, що ви її поставили на ноги.

— То вона одужала? — спитав Дік.

— Цілком. Вона була під моїм постійним наглядом, мені доручають майже всіх хворих з Англії та Америки. Вони звуть мене доктором Грегорі.

— Я поясню вам, як усе вийшло з тією дівчиною,— сказав Дік.— Я бачив її, власне, тільки один раз, коли приїхав попрощатися з вами перед від'їздом до Франції. Я тоді вперше надягнув військовий мундир і почувався страшенно ніяково — першим віддавав честь рядовим і таке інше.

— А чому ви сьогодні не в мундирі?

— Сьогодні? Господи, та я вже три тижні як демобілізувався! Тож слухайте: попрощавшись з вами, я пішов до отієї споруди над озером, де залишив свій велосипед.

— До «Кедрової альтанки».

— ...Вечір був чудовий,— місяць уповні над тією вершиною...

— Над Кренцеггом.

— ...Попереду йшла медсестра з якоюсь дівчиною. Я навіть не подумав, що ця дівчина може бути пацієнткою. Наздогнавши їх, я спитав у медсестри, о котрій відходить трамвай, і далі ми пішли разом. Дівчина здалася мені найвродливішим створінням у світі.

— Вона й тепер така.

— Вона сказала, що вперше бачить американський мундир, ми побалакали трохи і розійшлися.— Він примовк, вдивляючись у знайомий краєвид, а тоді додав: — Тільки я не такий загартований, як ви, Франце; завжди, коли я бачу таку гарну оболонку, мені прикро думати про те, що під нею сховано. Оце й усе наше знайомство. А потім почали надходити листи.

— Це знайомство її врятувало,— патетично виголосив Франц.— Воно викликало радикальну зміну в її стані. Власне, тому я й покинув сьогодні всі свої справи й подався вам назустріч. Перше ніж ви побачитеся з нею, нам треба докладно все обговорити. До речі, щоб мати

цю можливість, я відпустив її до Цюріха за покупками.— Голос його переможно дзвенів.— Відпустив без медсестри, з іншою, не такою врівноваженою хворою. Я пишаюся цим успіхом і дуже радий, що завдяки випадку ви стали моїм помічником.

Машина мчала понад Цюріхським озером, а по другий бік шосе розлягалася родюча долина, де серед зелених пасовиськ на невисоких пагорках ліпилися мальовничі шале. Сонце випливло в блакитне море небес, і перед ними раптом засяяла Швейцарія в усій своїй красі — з її мелодійними, веселими звуками, з її свіжими, чистими пахощами бадьорості й здоров'я.

Заклад професора Домлера — три старі корпуси і два нові, на схилі невеликого узвишшя понад озером — був заснований десять років тому і відтоді став першою психіатричною клінікою сучасного типу; невтаємничена людина не зразу здогадалася б, що перед нею притулок для зламаних, неповноцінних, небезпечних для суспільства жителів нашої землі, хоч два з п'яти корпусів оточував високий мур, щоправда, замаскований зеленим плетивом винограду. У полі якісь люди громадили солому; між деревами на території клініки гуляли хворі в супроводі медсестер, які, зачувши наближення машини, застережливо вимахували білим прапорцем.

Франц припровадив Діка до свого кабінету й попросив дозволу на півгодини вийти. Лишившись на самоті, Дік походжав по кабінету, намагаючись скласти собі уявлення про Франца з безладдя, що панувало на його письмовому столі, з його книжок, з книжок його батька та діда — які вони написали самі чи придбали,— нарешті, з великого, з коричневим відливом фотопортрета батька, що за священним швейцарським звичаєм висів на стіні. В кабінеті було накурено; розчинивши двері на терасу, Дік впустив усередину скісне сонячне проміння. І раптом думки його заполонила та хвора дівчина.

За вісім місяців він отримав від неї з півсотні листів. У першому вона ніяково пояснювала, що бере приклад з американських дівчат, які пишуть листи незнайомим солдатам, що його прізвище й адресу дав їй, на її прохання, доктор Грегорі; вона сподівається, що не дуже докучатиме йому, якщо час від часу надсилатиме кілька слів з побажанням здоров'я й успіхів і т. д. і т. ін.

В першому посланні неважко було впізнати стиль, запозичений із «Зайчика-Побігайчика» та «Облудниці

Моллі» — сентиментально-розважальних епістолярних романів, якими в той час захоплювалася вся Америка. Проте на цьому схожість кінчалася.

Листи поділялися на дві групи: ті, що надходили до перемир'я, мали виразно патологічний характер, решта ж, аж до найостанніших, писалися цілком здоровою людиною, що поступово виявляла все багатство своєї натури. В останні нудні місяці у Бар-сюр-Обі Дік уже чекав цих листів нетерпляче; а втім, навіть між рядків перших послань він читав більше, ніж було доступно Францові.

«Mon capitaine! [1]

Побачивши вас, я подумала, що ви дуже вродливий чоловік і вам пасує військовий мундир. А ще я подумала, je m'en fiche [2] і по-французькому, і по-німецькому. Я вам теж сподобалася, але це я вже чула не раз, набридло. Якщо ви знову приїдете сюди з отими ницими й злочинними намірами, які зовсім не личать джентльменові, то нарікайте самі на себе. А втім, ви, здається, сумирніший від інших і взагалі нагадуєте великого пухнастого кота.

Мені особисто подобаються лише тихі хлопчики. А ви тихий? Я десь таких уже зустрічала, тільки не пам'ятаю де.

Не гнівайтеся на мене, це мій третій лист до вас, я його або відправлю зразу, або не відправлю зовсім. Я часто думаю також про місячне сяйво, і в мене знайшлося б скільки завгодно свідків, якби мене випустили звідси.

Мені сказали, ніби ви теж лікар, але поки ви кіт, це не суттєво. У мене страшенно болить голова, тож ви не гнівайтеся, що я гуляю, мов остання якась, із білим котом, сподіваюсь, ви розумієте. Я володію трьома мовами, а з англійською — чотирма, і могла б придатися вам як перекладачка, якби ви забрали мене до Франції, я певна, що впоралася б, якби всіх позв'язували ременями, як у середу. А сьогодні субота, і ви далеко, і, може, вас уже вбили.

Приїздіть до мене знов коли-небудь, адже я тут буду завжди, на цьому зеленому пагорбі. Хіба що мені дозволять написати татові, якого я так люблю.

---

[1] Мій капітане! *(Франц.)*
[2] Мені начхати *(франц.)*.

Не гнівайтеся. Я сьогодні сама не своя. Напишу, коли почуватиму себе краще.

Всього найкращого.

Ніколь Уоррен

Не гнівайтеся на мене».

«Капітане Дайвере!

Я знаю, з такими нервами, як у мене, длубатися в собі не можна, але я хочу, щоб ви знали про мене все. Минулого року, чи й не минулого, в Чікаго, я дійшла до того, що вже не могла розмовляти із слугами й виходити на вулицю, і все чекала, щоб мені хтось пояснив, що зі мною коїться. Хтось же повинен був мені пояснити. Адже сліпого не кидають посеред вулиці. Але ніхто не казав мені всієї правди — тільки наполовину, а в мене в голові все так плуталося, що я вже не знала навіть, скільки буде двічі по два. Знайшовся тільки один — француз, офіцер, що все зрозумів. Він подарував мені квітку й сказав, що вона «plus petite et moins entendue» [1]. Ми заприязнилися. А потім він її відібрав. Мені ставало дедалі гірше, але ніхто нічого не пояснював. Тільки співали мені пісеньку про Жанну д'Арк, а я ображалася й плакала, бо тоді ще мала голову на плечах. Мені радили займатися спортом, але я не хотіла. Потім я вийшла з дому й пішла бульваром Мічіган — ішла довго-довго, але за мною послали машину й наздогнали. Я не хотіла сідати в машину, і мене затягли силоміць, а там були санітарки. Відтоді я вже помалу почала розуміти, бо побачила, як воно буває в інших. Отож, тепер ви все знаєте. Тут я ніколи не одужаю, бо лікарі не дають мені спокою і все розпитують про речі, які мені треба забути й не згадувати. Через те я сьогодні написала татові, щоб приїхав і забрав мене звідси. Я дуже рада, що вам подобається ваша робота, напевно, це дуже цікаво, оглядати людей і відпускати їх додому».

А це з іншого листа:

«Ви могли б пропустити один огляд і написати мені листа. Мені нещодавно надіслали грамофонні платівки із записами уроків, щоб я не забувала, а я їх усі побила, і через це доглядальниця зі мною не розмовляє. Платівки були англійські, а вона все одно нічого не розуміла. В Чікаго один доктор сказав, що я симулянт-

[1] Ще менша і ще недосвідченіша *(франц.)*.

ка, цебто він хотів сказати, що я шосте близня, а він ще ніколи таких не бачив. Але я на той час знавісніла вже по-справжньому, тож мені було однаково. А коли я навіснію, мене ніщо не обходить, хай навіть кажуть, що в мені сидить мільйон дівчат.

Ви того вечора казали, що навчите мене грати. А я гадаю, кохання — це найголовніше або повинне бути найголовнішим.

В усякому разі, я дуже рада, що лікарський огляд забирає у вас весь вільний час.

Toute à vous [1]

Ніколь Уоррен»

Були й інші листи, в яких безпорадні цезури утворювали тривожні ритми.

«Дорогий капітане Дайвере!

Пишу вам тому, що не маю до кого звернутися, і мені здається, що коли навіть така хвора людина, як я, бачить усю безглуздість свого становища, то вам це ясно й поготів. Моя душевна недуга вже минула, цілковито розбивши й зламавши мене — саме цього тут, видно, і домагалися. Мої родичі кинули мене напризволяще, і я вже не чекаю від них ні допомоги, ні співчуття. Я більше не можу витримати, подальше перебування тут остаточно доконає мене, і взагалі це марнування часу, бо всі чудово розуміють, що голову мою вилікувати неможливо.

Я опинилася в цьому закладі, який є, власне, будинком для напівбожевільних, тільки тому, що ніхто не наважився сказати мені правду. Якби я спочатку все знала, як знаю тепер, то я б усе витримала, вистачило б сили, але ті, що повинні були відкрити мені очі, не схотіли цього зробити. А тепер, коли я вже все знаю й заплатила за це знання такою дорогою ціною, вони і не думають відмовлятися від своїх собачих звичок і наполягають, щоб я думала, як раніше. А надто один тут старається, та в нього нічого не вийде.

Я страшенно самотня; мені тяжко без друзів і рідних, які лишилися далеко за океаном, і я не знаходжу собі місця, тиняюся сама не своя. Якби ви могли влаштувати мене перекладачкою (я вільно володію французькою й німецькою, досить добре італійською й більш-менш пристойно іспанською), або в санітарний загін, або мед-

[1] Ваша *(франц.)*.

сестрою (я б і на курси пішла, якщо треба),— це було б для мене великим щастям».

І далі:

«Якщо ви вважаєте, що я неправильно пояснюю свій стан, ви могли б принаймні дати своє пояснення, я б вам повірила, бо у вас обличчя добре, як у кота, а тут скрізь обличчя хитрі й підступні. Доктор Грегорі дав мені вашу фотокартку, ви на ній не такий гарний, як у мундирі, зате молодший».

«Mon capitaine!

Дуже приємно було отримати від вас листівку. Я з цікавістю дізналася, що ви нещадні до недосвідчених медсестер,— будьте певні, я добре зрозуміла ваш натяк. А я гадала, коли побачила вас, що ви не такий, як усі».

«Дорогий капітане!

Сьогодні я думаю так, а завтра — інакше. В цьому все моє лихо, а ще в тому, що мені кортить робити всім на зло і я ні в чому не знаю міри. Чи не порадите ви мені якого-небудь психіатра? Тут усі лежать у ваннах і співають «Грайся, розважайся у своїм садочку», але я не маю ні свого садочка, ні розваг, ані надії на те, що колись їх матиму. Вчора в кондитерській вони знову взялися за своє. Я була б стукнула того типа вагою, але мене стримали.

Більше я вам не писатиму. В голові все плутається».

Потім місяць не було листів. І раптом — перелом:

«...Поволі повертаюся до життя...»

«...Дивлюся на квіти, на хмари...»

«Війна скінчилася, а я, власне, і не усвідомлювала, що була війна...»

«...Ви такий добрий! І, напевно, дуже розумний, хоча й схожий на білого кота. А втім, цього не видно з тієї фотокартки, яку мені дав доктор Грегорі...»

«...Сьогодні була в Цюріху; яке це дивне почуття — знову побачити місто...»

«...Сьогодні їздила до Берна; не місто, а казка: на кожному кроці годинники...»

«...Сьогодні ми ходили на гору, високо-високо, аж туди, де ростуть едельвейси...»

Тепер листи надходили не так часто, як раніше, але він на всі відповідав. Якось вона написала:

«Я так хочу, щоб хтось закохався в мене, як закохувалися давно, ще до моєї хвороби. Але, мабуть, про таке мені ще годі мріяти».

Проте коли Дік чомусь запізнювався з відповіддю, в листах її палахкотіла тривога, схожа на безтямну тривогу кохання: «Певно, я набридла вам...», «Тепер я розумію, що виходила за межі...» «Цілу ніч не давала заснути думка, що ви захворіли».

Дік і справді хворів на інфлуенцу і після хвороби ще довго ходив кволий і байдужий до всього й на листи відповідав тільки з ввічливості. А потім думки про Ніколь витіснила цілком реальна постать штабної телефоністки, що прибула до Бар-сюр-Оба з Вісконсіна. Вона мала червоні, як на рекламному плакаті, уста, і в офіцерській їдальні була відома під прізвиськом «Штучка-з-Ручкою».

Франц, статечний, і самовпевнений, повернувся до кабінету. Дік знову подумав, що з Франца вийшов би чудовий клініцист: тиради, що їх він виголошував перед медсестрами й пацієнтами то лунким і мелодійним, то уривчасто-різким голосом, ішли не від надміру нервової енергії, а від його безмежного, хоча й нешкідливого марнославства. Свої справжні почуття він умів тамувати й тримати при собі.

— Тож продовжимо про цю дівчину, Діку,— сказав він.— Я дуже хочу почути, як вам служилося, та й самому є що розповісти, але спочатку завершімо розмову про цю дівчину. Я давно чекав цієї нагоди.

Він відчинив шухляду, витяг стос паперів, погортав їх, але вирішив, очевидно, що вони тільки заважатимуть, і, відклавши папери, розповів Дікові історію Ніколь.

III

Приблизно півтора року тому доктор Домлер почав отримувати з Лозанни досить розпливчаті листи від містера Девре Уоррена з чікагської родини Уорренів. Доктор Домлер призначив, якого дня йому з'явитися, і містер Уоррен прибув до клініки із своєю шістнадцятирічною дочкою Ніколь, дівчиною явно хворою; на час розмови містера Уоррена з лікарем медична сестра, що супроводила дівчину, повела її на прогулянку.

Уоррен, напрочуд вродливий чоловік років сорока, був зразковим представником американської нації — висо-

ким, плечистим, ставним, «un homme très chic»[1], як казав потім доктор Домлер Францові. Його великі сірі очі були трохи запалені від веслування під яскравим сонцем на Женевському озері, в поводженні вгадувався сибарит, що знає життя тільки в найприємніших його проявах. Розмовляли вони німецькою мовою — як виявилося, гість здобув освіту в Геттінгені. Він був помітно схвильований, нервувався.

— Докторе Домлер, у моєї дочки щось негаразд із психікою. Я показував її десяткам фахівців, наймав найкращих доглядальниць, вона пройшла кілька курсів лікування, але ніщо не допомагає, і стан її мене дуже непокоїть. Мені порадили звернутися до вас.

— Чудово,— сказав доктор Домлер.— Розкажіть про хворобу з самого початку.

— Початку, власне, немає. Наскільки мені відомо, в нашій родині душевнохворих не було ні з мого боку, ні з боку дружини. Дружина померла, коли Ніколь було одинадцять років, і відтоді я був для неї батьком і матір'ю... Батьком і матір'ю водночас.

Він розчулено вимовив ці слова. На його очах виступили сльози, і доктор Домлер аж тепер почув, що від нього злегка тхне спиртним.

— Вона була чарівною дитиною, всі нестямно любили її, геть усі, хто її знав. Весела, розумна, жвава, як іскорка. Любила читати, малювати, танцювати, грати на роялі. Дружина казала, що вона єдина з наших дітей ніколи не плакала ночами. У мене є ще старша дочка, був і син, він помер маленьким, але Ніколь була... Ніколь... Ніколь була...

Він затнувся, і доктор Домлер підказав:

— Цілком нормальною, здоровою, життєрадісною дитиною.

— Атож, атож, цілком.

Доктор Домлер чекав. Містер Уоррен похитав головою, скрушно зітхнув, глянув скоса на доктора Домлера і знову втупив погляд у підлогу.

— Місяців вісім тому, чи шість, а може, й десять — ніяк не пригадаю, де ми жили тоді,— вона почала поводитись якось дивно, незвично. Старша дочка перша звернула на це увагу й сказала мені, а я не помічав нічого, для мене Ніколь була така ж сама, як і завжди,— пояс-

[1] Дуже ефектний чоловік *(франц.)*.

нив він квапливо, ніби виправдуючись,— така сама мила й ласкава дівчинка. Поки не стався цей випадок із камердинером.

— Ага! — сказав доктор Домлер і кивнув сивою головою, ніби він, як Шерлок Холмс, знав, що в цьому місці обов'язково з'явиться камердинер, саме камердинер, а не хтось інший.

— Я мав камердинера, він прослужив у мене багато років, до речі, він швейцарець.— Він глянув на доктора Домлера, немов сподіваючись, що той виявить патріотичний захват.— І от Ніколь раптом узяла собі в голову, ніби мій камердинер переслідує її. Тепер я певен, що це — нісенітниця, але тоді повірив і зразу ж показав йому на двері.

— А в чому саме вона його звинувачувала?

— Отож-бо і є, що лікарі не могли домогтися від неї нічого конкретного. Вона мовчала й дивилася на них так, ніби вони самі повинні все знати. Очевидно, вона приписувала йому якісь брудні наміри.

— Розумію.

— Мені, звісно, доводилося читати про самотніх жінок, яким ввижається чоловік під ліжком і таке інше, але звідки це могло взятись у Ніколь? Від залицяльників у неї відбою не було. Ми тоді жили на своїй віллі в Лейк-Форресті — це дачна місцевість під Чікаго. Ніколь цілими днями грала з хлопцями в гольф і в теніс, і багато хто з них був закоханий у неї по вуха.

Поки Уоррен розповідав усе це, старий, сухенький і зморщений доктор Домлер раз у раз повертався думкою до Чікаго. Замолоду його запрошували туди, пропонували доцентуру в Чікагському університеті, і, якби він пристав на ту пропозицію, то, можливо, був би тепер багатою людиною, мав би власну клініку, і не задовольнявся б жалюгідним пакетом акцій. Але він не наважився: коли він уявив собі американські простори, безмежні лани, розлогі прерії, його власні знання видалися йому, як на такі масштаби, надто мізерними. Але він тоді багато прочитав про Чікаго, про могутні феодальні династії Арморів, Палмерів, Філдів, Крейнів, Уорренів, Свіфтів, Маккормiків; а згодом у нього побувало чимало пацієнтів із цих кіл Чікаго й Нью-Йорка.

— Їй дедалі гіршало,— розповідав Уоррен.— Почалися напади, під час яких вона зовсім заговорювалася. Старша сестра іноді записувала її слова — ось глянь-

те...— Він простяг Домлерові згорнутий аркушик паперу.— Здебільшого про чоловіків, які нібито її переслідують, тут і наші знайомі, і випадкові люди...

Потім він повів мову про муки й страждання, яких їм довелося зазнати, про жахливе становище сім'ї, яку спіткало таке лихо, і про марні спроби лікування в Америці; кінець кінцем, повіривши, що їй може зарадити зміна оточення, він не злякався підводної блокади й повіз дочку до Швейцарії.

— На американському крейсері,— гордовито пояснив він.— Це було не так-то легко влаштувати, але допоміг щасливий збіг обставин. І принагідно хочу додати,— він скромно усміхнувся,— що за грошима, як кажуть, діло не стане.

— Авжеж,— сухо погодився доктор Домлер.

Він намагався зрозуміти, навіщо і в чому саме цей чоловік бреше йому. А якщо й не бреше, то чому віє такою нещирістю від його мови, від елегантної постаті в костюмі вільного крою, що так невимушено вмостилася в кріслі? Там, надворі, під лютневим небом справжня трагедія, пташка з перебитими крильцями, а тут — щось удаване, роблене й нещире.

— А тепер я хотів би поговорити кілька хвилин з вашою дочкою,— сказав доктор Домлер, переходячи на англійську мову, неначе це могло зблизити його з Уорреном.

Через кілька днів після того, як Уоррен, залишивши дочку в клініці, повернувся до Лозанни, доктор Домлер і Франц записали в історії хвороби Ніколь:

«Diagnostic: Schizophrénie. Phase aiguë en décroissance. La peur des hommes est un symptôme de la maladie, et n'est point costitutionnelle... Le pronostic doit rester réservé» [1].

І з дедалі більшим зацікавленням вони почали чекати других відвідин містера Уоррена, який обіцяв з'явитися найближчим часом. Але дні спливали, а містер Уоррен не поспішав виконати свою обіцянку. По двох тижнях доктор Домлер написав йому листа. Не одержавши відповіді, він наважився на крок, який за тих часів вважався «une folie» [2],— замовив телефонну розмову з «Гранд-

---

[1] Діагноз: шизофренія. Хвороба у гострій формі з тенденцією до поліпшення. Ляк перед чоловіками не природжений, а є симптомом захворювання... На даному етапі прогноз неясний *(франц.)*.

[2] Марнотратство *(франц.)*.

отелем» у Лозанні. Камердинер містера Уоррена відповів йому, що містер Уоррен сьогодні від'їздить до Америки й саме спаковує речі. Але на думку про те, що сорок швейцарських франків за телефонну розмову будуть записані на рахунок клініки, в жилах доктора Домлера скипіла кров тюїльрійських гвардійців, і містерові Уоррену довелося підійти до телефону.

— Ви повинні приїхати. Це конче потрібно. Від цього залежить здоров'я вашої дочки. Інакше я знімаю з себе будь-яку відповідальність.

— Але ж, докторе, ви лікар — вам і карти в руки. Мене терміново викликають додому!

Доктор Домлер ніколи ще не розмовляв з людьми з такої відстані, та все ж він виголосив свій ультиматум так твердо, що наляканий американець здався. Через півгодини після своєї другої появи в клініці Уоррен не витримав; могутні плечі під спортивним піджаком затрусилися від здушених ридань, очі почервоніли, як Женевське озеро під призахідним сонцем, і Домлер з Францом почули жахливе визнання.

— Я сам не знаю, як воно сталося,— хрипко вимовив він.— Сам не знаю... Вона була ще дитиною, коли померла її мати, і щоранку вона приходила до мого ліжка, іноді навіть засинала в мене під боком. Я так жалів бідолашну дитину. Ну, а згодом ми почали подорожувати разом. Сидячи в машині чи в купе поїзда, завжди трималися за руки, і вона мені наспівувала пісеньки. Іноді ми казали одне одному: «Нумо сьогодні не дивитися ні на кого,— нехай цей день належить тільки нам,— крім нас з тобою ніхто на світі не існує!» — В голосі його забринів сарказм.— Люди казали, яка зворушлива любов між батьком і дочкою... розчулювалися до сліз. Ми були, як закохані... а скінчилося тим, що стали коханцями... Після того, як це сталося, я ладен був застрелитися... та, видно, такі мерзенні виродки, як я, на таке не здатні.

— А потім що? — спитав доктор Домлер, знову вертаючись думкою до Чікаго й згадуючи лагідного, блідого добродія в пенсне, який так уважно придивлявся до нього в Цюріху тридцять років тому.— Це тривало далі?

— О ні, ні! Вона... Вона зразу немовби закам'яніла, тільки казала: «Нічого, нічого, татку. Забудьмо. Нічого».

— Чи були якісь наслідки?

— Ні.— Він судорожно схлипнув і кілька разів висякався в хусточку.— Але досить і тих, що маємо тепер.

Вислухавши розповідь, доктор Домлер відкинувся на спинку свого глибокого крісла, цього неодмінного атрибуту буржуазного існування, і подумки мовив: «Селюк!» — чи не вперше за двадцять років вживши такий ненауковий термін. Потім сказав:

— Я просив би вас переночувати в Цюріху, а вранці знову прийти до мене.

— А потім?

Доктор Домлер розвів руки настільки, що в них умістилося б порося.

— Очевидно, Чікаго,— відповів він.

IV

— Тепер ми вже все знали,— вів далі Франц.— Домлер сказав Уорренові, що візьметься лікувати дочку за умови, що той розлучиться з нею на довгий час — принаймні на п'ять років. Уоррена, після його сповіді, найбільше, здається, хвилювало, чи не дійде ця історія до Америки. Ми опрацювали план лікування й почали чекати наслідків. Особливих підстав для оптимізму ми не мали: як ви знаєте, процент одужань, навіть так званих одужань у соціальному аспекті, в цьому віці вкрай низький.

— Перші листи справляли гнітюче враження,— погодився Дік.

— Так-так. І при тому були такі типові. Я навіть вагався, чи відсилати перший лист. Та потім вирішив: нехай Дік знає, що ми тут робимо — що ми не сидимо згорнувши руки. Я вдячний вам за те, що ви відповідали їй: це справжня великодушність.

Дік зітхнув.

— У неї таке чарівне личко — вона мені надіслала кілька своїх знімків. І потім, я там цілий місяць сидів без діла. Зрештою, я ж їй нічого особливого не писав, твердив тільки: «будь розумною дівчинкою й слухайся лікарів».

— І цього вистачило. Головне, що десь поза клінікою з'явилася людина, про яку вона могла думати. Адже доти в неї нікого не було, крім старшої сестри, з якою вона, видно, не дуже близька. До того ж, її листи давали нам цінний матеріал, допомагали стежити за перебігом хвороби.

— Що ж, я радий.

— Ви розумієте, як це сталося? У неї розвинувся комплекс провини — вона вважала себе співучасницею. Але само по собі це не так істотно, хіба що дає уявлення про загальну цілісність натури й силу характеру. Отже, спочатку той шок. Потім вона потрапляє до пансіону і там, слухаючи дівочі розмови, піддається інстинктові самозбереження — починає переконувати себе, що ніякої провини за нею немає. А звідси вже тільки один крок до ілюзорного світу, де всі чоловіки затівають проти тебе лихе, і чим більше їх любиш і довіряєш їм, тим вони підступніші...

— Чи згадувала вона будь-коли безпосередньо про... ну, про той жах?

— Ні, і, щиро кажучи, коли стан її почав нормалізуватися — це було десь у жовтні,— ми спершу навіть розгубилися. Якби їй було років тридцять, можна було б спокійно чекати, поки вона сама пристосується до життя. Але, зважаючи на її молодість, ми побоювалися, щоб вона не лишилася внутрішньо скаліченою назавжди. Отож доктор Домлер сказав їй одверто: «Тепер усе залежить від вас самої. Ви ні в якому разі не повинні вважати, що життя для вас у чомусь скінчилося,— навпаки, воно тільки починається» і таке інше. Розумові дані в неї чудові; покладаючись на це, він навіть дав їй почитати Фрейда, не багато, тільки засади, і вона зацікавилася. Та що там казати, ми тут усі її любимо. Але в неї замкнута вдача,— додав він і запнувся.— Хотілося б знати, чи немає в її останніх листах, надісланих з Цюріха, чогось такого, що проливало б світло на її настрої, плани на майбутнє?

Дік на хвильку замислився.

— Важко сказати. Якщо хочете, я привезу ці листи. По-моєму, в них відчувається надія й цілком нормальна жадоба до життя. Іноді вона згадує про «минуле», як згадують про нього люди, які побували в ув'язненні і в яких важко зрозуміти, про що саме йдеться — про злочин, в'язницю чи те і те разом. Та й зрештою — хто я для неї? Витвір уяви, манекен.

— Я чудово розумію ваше становище і хочу ще раз висловити нашу вдячність. Тому, власне, я й хотів порозмовляти з вами перше, ніж ви зустрінетеся з нею.

Дік засміявся.

— Гадаєте, вона зразу кинеться мені на шию?

— Не в тім річ. Я прошу вас, щоб ви були з нею обережні. Чоловіки вашого складу подобаються жінкам, Діку.

— Тим гірше для мене! Ну, гаразд, гаразд, я буду з нею не тільки обережний, а й спробую викликати в неї відразу. Наїмся часнику перед зустріччю, прийду неголений. От побачите, вона ще ховатися від мене буде.

— Ні, ні, тільки не часник! — Франц вжахнувся, серйозно сприйнявши його слова.— Так і кар'єру зіпсувати можна. А втім, ви, здається, жартуєте.

— Я можу навіть накульгувати. І, до речі, в моїй кімнаті немає ванни.

— Ну, звичайно, ви жартуєте.— Францові відлягло від серця; принаймні він показав, що йому відлягло від серця,— зручніше вмостився в кріслі.— А тепер розкажіть про себе, про свої задуми.

— Задум у мене один, Франце: стати добрим психіатром, і не просто добрим, а найкращим у світі.

Франц весело засміявся, але він бачив, що цього разу Дік не жартує.

— Звучить непогано. І суто по-американському,— сказав він.— У нас усе це не так просто.— Він підвівся й підійшов до балконних дверей.— Звідси я бачу Цюріх. Он вежа Гросс-Мюнстера, під ним у склепі похований мій дід. Навпроти, за мостом, могила мого предка Лафатера, який не хотів, щоб його ховали в церкві. Поряд статуя іншого предка, Генріха Песталоцці, і пам'ятник докторові Альфреду Ешеру. А над усім цим височить Цвінглі — в мене завжди перед очима цілий пантеон героїв.

— Авжеж,— Дік підвівся з крісла.— Я просто розхвалився без міри. Насправді ж я ще й першого кроку не ступив. Але плани в мене є: американці у Франції всі, як один, рвуться додому, але я не поспішаю. Офіцерську платню мені видаватимуть до кінця року при умові, що я відвідуватиму лекції в університеті. Зважте, до речі, на щедрість і завбачливість нашого уряду в справі вирощування геніїв! Наприкінці року я поїду на місяць додому, побачуся з батьком. А потім повернуся сюди, мені тут запропонували місце.

— Де?

— У ваших конкурентів, у клініці Гіслера в Інтерлакені.

— Не зв'язуйтеся з ними,— застеріг Франц.— У них там за рік змінилося кільканадцять молодих лікарів.

Гіслер сам психопат, а в клініці порядкує його дружина із своїм коханцем — це, звичайно, між нами.

— А як же ваші американські плани? — посміхнувся Дік.— Пам'ятаєте, ми хотіли разом податися до Нью-Йорка й відкрити там найсучаснішу клініку для мільярдерів?

— Ет, студентські мрії.

Обідав Дік у Франца, в товаристві його дружини й маленького песика, від якого тхнуло паленою гумою, в їхньому котеджі на краю території клініки. Діка щось гнітило — не дух ощадливості, що панував тут, і не фрау Грегоровіус, що виявилася саме такою, якою він і уявляв собі, а оте несподіване звуження Францових обріїв, з чим сам Франц, очевидно, вже змирився. Для Діка сенс аскетизму полягав у зовсім іншому — аскетизм міг сприяти досягненню мети, міг бути навіть джерелом утіхи, якщо супутником його є слава; але він нізащо не погодився б перекроїти своє життя до розмірів успадкованого костюма. Домашнім звичкам Франца та його дружини в плісняві вмебльованого затишку бракувало свободи й романтики. Післявоєнні місяці у Франції, розмах і щедрість, що їх виявляла Америка, позбуваючись воєнних запасів, вплинули на Дікове світосприймання. До того ж він усвідомлював, що подобається людям, і чоловікам, і жінкам, і, може, саме інстинктивне побоювання того, що це може зашкодити цілеспрямованій людині, спонукало його повернутися в самісінький центр швейцарського годинникового циферблата.

Кете Грегоровіус мліла від його компліментів, переймаючись вірою у власні чари, а він сидів, як на жару: його дратував цей пропахлий капустою дім, і водночас він лютився на себе за нетерпимість, якої раніше в собі не помічав.

«О господи, невже і я такий, як усі?— думав він згодом, прокинувшись серед ночі.— Невже і я такий, як усі?»

Неслушні почуття, як на соціаліста, але цілком слушні як на того, хто обрав собі одну з найдивовижніших професій у світі. А суть була, власне, в тому, що в Дікові вже почалася переоцінка цінностей молодості — процес, коли вирішується питання, варто чи не варто вмирати за те, у що вже не віриш. У тиші цюріхських безсонних ночей, дивлячись відсутнім поглядом через дорогу в чиюсь освітлену вуличним ліхтарем комірчину, він казав

собі, що хоче бути добрим, чуйним, бути сміливим і розумним, хоч це не так і легко. А ще — бути коханим, якщо це не стане на заваді.

V

Яскраве світло з розчинених дверей заливало веранду головного корпусу, темно було тільки там, де чорні тіні від простінків, зливаючись із химерними тінями від металевих крісел, спадали вниз, на клумби з гладіолусами. Постать міс Уоррен спочатку мелькала серед інших, що сновигали з кімнати до кімнати, потім чітко вималювалася на дверях, щойно вона помітила Діка; світло впало на її обличчя, коли дівчина ступила на терасу, і вона винесла світло з собою. Вона йшла, ніби танцюючи, цілий тиждень у її вухах бриніла пісня літа з його розпашілим небом і яскравими затінками. А коли з'явився Дік, ця пісня зазвучала так лунко й переможно, що дівчині самій захотілося співати.

— Як поживаєте, капітане?— спитала вона, насилу відриваючи погляд, що немов потонув у його очах.— Може, посидимо тут? — Якусь мить вона постояла, озираючись довкола, не наважуючись знов заглянути йому в очі.— Сьогодні тепло, як улітку.

Якась жінка вийшла слідом за нею, огрядна коротуха, закутана в шаль, і Ніколь відрекомендувала її Дікові:

— Сеньйора .....

Франц залишив їх, пославшись на якісь справи, і Дік зсунув три крісла.

— Чудова ніч,— сказала сеньйора.

— Muy bella [1],— підтвердила Ніколь і обернулася до Діка.— Ви надовго сюди?

— Цебто в Цюріх? Надовго.

— Перша по-справжньому весняна ніч,— зауважила сеньйора.

— На скільки ж?

— Принаймні до липня.

— А я їду звідси в червні.

— Червень тут — чудова пора,— озвалася сеньйора.— Червень ви краще перебудьте тут, а виїздіть у липні, коли настане спека.

---

[1] Чудова *(ісп.)*.

— А куди ви поїдете? — спитав Дік у Ніколь.

— Ще не знаю — ми поїдемо вдвох із сестрою. Хочеться, звичайно, куди-небудь туди, де вирує справжнє життя, адже я згайнувала стільки часу. Та, може, мені порадять спершу пожити на тихому курорті, скажімо, на Комо. Чому б і вам не приїхати на Комо?

— Ах, Комо...— почала сеньйора.

З відчинених дверей долинув вступ до «Легкої кавалерії» Зуппе, і Ніколь, скориставшись з нагоди, підвелася. Дік подивився на дівчину, і молодість та краса її так вразили його, що він аж задихнувся від раптової хвилі почуттів. Вона всміхнулася зворушливою усмішкою, в якій була вся розгублена й безпорадна молодість світу.

— Під таку гучну музику важко розмовляти. Може, погуляємо трохи? Buenas noches, сеньйоро.

— Добраніч, добраніч.

Вони зійшли на стежку, яка через кілька кроків пірнула в тінь. Ніколь узяла Діка під руку.

— У мене є кілька платівок, сестра надіслала з Америки,— сказала вона.— Коли ви ще приїдете сюди, я їх поставлю. Я знаю тут одну місцинку, де можна грати на патефоні й ніхто не почує.

— То буде чудово.

— Ви знаєте «Індостан»? — тривожно спитала вона.— Мені подобається, я раніше не чула. А ще в мене є — «Вони не діти вже, повірте» і «Коли ти плачеш, я радію». Ви, напевно, танцювали під усі ці речі в Парижі.

— Я в Парижі не був.

Йому весь час хотілося дивитись на її кремову сукню, що здавалася то блакитною, то сірою, коли вони йшли між дерев, на її волосся, що ніби аж світилося. Щоразу, коли їхні погляди зустрічалися, вона ледь усміхалась, і в променях ліхтарів обличчя її ясніло, мов ангельський лик. Вона ніби дякувала йому — чарівному принцу — за казковий бал, на який він її запросив, і Дік усе менше й менше розумів своє ставлення до неї, а вона сповнювалася впевненості — і очі її світилися безмежною радістю.

— Я тепер можу робити все, що хочу,— сказала вона.— В мене є ще дві платівки, вони вам сподобаються: «Зажди хоч, доки вернеться стадо» і «Прощавай, Александре!»

Наступного разу, через тиждень, він трохи запізнився, і Ніколь уже чекала його на стежці, що вела від Францового котеджу до головного корпусу. Відкинуте з чола волосся вільно спадало їй на плечі, і здавалося, ніби її обличчя оце щойно відкрилося світові чи ніби вона вийшла з лісу на галявину, освітлену місяцем. Усе таємне й загадкове відступилося від неї; Дікові захотілося, щоб за нею не стояло ніякого минулого, щоб вона була дівчиною нізвідки, яка просто виникла раптом із темряви. Вона повела його до сховку, де стояв патефон; вони обійшли флігельок-майстерню, видобулися на скелю й сіли під низьким муром — самі в безкрайому морі нічної темряви.

Вони були тепер уже в Америці — навіть Франц, який вважав Діка всепереможним Лотаріо, нізащо не здогадався б, як далеко вони залинули — туди, де пломеніє пал кохання, а зміст життя — то шал єднання, де — «на побачення я їду — водій, натисни на педаль!» — і де «коли ти усміхнулась, забув я тугу і печаль!»; потім вони зустрічалися десь в Індостані, а після того, видно, посварилися, бо «зірки на небі плакали, а нам було однаково, було нам все одно»,— і, нарешті, розійшлися — «і серце скрижаніло, і вже нема кохання — ні радості, ні трепету і ні страждання...»

Тоненькі павутинки мелодій, що єднали втрачені дні з майбутніми надіями, снувалися в темряві швейцарського вечора. Паузи заповнював спів цвіркуна. Потім Ніколь зупинила патефон і сама заспівала:

Кинь срібний долар
Додолу,
Накреслить долар
Срібне коло...

Здавалося, вона зовсім не дихає, тільки ледь розтулені уста вимовляють слова пісні.

Дік рвучко підвівся.

— Що з вами? Не подобається пісенька?

— Ні, чому ж, подобається.

— А цієї мене навчила наша куховарка ще вдома:

Якби ж то мені розум,
Якби мені знаття,
Зв'язала б з ним, з'єднала б з ним
Навік своє життя.

Подобається?

Вона всміхнулася, вкладаючи якнайбільше в цю йому і тільки йому призначену усмішку. Вона всю себе обіцяла йому за таку дрібничку, за іскорку розуміння, за якусь ознаку того, що і в ньому щось озвалося. Вербове віття, густа темрява крапля по краплі віддавали їй свої солодкі, млосні соки.

Вона теж підвелася і, спіткнувшись об патефон, на мить припала до Діка, чолом до його плеча.

— В мене є ще одна платівка. Ви чули «До побачення, Летті»? Напевно, чули.

— Повірте, я справді не чув жодної з цих речей.

І не знав ніколи, міг би він додати; не знав, не нюхав, не пробував на смак; нічого такого не було в житті — лише гарячі дівочі щоки в гарячій темряві відлюдних закутків. У Нью-Хейвені 1914 року дівчина дарувала хлопцеві поцілунок, упираючись йому в груди кулачками, щоб зразу ж, видихнувши «досить!», відштовхнути його від себе. І ось тепер, ледь урятувавшись, ця жертва катастрофи пропонує йому цілий незвіданий світ...

VI

Коли вони зустрілися знову, був уже травень. Сніданок у Цюріху був уроком обачності. Логіка підказувала, що в обраному ним житті немає місця для Ніколь; проте коли якийсь чоловік за сусіднім столиком утупився в неї палючим поглядом, що насторожував, як не позначений у лоції маяк, Дік обернувся до нього з такою одвертою, хоча і ввічливою погрозою, що той не витримав і опустив очі.

— Один з отих любителів ловити витрішки,— недбало пояснив він Ніколь.— Це він до вашої сукні придивлявся. Навіщо вам так багато суконь?

— Сестра каже, ми дуже багаті,— ніяково пояснила вона.— Відколи наша бабуся померла.

— Ну гаразд, тоді я вам вибачаю.

Різниця в роках між ними дозволяла йому тішитися дівочим марнославством Ніколь, тим, як вона, виходячи, оглянула себе у великому дзеркалі у вестибюлі ресторану, не боячися правди, яку говорить непідкупна амальгама. Дікові радісно було дивитись, як вона бере дедалі більше октав на клавіатурі життя, звикаючи усвідомлювати свою красу та багатство. Він щиро намагався звільнити її від думки, що це, власне, він полагодив

її, склеївши заново уламки; йому хотілося, щоб життєрадісність і впевненість розквітали в ній без його допомоги. Та це було важко, бо Ніколь відразу складала усе йому до ніг, немов жертовні дари амброзії та мирти.

На початку літа Дік уже розгорнув бурхливу діяльність у Цюріху. Він упорядкував свої статті, додав до них матеріали, зібрані за час військової служби, і тепер завершував свою «Психологію для психіатрів». Навіть знайшов видавця, що начебто погодився надрукувати її; крім того, Дік підшукав бідного студента, який мав пригладити його німецьку мову. Франц вважав, що Дік надто квапиться, але той посилався на скромність обраної теми.

— Я знаю цей матеріал так, як потім уже не знатиму ніколи,— наполягав Дік.— Як на мене, він уже давно так і проситься в підручник — просто досі ніхто не звертав уваги на його практичну цінність. Наш фах, на жаль, чомусь приваблює до себе людей трохи надломлених, коли не фізично, то морально. І вони компенсують власні вади, обмежуючись випадками чисто клінічними, «практичними»,— це дозволяє їм перемагати без боротьби. Вас це не стосується, Франце, вам цей фах на роду написаний. І слава богу, що вас не збивали з пуття якісь інші «нахили»,— я, наприклад, став психіатром тільки тому, що одна дівчина в коледжі святої Гільди в Оксфорді відвідувала лекції з психіатрії. А тепер — даруйте за банальну фразу — я не хочу, щоб ідеї, які я маю, потонули в двох-трьох дюжинах пива.

— Воля ваша,— відповів Франц.— Ви американець. Ви можете робити це, не боячись за свою професійну репутацію. Але я особисто ворог усіляких популяризацій. Ще, бува, ви почнете писати брошурки під назвою «Роздуми для невтаємничених», розжовуючи все так, що читачеві просто не треба буде думати! Якби мій батько був живий, Діку, він подивився б на вас отак і пирхнув. Він узяв би цю серветку, згорнув її отак, а це кільце взяв би отак,— Франц підняв темне дерев'яне кільце для серветки, прикрашене різьбленою головою вепра,— і сказав би: «В мене таке враження...»,— потім він би глянув на вас, подумав: «Ет, шкода слів»,— і пирхнув би ще раз. І на тому, власне, й скінчився б обід.

— Сьогодні я сам,— задерикувато сказав Дік,— але завтра, може, з'являться й інші. А тоді вже надійде моя черга згортати серветку, як ваш батько, і пирхати.

Франц помовчав трохи, потім спитав:

— Як почуває себе наша пацієнтка?

— Не знаю.

— Вже час би знати.

— Вона мені подобається. Вона дуже приваблива. Але що я, по-вашому, мушу робити далі? Водити її в гори по едельвейси?

— Я вважав, що при вашій схильності до наукових трактатів у вас виникне якась ідея.

— ...Присвятити їй своє життя?

Франц гукнув у кухню, до дружини:

— Du lieber Gott! Bitte, bringe Dick noch ein Glass Bier [1].

— Мені краще більше не пити перед розмовою з Домлером.

— Ми вважаємо, що передусім слід опрацювати програму. Минув місяць, дівчина явно закохалась у вас. За звичайних обставин це нас не обходило б, але тут, у клініці, ми не можемо дивитися на це крізь пальці.

— Я зроблю так, як скаже доктор Домлер,— пообіцяв Дік.

Але він не дуже вірив, що Домлер зуміє з'ясувати становище, яке йому самому ще було зовсім не ясне. Без будь-яких його свідомих зусиль вийшло так, що все тепер залежало від нього. Йому пригадалося, як у дитинстві він сховав ключ від шафки із столовим сріблом під хусточками в горішній шухляді комода; всі відбігали ноги, шукаючи ключа, а він спостерігав цю метушню незворушно, як філософ. Щось схоже він відчував і тепер, коли заходив із Францом до кабінету професора Домлера.

Професор, обличчя якого в рамці прямих бакенбардів було прекрасне, як обвита виноградом веранда старовинного будинку, враз обеззброїв Діка. Він зустрічав людей і талановитіших, ніж Домлер, але не було серед них людини благороднішої.

(Те саме він знову подумав через півроку, коли побачив Домлера в труні: веранда спорожніла, виноградний заріст бакенбардів лежав на цупкому крохмальному комірці, відблиски багатьох битв згасли назавжди в щілинах очей під тонкими повіками...)

---

[1] Господи боже мій! Принеси, будь ласка, Дікові ще одну склянку пива *(нім.)*.

— Добридень, сер,— привітався Дік, виструнчившись по-військовому.

Професор Домлер спокійно переплів пальці. Франц почав доповідати, як ад'ютант чи секретар доповідає начальникові, та за хвилину начальник урвав його:

— Ми досягли певних успіхів,— лагідно промовив він.— Але тепер, докторе Дайвер, нам потрібна ваша допомога.

Дік, захоплений зненацька, признався:

— Мені самому ще не все ясно.

— Мене не стосуються ваші особисті висновки,— сказав Домлер.— Але дуже стосується інше: цей «перехідний період»,— тут він, іронічно примружившись, глянув на Франца, а той відповів йому таким самим поглядом,— треба завершити. Стан здоров'я міс Ніколь помітно поліпшився, але вона ще не видужала настільки, щоб пережити трагедію кохання без взаємності.

Франц хотів був докинути щось, але Домлер жестом зупинив його.

— Я розумію, що ви потрапили в нелегке становище.

— Що й казати.

Професор відкинувся на спинку крісла й засміявся, і крізь сміх запитав, поблискуючи пильними сірими очицями:

— А може, ви й самі не лишилися байдужі?

Дік, розуміючи, що його загнали на слизьке, теж засміявся.

— Вона дуже гарна дівчина — до такої вроди не можна лишатись байдужим. Але я не збираюсь...

Франц хотів був втрутитися, але Домлер знову зупинив його, руба спитавши в Діка:

— То, може, вам краще було б виїхати звідси?

— Виїхати я не можу.

Доктор Домлер обернувся до Франца.

— Тоді нам доведеться зробити так, щоб виїхала міс Уоррен.

— Робіть, як вважаєте за краще, професоре Домлер,— мовив Дік.— Становище й справді складне.

Професор Домлер важко, як каліка, що спинається на милиці, підвівся з крісла.

— Але знайти вихід із цього становища повинен лікар! — неголосно вигукнув він.

Зітхнувши, він знов опустився в крісло, щоб перечекати, поки стихне гуркіт грому, що заповнив кімнату.

Дік бачив, що Домлер розсердився не на жарт, і не знав, чи зуміє стриматися сам. Коли гуркіт віддалився, Франц докинув нарешті своє слово.

— Доктор Дайвер людина тонка і благородна,— сказав він.— Треба тільки, щоб він до кінця усвідомив наше завдання, а тоді, я певен, він знайде раціональний шлях. На мою думку, Дік може співробітничати з нами тут, на місці, і нікому не треба виїжджати.

— А ви якої думки? — спитав у Діка професор Домлер.

Дікові ставало дедалі незручніше, але напружена мовчанка, що запала після Домлерових слів, не могла тривати нескінченно. Зненацька він наважився.

— Я здається, майже закоханий у неї. І навіть думав, чи не одружитися.

— Що-що? — вигукнув Франц.

— Заждіть,— зупинив його Домлер.

Але Франц не хотів ждати.

— Одружитися?! І півжиття змарнувати на те, щоб бути при ній лікарем, і доглядальницею, і бозна-ким іще? Викиньте це з голови! Хто-хто, а я добре знаю цю хворобу. На двадцять випадків одужання — один без рецидивів. Ні, забудьте про неї раз і назавжди, чуєте?

— Що ви на це скажете? — звернувся до Діка Домлер.

— Скажу, що Франц має рацію.

VII

Лише надвечір вони домовилися, щó Дік має робити далі: лишаючись уважним і зичливим, він мав поволі віддалятися, щоб урешті зовсім зникнути з обрію. Підвівшись з крісла, Дік мимоволі подививсь у вікно: надворі сіялася мжичка, і десь там, під дощем, його ждала Ніколь. Він вийшов, застібаючи плащ на всі гудзики, насуваючи глибше капелюх, і зразу ж натрапив на неї: вона стояла під дашком парадного входу.

— Я придумала, де нам посидіти сьогодні,— сказала вона.— Поки я хворіла, мені до всього було байдуже: сиділа собі вечорами в будинку разом з усіма і нічого не помічала й не чула. А тепер я весь час бачу, що довкола хворі люди, і це... і це...

— Ви незабаром поїдете звідси.

— Так, тепер уже скоро. Моя сестра Бет — всі звуть її Бебі — через кілька тижнів приїде й забере мене куди-небудь. А потім я повернуся й пробуду тут іще місяць, останній.

— Сестра старша за вас?

— О, набагато. Їй двадцять чотири роки. Вона в нас справжня англійка, живе в Лондоні, у батькової сестри. Вона була заручена з англійцем, але він загинув на війні. Я його так жодного разу і не бачила.

В її обличчі, блідо-золотавому у відсвітах розмитого дощем надвечірнього сонця, Дік побачив те, чого не помічав досі. Високі вилиці, ніжна прозорість шкіри — не хвороблива, а така, що від неї, здається, віє прохолодою, створювали прообраз майбутньої краси,— так, дивлячись на породисте лоша, уявляєш його конем і знаєш, що це буде не просто проекція молодості на сірий екран життя, а справжній розквіт; це обличчя буде гарне і в зрілому віці, і в похилому — такою була його будова, ощадлива витонченість рис.

— Чому ви так придивляєтеся до мене?

— Просто думаю, що ви, мабуть, будете дуже щаслива.

Ніколь злякалася:

— Мабуть? А втім, гірше, ніж було, вже бути не може.

Вони сховалися в дровітні. Вона сиділа, схрестивши ноги в туфлях для гольфа, щільно загорнувшись у дощовик. Щоки її трохи порожевіли від вологого повітря. Тепер і вона уважно оглядала його — його постать, що й тепер, коли він стояв, прихилившись до стовпа, не втрачала своєї гордовитої стрункості; його обличчя, яке він, здавалося, весь час дисциплінував, і на якому усмішка, весела чи лукава, відразу ж поступалася місцем звичному виразові зосередженості. Тієї частини його вдачі, яка гармоніювала з ірландським рудавим відтінком шкіри, Ніколь, власне, ще не знала; вона її побоювалася, хоча і прагнула зазирнути в неї, бо то було його чоловіче єство. Але другий Дік, з його гречними манерами й відвертим, приязним поглядом, був як на долоні, і цим Діком вона заволоділа без вагань, як це робила більшість жінок.

— Якусь користь мені цей заклад усе-таки дав — я маю на увазі мовну практику,— сказала Ніколь.— З двома лікарями я розмовляла по-французькому, з доглядальницями по-німецькому, з прибиральницями й однією

з пацієнток — по-італійському. А інша пацієнтка допомогла мені поповнити мій запас іспанських слів.

— Це чудово.

Він намагався підібрати тон, який відповідав би його подальшій тактиці, але дарма.

— ...А ще я займалася музикою. Сподіваюсь, ви не думаєте, що мене цікавить тільки джаз. Я займаюся регулярно, щодня, і вже кілька місяців відвідую в Цюріху цикл лекцій з історії музики. Бували дні, коли тільки це й тримало мене на світі— музика й малювання.— Вона нахилилася й віддерла надірваний шматочок підошви, потім подивилася на Діка знизу вгору.— Мені б хотілося намалювати вас отак, як ви оце стоїте.

Дікові боляче було дивитись, як вона прагне звеличити себе в його очах.

— Я вам заздрю. А мене вже, мабуть, ніщо не може зацікавити, крім моєї праці.

— О, в чоловіків так і повинно бути,— квапливо запевнила вона.— Але дівчина мусить розвивати всілякі свої здібності, щоб потім передати їх своїм дітям.

— Певно, так,— погодився Дік умисно байдужим тоном.

Ніколь мовчала. Дік волів би, щоб вона говорила далі,— своїми репліками він старався б розхолоджувати її, виконуючи таким чином свою нескладну роль,— але вона мовчала.

— Ви вже цілком здорові,— сказав він.— Постарайтеся забути про минуле і хоч рік бережіть нерви й сили. Повертайтеся до Америки, починайте з'являтися в товаристві, закохайтеся й будьте щасливі.

— Я не можу закохатися.— Пошкодженою туфлею вона сколупнула грудку плісняви з колоди, на якій сиділа.

— Ще й як зможете,— відказав Дік.— Не тепер, то через рік чи два.— І грубувато додав: — У вас буде цілком нормальне життя і повен дім гарнесеньких дітлахів. Одне те, що вам у вашому віці вдалося перебороти таку хворобу, означає, що причина її — не органічна. Запевняю вас, моя люба, ви житимете собі на втіху ще довго після того, як ваших друзів винесуть на звалище.

...З її очей він бачив, якого болю завдав їй цією кінською дозою гірких ліків, званих правдою.

— Я знаю, що мені ще довго не можна буде й думати про одруження,— жалібно сказала вона.

Дік, розгублений і засмучений, не зразу знайшов, що відповісти. Відвернувшись, дивлячись на зелене поле, він спробував затиснути серце в кулак.

— Все буде гаразд — аби ви знали, як тут усі вірять у вас. Доктор Грегорі так пишається вами, що...

— Я ненавиджу доктора Грегорі.

— Оце вже даремно.

Світ Ніколь розпався, але це був примарний, не усталений світ, і під його уламками ще жило все, що її хвилювало. Невже лише годину тому вона чекала його біля входу і надія прикрашала її, мов квітка на сукні?

...Для нього вбрання моє шовкове і гудзики золоті, для нього розквітають нарциси і духмяніє повітря...

— Звичайно, приємно буде знову втішатися життям,— безпорадно пробелькотіла вона.

У неї виникла відчайдушна думка: сказати йому, яка вона багата, в яких розкішних будинках зростала, пояснити, що вона — капітал, і то чималий; на мить у неї втілився дух її діда, ліверанта Сіда Уоррена. Та вона подолала спокусу змішати всі цінності докупи й знову розмістила їх по їхніх вікторіанських альковах, хоч їй самій не залишалося тепер нічого, крім болю та порожнечі.

— Мені час вертатися. Дощу вже нема.

Дік ішов поряд, гостро відчуваючи її тугу, і йому хотілося спити дощові краплі з її щік.

— Я одержала нові платівки,— сказала вона.— Так кортить послухати їх. Ви коли-небудь чули...

«Сьогодні ж після вечері покладу цьому край»,— вирішив Дік. Він кляв на чім світ стоїть Франца за те, що той втяг його в цю ганебну історію.

Поки Дік чекав у холі, увагу його привернула постать у береті, схожому на берет Ніколь, але не покрапленому дощем, бо, власне, він і не повинен був захищати від негоди, а прикривав недавно оперований череп. З-під берета заблимали очі, побачили Діка, наблизилися до нього.

— Bonjour, Docteur.

— Bonjour, Monsieur.

— Il fait beau temps.

— Oui, merveilleux.

— Vous êtes ici maintenant?

— Non, pour la journée seulement.

— Ah, bon. Alors — au revoir, Monsieur [1].

Радіючи з того, що спромігся впоратися з розмовою, бідолаха в береті поплентався далі. Дік чекав. Через якийсь час сходами спустилася і підійшла до нього одна з доглядальниць.

— Міс Уоррен просила переказати вам, що, на жаль, не зможе зійти. Їй хочеться сьогодні лягти раніше, і вона повечеряє в себе, нагорі.

Доглядальниця запитливо дивилася на Діка, немов сподіваючись почути, що міс Уоррен знову поводиться дивно.

— Он як. Ну що ж...— Дік проковтнув слину, намагаючись вгамувати гучне биття серця.— Нехай відпочиває. Дякую.

Він був здивований і трохи розчарований. Але так чи інакше, це розв'язувало йому руки.

Попередивши Франца запискою, що не залишиться вечеряти, Дік пішов до трамвайної зупинки. Коли він зійшов на платформу і останні промені сонця визолотили рейки й скельця квиткових автоматів, йому раптом здалося, що все — і клініка, і платформа — розрослося до величезних розмірів, а потім зробилося зовсім маленьким. Це повторилося кілька разів, і йому стало страшно. Він зрадів, відчувши під ногами твердий брук Цюріха.

Він сподівався, що Ніколь озветься наступного дня, але вона мовчала. Стривожений, він подзвонив Францові в клініку й запитав, чи здорова вона.

— Вона виходила снідати і вчора, і сьогодні,— відповів Франц.— Була ніби трохи неуважна, задумана. А чим у вас тоді скінчилося?

Дік спробував перестрибнути альпійське провалля, що розділяло чоловічу й жіночу статі.

— Та, власне, нічим — в усякому разі, на мій погляд. Я тримався досить холодно, але, здається, не настільки, щоб змінити її ставлення до мене — якщо воно справді таке, як ви вважаєте.

Можливо, його самолюбство було вражене тим, що не довелося завдати coup de grâce.

[1] — Добридень, докторе.
— Добридень, мосьє.
— Гарна погода.
— Так, чудова.
— Ви тепер у нас?
— Ні, приїхав тільки на один день.
— Он як. Ну, до побачення, мосьє *(франц.)*.

— Її розмова з доглядальницею наводить на думку, що вона все ж таки зрозуміла.

— От і чудово.

— Отже, вийшло краще, ніж можна було сподіватись. Я не помітив якихось ознак нервової реакції — за винятком хіба отієї неуважливості...

— Що ж, тим краще.

— Чекаю на вас найближчим часом, Діку.

VIII

Кілька тижнів Дік ходив сам не свій. Патологічний початок і холоднокровно розрахований кінець усієї цієї історії лишили неприємний присмак бездушності. Ніколь обманули, зігравши на її почуттях. А що, як такі ж почуття живуть і в ньому? Йому самому треба тепер позбуватися солодких мрій — щоночі снилось, як вона йде стежкою від клініки, вимахуючи великим солом'яним брилем.

Якось Дік побачив її не вві сні: він саме проходив повз готель «Палас», коли розкішний «ролс-ройс» зупинився біля вигнутого півмісяцем під'їзду. Всередині, зовсім маленька порівняно з величезною машиною і ніби невагома, підтримувана в повітрі надмірною потужністю сотні кінських сіл, сиділа Ніколь з якоюсь молодою жінкою, очевидно, своєю сестрою. Ніколь помітила його, і в неї злякано розтулились уста. Дік торкнувся пальцями капелюха й пройшов, не зупиняючись, але на мить усі химери Гросс-Мюнстера з вереском закружляли навколо нього в шаленому танку. Кілька разів він пробував умовляти себе, докладно аналізував перебіг її хвороби й доводив, що рецидиви неминучі, як неминучі життєві конфлікти, що призводитимуть до них,— виходила солідна стаття, яка могла б переконати будь-кого, крім її автора.

Все це тільки зайвий раз переконало Діка, як глибоко зачеплені його власні почуття; переконавшись, він почав гарячково шукати протиотрутних засобів. Один з них нагодився в особі телефоністки з Бар-сюр-Оба, яка подорожувала тепер по Європі від Ніцци до Кобленца, полюючи чоловіків, що впадали коло неї в армії, в золоту пору її життя; другим стала клопітна справа з оформленням квитка на військове транспортне судно, що в серпні вирушало спеціальним рейсом до Сполучених

Штатів; і, нарешті, третім — напружена робота над коректурою книжки, що восени мала бути віддана на суд усіх психіатрів, які знали німецьку мову.

А втім, для Діка ця книжка була вже вчорашнім днем; йому хотілося заглибитись у практичні дослідження — а для цього треба було домогтися нової стипендії й призначення за обміном до якої-небудь порядної клініки.

Тим часом від задумав написати нову монографію: «Спроба послідовної класифікації неврозів та психозів на основі обстеження тисячі п'ятисот випадків із психіатричної практики як до, так і після Крепеліна, діагностованих згідно з термінологією різних сучасних шкіл», з не менш гучним підзаголовком: «З хронологічним оглядом полеміки з даного питання».

Ця назва звучатиме по німецькому просто колосально [1].

Дік неквапно натискав на педалі велосипеда, раз у раз поглядаючи на Дан-дю-Міді і примружуючись, коли між прибережними готелями Монтре зблискувала дзеркальна гладінь озера. Серед перехожих він помічав англійців, які вперше після чотирирічної переправи з'явилися тут і тепер ходили групами, роздивляючись довкола пильно й сторожко, мов герої детективних романів; напевно, їм здавалося, що за кожним рогом у цій сумнівній країні на них чатують добре вишколені німецькі банди. На руйновищі, що його залишив після себе сель, кипіла робота, зводилися нові будинки. В Берні й Лозанні незнайомі люди не раз питали в Діка, чи можна цього року чекати приїзду американців: «Якщо не в червні, то хоч у серпні?»

На ньому були короткі шкіряні штани, військова сорочка, спортивні черевики. В рюкзаку — переміна білизни й бавовняний літній костюм. На станції гліонського фунікулера він здав велосипед у багаж і вмостився з кухлем пива на терасі станційного буфету, з якої видно було, як схилом під кутом вісімдесят градусів повзе вниз жучок-вагончик. Одне вухо в Діка було повне заки-

[1] „Ein Versuch die Neurosen und Psychosen gleichmässig und pragmatisch zu klassifizieren auf Grund der Untersuchung von fünfzehnhundert pre-Kraepelin und post-Kraepelin Fällen, wie sie diagnostiziert sein würden in der Terminologie von den verschiedenen Schulen der Gegenwart.— Zusammen mit einer Chronologie solcher Subdivisionen der Meinung welche unabhängig entstanden sind".

пілої крові ще з Ла-Тур-де-Пельц, де він раптом почав чимдуж натискати на педалі, аби довести собі, що ще не втратив спортивної форми. Він попросив спирту й промив вухо; вагон фунікулера тим часом підповз до перону. Пересвідчившись, що велосипед на багажній платформі, він закинув свій рюкзак у нижнє відділення вагона й увійшов сам.

Вагони гірських колій мають скісну форму, кут скосу в них приблизно такий, як у крис капелюха, власник якого воліє залишатись невпізнаним. Слухаючи, як булькотить вода, витікаючи з камери під вагоном, Дік захоплено думав про дотепність конструкції: камера другого вагона, що нагорі, наповнюється в цей час водою, і як тільки гальма будуть відпущені, той другий, важчий, почне спускатися, тягнучи вгору свого двійника. Справді геніально!

Двоє англійців, що сиділи навпроти Діка, обговорювали надійність троса.

— Трос англійського виробництва витримує, як правило, п'ять-шість років. Позаторік німці перехопили в нас замовлення, і хочете знати, на скільки вистачило їхнього троса?

— Ну, цікаво.

— На рік і десять місяців. А потім швейцарці продали його італійцям. Ті не дуже прискіпуються до якості тросів.

— Уявляю собі, як підірвала б престиж Швейцарії аварія фунікулера.

Кондуктор замкнув двері, дав по телефону сигнал своєму колезі, і вагон, шарпнувшись, рушив угору, до малесенької цяточки ген на смарагдовій вершині. Незабаром низькі дахи лишилися внизу, і перед пасажирами почала розгортатися кругова панорама Во, Вале, Швейцарської Савойї та Женеви. Центр озера, охолоджуваний швидкоплинною Роною, був одночасно й центром усього західного світу. По озеру плавали лебеді, схожі на човни, й човни, схожі на лебедів, ніби несправжні на тлі цієї бездушної краси. День був погожий, на берегах яскраво зеленіла трава, тенісні корти курзалу сліпучо біліли під сонцем. Людські постаті на кортах не відкидали тіней.

Коли з-за обрію виплив Шільйон і острів із Саланьйонським замком, Дік поглянув униз. Фунікулер уже піднявся понад найвищі будинки узбережжя. Обабіч колії серед густих кущів виникали нові яскраві плями квітни-

ків. Уся ця буйна краса була власністю управління фунікулера, і у вагоні висіла табличка з написом: «Défence de cueillir les fleurs» [1].

Але квіти, що їх заборонялося зривати, самі лізли досередини вагона і, відпустивши його нарешті й уклонившись на прощання, змикалися знову в рожевому суцвітті. А тим часом у вагон уже зазирали інші квіти.

В сусідньому відділенні кілька англійців, стоячи, голосно захоплювалися панорамою; раптом вони замовкли й розступилися, щоб пропустити якусь молоду пару, що, вибачаючись, пробиралася вниз, до найнижчого відділення, де сидів Дік. Юнак був італієць чи француз — очі як в опудала оленя; дівчина була Ніколь.

Засапані, вони з веселим сміхом гепнулися на сидіння навпроти Діка, відтіснивши в куток англійців, і Ніколь сказала:

— Привіт!

Вона стала ще вродливішою, і Дік не зразу збагнув, що в ній перемінилося, аж потім побачив: у неї нова зачіска, її шовковисте волосся підстрижене й завите кучерями. В сиво-блакитному светрі, в білій тенісній спідниці вона була ніби перший травневий ранок, клініка не лишила на ній жодного сліду.

— У-ух!— видихнула вона.— Ну і прискіпливий цей контролер! Напевно, на зупинці нас заарештують. Доктор Дайвер — граф де Мармора. Господи! — все ще відсапуючись, вона провела долонею по новій зачісці.— Розумієте, сестра купила нам квитки першого класу, інакше вона не може.— Вони з Марморою перезирнулися, й Ніколь вигукнула: — А виявилося, що перший клас зразу за кабіною водія, справжнісінький катафалк, на вікнах занавіски на випадок дощу, і нічого не видно. Але для сестри головне — показати себе...— Обоє знову вибухли сміхом, дружнім сміхом молодості.

— Куди ви їдете? — спитав Дік.

— До Ко. Ви теж? — Ніколь оглянула його одяг.— Це ваш велосипед там, попереду?

— Так. У понеділок своїм ходом з'їду вниз.

— А мене візьмете на раму, добре? Ні, справді, візьмете? Мабуть, це так цікаво...

— Навіщо, краще я знесу тебе вниз на руках,— жваво втрутився Мармора.— Або звезу на роликах... або підкину в повітря, і ти полинеш униз повільно, як пір'їнка.

[1] «Зривати квіти заборонено» *(франц.)*.

Щастя в очах Ніколь: бути знову пір'їнкою, а не гирею на нозі, линути в повітрі, а не борсатися на землі! Вона поводилася, як на карнавалі: то маніжилася й прикидалася скромною, то пускала бісики; та хвилинами на її обличчя набігала тінь, і в нервово стиснутих пальцях угадувався скорботний спогад про недавні страждання. Дік шкодував, що вони зустрілися: він занепокоєно думав про те, що ця зустріч воскресила в її уяві той світ, з якого їй пощастило втекти. Він одразу ж вирішив, що зупиниться в іншому готелі.

Фунікулер несподівано став, і пасажири, що піднімалися ним уперше, принишкли, занепокоєні цією зупинкою в небесах. Виявилося, однак, що затримка потрібна тільки для того, щоб кондуктор вагона, що підіймався вгору, і кондуктор вагона, що спускався вниз, обмінялися якимись загадковими повідомленнями. А потім — знову вгору і вгору, над лісовою стежкою, над ущелиною і далі схилом, укритим суцільним килимом нарцисів — від колії і аж до крайнеба. Люди, що грали в теніс на прибережних кортах у Монтре, були тепер дрібні як макові зернятка. В повітрі було щось нове. Свіжість? Так, свіжість і музика, що полинула їм назустріч з готельного саду, коли вагон підповз до гліонської станції.

Коли вони пересідали на поїзд, музику заглушив шум води, пущеної з гідравлічної камери. Ко лежав майже просто над ними: тисяча готельних вікон пломеніли в призахідному сонці.

Але тепер усе було інакше: захеканий паровозик потяг їх нагору колією, яка виток за витком угвинчувалася в небо; відсапуючись, він пробився крізь низькі хмари, і в клубах паровозної пари, змішаної з туманом, Дік на хвилину випустив з очей обличчя Ніколь. Готель виростав, розростався після кожного витка спіралі, а потім вони несподівано опинилися біля нього, над самісіньким сонцем.

Дік закинув рюкзак на плече й попрямував пероном до багажного відділення по велосипед; Ніколь не відставала від нього у вокзальній метушні.

— Ви хіба не в цей готель? — спитала вона.

— Ні, в мене зараз режим ощадливості.

— Тоді приходьте до нас обідати.— Тут виникли якісь клопоти з багажем, а потім Дік почув: — Познайомтеся, моя сестра. А це доктор Дайвер із Цюріха.

Дік уклонився жінці років двадцяти п'яти, високій і ставній. «Самовпевнена, але вразлива, слабка»,— вирішив він. Йому вже був відомий цей тип жінок. З устами, як квітка, а при тому ніби створеними для вудил.

— Я навідаюсь після обіду,— пообіцяв Дік.— Треба ж спершу призвичаїтися до оточення.

Він пішов зі своїм велосипедом, відчуваючи на собі погляд Ніколь, відчуваючи всю безпорадність її першого кохання, відчуваючи, як це кохання проникає в його самісіньке серце.

Пройшовши кроків триста вгору, він завернув до іншого готелю, найняв номер і хвилин через десять уже мився у ванній. Ці десять хвилин лишили тільки невиразний, як з похмілля, шум у голові, у який часом вривалися чиїсь голоси, зайві голоси людей, не свідомих того, як його кохає одна дівчина.

IX

Його чекали, товариству бракувало його. Він усе ще був для них невідомою величиною; міс Уоррен та молодому італійцеві явно нетерпілося зустрітися з ним, як і Ніколь. З готельного салону, приміщення, знаменитого своєю дивовижною акустикою, винесли меблі, і вийшов танцювальний зал, але в ньому лишився невеликий амфітеатр, який заповнили англійки певного віку, з шарфиками на шиї, з пофарбованим волоссям і рожево-сірими від пудри обличчями, а також певного віку американки в чорних сукнях та білосніжних перуках, з устами вишневого кольору.

Міс Уоррен і Мармора сиділи за столиком у кутку, Ніколь — ярдів за сорок від них навскоси. Ввійшовши, Дік відразу почув її голос:

— Ви мене чуєте? Я говорю нормально, не кричу.

— Чую дуже добре.

— Вітаю, докторе Дайвер.

— Що це таке?

— Зверніть увагу: ми вільно перемовляємося, а люди посеред зали нас не чують.

— Нас напоумив офіціант,— пояснила міс Уоррен.— Тут можна розмовляти з одного кутка в другий, як по радіо.

Тут, на вершині гори, все було навдивовижу, як на кораблі у відкритому морі. Незабаром до них приєдна-

лися батьки Мармори. До сестер Уоррен вони виявляли повагу — Дік зрозумів із розмови, що їхні фінансові інтереси пов'язані з банком у Мілані, який входить у сферу фінансових інтересів Уорренів. Але Бебі Уоррен хотіла говорити з Діком, спонукувана тією сліпою силою, яка штовхала її до кожного нового чоловіка, змушуючи до краю напинати невидиму прив'язь, з якої вона давно вже готова була зірватися. Вона сиділа, заклавши ногу за ногу, часто рознімаючи й схрещуючи їх знову за характерною звичкою високих перезрілих дівчат.

— ...Ніколь мені розповідала, що ви теж опікувалися нею і в певному розумінні саме ви допомогли їй одужати. Але я й досі не збагну, що нам робити з нею далі,— в санаторії нам нічого певного не сказали, порадили тільки якнайменше обмежувати й якнайбільше розважати її. Я знала, що родина Марморів відпочиває тут, у Ко, і попросила Тіно, щоб він зустрів нас унизу, на станції фунікулера. І ось маєте — не встигли ми влаштуватись, як вона потягла його за собою через весь вагон, мало не по головах пасажирів,— ну чи не божевільна, га?

— Нічого божевільного в цьому нема,— засміявся Дік.— Навпаки, я навіть сказав би, що це добра ознака, вони просто хизуються одне перед одним.

— Але звідки ж мені знати? В Цюріху, не встигла я оглянутись, як вона взяла і обстриглася, бо побачила якесь фото в журналі мод.

— Ну й що? В неї шизоїдний тип, а цьому типові властива ексцентричність. Вона буде такою завжди.

— Якою — такою?

— Кажу ж вам — ексцентричною.

— Гаразд, як же ж тоді визначити, де кінчається ексцентричність і починається божевілля?

— Про божевілля вже не може бути мови, запевняю вас. Ніколь здорова і щаслива.

Бебі знову розняла й схрестила ноги — вона втілювала всіх отих невдоволених жінок, які сто років тому кохали Байрона; і все-таки, незважаючи на трагічний роман з гвардійським офіцером, у ній було щось дерев'яне, ба навіть гниле.

— Відповідальність не лякає мене,— заявила вона.— Але я просто не знаю, як мені бути з Ніколь. У нашій сім'ї ніколи нічого подібного не було. Очевидно, сестра зазнала сильного нервового струсу, і я особисто вважаю,

що тут замішаний якийсь хлопець, хоч це, звісно, тільки здогад. Батько каже, що застрелив би негідника, якби той потрапив йому до рук.

Оркестр виконував «Бідного метелика»; молодий Мармора танцював із своєю матір'ю. Мелодія була нова і ще не встигла набриднути. Дік слухав і дивився на плечі Ніколь; вона жваво розповідала щось старшому Марморі, в чубі якого чорні пасма чергувались із сивими, як чорні й білі клавіші рояля. Плечі Ніколь нагадали Дікові скрипку,— а потім він подумав про її таємницю, ганебну і страшну. Ах, метелику... Мить за миттю спливає, вже недовго лишилось тобі...

— Власне кажучи, в мене є один задум,— вела далі Бебі, чи то боронячись, чи то наступаючи.— Вам він може видатися фантастичним, але я виходжу з того, що мені сказали в клініці: Ніколь буцімто ще кілька років повинна перебувати під постійним наглядом. Не знаю, чи бували ви в Чікаго...

— Ні, не бував.

— Чікаго складається з двох частин — Північної та Південної, які дуже відрізняються одна від одної. Північна частина — район фешенебельний, аристократичний, ми завжди чи майже завжди жили саме в цьому районі. Але є ще багато родин, давніх чікагських родин — ви розумієте? — які й досі мешкають у Південній частині. Там є університет. Декому цей район здасться, може, надто галасливим, перенаселеним, одне слово, це не Північна частина. Ви мене розумієте?

Дік кивнув головою. За ходом її думки нелегко було встежити, але поки що він її розумів.

— Ясна річ, у нас там багато зв'язків — батько фінансує деякі дослідження в університеті, заснував фонд стипендій і таке інше. От я й міркую: а чом би, повернувшись додому, не ввести Ніколь у те товариство? Знання музики й мов допоможе їй освоїтися, а там, дасть бог, вона закохається в якого-небудь гарного лікаря...

Дік мало не зареготав — Уоррени хочуть купити для Ніколь лікаря! «Чи немає у вас на прикметі пристойного фахівця? За грошима діло не стане!» Справді, навіщо ці клопоти й турботи, коли можна просто придбати для Ніколь гарненького й молодого новоспеченого медика?

— А якщо він не закохається? — вихопилося в нього.

— Ет, охочих не бракуватиме.

Танець скінчився, і всі поверталися на свої місця. Але Бебі встигла пошепки додати:

— У цьому, власне, й полягає мій задум. Але де ж Ніколь, я її не бачу. Пішла до себе нагору, чи що? Знову її витівки. Ну що мені робити? Я ніколи не певна — чи це примха, чи треба бігти її шукати.

— Може, вона просто захотіла побути на самоті. Після тривалої самотності людині важко звикнути до натовпу.— Побачивши, що міс Уоррен не слухає його, він урвав пояснення.— Я піду пошукаю її.

Простір навколо готелю оточувало кільце туману — враження було таке, наче весною в кімнаті з опущеними занавісками. Здавалося, за тим кільцем уже немає нічого живого. Дік пройшов повз вікна підвалу, в якому хлопці-розсильні, сидячи на ліжках, грали в карти за пляшкою іспанського вина. Коли він дійшов до променаду, над білими хребтами Високих Альп вироїлися перші зірки. На вигнутій підковою алеї, з якої відкривався вид на озеро, між двома ліхтарями нерухомо, як статуя, стояла Ніколь. Дік підійшов, тихо ступаючи по траві. Вона озирнулася, в очах її Дік прочитав: «Нарешті ти прийшов!» — і на мить пошкодував, що прийшов.

— Ваша сестра непокоїться.

— Авжеж.— Ніколь уже звикла, що за нею стежать. Вона спробувала пояснити: — Часом я трохи... трохи стомлююся. Адже досі я жила так тихо. А сьогодні ця музика... Мені раптом схотілося плакати.

— Розумію.

— І взагалі — стільки вражень за один день...

— Авжеж.

— Я не хочу нікого сердити — і так уже завдала всім чимало клопоту. Але сьогодні я відчула, що більше не можу...

Дік раптом усвідомив (як умираючий усвідомлює, що не сказав, де лежить духівниця): Домлер, а заразом і всі попередні покоління Домлерів, створили Ніколь наново; і тепер її треба наново знайомити з правдою життя. Але, засвоївши цю істину, він уголос сказав те, що належить казати в таких випадках:

— Ви мила, чарівна дівчина. Поводьтеся так, як вам хочеться, і не звертайте уваги на те, що кажуть інші.

— Я вам подобаюся?

— Звичайно.

— А ви б...— Вони вже наближалися до кінця підкови,— до неї лишалося ще кроків двісті.— Якби я не хворіла, чи ви могли б... цебто я хочу сказати, чи могла б така дівчина, як я... ет, ви самі знаєте, що я хочу сказати.

Він відчув, що відступу немає, що величезна хвиля нерозважності заливає його. Від близькості Ніколь йому перехопило дух; але і цього разу виручила професійна навичка — підказала банальну репліку, легковажний тон.

— У вас щедра уява, моя люба. Ви нагадали мені історію про те, як один чоловік закохався в медсестру, що його доглядала.— І в тиші, яку порушували тільки їхні кроки, він почав розповідати їй анекдот. Раптом Ніколь перебила його, кинувши гостро:

— Бридня!

— Це вульгарне слово.

— І нехай! — спалахнула вона.— Ви маєте мене за дурненьку, я й справді була дурненька до хвороби, але не тепер. Тепер я нормальна, бо тільки ненормальна могла б дивитися на вас і не думати, який ви гарний, привабливий, незвичайний! Та ви самі все чудово розумієте, і нічого прикидатися. Я все знаю про вас! Про вас і про себе. Тільки мені від цього не легше...

Загнаний на слизьке, Дік згадав міркуваня старшої міс Уоррен про молодих лікарів, яких можна придбати в інтелектуальній філії чікагських скотарень, і це на мить додало йому сили.

— Ви чарівне створіння, але я просто не вмію закохуватися.

— Хочете, я навчу вас?

— Що-о?

Її зухвалість, її впевненість у своєму праві на перемогу приголомшила його. Ніколь пропонувала йому відкинути всі умовності, але його згода дорівнювала б капітуляції.

— Будь ласка, дозвольте. Отут. Зараз.

Вона пригорнулася до нього, і здушений голос її урвався, а грудям стало тісно під сукнею від невимовлених слів. Він відчув свіжість її юних уст, відчув, як радісно піддається вона його дедалі міцнішим обіймам. От і кінець усім планам, і годі тут чимось зарадити: немовби після хімічної реакції утворилась нерозкладна сполука, де атоми з'єдналися раз і назавжди — можна вилити все геть, але відокремити складники вже неможливо. Тепер,

коли Дік тримав її в обіймах, вдихав її, а вона горнулася й горнулася до нього, пізнаючи устами його уста, знеможена коханням, безтямна в коханні, але водночас і заспокоєна, і повна торжества,— він був щасливий вже тим, що існує, бодай як відбиток у її вологих очах.

— Хай йому біс! — видихнув він.— А вас приємно цілувати.

Це була спроба сховатися за словами, але Ніколь уже відчула свою владу й тішилася нею; з несподіваною грайливістю вона вивільнилася з його обіймів, відступила назад, і він ніби завис у порожнечі, як недавно у фунікулері. «Це йому за все, за все,— співала її душа.— За те, що був такий жорстокий, що мучив мене; але як тепер чудово, як чудово! Я перемогла, він мій!» За правилами гри їй би треба було тепер утекти, але для неї все це було таке нове, таке прекрасне, що вона зволікала, щоб натішитися сповна.

Раптом її пройняло дрожем. Далеко внизу мерехтіли намисто й браслет із вогнів — Монтре і Веве, а за ними тьмяніший підвісок — Лозанна. Звідкись ізнизу вітер доніс уривок танцювальної мелодії. Ніколь охолола, думки її прояснилися, і вона спробувала поновити в пам'яті почуття дитячих років з цілеспрямованістю солдата, що поспішає упитися після бою. Але вона все ще торопіла перед Діком, який став майже поряд у властивій йому позі, прихилившись спиною до чавунної балюстради. І, може, саме тому вона сказала:

— Пам'ятаєте, як я чекала вас тоді в парку? Стояла й тримала саму себе в руках, як кошик квітів, ладна піднести цей кошик вам. Принаймні так мені тоді здавалося.

Він виріс над нею й владно обернув її до себе; вона поцілувала його раз, вдруге, втретє; її обличчя наближалось і затуляло собою весь світ, а руки тримали його за плечі.

— Дощ пішов!

У виноградниках за озером раптом гримнула канонада: гармати стріляли по хмарах, що загрожували градом. Ліхтарі на променаді на мить згасли, потім засвітилися знову. І зразу ж налетіла буря; злива ринула з хмар, а потім, потоками, з крутосхилів і заклекотіла, затанцювала по тротуарах та рівчаках; чорне, страхітливе небо впало на землю, вибухнувши лютими звивами блискавиць, гори задвигтіли від гуркоту грому, а брили хмар,

здавалось, от-от зірвуть дах з готелю. І вершини, і озеро зникли, залишився тільки готель, принишклий посеред гуркотнечі, хаосу і темряви.

Але Дік і Ніколь встигли вбігти до вестибюля, де Бебі Уоррен і троє Марморів уже непокоїлись. Яке це неповторне почуття — зненацька виринути з мокрої імли, грюкнути за собою дверима й стати, сміючись від завзяття і збудження, ще чуючи посвист вітру у вухах і відчуваючи, як намоклий одяг обліплює тебе! В танцювальній залі оркестр зворушливо, запаморочливо грав вальс Штрауса.

...Щоб доктор Дайвер одружився з пацієнткою психіатричної клініки? Та як це сталося? З чого почалося?

— Ви ще прийдете до нас, коли перевдягнетесь? — спитала Бебі Уоррен, пильно оглянувши Діка.

— А мені нема в що перевдягтися, хіба в шорти.

Хляпаючи вгору до свого готелю в позиченому дощовику, він насмішкувато пирхав:

— Яка нагода, яка чудова нагода, га? Ти ба, вони вирішили купити лікаря! Просто геніально — тільки нехай пошукають його у себе в Чікаго.— І зразу ж, засоромлений власною нечулістю, він подумки вибачився перед Ніколь, згадавши ні з чим не порівнянну свіжість її юних уст, згадавши, як краплі дощу поблискували на її тепло-рожевих гладеньких щоках, мов сльози, пролиті за ним...

О третій ночі тиша, що запала після бурі, розбудила його, і він підійшов до вікна. Краса Ніколь линула до нього крутим схилом гори, вливалася до кімнати, таємниче шелестіла занавісками...

...Наступного ранку він видерся крутим двокілометровим схилом до Роше-де-Ней; його розважила зустріч з учорашнім кондуктором фунікулера — маючи вільний день, він ішов тим самим маршрутом.

Потім Дік спустився аж до Монтре, скупався в озері і ще встиг на обід до готелю. Там його чекали дві записки.

«Я анітрохи не соромлюся того, що було вчора, це були найщасливіші хвилини в моєму житті. Навіть якщо я ніколи не побачу вас, mon capitaine, я все одно рада, що так сталося».

Ці рядки обеззброювали — похмура тінь доктора Домлера розтанула, і Дік розкрив другий конверт.

«Дорогий докторе Дайвер, я дзвонила до вас, але не застала. У мене до вас величезне прохання. Непередбачені обставини вимагають, щоб я негайно повернулася до Парижа, і буде швидше, якщо я поїду через Лозанну. Оскільки ви в понеділок повертаєтеся до Цюріха, то чи не взяли б ви з собою Ніколь, а там уже й підвезли до санаторію? Сподіваюсь, що це вас не дуже обтяжить.

З повагою *Бет Івен Уоррен*»

Дік розлютився — адже вона знає, що в нього з собою велосипед, але написала так, що відмовити неможливо. Ця Бебі надумала звести його з Ніколь! Родинна турбота, помножена на уорренівський капітал!

Але він помилявся, Бебі Уоррен зовсім такого не думала. Вона вже оглянула Діка очима бувалої світської дами, зміряла з усіх боків кривою англофільською лінійкою й забракувала — хоч і визнала, що загалом він привабливий чоловік. Як на неї, він був надто вже очевидний «інтелігент», місце якого — на одній полиці з отими нужденними снобами, до яких вона певний час вчащала в Лондоні. Дік надто вирізнявся з-поміж інших, а це вже було само собою не коректно. Словом, він не відповідав її ідеалові справжнього аристократа.

До того ж він був іще й з характером — розмовляючи з ним, вона кілька разів помічала, що він раптом переставав її слухати й погляд його робився відсутнім, як ото буває в людей упертих. Ніколь сама змалку дратувала її своєю примхливою, свавільною вдачею, а останнім часом Бебі, з цілком зрозумілих причин, стала вважати її «пропащою душею»; ні, з якого боку не глянеш, доктор Дайвер не той лікар, з яким вона хотіла б породичатися.

Отож прохання її було цілком невинне: просто вона хотіла скористатися з його послуг.

Але вийшло саме так, як воно мало б вийти, якби підозра Діка була виправдана. Подорож залізницею може бути нестерпною, просто нудною чи веселою; іноді це випробувальний політ; іноді — репетиція перед іншою, майбутньою подорожжю. Як і будь-який день, проведений удвох, вона може видатися довгою. Після метушливого ранку обоє згадують, що ще не їли, й починають снідати разом; пополудні плин часу вповільнюється, майже завмирає, але під кінець знову прискорюється. Дік з болем спостерігав смиренну радість Ніколь; для неї це

все-таки було повернення додому, бо іншого дому вона не знала. Того дня вони не зближалися так, як учора, але коли він попрощався з нею коло дверей сумного будинку на Цюріхському озері і вона, перше ніж увійти, ще раз оглянулася на нього, він зрозумів, що її доля стала і його долею вже назавжди.

X

Якось у вересні доктор Дайвер пив чай з Бебі Уоррен на терасі цюріхського готелю.

— Тут щось не те,— сказала вона.— Я не зовсім розумію ваші мотиви.

— Не варто провадити розмову в такому тоні.

— Зрештою, Ніколь — моя сестра.

— Однаково це не дає вам права так розмовляти зі мною.— Діка дратувало, що він, знаючи все, мусить мовчати.— Ніколь багата, але це не значить, що я пройдисвіт.

— Ото ж воно й є, що Ніколь багата,— правила своєї Бебі.

— А скільки в неї грошей? — спитав Дік.

Бебі аж підскочила, а він, стримуючи сміх, повів далі:

— От бачите, як це безглуздо? Я волів би поговорити з ким-небудь з її родичів-чоловіків...

— За все, що стосується Ніколь, відповідаю я,— відрізала Бебі.— І ми зовсім не вважаємо вас за пройдисвіта. Ми просто не знаємо, хто ви.

— Я доктор медицини,— сказав він.— Мій батько — священик, тепер уже пенсіонер. Жили ми в Буффало, і все це легко перевірити. Навчався я в Нью-Хейвені, потім одержав родсівську стипендію. Мій прадід був губернатором Північної Кароліни, і я — прямий нащадок Навіженого Ентоні Уейна [1].

— А хто це такий? — підозріливо спитала Бебі.

— Навіжений Ентоні Уейн?

— В усій цій історій навіженства й так забагато.

Він безнадійно похитав головою і в цю мить побачив Ніколь — вона вийшла на терасу й оглядалася, шукаючи їх.

— Якби він не був навіжений, то залишив би, мабуть, нащадкам не менше грошей, ніж Маршал Філд [2].

---

[1] Генерал в армії Вашінгтона, прозваний «навіженим» за відвагу.

[2] Засновник найбільшого універсального магазину в Чікаго.

— Усе це дуже добре, але...

Бебі мала рацію й не сумнівалася в цьому. Не багато знайшлося б священиків, яких можна було б поставити поряд з її батьком. За становищем у суспільстві Уоррени були герцоги, тільки американські, без титулу. Прізвище Уоррен, записане в готельній книзі гостей, поставлене під рекомендаційним листом, згадане за скрутних обставин, умить змінювало людей — це було психологічне явище, яке, у свою чергу, впливало на Бебі, привчаючи її усвідомлювати своє високе становище. Навчилася вона цього в англійців, чий досвід у таких питаннях налічував уже не одне століття. Але вона не знала, що двічі під час цієї розмови Дік ладен був послати під три чорти і її, і свій намір. Справу врятувала Ніколь, яка нарешті побачила їх і підійшла, сяючи свіжістю й чистотою, наче народжена цим прозорим вересневим надвечір'ям.

Як ся маєте, адвокате? Завтра ми їдемо на тиждень на Комо, а звідти повернемося до Цюріха. Тому я й прошу, щоб ви з моєю сестрою нарешті все владнали, а скільки я одержу, то нам байдуже. Ми два роки житимемо в Цюріху, тихо й скромно, і Дікових грошей нам вистачить. Ні, Бебі, я зовсім не така непрактична, як ти гадаєш. Гроші будуть мені потрібні тільки на одяг і різні дрібнички... Що?! Та це ж більше, ніж... Невже ми такі багаті? Я таких грошей довіку не витрачу. І в тебе теж стільки? А чому в тебе більше — тому що мене вважають безвідповідальною? Що ж, гаразд, нехай моя частина лежить собі й збільшується... Ні, Дік взагалі не хоче мати до цього ніякого відношення. Доведеться мені величатися цим багатством за нас двох... Бебі, ти зовсім не знаєш Діка, ти просто не уявляєш собі, який він... Де мені підписуватися? Ой, пробачте...

...Дивно, що ми тепер завжди разом і завжди самі, правда, Дік? Хоч куди б ми ішли, завжди приходимо одне до одного. І, крім кохання, нам нічого більше не треба. Тільки я кохаю дужче і зразу відчуваю, коли ти віддаляєшся від мене, хоча б на трошечки. По-моєму, нема кращого, ніж, бути як усі люди,— простягнеш руку, а ти лежиш поряд, такий теплий-теплий.

...Будь ласка, подзвоніть моєму чоловікові в лікарню. Так, ця книжка розходиться добре, її мають видати шістьма мовами. Я сама хотіла перекласти її на фран-

цузьку, але останнім часом трохи нездужаю і боюся впасти, такою я стала важкою й незграбною. Наче поламаний Іванець-киванець, що не може встати рівно. Холодний стетоскоп, приставлений до серця, і найвиразніше оте почуття — je m'en fiche de tout[1]... Ох, як плакала та бідолашна жінка, в якої дитина народилася зовсім синя, краще б уже мертва. Як чудово, що нас тепер троє, правда?

...Але ж це нерозумно, Діку, адже нам і справді потрібна більша квартира. Невже нам поневірятися, відмовляти собі в найнеобхіднішому тільки тому, що уорренівських грошей більше, ніж дайверівських? Ах, дякую, люба, але ми передумали. Той англійський священик сказав нам, що тут у вас в Орвієто чудове вино. Он як, його не можна перевозити? Тоді все ясно: ми ж так любимо вино, а про таке ніколи й не чули.

Озера наче позападали в коричневій глині, а схили поборознені зморшками й нагадують величезні черева. Фотограф зняв мене, коли ми пливли на Капрі я сиджу коло борту, волосся спадає за поруччя. «До побачення, Блакитний гроте,— співав човняр,— я скоро повернуся!» А потім — подорож по страшній розпеченій халяві італійського чобота, де лиховісно шелестів вітер, обдимаючи мури старовинних замків, і здавалось, ніби на вершинах горбів причаїлися й дивляться вниз мерці.

...Мені подобається цей пароплав, особливо коли наші підбори разом стукотять по палубі. За рогом салону налітає вітер, і щоразу, коли ми підходимо туди, я виставляю плече проти вітру й щільніше загортаюся у свій плащ, але від Діка не відстаю. Ми співаємо якусь безглузду пісеньку:

Ох-ох-ох,
Фламінго ходять вдвох,
Ох-ох-ох,
Шкода мені обох!

З Діком не знудишся — тільки пасажири в шезлонгах озираються на нас, якась жінка дослухається, що ми співаємо. Дікові набридло співати, що ж, Діку, іди далі сам. Тільки далі ти йтимеш уже не так, любий, дихати тобі буде важче, доведеться торувати собі стежку через тіні шезлонгів, крізь мокрий дим із димаря. Ти побачиш,

[1] Мені на все наплювати *(франц.)*.

як твоє відображення рухається в очах тих, хто дивиться на тебе. Закінчиться твоя окремішність; що ж, треба, мабуть, доторкнутися до життя, щоб від нього відштовхнутися.

А я сиджу на підпорі рятувального човна й дивлюся на море, і моє розпущене волосся блищить і має на вітрі. Я сиджу, нерухома на тлі неба, а корабель несе мене вперед, у блакитну імлу прийдешності, як свою окрасу, як Афіну Палладу, побожно вирізьблену на носі галери. Вода хлюпоче у корабельних вбиральнях, а за кормою шумують і скаржаться хвилі, і бризки, зриваючись з них, міняться, мов агатово-зелене листя.

...Того ранку ми багато подорожували — від затоки Вуллумулу до Біскри. На краю Сахари нас накрила хмара сарани, а наш шофер, сміючись, запевняв нас, що це джмелі. Вночі небо було зовсім низьке, і відчувалася присутність чужого, всевидющого бога. Ох, бідний, голий, малий Улед Наїл! Та ніч була повна звуків: флейти й сенегальські барабани, зітхання верблюдів і дріботіння ніг — тубільці в сандалях, зроблених із старих автомобільних покришок.

Але на той час я знову була мов не своя — поїзди і пляжі, все зливалося в одне. Через те він і повіз мене подорожувати, але після народження другої дитини, моєї маленької Топсі, світло знову померкло для мене.

...Викличте сюди мого чоловіка, як він міг кинути мене тут на цих неуків, цих невігласів! Ви кажете, що в мене народилася чорна дитина,— але ж це нісенітниця, брудна і дешева вигадка! Ми приїхали в Африку тільки для того, щоб побачити Тімгад, бо над усе в світі мене цікавить археологія. Мені набридло, що я нічого не знаю і що всі весь час нагадують мені про це.

...Коли я одужаю, я хочу стати такою ж освіченою людиною, як ти, Діку,— я б почала вивчати медицину, але, мабуть, уже пізно. Давай купимо на мої гроші будинок, бо набридли мені ці квартири і тебе чекати набридло. Адже тобі нудно в Цюріху, і в тебе не лишається часу, щоб писати, а ти ж сам казав, що вчений, який не пише, не справжній вчений. А я теж виберу собі якунебудь науку й вивчу її як слід, щоб була для мене опорою, якщо я знову розклеюся. Ти допоможеш мені, Діку,— я тоді не почуватиму себе такою винною. І ми оселимося десь коло теплого моря, де можна засмагати й не старітися.

...У цьому флігелі Дік працюватиме. Уявляєте собі, ця ідея виникла в нас обох одночасно. Стільки разів обминали Тарм, а тут вирішили заїхати, подивитися, і виявилося, що ці будинки стоять порожні, за винятком двох стаєнь. Купівлю ми оформили через одного француза, та як тільки в морському відомстві почули, що якісь американці купили частину села в горах над морем, сюди наїхали шпиги. Вони нишпорили серед будівельних матеріалів, шукали, мабуть, чи не сховано там гармат,— врешті-решт Бебі довелося двічі телефонувати в Affaires Etrangères [1] у Париж.

Ніхто не приїздить на Рів'єру влітку, отож знайомих буде небагато і можна буде працювати. Щоправда, з'являється дехто з французів; минулого тижня завітала Містенгет і дуже здивувалася, що готель відкритий; потім — Пікассо і ще той, хто написав «Pas sur la bouche» [2].

...Дік, чому ти записався в готелі «Містер і місіс Дайвер», а не «Доктор Дайвер і місіс Дайвер»? Та ні, я просто так — просто мені спало на думку,— ти сам мене завжди вчив, що праця для людини — найголовніше, і я звикла так думати. Ти казав, людина повинна знатися на чомусь, а коли вона свої знання розгубила, то, виходить, вона вже нічим не краща за інших, і що головне — встигнути утвердитися в житті, перше ніж розгубиш те, що знав. Якщо ти хочеш перевернути світ догори ногами — будь ласка, любий, але чи повинна твоя Ніколь ходити на руках, щоб не відставати від тебе?

...Ейб Норт вважає, що я дуже мовчазна. Відколи я вперше одужала, ми з Діком частенько розмовляли до пізньої ночі — сиділи в ліжку й смалили сигарети, і тільки коли починало зоріти, пірнали в подушки, щоб сховатися від світла. Інколи я співаю чи бавлюся із тваринами, і в мене є кілька друзів — от, наприклад, Мері. Коли ми з Мері розмовляємо, то не слухаємо одна одну. По-справжньому розмовляти вміють тільки чоловіки. Коли я розмовляю, то кажу собі: напевно, тепер я — Дік. А інколи я — мій син, він такий розумний і розважливий. Я навіть бувала часом доктором Домлером, а колись, можливо, приберу і вашу подобу, Томмі Барбан. Томмі, здається, закоханий у мене, але тихо, не настир-

---

[1] Міністерство закордонних справ *(франц.)*.
[2] «Тільки не в уста» *(франц.)*.

ливо. Цього, однак, вистачає, щоб вони з Діком почали дратувати один одного. А загалом, так добре мені ще не жилося. Мене оточують друзі, які мене люблять. Я сиджу на тихому пляжі на березі Середземного моря, неподалік від свого дому, зі мною мій чоловік, мої діти і наші друзі. Все чудово, чудово — от тільки аби мені ще перекласти на французьку цей клятий рецепт — курча по-мерілендському. Так приємно ворушити пальцями ніг у теплому піску.

Хвилинку, зараз гляну. Ще якісь нові люди? Ах, ота дівчина, тепер бачу. На кого, кажете, вона схожа?.. Ні, не дивилася, сюди рідко привозять нові американські фільми. Розмері, а далі? Ми й справді стаємо фешенебельним курортом — такий наплив у липні! Атож, вона гарненька, та тільки тут скоро ніде буде голки встромити.

XI

Доктор Річард Дайвер і місіс Елсі Спірс сиділи в «Кафе союзників» у затінку запорошених дерев. З берега, пробравшись через Естерель, поривами налітав містраль, і рибальські човни погойдувалися в затоці, тицяючи щоглами в безбарвне серпневе небо.

— Я одержала листа від Розмері сьогодні вранці,— сказала місіс Спірс.— Яка жахлива історія з тими неграми! Уявляю собі, щó вам довелося пережити. Але Розмері пише, що ви були її добрим ангелом.

— Я б нагородив Розмері медаллю за хоробрість. Історія й справді була вкрай неприємна. Єдиний, здається, кого вона зовсім не зачепила,— це Ейб Норт. Він вилетів до Гавра і, напевно, й досі нічого не знає.

— Шкода, що це так схвилювало місіс Дайвер,— обережно зауважила місіс Спірс.

Розмері написала їй з Парижа:

«Ніколь неначе збожеволіла. Я вирішила не їхати з ними на південь, бо Дікові й без мене вистачає клопоту».

— Вона вже заспокоїлася.— В голосі Діка прозвучало щось дуже схоже на роздратування.— Отже, завтра ви їдете звідси. А коли відпливає ваш пароплав?

— Завтра ж.

— Шкода, що доводиться розлучатись.

— Нам тут дуже сподобалося. Завдяки вам, ми чудово провели час. І ви перший чоловік, якому Розмері віддала своє серце.

Свіжий повів вітру огорнув порфірові гори Ла-Напуль. Щось у повітрі вже віщувало переміну погоди: буяння літа, в якому завмирає навіть плин часу, завершувалося, відходило в минуле.

— У Розмері бували захоплення, але рано чи пізно вона віддавала свого обранця в мої руки...— Місіс Спірс засміялася,— ...Для вівісекції.

— А мене, виходить, пощадили.

— Тут я однаково нічим не могла б зарадити. Вона закохалася у вас ще до того, як я вас побачила. І я схвалила її вибір.

Дік зрозумів, що ні він сам, ані Ніколь не відігравали в планах місіс Спірс якоїсь самостійної ролі; і зрозумів також, що її аморальність випливала з її самозречення. Вона мала на це право — то була її пенсія, відшкодування за відмову від особистого життя. В боротьбі за існування жінці часто доводиться йти на все, але навряд чи їй можна дорікати за такий вигаданий чоловіками злочин, як умисна жорстокість. Поки радощі і прикрощі кохання не виходили за певні рамки, місіс Спірс ладна була спостерігати їх з незлобивою відчуженістю євнуха. Їй навіть на думку не спадало, що все це може погано скінчитися для Розмері,— можливо, тому, що вона цілком покладалася на доччин здоровий глузд.

— Якщо це справді було, як ви кажете, кохання, особливих страждань воно їй, здається, не завдало.— Він усе ще вдавав, ніби може думати про Розмері безсторонньо.— І так чи так, воно вже минуло. Хоча, між іншим, у житті людини важливі події часто починаються з дрібниці.

— Це не дрібниця,— відказала місіс Спірс.— Ви її перше кохання, ви стали для неї ідеалом. Вона пише про це в кожному своєму листі.

— Просто вона дуже чемна дівчина.

— Ви й Розмері — найчемніші люди в світі, але в даному разі вона не перебільшує.

— Моя чемність — це парадокс моєї вдачі.

В певному розумінні він мав рацію. Від батька Дік перейняв дещо нарочиту чемність тих молодих південців, які після громадянської війни переселилися на Північ. Часто він послуговувався нею, але так само часто й зневажав себе за це, бо розумів, що йдеться не стільки про намагання подолати свій егоїзм, скільки про намагання приховати його.

— Я закоханий у Розмері,— сказав він раптом.— Я знаю, що виявляю слабкість, кажучи це вам, але мені схотілося дозволити собі невеличку слабкість.

Слова прозвучали якось дивно, офіційно, так, наче сказані вони були для того, щоб столики й стільці в «Кафе союзників» запам'ятали їх назавжди. Скрізь і в усьому він відчував уже відсутність Розмері; лежачи на пляжі, бачив її обпалене сонцем, облуплене плече; гуляючи по саду в Тармі, затоптував сліди її ніг; а тепер-от оркестр заграв «Карнавал у Ніцці», відгомін веселощів минулого сезону, і все довкола немовби затанцювало, і душею цього танцю була вона. Протягом якихось ста годин вона опанувала всі премудрості чорної магії; вона була як беладонна, що туманить зір, як кофеїн, що перетворює фізичну енергію в нервову, як мандрагора, що дарує спокій.

Він зробив ще одну безнадійну спробу довести собі, що може говорити про Розмері так само безсторонньо, як і місіс Спірс.

— Знаєте, ви з Розмері зовсім несхожі,— сказав він.— У неї весь успадкований від вас розум йде на створення личини, яку вона показує світові. Вона не звикла мислити: в неї вдача ірландки, романтична й позбавлена логіки.

Місіс Спірс і сама знала, що під тендітною зовнішністю Розмері криється молодий мустанг, справжня дочка доктора Хойта, капітана медичної служби армії США. Розтин Розмері виявив би надмірне серце, печінку й душу, втиснуті в чарівну оболонку.

Прощаючись, Дік добре усвідомлював силу привабливості Елсі Спірс, усвідомлював, що вона для нього не просто остання часточка Розмері, з якою він так не хотів розлучатись. Розмері він, можливо, в чомусь і придумав; але придумати її матір він не міг. І якщо Розмері пішла зі сцени зі скіпетром, у мантії та короні, якими він обдарував її сам, то тим приємніше йому було віддати належне чарам її матері, знаючи, що вони не є витвором його уяви. Місіс Спірс належала до жінок, які вміють терпеливо чекати, поки чоловік зайнятий справами куди важливішими за сімейні — коли він воює чи оперує хворого і не можна ні квапити його, ні відривати. А скінчить — і знайде її, вона чекатиме, спокійна й лагідна, десь у затишку, на похідному стільці, за газетою.

— До побачення, і знайте, що ми вас дуже полюбили — і я, і Ніколь.

Повернувшись на віллу «Діана», він пішов до себе й розчинив віконниці, що захищали кабінет від полудневої спеки. На двох довгих столах у безладді, в якому тільки він міг розібратися, лежали матеріали його книжки. Том перший, що містив класифікацію хвороб, уже виходив коштом автора невеликим тиражем і мав певний успіх. Тепер Дік вів переговори про його перевидання. Для другого тому він планував переробити і значно розширити свою першу книжку, «Психологію для психіатрів». Як багатьом іншим, йому довелось переконатися, що він має тільки одну-дві оригінальні ідеї і що його невеличка збірка статей, недавно в п'ятдесятий раз видана в Німеччині, містить, власне, суть усього, що він знає й думає.

Тепер усе це гнітило його. Йому шкода було змарнованих років у Нью-Хейвені, він гостро відчував розбіжність між своїм дедалі розкішнішим способом життя і браком творчих здобутків, які б його виправдували. Він згадував розповідь свого румунського приятеля про вченого, що багато років вивчав будову мозку панцерника, і в уяві своїй бачив доскіпливих, педантичних німців, які, маючи поблизу бібліотеки Берліна та Відня, методично розробляють його тему. В нього не раз уже виникало бажання закруглити працю в її теперішньому обсязі й видати невеличким томом без супровідних даних як вступ до майбутньої, грунтовнішої монографії.

Так він і вирішив зробити, походжаючи по кабінету в скісному промінні надвечірнього сонця. Цей новий план він зможе виконати до весни. Мабуть, думав він, якщо людину з його енергією цілий рік долають сумніви, то це означає, що в попередні розрахунки закралась якась помилка.

Він розклав по стосах паперів штабки позолоченого металу, що правили йому за прес-пап'є. Потім прибрав кімнату (покоївкам вхід сюди був заборонений), почистив пастою свою ванну, полагодив жалюзі й написав замовлення цюріхському книжковому видавництву. Потім випив трохи джину, доливши склянку на дві третини водою.

За вікном у саду він побачив Ніколь, подумав, що зараз доведеться зустрітися з нею, і свинцевий тягар ліг йому на душу. При ній він мусив поводитися так, ніби

нічого не сталося, і сьогодні, і завтра, і через тиждень, і через рік. Тоді в Парижі він дав їй люмінал, і вона цілу ніч продрімала в його обіймах. Над ранок вона прокинулася злякана, оглушена, але він зумів заспокоїти її лагідним словом, і вона знову заснула, торкаючись його обличчя теплим, запашним волоссям. Перше ніж вона прокинулася вдруге, він про все домовився по телефону із сусідньої кімнати. Розмері переїде до іншого готелю. Переїде, навіть не попрощавшись з ними,— «татова донька» має лишитися «татовою донькою». Власник готелю містер Макбет мав уподібнитися трьом китайським статуеткам-мавпочкам — «нічого не бачу, нічого не чую, нічого не кажу». Нашвидкуруч спакувавши незліченні коробки й згортки з покупками, Дік і Ніколь опівдні виїхали на Рів'єру.

Тоді тільки настала реакція. Влаштовуючись у купе спального вагона, Дік бачив, що Ніколь чекає цього; реакція прийшла ще до того, як поїзд устиг виїхати з міста,— нестерпне, відчайдушне бажання зіскочити, поки поїзд не набрав швидкості, кинутися назад, знайти Розмері, побачити, що вона робить. Він розгорнув книжку, надів пенсне і втупився в сторінку, відчуваючи на собі примружений погляд Ніколь, що лежала навпроти. Читати він не міг; удаючи, ніби втомився, він приплющив очі, але вона невідривно дивилася на нього, ще сонна після наркотику, але заспокоєна й майже щаслива з того, що він знову належить їй.

Із заплющеними очима було ще гірше, бо в стукоті коліс він виразно чув: «зустрів — утратив, зустрів — утратив»; але, щоб не виказати себе, Дік пролежав так аж до ленчу. Ленч трохи розважив його — він завжди любив цю маленьку учту опівдні; скільки їх було в його подружньому житті — в готелях та харчевнях, у вагонах-ресторанах, буфетах та літаках! Знайома біганина поїзних офіціантів, маленькі пляшки вина й мінеральної води, чудова кухня на лінії Париж — Ліон — Середземномор'я,— усе це створювало видимість, ніби нічого не змінилося в їхньому житті, але це була, мабуть, перша його подорож з Ніколь, коли він віддалявся від своєї мети, а не наближався до неї. Він випив цілу пляшку вина, якщо не рахувати одного келишка Ніколь; вони розмовляли про дім і про дітей. Та тільки вони повернулися до купе, розмова урвалася, запала мовчанка, як тоді в ресторані навпроти Люксембурзького саду.

Прагнучи позбутися болю, ми чомусь вважаємо за потрібне знову пережити те, що цей біль спричинило. Діка опанувало дивне нетерпіння; раптом Ніколь сказала:

— Негаразд усе-таки, що ми покинули Розмері саму. Як ти гадаєш, чи дасть вона собі раду?

— Дасть. Вона собі дасть раду за будь-яких обставин.— Спохопившись, що ці слова можуть рикошетом образити Ніколь, він квапливо додав: — Зрештою, Розмері актриса, і хоч мати тримає її під своїм крильцем, сама вона теж повинна вміти постояти за себе.

— Вона таки приваблива дівчина.

— Вона ще дитина.

— І все одно, напрочуд приваблива.

Вони перемовлялися, й самі незнаючи для чого, і кожне з них казало те, що думав інший.

— На жаль, вона не така розумна, як мені спочатку здалося,— зауважив Дік.

— А по-моєму, вона дуже кмітлива.

— Не сказав би. В її поведінці й досі є щось малече.

— Вона дуже, дуже гарненька,— сказала Ніколь підкреслено рівним голосом.— І, по-моєму, вона чудово грає в тому фільмі.

— Вона мала гарного режисера. А її грі, якщо вдуматися, бракує індивідуальності.

— Я не згодна з тобою. Взагалі вона повинна дуже подобатися чоловікам.

У нього стислося серце. Яким чоловікам? Скільком чоловікам?

«...Дозвольте, я опущу штору?»

«Будь ласка. Світло й справді ріже очі».

Де вона тепер? І з ким?

— Через кілька років вона виглядатиме на десять років старшою від тебе.

— Навпаки. Якось у театрі я спробувала намалювати її на звороті програмки. Такі обличчя довго не старіють.

Вночі обом спалося погано. Дік знав: через два-три дні він сам спробує вигнати тінь Розмері, щоб вона не оселилася в їхньому домі назавжди, але тепер йому ще бракувало на це сили. Іноді розлучитися з болем важче, ніж з утіхою, а спогади були ще такі яскраві, що лишалося одне — прикидатися. А прикидатись було нелегко, бо останнім часом Ніколь дратувала його: за стільки років вона мала б уже навчитись розпізнавати ознаки напруженості, що передують нападові, і остерігатися їх,

Протягом останніх двох тижнів вона двічі зривалася. Вперше під час вечірки в Тармі — проходячи повз її спальню, він почув, як вона, захлинаючись безглуздим сміхом, запевняє місіс Маккіско, що до туалету ввійти не можна, бо ключ кинуто в колодязь. Місіс Маккіско стояла приголомшена, розгублена, навіть злякана, і видно було, що вона починає здогадуватися... Дік не надав цьому випадкові особливого значення, бо Ніколь швидко опритомніла. Вона дзвонила навіть потім до готелю Госса, щоб вибачитися, але Маккіско вже виїхали.

Зовсім інше — паризький напад; поряд з ним і попередній набув зловісного значення. Можливо, він віщував новий цикл, новий спалах хвороби. Те, чого йому довелося зазнати не як лікареві, а як людині, під час тривалого рецидиву після народження Топсі, загартувало його, навчило проводити різку грань між Ніколь хворою й Ніколь здоровою. Але тепер йому важче стало відрізняти, де кінчається самозахисна безсторонність лікаря й починається якесь нове почуття холодної відчуженості. Коли байдужість виховують у собі чи просто не помічають, вона поступово переходить у порожнечу. Дік уже вмів звільнятися від Ніколь, виштовхувати її зі свого серця, а свій обов'язок виконував знехотя, без справжньої дбайливості і справжніх почуттів. Кажуть, душевні рани зарубцьовуються,— це вельми невдале порівняння з ушкодженнями фізичними, бо в житті так не буває. Така рана може зменшитися, нехай навіть до розмірів уколу шпилькою, але це завжди відкрита рана. Слід зазнаного страждання можна порівняти хіба що з утратою пальця чи ока. До такого каліцтва звикаєш, про нього згадуєш, може, тільки раз на рік — та коли й згадаєш, то все одно зарадити не можеш нічим.

XII

Ніколь стояла в садку, обхопивши руками плечі. Вона звела на Діка сірі, ясні очі, по-дитячому пильні й допитливі.

— Я був у Канні,— сказав Дік,— випадково зустрів там місіс Спірс. Вона завтра їде. Хотіла приїхати попрощатися з тобою, але я її відмовив.

— Шкода, я була б рада. Вона мені подобається.

— І знаєш, кого я там ще бачив? Бартолом'ю Тейлора.

— Та невже!

— Хіба цього старого тхора з кимось сплутаєш! Він приїхав, видно, на розвідини — наступного року сюди з'явиться весь звіринець. Я підозрював, що місіс Абрамс була першою нишпоркою.

— А пам'ятаєш, як Бебі обурювалася, коли ми вперше вирішили приїхати сюди на літо?

— Головне, що їм однаковісінько, де жити. Сиділи б собі й мерзли в Довілі.

— Може, пустимо чутку, що у нас тут холера?

— Я сказав Бартолом'ю, що в цьому кліматі деякі люди гинуть, як мухи. Слабкі здоров'ям, сказав я, ризикують тут не менше, ніж кулеметники в бою.

— Ну, цього ти вже не казав.

— Не казав,— признався він.— Ми з ним дуже мило побалакали. А як церемонно ручкалися посеред бульвару! Ото було видовисько! Зустріч Зигмунда Фрейда з Уордом Макаллістером [1].

Дікові не хотілося продовжувати розмову, він волів побути на самоті, щоб думками про працю й про майбутнє витіснити думки про кохання й про сьогоднішній день. Ніколь відчувала це, але невиразно, нутром; вона інстинктивно, мов звірятко, і трохи ненавиділа його, і хотіла до нього пригорнутися.

— Кохана,— сказав Дік не дуже щиро.

Він увійшов у дім, але не зразу згадав, що йому там потрібно. Згадавши, підійшов до рояля, сів, і, насвистуючи, почав підбирати на слух:

Ах, це рай, це справжній рай —
Вдвох п'ємо солодкий чай,
Я з тобою,
Ти зі мною,
Вдво-о-ох!

Раптом у заколисаній мелодією свідомості спливла тривожна думка: почувши цю пісеньку, Ніколь зразу ж угадає в ній тугу за двома минулими тижнями. Він закінчив узятим невлад акордом і підвівся.

Він озирнувся, не знаючи, куди піти. Це був дім, створений Ніколь і оплачений грошима діда Ніколь. Дікові тут належав тільки флігель та клаптик землі під ним. За свої три тисячі на рік і те, що капало за публікації, він одягався, поповнював запаси пивниці й покривав свої кишенькові витрати, а також витрати на освіту Ла-

[1] Представник нью-йоркського вищого світу кінця XIX ст.

ньє, які поки що зводилися до утримання бонни. В будь-якому починанні дружини Дік завжди обумовлював свою участь. Сам він жив досить скромно, без Ніколь подорожував завжди третім класом, пив найдешевші вина, беріг свій одяг, карав себе за кожну зайву витрату і таким чином зберігав певну фінансову незалежність. Але це давалося все важче, дедалі частіше доводилося вирішувати вдвох, що можна було б зробити з грошима Ніколь. І, звичайно, Ніколь, прагнучи міцніше прив'язати його до себе, закріпити свою владу над ним, чіплялася за кожен вияв слабкості з його боку; нелегко було протистояти потокові речей та грошей, що весь час його заливав. Випадок з віллою на скелях, що народилась як фантазія, а потім непомітно обернулася реальністю, міг правити за типовий приклад того, як втрачали чинність укладені колись у Цюріху нехитрі умови їхнього шлюбу.

«Як чудово було б, якби...» — казали вони на початку; «як чудово буде, коли...» — казали вони тепер.

Та все це було зовсім не так чудово. Вигадки Ніколь заважали йому працювати; крім того, швидке зростання її прибутків останнім часом немовби знецінювало його працю, до того ж, дбаючи про її здоров'я, він не один рік прикидався переконаним домувальником; ця роль ставала дедалі обтяжливішою в замкнутому, нерухомому світі, де він весь час почувався ніби під мікроскопом. І от тепер Дік уже не наважувався зіграти на роялі те, що йому хотілося зіграти; це означало, що він дійшов до краю. Він ще довго стояв у тій великій кімнаті, дослухаючись до тихого дзижчання електричного годинника — дослухаючись до плину часу.

В листопаді море почорніло, хвилі дедалі частіше перехлюпувалися через дамбу, докочуючись до прибережного шосе. Зникли останні сліди літнього життя, пляжі лежали безлюдні й сумні під містралем та дощем. Готель Госса закрився на ремонт і перебудову; риштування навколо літнього казино в Жуан-ле-Пен зростало, прибираючи дедалі химерніших обрисів. Буваючи в Канні чи Ніцці, Дайвери знайомилися з новими людьми — оркестрантами, рестораторами, ентузіастами садівництва, суднобудівниками (Дік купив собі старого човна), членами Syndicat d'Initiative[1]. Дік і Ніколь придивлялися

[1] Ініціативна спілка *(франц.)* — організація, що виявляє місцеві ресурси.

до своїх слуг, більше уваги приділяли вихованню дітей. Ніколь швидко одужала; в грудні Дік жодного разу не помічав напруженого погляду, судомно стулених уст чи безпричинної посмішки, не чув жодної безглуздої фрази, і на різдво вони поїхали в Швейцарські Альпи.

XIII

Перше ніж увійти, Дік шапочкою обтрусив сніг із синього лижного костюма. У великому холі після чаювання вже повідсовували до стін столи, і підлога, за двадцять років подзьобана, мов віспою, цвяхами лижних черевиків, двигтіла під ногами сотні юних американців — учнів довколишніх інтернатів. Вони сіпалися під веселу мелодію «Не приводь Лулу» або шаленіли в чарльстоні. Тут була колонія молоді простодушної й нерозважливої — штурмові загони багатіїв зосереджувалися в Санкт-Моріці. Бебі Уоррен вважала, що пішла на велику жертву, приїхавши до Дайверів у Гстаад.

Дік зразу побачив сестер крізь примарний розколисаний сонм танцюристів; впадали в око їхні яскраві, як на рекламних плакатах, постаті в лижних костюмах — небесно-блакитному в Ніколь, цеглисто-червоному в Бебі. Молодий англієць щось казав їм, але вони не звертали на нього уваги, заворожені, запаморочені молодіжним танцем.

Рум'яне від морозу обличчя Ніколь освітилося, коли вона побачила Діка.

— А де ж він?

— Спізнився на поїзд, приїде наступним.— Дік сів, заклавши ногу на ногу й погойдуючи важким черевиком.— Знаєте, на вас глянеш — і вже очей не відведеш. Спершу мені аж дух забиває, і тільки потім я вас упізнаю.

Бебі була висока, вродлива жінка, вельми заклопотана тим, що їй уже тридцять. Своїм звичаєм, вона прихопила з Лондона двох супутників — учорашнього кембріджського студента й підстаркуватого розпусника вікторіанського зразка. В Бебі вже виявлялися деякі нахили старої панни — вона здригалася, коли хтось несподівано торкався її, а такі триваліші контакти, як поцілунки чи обійми, відчувала не тілом, а самою лише свідомістю. Вона майже не підкріплювала своїх слів жестом чи позою, зате зовсім по-старомодному тупала ногою й закидала голову. Її не полишало солодко-щемливе перед-

чуття катастрофи й смерті, що мали спіткати кого-небудь з її знайомих, і вона полюбляла розмірковувати про трагічну долю Ніколь.

Молодший з її англійців опікувався сестрами під час лижних прогулянок або лоскотав їм нерви їздою на гірських санках. Дік звихнув ногу, роблячи ризикований телемарк, і тепер задовольнявся катанням з дитячого горба разом із сином та дочкою або залишався в готелі й попивав квас у товаристві якогось російського лікаря.

— Ти знову нудьгуєш, Діку,— приставала до нього Ніколь.— Познайомився б з якими-небудь молоденькими дівчатками, потанцював би з ними!

— Про що б я з ними розмовляв?

Вона підвищила свій низький, майже хрипкий голос і манірно защебетала:

— Сказав би: «Ах, крихітко, і звідки беруться такі чарівні створіння?» Що ж іще кажуть у таких випадках?

— Я не люблю молоденьких дівчат. Вони пахнуть милом і м'ятою. Коли з ними танцюєш, здається, ніби везеш дитячу коляску.

Це була слизька тема, і Дік тримався обачно — намагався навіть не дивитись на тих дівчат, блукаючи поглядом понад їхніми головами.

— Послухайте, я маю багато справ,— сказала Бебі.— По-перше, я одержала листа з дому щодо тієї ділянки, яку в нас називали привокзальною. Частину її давно вже купила залізнична компанія. А тепер та сама компанія викупила в нас і решту ділянки, а належала вона матері. Тепер постає питання, куди вкласти ці гроші.

Удавши, ніби меркантильна тема викликала в нього відразу, англієць пішов запрошувати до танцю одну з молодих дівчат. Бебі провела його замилуваним поглядом американки, змалку ураженої англофільством, а потім уперто повела далі:

— Ідеться про велику суму. Кожній з нас припадає по триста тисяч. Я особисто стежу за своїми капіталовкладеннями, але Ніколь нічого в цьому не тямить, і ви, здається, теж.

— Я повинен вийти до поїзда,— ухильно відповів Дік.

Надворі він вдихнув мокрі сніжинки, вже невидимі на тлі потемнілого неба. Троє дітлахів промчали повз нього на санчатах, застережливо кричачи якоюсь незрозумілою мовою; за мить їхній крик долинув уже з-за повороту, а десь поряд закалатали дзвоники кінних саней,

що піднімалися в темряві вгору. На святково ілюмінованій станції панувало веселе пожвавлення, хлопці й дівчата чекали прибуття своїх товаришів; Дік перейнявся ритмом веселощів і зустрів Франца Грегоровіуса з таким виглядом, ніби урвав для цієї зустрічі півгодини з нескінченної низки розваг. Але Франца привела сюди якась мета, і ніякі настрої Діка не могли його від цієї мети відвернути. «Я спробую вибратися на день до Цюріха,— написав йому Дік.— А може, ви не полінуєтеся приїхати до Лозанни?» Франц не полінувався приїхати навіть до Гстаада.

Францові було вже сорок. Зрілість здорової людини вдало сполучалася в ньому з професійною уважливістю, але найкраще він почувався в трохи задушливому затишку свого кабінету, де міг зневажати надломлених багатіїв, яких він навчав жити заново. Репутація його вчених предків відкривала перед ним широкі можливості, але він, очевидно, навмисне обрав скромніше становище в житті, про що свідчив, зокрема, і вибір дружини. В готелі Бебі Уоррен піддала його побіжному оглядові і, не виявивши в ньому чеснот, які вона цінувала, тих особливостей поводження й манер, за якими впізнають одне одного представники привілейованих класів, віднесла його до знайомих другого гатунку. Ніколь його побоювалася. Дік же ставився до нього, як завжди ставився до друзів — із беззастережною приязню.

Ввечері вони спустилися в селище на невеличких санях, які значать тут те ж, що й гондоли у Венеції. Метою їхньої поїздки був старий готель із харчевнею, швейцарською харчевнею з дерев'яними лункими стінами, з годинниками, барилами, кухлями й оленячими рогами. Численні гості за довгими столами перемішалися й об'єднались в одну велику компанію; всі їли fondue — щось на зразок грінок із сиром по-валлійському, тільки вже зовсім нестравне — і запивали глінтвейном.

— Тут приємно посидіти,— сказав молодий англієць, і Дік з ним погодився. Захмелілий від міцного, пахучого вина, він повеселішав — неначе все на світі знову стало на свої місця завдяки шпакуватим ветеранам золотих дев'яностих років, що горлали коло піаніно давні пісні, і молодим голосам, які вторували їм, і яскравим плямам костюмів, що розпливалися в хмарах тютюнового диму. На мить йому примрілося, ніби він на кораблі й берег уже близько; дівочі обличчя довкола світилися надією

на несподіванки, що їх обіцяли ці веселощі й ця ніч. Дік озирнувся — чи тут та дівчина, що впала йому в око, і йому здалося, що вона сидить за сусіднім столом. Але він одразу ж забув про неї й почав сипати жартами, намагаючись розважити своїх супутників.

— Мені трёба поговорити з вами,— сказав Франц по-англійському.— На жаль, у мене обмаль часу, я приїхав тільки на два дні.

— Я відразу здогадався, що ви щось замишляєте.

— У мене є задум, чудовий задум.— Він поклав долоню на коліно Діка.— Задум, який дозволить нам здійснити всі наші мрії.

— Який саме?

— Діку, ми з вами могли б придбати власну клініку. Клініку Брауна на Цугському озері. Вона не нова, але обладнана по-сучасному, треба тільки дещо перебудувати. Браун хворий і хоче виїхати до Австрії, певно, щоб там померти. Така нагода трапляється тільки раз у житті. А ми з вами — яка б це була пара! Тільки не кажіть нічого, дайте мені договорити.

В очах Бебі зблиснули жовті вогники; Дік зрозумів, що вона прислухається.

— Це буде наше спільне діло. І воно вас не дуже обтяжить — ви матимете власну базу, лабораторію, дослідний центр. Вам зовсім не треба буде жити там цілий рік. Півроку, найкращі місяці,— в клініці, а на зиму виїздіть собі до Америки чи Франції й пишіть книжки на основі найсвіжіших клінічних спостережень.— Він трохи притишив голос.— До речі, близькість клініки з її атмосферою й відповідним режимом була б дуже корисною вашій родині.— Вираз обличчя Діка застеріг його, і Франц відразу облишив цю тему, немовби поставив крапку, швидко облизнувши губу.— Ми поділили б обов'язки: я був би головним адміністратором, а ви були б теоретиком, провідним консультантом і таке інше. Я знаю собі ціну, знаю, що мені бракує хисту, а ви його маєте. Але мене вважають здібним клініцистом, і я знаюся на нових методах лікування. Я ж, бувало, місяцями фактично керував клінікою. Професор вважає цей план чудовим, цілком схвалює його. Тим більше, мовляв, що сам він сподівається жити вічно й працювати до останньої хвилини.

Перше ніж висловити свої міркування, Дік дав волю фантазії; картина була, що й казати, принадна.

— Ну, а фінансовий бік? — спитав він.

Франц увесь сіпнувся: підборіддя, брови, зморшки на чолі підскочили, пальці, лікті, плечі, м'язи ніг напружилися, напнувши штани, серце підкотилося під горло, а голос зазвучав так, ніби виникав він десь між язиком і піднебінням.

— Отож-бо! Гроші! — гірко вигукнув він.— Грошей у мене мало. Браун продасть клініку за двісті тисяч — у перерахунку на долари. Крім того, модерні-за-ція,— він невпевнено посмакував нове слово,— обійдеться в двадцять тисяч доларів. Але ця клініка — золоте дно. Запевняю вас — я переглянув їхні бухгалтерські звіти. Вклавши в неї двісті двадцять тисяч доларів, ми можемо розраховувати на твердий прибуток у розмірі...

Бебі аж палала з цікавості, було б просто нечемно не залучити її до розмови.

— Вам знайоме це правило, Бебі,— звернувся до неї Дік,— якщо європеєць хоче конче зустрітися з американцем, то це означає, що мова йтиме про гроші!

— Не розумію,— невинно відповіла вона.

— Оцей молодий приват-доцент вважає, що ми з ним повинні організувати великий бізнес, цебто відкрити заклад для душевнохворих янкі.

Франц звів стривожений погляд на Бебі, а Дік тим часом провадив далі:

— Але хто ми такі, Франце? У вас за душею тільки ім'я, а в мене — два підручники. Чи вистачить цього, щоб принадити пацієнтів? І потім, я теж не маю таких грошей — навіть десятої частини.— І коли Франц недовірливо всміхнувся, додав: — слово честі, не маю. Ніколь і Бебі багаті, як крези, але мені ще не вдалося накласти руку на їхнє багатство.

Тепер усі слухали їхню розмову, можливо, і та дівчина за сусіднім столом, подумав Дік. Ця думка потішила його. Він вирішив: нехай Бебі поговорить за нього; ми часто надаємо жінкам слово в тих випадках, коли вони нічого вирішити не можуть. Бебі обернулася раптом у свого діда, заговорила холодно і розважливо:

— А як на мене, вам варто обміркувати цю пропозицію, Діку. Я не чула, правда, що казав доктор Грегоровіус, але мені особисто здається...

Дівчина за сусіднім столом нахилилася в хмарі диму й підняла щось з підлоги. Обличчя Ніколь — він бачив його просто перед собою,— її врода, зворушлива й за-

зивна, викликала в ньому, як завжди, бажання прихистити й приголубити її.

— Обміркуйте це, Діку,— схвильовано наполягав Франц.— Не можна писати книжки з психіатрії, не маючи сталої клінічної бази. Юнг, Блейлер, Фрейд, Форель, Адлер — усі вони черпають матеріали для своїх праць, щоденно спостерігаючи випадки нервових захворювань.

— Дік спостерігає мене,— засміялася Ніколь.— Одного цього випадку йому, напевно, задосить.

— То зовсім інше,— обережно відказав Франц.

А Бебі вже думала: якби Ніколь жила при клініці, за неї можна було б не турбуватися.

— Нам треба все як слід обміркувати,— сказала вона.

Її зухвалість потішила Діка, але він вирішив присадити її.

— Дякую за щедрість, за вашу готовність купити мені клініку, Бебі,— промовив він лагідно.— Але вирішувати все-таки буду я сам.

Зрозумівши свою нетактовність, Бебі швиденько відступилася.

— Ну, звичайно.

— Це питання таке важливе, що зразу його не вирішиш. Зокрема, я не уявляю себе й Ніколь у ролі постійних мешканців Цюріха.— Він обернувся до Франца, вгадавши наперед, що той скаже: — Так-так, знаю. В Цюріху є і газ, і водогін, і електрика — я там прожив три роки.

— Я не квапитиму вас із відповіддю,— сказав Франц.— Але я певен, що...

Сто пар п'ятифунтових черевиків затупотіли до виходу, і Дік із своїми супутниками подався слідом за натовпом. Надворі, в холодному світлі місяця, він знову побачив ту дівчину — вона прив'язувала свої санки до довгої валки інших. Вони знайшли свої сани, вмостилися на них, і під сухий виляск батогів коні шарпнули посторонки, розітнули грудьми нічне повітря. Повз них пробігали й стрибали в інші сани темні постаті, наймолодші спихали одне одного в пухнастий сніг, щодуху гналися за кіньми і, засапані, падали в сани або гукали, щоб їх не кидали. Довкола розкинулися тихі, сонні поля; кавалькада линула крізь обшир високий та безмежний. Коли зникло світло осель, люди принишкли — немов первісний інстинкт примушував їх наслухати, чи не виють вовки в снігових розлогах.

У Саанені вони всім гуртом рушили на бенкет у ратуші й змішалися з натовпом пастухів, покоївок, крамарів, лижних інструкторів, гідів, туристів, селян. Опинившись знову в теплому, замкнутому просторі після пантеїстичного, первісного відчуття безмежності, вони відчули себе так, ніби знов прийняли пишний безглуздий рицарський титул, лункий, як брязкіт кавалерійських острог, як тупіт футбольних бутсів на бетонній підлозі роздягальні. В залі заспівали тірольську пісню, і знайомі переливи голосів ураз позбавили цю сцену романтичного забарвлення, повернули Діка до дійсності. Спочатку він пояснив це собі тим, що викинув з голови ту дівчину, але потім у пам'яті зринули слова Бебі: «Нам треба все це добре обміркувати...» — і те недомовлене, що ховалося за ними: «Ви наша власність, і рано чи пізно вам доведеться визнати це. Просто безглуздо вдавати незалежного».

Дік давно вже навчився стримувати себе, не затаювати надовго злість проти когось — відколи студентом-першокурсником у Нью-Хейвені прочитав науково-популярну брошурку «Розумова гігієна». Але цього разу Бебі обурила його своєю цинічною зухвалістю багатійки, і йому важко було цього обурення позбутися. Не одне століття, мабуть, спливе, перше ніж отакі амазонки збагнуть — і то не тільки на словах,— що єдине справді дошкульне місце чоловіка — це його гордість, тендітна, як яєчна шкаралуща. Професія доктора Дайвера, яка полягала в склеюванні потовчених душевних шкаралущ, навчила його обережно поводитися з людьми. І все-таки:

— Всі ми стали занадто гречні,— сказав він, коли сани везли їх второваною дорогою назад до Гстаада.

— Що ж, це добре,— озвалася Бебі.

— Нічого доброго в цьому немає,— відказав він, звертаючись до безликої в пітьмі купи хутра.— Надмірна гречність дорівнює визнанню, що всі люди — страшенно вразливі істоти, що без рукавичок їх навіть торкатися не можна. А як же тоді з повагою до людини? Звичайно, нелегко обізвати людину боягузом чи брехуном, та якщо все життя щадити людські почуття й потурати людському марнославству, то врешті можна втратити будь-яке уявлення про те, що ж саме в людині справді заслуговує на повагу.

— Мені здається, американці надто багато уваги приділяють манерам,— зауважив старший англієць.

— Атож,— відповів Дік.— Мій батько успадкував манери тієї епохи, коли спершу стріляли, а потім просили пробачення. Людина зі зброєю... а втім, ви, європейці, ще на початку вісімнадцятого сторіччя перестали носити зброю в мирний час...

— Так уже й перестали...

— Авжеж.

— Дік, у вас завжди були такі чудові манери,— примирливо мовила Бебі.

Жінки трохи стривожено дивилися на нього з-поміж цілого звіринця хутр. Молодий англієць нічого не зрозумів — це був один із тих хлопців, що полюбляють лазити по карнизах та підвіконнях, уявляючи себе моряком на вітрильнику,— і всю дорогу назад, до готелю, розводився про безглуздий боксерський матч між ним та його найліпшим другом. Виходило, що вони цілу годину наставляли один одному синці, ні на мить не забуваючи про свою дружбу та любов. Дік розвеселився:

— Отже, щоразу, як він вас гатив кулаком, ви переймалися ще більшою приязню до нього?

— Так. Ще більшою повагою.

— Я не розумію тільки, з чого це почалося. Ви з вашим найліпшим приятелем сваритеся через дрібничку...

— Якщо ви не розумієте, то чого пояснювати,— холодно відказав молодий англієць.

«Що ж, відповідь типова; звикай до неї, якщо хочеш говорити людям те, що думаєш»,— сказав собі Дік.

Йому стало соромно — цей хлопець ще не навчився мислити логічно, і не треба було дражнити його за те, що він із нісенітниці робить притчу.

Дух карнавальних веселощів ще не ослаб, і весь гурт подався до ресторану, де бармен-тунісець вигадливо маніпулював освітленням у залі, створюючи світловий контрапункт, де лейтмотивом було місячне сяйво за вікном, віддзеркалене від крижаної поверхні ковзанки. Виблиск криги зробив своє: глянувши на ту дівчину, Дік остаточно переконався, що вона якась нежива і нецікава. Куди приємніше було спостерігати в напівтемряві, як жарини сигарет то зеленіють, то робляться срібними, коли спалахують гірлянди червоних ліхтариків, і як біла смуга лягає на танцювальний майданчик, коли відчиняються двері бару.

— А тепер скажіть мені, Франце,— промовив він,— чи можна, просидівши ніч у пивниці, розраховувати на те,

що наступного ранку пацієнти вам довірятимуть? Та вони ж відразу побачать, що ви не лікар, а раб свого шлунка!

— Я йду спати,— оголосила Ніколь.

Дік провів її до ліфта.

— Я б теж пішов, але мені ще треба довести Францові, що я ніякий не клініцист.

Ніколь увійшла до кабіни.

— Бебі дуже практична жінка,— задумливо сказала вона.

— Якщо хочеш знати, твоя Бебі...

Двері ліфта стулилися, і Дік подумки договорив під рівне гудіння підйомника:«Твоя Бебі — міщанка і егоїстка».

Але через два дні, їдучи з Францом саньми на залізничну станцію, Дік сказав, що зважив усе і схильний прийняти його пропозицію.

— Ми, видно, попали в зачароване коло,— признався він.— Темп життя, який ми обрали, вимагає дедалі більшого напруження, і Ніколь цього не витримає. А нашій літній ідилії на Рів'єрі однаково прийшов край — наступного року туди, очевидно, з'їдеться весь бомонд.

Вони проїздили повз гірські ковзанки, над якими лунали віденські вальси й на тлі блідо-блакитного неба майоріли прапори різних шкіл.

— Що ж, сподіваюсь, що ми впораємося, Франце. Ні з ким іншим я б на це не наважився.

Прощай, Гстааде! Прощайте, рум'яні обличчя, холодні, свіжі квіти, сніжинки в темряві. Прощай, Гстааде, прощай!

XIV

Дікові снилася війна; о п'ятій він прокинувся й підійшов до вікна, що виходило на Цугське озеро. Сон починався похмуро-врочисто: сині мундири крокували через темну площу за оркестром, що грав другу частину «Любові до трьох апельсинів» Прокоф'єва. Потім були пожежні машини — недобра прикмета, і, нарешті, моторошний бунт поранених на санітарному пункті. Дік увімкнув нічну лампочку й докладно занотував увесь цей сон, завершивши запис напівглузливою фразою: «Тилова контузія».

Він сидів край ліжка, і йому здавалося, що довкола нього порожнеча — порожня кімната, порожній будинок,

порожня ніч. У сусідній спальні Ніколь пробурмотіла щось жалібне вві сні, і йому стало шкода її в її підсвідомій самотності. Для нього час то застигав, то раптом зривався на шалений біг, і роки починали мигтіти, мов перемотувана кінострічка, але для Ніколь роки спливали за годинником, за календарем, за днями народження, які чимраз болючіше нагадували про недовговічність її вроди.

Ось і ці півтора року на Цугському озері були для неї змарнованим часом; пори року різнилися тільки тим, що обличчя шляхових робітників червоніли в травні, темнішали в червні, робилися чорними у вересні, а на весну знову встигали побіліти. Одужавши після першого нападу хвороби, вона так багато сподівалася від життя, була сповнена таких райдужних надій, а виявилося, що в неї є лише Дік та діти, яких вона ростила без справжньої любові, мов узятих на виховання сиріт. Їй здебільшого подобалися люди бунтівної вдачі, але спілкування з ними тільки шкодило їй, порушувало її спокій; вона дошукувалася в них джерел життєздатності, джерел, що живили їхню незалежність, чи творчу уяву, чи впертість та наполегливість, але дошукувалася даремно, бо секрети їхньої сили таїлися в давно забутих бороннях дитинства. А їх самих цікавило в Ніколь тільки зовнішнє — врода, оманлива гармонія, під якою ховалася її хвороба. І вона була самотня, володіючи Діком, який не хотів, щоб ним володіли.

Дік не раз намагався послабити свою владу над нею, але завжди марно. Вони часто бували щасливі разом, багато чудових безсонних ночей провели вони, кохаючись і розмовляючи, але завжди він, одвертаючись од неї, замикався в собі, а вона лишалася ні з чим — трималася за це Ніщо, дивилася на нього, називала його різними іменами, але знала: це тільки надія, надія на те, що він незабаром знову повернеться до неї.

Дік скрутив подушку в твердий валик, підсунув її під потилицю, як роблять японці, щоб уповільнити кровообіг, і знову заснув. Ніколь встала, коли він уже голився, і він чув, як вона ходить по кімнатах, віддаючи короткі накази дітям та слугам. Ланьє прийшов подивитись, як батько голиться,— відколи вони оселилися при клініці, він з особливою повагою й любов'ю ставився до батька і з перебільшеною байдужістю — майже до всіх інших дорослих; пацієнти видавалися йому або диваками, або

нудними й нестерпно чемними істотами — ходячими ляльками, а не людьми. Він був гарний, кмітливий хлопець, і Дік віддавав йому багато часу; їхні стосунки нагадували стосунки між добрим, але вимогливим офіцером і шанобливим солдатом.

— Чому, коли ти голишся, в тебе завжди лишається трохи піни на маківці? — спитав Ланьє.

Дік обережно розтулив намилені губи.

— Уяви собі — не знаю. Мене це самого дивує. Напевно, піна потрапляє на вказівний палець, коли я підрівнюю бачки, але як вона потім опиняється на маківці — не збагну.

— Я завтра простежу із самого початку.

— До сніданку більше запитань не буде?

— Та хіба це запитання?

— Аякже. Я тобі його зараховую.

Через півгодини Дік вийшов з дому й попрямував до адміністративного корпусу. Йому вже сповнилося тридцять вісім, він ще не носив бороди, але тепер лікар угадувався в ньому легше, ніж на Рів'єрі. Вже півтора року він жив і працював у клініці, безперечно, одній з найкращих у Європі. Як і заклад Домлера, це була клініка нового типу — не один темний, похмурий будинок, а окремі котеджі, що хоч і були мальовничо розкидані, але утворювали насправді продумане ціле. Дік і Ніколь покладалися на власний смак у питаннях планування та перебудови — все тут справді тішило око, і кожен психіатр, що бодай проїздом опинявся в Цюріху, неодмінно навідувався сюди. Якби ще додати будиночок для спортивного інвентаря, клініку важко було б відрізнити від заміського клубу. Корпуси «Шипшина» й «Буки», укріплені й майстерно замасковані темниці, були відгороджені від головного будинку зеленими гайками. Далі лежали городи, на яких працювали і пацієнти. Три майстерні для лікування працею містилися під одним дахом, і з них доктор Дайвер розпочинав свій ранковий обхід. У сонячній столярні стояв приємний запах тирси, запах давноминулого дерев'яного віку; тут завжди стругали, пиляли, майстрували кілька мовчазних чоловіків, які тільки поважно дивились на нього, коли він підходив. Дік, який сам непогано знався на столярстві, зупинявся на хвилинку й заводив розмову про якість інструментів — тоном спокійним, уважливим, щиро зацікавленим.

Поряд була палітурна майстерня, призначена для найрухливіших пацієнтів, які, проте, не завжди мали найбільші шанси на одужання. В третій майстерні вишивали бісером, ткали й карбували на міді. Хворі, що працювали тут, часом полегшено зітхали — немов остаточно вирішивши відкинути нерозв'язну задачу, але їхні зітхання означали тільки початок нового перебігу думок, які шикувалися не в пряму лінію, як у людей нормальних, а в замкнуте коло. Коло за колом і знову коло — і так безнастанно. Але яскраві барви матеріалів, з якими вони працювали, створювали у випадкових відвідувачів короткочасне враження, що тут усе гаразд, як у дитячому садку. Ці пацієнти зустрічали доктора Дайвера радісними усмішками. Взагалі вони любили його більше, ніж доктора Грегоровіуса. Ті, хто встиг спізнати інше життя, інший світ, віддавали перевагу Дікові. Але були й такі, що звинувачували його в недостатній уважливості, в нещирості й хизуванні. Власне, це мало відрізнялося від того, як ставилися до Діка нормальні люди, тільки тут усі почуття були загострені й викривлені.

Одна англійка заговорила з ним на тему, яку вважала своєю монополією.

— Чи буде в нас сьогодні музика?

— Не знаю,— відповів він.— Я ще не бачив доктора Ладіслау. А як вам сподобався вчорашній концерт місіс Закс і містера Лонгстріта?

— Так собі.

— По-моєму, вони грали чудово — особливо Шопена.

— А по-моєму, так собі.

— Коли ж, нарешті, ми почуємо вашу гру?

Вона знизала плечима, потішена, як завжди, цим запитанням.

— Колись почуєте. Але я граю так собі.

Всі знали, що вона зовсім не вміє грати,— дві її сестри були талановитими музикантами, а вона не здолала навіть вивчити ноти.

З майстерні Дік пішов до «Шипшини» й «Буків». Зовні ці будиночки виглядали так само затишно, як і інші. Ніколь сама проектувала опорядження приміщень, шукала найкращого способу замаскувати грати, засуви й болти, якими були міцно пригвинчені меблі. Вона вкладала в це чимало якщо не винахідливості, то вигадки — ідеї підказувала їй сама проблема,— і невтаємниченому ніколи б не спало на думку, що філігранні металеві

візерунки на вікнах надійно замінюють кайдани, що модні на вигляд крісла з гнутих металевих трубок міцніші від їхніх масивних прототипів з минулих епох: навіть вази для квітів кріпилися в залізних затискачах, і будь-яка оздоба, будь-який пристрій були так само необхідні на своєму місці, як опори в каркасі хмарочоса. В кожній кімнаті Ніколь зуміла використати все, що можна. А коли її хвалили, вона, відмахуючись, називала себе майстром-слюсарем.

Тим, у кого стрілка в компасі не була розмагнічена, багато що видалося б тут незрозумілим. У чоловічому відділенні «Шипшини» був хворий-ексгібіціоніст, розмови з яким часом потішали Діка. Цей дивний миршавий чоловічок вважав, що якби йому дозволили безборонно пройти голим від Тріумфальної арки до площі Згоди, багато проблем зникло б — і Дік схилявся до думки, що він, можливо, має слушність.

Найцікавіша його пацієнтка перебувала в головному корпусі. Це була тридцятирічна американка, художниця, яка тривалий час жила в Парижі, а до клініки прибула півроку тому. В її історії хвороби було багато неясного. Якийсь кузен, приїхавши до Парижа, застав її в стані тяжкого нервового розладу, і після марних спроб лікування в одному із заміських закладів, що спеціалізувався головним чином на туристах-алкоголіках та наркоманах, привіз її до Швейцарії. Коли її приймали до клініки, це була напрочуд гарненька жінка, але за шість місяців вона перетворилася на суцільну гнійну болячку. Аналізи крові нічого не прояснили, і врешті-решт був поставлений досить-таки невиразний діагноз: нервова екзема. Останні два місяці вона лежала заструплена, немов ув'язнена в «залізній діві» [1]. Але в проміжках між частими галюцинаціями думка її працювала чітко, навіть блискуче.

Найбільше нею опікувався Дік. Під час гострого нападу тільки він і міг уплинути на неї. Кілька тижнів тому, після однієї з її багатьох безсонних ночей, Францові вдалося гіпнозом приспати її на кілька годин, але то був лише один єдиний раз. Дік не вірив у лікувальні властивості гіпнозу й рідко ним послугувався, знаючи, що далеко не завжди може настроїтися на відповідний

[1] Середньовічне знаряддя тортур: залізна оболонка у формі людської постаті, втикана всередині гострими кілками, які простромлювали ув'язнену в цю оболонку жертву.

стан,— якось він спробував загіпнотизувати Ніколь, але та тільки зневажливо висміяла його.

Коли він увійшов до палати номер двадцять, жінка, що лежала там, його не побачила — в неї зовсім запухли очі. Вона заговорила гучним, глибоким, приємним голосом:

— Скільки ще це триватиме? Невже вічно?

— Потерпіть іще трохи. Доктор Ладіслау сказав мені, що великі ділянки шкіри вже очистилися.

— Якби я знала, за що мені ця кара, то, може б, упокорилася.

— Нащо вдаватися в містику; ми вважаємо, що це просто нервове захворювання. Воно пов'язане з тим самим механізмом, від дії якого людина червоніє. Ви легко червоніли замолоду?

Вона лежала обличчям догори.

— Відколи в мене прорізалися зуби мудрості, мені не було чого червоніти.

— Так-таки жодного грішка, жодної помилки?

— Мені нема чим собі дорікнути.

— Я вам заздрю.

Вона замислилася на хвилину; її голос долинув крізь бинти глухо, немов з-під землі:

— Я поділяю долю всіх тих сучасних жінок, які наважилися стати на битву з чоловіками.

— І на ваш превеликий подив виявилося, що правила тут такі самі, як і в будь-якій війні, що це битва як битва,— підхопив він.

— Битва як битва,— вона вдумалася в значення цих слів.— Або перемагаєш слабшого, або здобуваєш піррову перемогу, або ж виходиш зламаний і скалічений — і від тебе лишається тільки примарне відлуння між зруйнованих стін.

— Ви не зламані й не скалічені,— сказав він.— Невже ви гадаєте, що побували в справжній битві?

— Подивіться на мене! — люто крикнула вона.

— Так, ви страждаєте, та хіба мало жінок страждало й до того, як вони вирішили зрівнятися з чоловіками? — Це вже скидалося на суперечку, і Дік поспішив змінити тон: — У всякому разі, не треба сприймати окрему невдачу як цілковиту поразку.

— Гарна фраза,— гірко всміхнулася вона, і від цих слів, що прорвалися крізь струпи болю, у Діка стислося серце.

— Нам дуже хотілося б докопатися причин, що привели вас сюди,— почав він, але вона його перебила:

— Моє перебування тут символічне. Я гадала, ви зрозумієте, що саме воно символізує.

— Ви хворі,— вихопилось у нього.

— Я була близька до відкриття. Що мало відкритися мені?

— Ще тяжча недуга.

— І тільки?

— І тільки.— Йому гидко було брехати, але в даному разі цю величезну проблему можна було звузити лише до брехні.— Вам відкрився б тільки ще більший морок і безлад. Я не читатиму вам лекцій, ми надто добре знаємо, які тяжкі муки ви терпите. Але тільки повернувшись думкою до буденних речей, до буденних справ, хоч би якими дріб'язковими й нікчемними вони здавалися, ви можете відновити рівновагу. А тоді — будь ласка, міркуйте собі знову про...

Він затнувся, не бажаючи говорити того, чим мав би закінчити: «...про межі свідомості». Ці межі, дослідником яких є кожен справжній митець, назавжди стали для неї забороненою зоною. Надто тендітна і вразлива, позначена печаттю виродження, вона, можливо, кінець кінцем зуміє знайти заспокоєння в якому-небудь тихому містицизмі. А пізнання меж — для тих, хто має домішку здорової селянської крові, хто має широкі стегна й великі ступні, хто будь-які випробування тіла й духу може прийняти так, як приймає хліб і сіль.

«...не для вас,— мало не промовив він уголос.— Ви надто слабкі для такої ризикованої гри».

І все-таки вона, в страхітливій величі свого болю, викликала в Діка нездоланний, майже фізичний потяг. Йому хотілося взяти її на руки й пригорнути до себе, як він не раз пригортав Ніколь, він з ніжністю думав навіть про її помилки, бо вони були невід'ємною частиною її єства. Помаранчеве світло, що соталося крізь опущені штори, нерухоме, як мумія, тіло на ліжку, пляма обличчя, голос, що волав з безодні страждань, не знаходячи живого відгуку...

Коли він підвівся, сльози, мов потік лави, ринули в її пов'язку.

— В цьому має бути якийсь сенс,— прошепотіла вона.— Таке не може спіткати людину безпричинно.

Дік нахилився й поцілував її в чоло.

— Нам усім треба бути розважливими,— сказав він.

Вийшовши, він послав до неї доглядальницю. Він мав відвідати ще кількох хворих, і на черзі була тепер п'ятнадцятирічна американка, вихована за принципом, що дитині все дозволено; його щойно повідомили, що вона обстригла собі волосся манікюрними ножницями. Випадок був майже безнадійний — спадковий невроз, обтяжений неправильним вихованням. Її батько, людина цілком нормальна й сумлінна, намагався всіляко боронити своє нервове потомство від життєвих знегод, а домігся тільки того, що діти виросли зовсім непристосованими до будь-яких несподіванок, що їх на кожному кроці підкидає нам життя. Наперед знаючи, що його слова будуть для неї пустим звуком, Дік сказав їй тільки:

— Гелен, будь ласка, не роби більше нічого, не порадившися з медсестрою. Обіцяєш?

Але чого варта обіцянка душевнохворої людини?

Потім Дік зайшов до хирлявого емігранта-кавказця, надійно сповитого в щось, схоже на гамак, який раз у раз занурювали в теплу ванну. У сусідній палаті перебували три дочки португальського генерала, хворі на майже непомітно прогресуючий парез. Останнім у цьому обході був хворий психіатр. Кілька хвилин Дік запевняв його, що він одужує, явно одужує, а той жадібно слухав, не зводячи очей з його обличчя, бо надія, яку він черпав з голосу доктора Дайвера, була останньою ниточкою, що зв'язувала його з реальним світом.

Після обходу Дік звільнив з роботи ледачого санітара,— а там надійшов час другого сніданку.

XV

Спільні трапези з хворими завжди гнітили Діка. Певна річ, мешканці «Шипшини» та «Буків» участі в них не брали, і на перший погляд могло видатися, ніби за столом зібралося звичайнісіньке товариство, якби не меланхолійна атмосфера, що панувала в їдальні. Присутні тут лікарі підтримували розмову, але пацієнти їли мовчки, втупившись очима в тарілку,— так, наче встигли на цей час втомитися чи погано почувалися на людях.

Після сніданку Дік повернувся додому. Ніколь сиділа у вітальні. Коли він увійшов, вона якось дивно глянула на нього й простягла йому папірець.

— Прочитай це.

Дік розгорнув папірець. Це був лист від пацієнтки, яка недавно і, як попереджали її лікарі, передчасно виписалася з клініки. В листі вона недвозначно звинувачувала доктора Дайвера в тому, що він звів її дочку, яка перебувала в клініці при ній під час загострення хвороби. Безперечно, місіс Дайвер, говорилося на закінчення, буде цікаво про це довідатися й зрозуміти, «що являє собою її чоловік».

Дік ще раз перечитав лист. Хоч він був написаний чіткою й лаконічною мовою, ясно було, що авторка його — ненормальна. Тільки один раз Дік і дівчина, про яку йшлося — маленька кокетлива брюнетка,— були разом не на людях — на прохання дівчини він підвіз її на своїй машині до Цюріха, а ввечері привіз назад. На прощання він поцілував її, майже поблажливо, не надаючи цьому поцілункові ніякого значення. Вона робила потім спроби продовжити флірт, але він лишився байдужим. Після цього, а може, і через це, дівчина перейнялася неприязню до нього й незабаром забрала матір із лікарні.

— Це лист божевільної,— сказав він.— Я на ту дівчину не звертав уваги. Вона мені не подобалася.

— Так, я намагалася переконати себе в цьому,— сказала Ніколь.

— Невже ти хоч на мить повірила?..

— Я весь час переконувала себе...

Дік сів коло неї й докірливо промовив:

— Це ж безглуздо. Лист написала душевнохвора.

— Я сама була душевнохворою.

Він підвівся й заговорив іншим, владним тоном:

— Ну годі, облиш ці дурниці, Ніколь. Клич дітей — і їдьмо.

Дік вів машину понад озером, шосе оббігало кожну бухточку, сонячне проміння й відблиски води заломлювалися на вітровому склі і зникали, коли машина пірнала в зелені тунелі під кронами дерев. Це був власний автомобіль Діка, «рено», такий маленький, що пасажири просто височіли в ньому — крім дітей, які сиділи позаду; їхня мадмуазель стирчала над ними, мов щогла. Вони давно вже вивчили кожен кілометр цього шляху,— знали, де запахне глицею, а де здійметься чорна хмара диму над димарем. Полудневе сонце — кругле обличчя з примруженими очима — нещадно пекло дитячі брилики.

Ніколь мовчала; Діка непокоїв її погляд — застиглий, втуплений в одну точку. Він часто почував себе самот-

нім біля неї, і не раз вона втомлювала його потоками інтимних звірянь, що призначалися виключно для його вух: «У мене буває таке,— а іноді я почуваю себе так...» Але сьогодні він хотів би, щоб вона торохтіла без упину й бодай на мить дозволила йому зазирнути в її думки. Найгірше було, коли вона отак замикалася в собі.

У Цузі мадмуазель вийшла, а Дайвери, які хотіли потрапити на Агірський ярмарок, поїхали далі, повз цілий звіринець величезних парових котків, що звільняли їм дорогу. На стоянці Дік зупинив машину і вийшов. Ніколь, однак, не рухалась і тільки дивилася на нього.

— Виходь, люба,— сказав він.

Її уста раптом розтулилися в страшній, зловісній посмішці. Хоч у нього й похололо на серці, він удав, ніби нічого не помітив, і повторив:

— Виходь, бо діти не можуть вийти.

— О, я вийду,— сказала вона, вихопивши ці слова з якогось сюжету, що снувався в її голові в уже незбагненному для нього напрямку.— Будь певен, я вийду...

— То виходь.

Вона вийшла, відвернувшись, але та посмішка, глумлива й відчужена, не сходила з її обличчя. Лише коли Ланьє вп'яте чи вшосте звернувся до неї, вона зрозуміла, що дивиться лялькову виставу, й спромоглась якось зосередити на ній увагу.

Дік спробував обміркувати становище. Двоїстість його ставлення до неї — як чоловіка й як психіатра — паралізувала його енергію. За ці шість років Ніколь уже кілька разів присипляла його пильність, збивала з правильного шляху, то викликаючи в ньому жалість, то обеззброюючи грою уяви, яскравої й калейдоскопічної; і аж потім, отямившись після власного нервового напруження, він усвідомлював, що вона виявлялася сильнішою за нього.

Діти засперечалися, той чи не той це Полішинель, якого вони бачили минулого року в Канні, а коли суперечку було владнано, всі четверо рушили далі між ярмарковими спорудами. Високі чепці, оксамитові керсетки, яскраві збористі спідниці мешканок різних кантонів немовби блякли на тлі розмальованих блакитними й оранжевими фарбами яток і фургонів. Десь гугнявила катеринка й гупав бубон.

Раптом Ніколь кинулася бігти; це сталося так несподівано, що Дік спохопився тільки тоді, коли її жовта

сукня вже миготіла в натовпі попереду — вохряний стібок на шві між дійсністю й кошмаром. Він кинувся за нею; вона тікала потайки, і він потайки доганяв її. Задуха спекотного дня обернулася пронизливим жахом; він не відразу згадав про дітей, а згадавши, крутнувся назад, знайшов їх, схопив за руки і заметався між ятками.

— Madame! — гукнув він молодій жінці, що сиділа за білим лотерейним барабаном.— Est-ce que je peux laisser ces petits avec vous deux minutes? C'est très urgent — je vous donnerai dix francs.

— Mais oui [1].

Він підштовхнув дітей до ятки.

— Alors — restez avec cette gentille dame.

— Oui, Dick [2].

Він знову побіг, але навмання — Ніколь уже ніде не було видно. На його шляху була карусель, він почав оббігати її і зрозумів, що кружляє разом з нею, тільки тоді, коли помітив, що бачить весь час одного й того самого коня. Він проштовхався крізь натовп біля буфетної стойки, потім побачив намет ворожки і, згадавши потяг Ніколь до всього надприродного, шарпнув запону й зазирнув досередини. Низький голос полинув йому назустріч:

— La septième fille d'une septième fille née sur les rives du Nil... Entrez, Monsieur [3].

Він випустив запону й побіг далі, до озера, де край містечка розваг повільно крутилося на тлі неба невеличке «чортове колесо». Там він знайшов її.

Вона сиділа в кріслі, що саме переходило найвищу точку; коли крісло опустилося, він побачив, що Ніколь конвульсивно регоче. Дік позадкував від бар'єра в натовп; поки колесо робило новий оберт, люди помітили, що сміх її — істеричний.

— Regardez-moi ça!

— Regardez donc cette Anglaise! [4]

---

[1] — Чи можна залишити з вами на дві хвилинки цих малюків? У мене нагальна справа — я дам вам десять франків.

— Ну звичайно, можна *(франц.)*.

[2] — Побудьте з цією милою дамою.

— Добре, Діку *(франц.)*.

[3] — Сьома дочка сьомої дочки, народженої на берегах Нілу... Заходьте, мосьє *(франц.)*.

[4] — Подивіться-но на неї!

— Подивіться на цю англійку! *(Франц.)*

Крісло знов опустилося вниз, але обертання колеса притишувалося, і музика грала повільніше. З десяток людей оточили крісло, коли колесо зупинилося; безглуздий сміх Ніколь викликав у них не менш безглузді посмішки. Та коли Ніколь побачила Діка, сміх завмер у неї на устах — вона спробувала метнутись убік і втекти, але він упіймав її за руку й повів за собою.

— Чим пояснити цей вибрик?

— Ти чудово знаєш чим.

— Ні, не знаю.

— Тільки не вдавай і відпусти мою руку. Я не така дурна, як ти думаєш. Гадаєш, я не бачила, як оте дівчисько тобі підморгувало — оте маленьке, чорняве. Як це підло — вона ж зовсім дитина, їй, мабуть, і шістнадцяти немає. Думаєш, я не бачила?

— Посидьмо тут хвильку, тобі треба заспокоїтися.

Вони сіли за столик, в очах її чорніла безодня підозри, і вона раз у раз проводила рукою перед обличчям, наче щось заважало їй бачити.

— Я хочу випити, замов мені коньяку.

— Коньяку тобі не можна, якщо хочеш, можу взяти пива.

— Чому це не можна коньяку?

— Не можна — і край. А тепер послухай: ніякої дівчини не було, це галюцинація, ти знаєш таке слово?

— Ти завжди кажеш «галюцинація», коли я бачу те, що ти хотів би від мене приховати.

У нього вже виникло почуття провини, як буває після кошмарного сну: тебе звинувачували в злочині, й ти вже ладен був зізнатися, та ось прокинувся й розумієш, що ніякого злочину не робив, але почуття провини лишається. Він одвів очі.

— Я полишив дітей на якусь циганку. Треба їх забрати.

— Слухай, кого ти із себе удаєш? — не вгавала вона.— Свенгалі? [1]

Ще чверть години тому це була сім'я. Тепер, коли вона сиділа, затиснута в куток його плечем — мимо його волі невблаганно твердим,— він думав про те, що всі вони, дорослі й діти,— жертви нещасливого випадку.

— Зараз ми поїдемо додому.

---

[1] Злий геній з роману «Трільбі» англійського письменника Джорджа дю Мор'є (1834—1896).

— Додому! — Від розпачу голос її зірвався на високій ноті.— Щоб сидіти й відчувати, як ми гниємо, й знаходити зотлілий прах дітей у кожній скриньці? Яка гидота!

Майже з полегкістю він побачив, що цей зойк знесилив її, і тієї самої миті Ніколь відчула своїми оголеними нервами його відчуженість. Обличчя її полагіднішало, і вона благально попросила:

— Допоможи мені, Діку, допоможи мені!

Хвиля страждання затопила його. Жахливо, що така прекрасна вежа не може стояти без підпори, а підпорою мусить бути він. У певному розумінні це було правильно — чоловік і є підпора й ідея, основа й логарифм. Але Дік і Ніколь стали, по суті, рівні і єдині; він і вона не доповнювали й не продовжували одне одного; вона була водночас і Діком, увійшла в його плоть і кров. Він не міг збоку спостерігати, як розпадається її особа,— це був розпад і його власного «я». Його інтуїція підказувала йому: тільки ніжність і співчуття! Але зробити він міг тільки те, що диктувала сучасна методика: сьогодні ж він викличе з Цюріха медичну сестру й віддасть Ніколь під її опіку.

— Адже ти можеш мені допомогти.

Знову ця безпорадна, дитяча наполегливість... Він рвучко підвівся.

— Ти допомагав мені раніше, то невже тепер не можеш?

— Я можу тільки те, що робив тоді.

— Невже нема людини, яка могла б мені допомогти?

— Є, напевно. Передусім ти сама. Ходім, треба знайти дітей.

Лотерейних яток з білими барабанами виявилося дуже багато; на його запитання скрізь відповідали здивованими поглядами, і Дік занепокоївся. Ніколь спостерігала все це спідлоба, стоячи осторонь; їй зараз не потрібні були діти, вона відчувала до них тільки неприязнь, як до часточки того впорядкованого реального світу, який вона прагнула обернути на хаос. Нарешті Дік знайшов їх в оточенні сільських дітлахів і жінок, що захоплено витріщалися на них, мов на гарні й недоступні дорогі речі.

— Merci, Monsieur, ah Monsieur est trop généreux. C'était un plaisir, M'sieur, Madame. Au revoir, mes petits [1].

[1] Дякую, мосьє, ах, мосьє, ви надто щедрі. Для мене це була приємність, мосьє, мадам. До побачення, дітки (*франц.*).

Вони рушили назад, наче ошпарені нещастям, тягар взаємної недовіри й боязні перевантажив машину, гірке розчарування стулило в рівні лінії дитячі уста. Смуток забарвив усе в свій незвичний, темний, страхітливий колір. Коли вони під'їжджали до Цуга, Ніколь із судорожним зусиллям пробелькотіла те, що вже казала колись,— мовляв, жовтий будиночок поблизу шосе виглядає, мов малюнок, на якому ще не висохла фарба; але це була тільки жалюгідна спроба вхопитися за канат, що надто швидко вислизав з рук.

Дік спробував відпочивати за кермом — найважче було попереду, він знав, що, мабуть, просидить цілу ніч з Ніколь, відновлюючи для неї світ. Недаремно слово «шизофренія» означає «розщеплення свідомості» — Ніколь була то людиною, якій нічого пояснювати не треба, то людиною, якій нічого не можна пояснити. До неї слід було застосувати твердість, беззастережну наполегливість, держати широко розчиненими двері в реальне життя і всіляко утруднювати втечу від нього. Але хворий розум хитрий та винахідливий; він мов річка перед греблею — як не прорве, то проточить собі нове русло. Самому тут не впоратись. Проте цього разу, вважав він, Ніколь мусить вилікуватися сама; він не поспішатиме, хай вона згадає способи, якими її лікували досі, й збунтується проти них. А тим часом, стомлено думав він, доведеться повернутися до режиму, скасованого понад рік тому.

Щоб скоротити відстань, він завернув з шосе на гірську дорогу, та коли підйом скінчився й він дав газ, машина раптом крутнула ліворуч, потім праворуч, перехилилася на двох колесах, знову вирівнялася — це Дік, оглушений нестямним криком Ніколь, притис божевільну руку, що вчепилася в кермо,— потім крутнула ще раз і зірвалася з дороги; крізь низькі кущі помчала вниз, знов мало не перекинулася, і, наїхавши на дерево, зупинилася майже під прямим кутом.

Діти верещали, Ніколь теж верещала, лаючись і намагаючись роздряпати Дікові обличчя. Він заламав їй руку за спину, думаючи тільки про одне — чи вдержиться машина в такому положенні. Потім обережно переліз через борт і витяг обох дітей; переконавшись, що машина не зірветься, він постояв хвильку, відсапуючись, тремтячи всім тілом, і аж тоді спромігся видихнути:

— Ах, ти!..

Вона тільки зареготала у відповідь — анітрохи не засоромлена, не злякана, не стурбована. Якби хто-небудь зараз нагодився сюди, йому б і на думку не спало, що все це сталося через неї; вона сміялася, мов дитина після невинної витівки.

— Ага, злякався! — дражнила вона Діка.— Не хочеш умирати, ага?

Вона говорила так переконано, що Дік на мить засумнівався: може, він і справді злякався за себе? Але тут він побачив нажахані обличчя дітей, що позирали то на батька, то на матір, і в ньому скипіло бажання розтовкти цю вишкірену маску.

Просто над ними, за півкілометра крутою дорогою, але не більш як за сто метрів стежкою вгору, стояв готель; його крило біліло між дерев.

— Візьми Топсі за руку,— сказав синові Дік,— отак, міцно, і лізь на цю гору — онде стежка, бачиш? Коли прийдете до готелю, то скажеш: «La voiture Diver est casséè» [1]. І нехай хто-небудь негайно прийде сюди.

Ланьє, не розуміючи, що сталося, але здогадуючись про щось незвичайне й страшне, спитав:

— А ти що робитимеш, Діку?

— Ми залишимося тут, біля машини.

Віддаляючись, ні Ланьє, ні Топсі навіть не озирнулися на матір.

— Обережно переходьте дорогу! — гукнув їм навздогін Дік.— Подивіться ліворуч, потім праворуч!

Залишившись удвох, він і Ніколь подивилися одне одному в очі — наче яскраве світло спалахнуло у вікнах через подвір'я однієї садиби. Потім Ніколь вийняла пудреницю, подивилася в дзеркальце й пригладила волосся на скронях. Дік простежив очима за дітьми, поки вони зникли між сосен, а тоді обійшов машину, оглядаючи ушкодження й міркуючи, як витягти її на дорогу. На глинястому схилі можна було простежити тридцятиметровий зигзаг їхнього спуску. Дік не відчував гніву, йому було тільки нестерпно гидко.

Через кілька хвилин прибіг власник готелю.

— Господи! — вигукнув він.— Як це сталося? Ви їхали надто швидко? Вам пощастило — якби не це дерево, ви б розбилися!

Поява Еміля, такого реального в своєму чорному фар-

---

[1] У Дайверів зламалася машина *(франц.)*.

тусі, з краплинами поту на гладкому обличчі, допомогла Дікові опанувати себе. Він жестом показав Ніколь, що хоче допомогти їй вибратися з машини, але вона сама перескочила через борт, посковзнулася на схилі, впала навколішки, але зразу ж підвелася. Бачачи, як чоловіки силкуються зрушити з місця машину, вона всім своїм виглядом показувала, що їй начхати. Але, зрадівши вже й такому настроєві, Дік сказав:

— Піди до дітей, Ніколь, і жди мене в готелі.

Тілько-но Ніколь зникла, він згадав, що вона хотіла випити коньяку і в готелі допадеться до чарки; не варто морочитися з машиною, сказав він Емілеві; з клініки приїде ваговоз і витягне її на дорогу. Обидва поспішили до готелю.

XVI

— Я хочу поїхати звідси,— сказав він Францові.— На місяць-півтора, на скільки можна буде.

— Авжеж, їдьте, Діку. Адже ми так і домовлялися з самого початку — просто ви самі не виявляли досі бажання. Якщо ви з Ніколь...

— Я не поїду з Ніколь. Я хочу поїхати сам. Цей останній випадок зовсім доконав мене. Якщо мені щастить поспати бодай дві години на добу, то це одне з чудес Цвінглі.

— Отже, ви хочете взяти розпустку?

— Це не те слово. Не «розпустку», а «відпустку». Скажіть, чи ви впораєтеся тут без мене, якщо я поїду на берлінський з'їзд психіатрів? Ось уже три місяці Ніколь поводиться спокійно, і її цілком влаштовує ця нова доглядальниця. Господи боже, Франце, ви єдина людина в світі, до якої я можу звернутися з таким проханням.

Франц гмукнув собі під ніс — хтозна, може і йому колись набридне дбати тільки про добро свого компаньйона.

Наступного тижня Дік вилетів з Цюріхського аеродрому до Мюнхена. Лише коли великий літак з гуркотом знявся в блакитну височінь, він відчув, як страшенно втомився. Його долала безмежна, непереборна млявість. І він віддався їй, не бажаючи думати ні про що,— хай хворі хворіють, мотори гудуть, а льотчик веде собі літак. Він не мав наміру відвідувати засідання з'їзду, бо і так усе знав наперед: Блейлер і старший Форель зроблять

доповіді, які він з більшою користю для себе зможе згодом прочитати вдома, потім який-небудь американець доповість про те, як він успішно лікує dementia praecox[1] вириванням зубів чи видаленням мигдалин, і всі слухатимуть із напівіронічною повагою — ще б пак, адже Америка така могутня й така багата. Крім цього американця, будуть інші — рудий Шварц з обличчям святого й невичерпною терплячістю, яка дозволяє йому роздвоюватися між Старим і Новим світом, і кілька десятків схожих на гицлів лікарів-комерсантів, що приїхали почасти для підвищення престижу, а отже, й розширення клієнтури у прибутковій судово-психіатричній практиці, а почасти для того, щоб піднабратися новітніх софізмів, таких незамінних у їхньому професійному штукарстві, де все ставиться з ніг на голову. Будуть також цинічні латиняни і який-небудь фрейдист із Відня. Єдиним вартим уваги з-поміж них буде великий, незворушний і невтомний Юнг, який однаково вільно почувається і в хащах антропології, і в питаннях дитячих неврозів. Спочатку на з'їзді тон задаватимуть американці, і все нагадуватиме обстановку в якому-небудь Ротарі-клубі, потім своє візьме сильніша традиціями європейська завзятість, а під кінець американці витягнуть свій головний козир — повідомлять про нові великі пожертви й стипендії, про заснування нових лікарень та коледжів, і приголомшені цифрами європейці зблякнуть і принишкнуть. Але він усього цього не побачить.

Вони летіли над відрогами Форарльберзьких Альп, і Дік бездумно милувався красою гірських сіл. У полі зору весь час було їх чотири-п'ять, кожне неодмінно з церковкою посередині. Все так просто, якщо дивитися на землю з літака,— просто, як у похмурій грі з солдатиками чи ляльками. Напевно, так згори дивляться на світ відставні урядовці й полководці, та й взагалі всі ті, хто відійшов від марноти людської. В усякому разі, так було непогано відпочивати.

Якийсь англієць, що сидів у кріслі через прохід, спробував зав'язати з ним розмову, але останнім часом Дік відчував неприязнь до англійців. Англія нагадувала йому багатія, що, повернувшись додому після дикої оргії, задобрює своїх домашніх, мило балакаючи з кожним із них, хоча всі вони розуміють, що він хоче повернути собі самоповагу, щоб знов утвердитися господарем у домі.

[1] Раннє недоумство *(лат.)*.

Дік мав із собою кілька журналів, куплених навмання в аеродромному кіоску: «Сенчері», «Моушн пікчер», «Іллюстрасьйон», «Флігенде блеттер», але він їх ще навіть не розгортав: куди приємніше було подумки спускатися до тих сіл унизу і тиснути руки їхнім жителям. Він відсиджував відправи в церквах, як колись відсиджував їх у батьковій церкві в Буффало, серед накрохмаленої затхлості святкових убрань. Він уважно слухав премудрості Близького Сходу, вмирав на хресті й лягав у сиру землю під затишною церковкою і, як колись, відчуваючи на собі погляд дівчини з сусідньої лави, вагався, скільки центів покласти на тацю — п'ять чи десять.

Англієць перемовився з ним кількома незначущими словами, потім раптом попросив у нього журнали, і Дік радо віддав їх йому, а сам почав думати про маршрути своєї подорожі. Почуваючись вовком в овечій шкурі у своїй кофті з ворсистої австралійської вовни, він з насолодою малював собі одвічну красу Середземномор'я, пропечену сонцем землю під оливами, селяночку з-під Савони в затінку дерев — обличчя зелене й рожеве, як кольори в ілюстрованому требнику. Він візьме її на руки і, викрадаючи, перенесе через кордон...

...але там він покинув її — йому треба поспішати далі, до грецьких островів, до похмурих вод незнайомих портів, до самотньої дівчини на безлюдному березі, до місяця, що виплив з народних пісень. Пам'ять Діка зберігала різний мотлох з хлоп'ячих років. Але посеред цього строкатого непотребу ніколи не згасав ясний і болісно-неспокійний вогник допитливого розуму.

XVII

Томмі Барбан був вождем. Томмі був героєм — Дік випадково зустрів його в Мюнхені на Марієнплаці, в одному з тих кафе, де дрібні шулери грають у кості на розмальованих килимках і повітря аж двигтить від політичних суперечок і запеклих виляськів картами по столу.

Томмі, сидячи за столиком, заходився солдатським реготом: «Мбу-у-го-го! Мбу-у-го-го!» Взагалі він пив небагато; його коником була відвага, і приятелі завжди трохи побоювалися його. Нещодавно у Варшаві хірург видалив йому восьму частину черепної коробки; кістка ще не зрослася під волоссям, і найхирлявіший із відвіду-

вачів кафе міг би вбити його, хляпнувши по голові скрученою серветкою.

—...Знайомтеся: князь Челишов...— Це був сивий, підтоптаний росіянин років п'ятдесяти.— Містер Маккіббен... містер Хеннан.

Хеннан, жвавий, верткий і чорнявий — природжений блазень,— одразу ж сказав Дікові:

— Ні-ні, стривайте! Перше ніж подати вам руку, я хочу знати, чи довго ви ще морочитимете голову моїй тітці.

— Даруйте, я...

— Отож-бо, ви. І взагалі, що вам треба тут, у Мюнхені?

— Мбу-у-го-го! — реготав Томмі.

— Невже у вас немає своїх тіток? От і морочили б їм голови, а чужих не чіпали!

Дік засміявся, а Хеннан уже зайшов з іншого боку:

— Ну все, годі, я не хочу більше чути про тіток. Може, ви взагалі все це вигадали. Справді-бо, я вас уперше бачу, щойно познайомилися, а ви вже торочите мені якісь небилиці про тіток. Де певність, що ви не затіяли якусь капость?

Томмі ще трохи посміявся, а тоді добродушно, але рішуче сказав:

— Ну, годі, Карлі. Сідайте, Діку. Що у вас чути? Як Ніколь?

Ніхто з цих людей не був йому потрібен, ніхто не викликав особливої симпатії — Томмі просто відпочивав тут, готуючись до нового бою; так досвідчений спортсмен другої лінії захисту майже весь час відпочиває, заощаджуючи силу для наступу, тоді як інші, гірші, тільки вдають, що відпочивають, перебуваючи весь час у стані виснажливої нервової напруги.

Хеннан, який усе ще не вгамувався, пересів за піаніно поряд і почав перебирати клавіші, раз у раз люто зиркаючи на Діка й бурмочучи: «Ваші тітки!»,— а потім проспівав спадаючою гамою: «І взагалі ішлося не про тітку, а про політику!»

— То що ж у вас чути? — повторив Томмі.— А знаєте, ви змінилися. Не такий...— він не відразу підшукав слово,—...бравий, як завжди, не той денді, що раніше.

Дікові в цьому зауваженні почувся неприємний натяк на те, що його життєва енергія підупадає, і він хотів уже був уїдливо пожартувати з приводу вбрання Томмі

й князя Челишова — костюмів химерного крою й кольору, які побачиш хіба що на молодиках, що швендяють недільними вечорами по Біл-стріт. Але князь випередив його.

— Я бачу, ви придивляєтеся до нашого одягу,— сказав він.— Розумієте, ми щойно повернулися з Росії.

— А костюми нам шив у Польщі придворний кравець,— додав Томмі.— Так-так, я не жартую — особистий кравець Пілсудського.

— То була туристська подорож? — спитав Дік.

Обидва засміялися, і князь досить безцеремонно ляснув Томмі по спині.

— Атож, подорож! Тривала туристська подорож! По всій Русі — і при повному параді!

Дік чекав пояснення. Його дав містер Маккіббен — двома словами:

— Вони втекли.

— Отже, ви сиділи там у в'язниці?

— Я сидів,— сказав князь Челишов, дивлячись на Діка порожніми й тьмяними жовтими очима.— Цебто, не сидів, а переховувався.

— Певно, видобутися звідти було нелегко?

— Важкенько. Довелося застрелити трьох червоноармійців-прикордонників. Двох застрелив Томмі...— Він показав два пальці, на французький манір.— Одного я.

— Оце вже незрозуміло,— сказав Маккіббен.— Чому, власне, вони не хотіли вас випустити?

Хеннан відвернувся від піаніно й сказав, підморгуючи:

— Мак гадає, що марксисти — це ті, хто закінчив школу святого Марка.

Розказана після цього історія втечі була витримана в класичних традиціях жанру: аристократ дев'ять років переховується у свого колишнього лакея й працює в державній пекарні; його вісімнадцятирічна дочка знайомиться в Парижі з Томмі Барбаном... Слухаючи, Дік думав, що життя трьох юнаків — занадто велика плата за цей муміфікований пережиток минулого.

Потім мова зайшла про те, чи страшно було Томмі й Челишову.

— Коли було холодно — так,— озвався Томмі.—Холод завжди наганяє на мене страху. Мені й на війні було страшно в холодну погоду.

Маккіббен підвівся.

— Мені вже час іти. Завтра вранці я вирушаю машиною до Інсбрука з дружиною, дітьми і... і гувернанткою.

— Я теж завтра їду до Інсбрука,— сказав Дік.

— Та невже? — вигукнув Маккіббен.— То, може, приєднаєтеся до нас? У мене просторий «паккард», а нас небагато — я з дружиною, діти і — гувернантка.

— На жаль, я не...

— Власне, вона не зовсім гувернантка,— закінчив Маккіббен, майже благально дивлячись на Діка.— До речі, моя дружина добре знайома з вашою своячкою, Бебі Уоррен.

Але можливість такої поїздки не приваблювала Діка.

— Я вже домовився їхати з двома знайомими.

— Що ж,— Маккіббен був розчарований.— Тоді — до побачення.— Він одв'язав двох чистокровних жорсткошерстих тер'єрів від ніжки сусіднього столика й зібрався йти. Дік уявив собі переповнений «паккард», що торохкотить по шосе з подружжям Маккіббен, з їхніми дітьми, валізами й гавкучими собаками і — і гувернанткою.

— Газета пише, що редакції відома особа вбивці,— говорив Томмі.— Але родичі просять не називати ніяких імен, бо сталося це в підпільному барі. Як вам це подобається, га?

— Певно, вони дбають про честь сім'ї.

Хеннан гучно вдарив по клавішах.

— Навряд чи й ранні його опуси витримають іспит часом,— сказав він.— Не кажучи вже про Європу, в самій Америці набереться добрий десяток композиторів, що пишуть не гірше за Норта.

Аж тепер Дік зрозумів, що йдеться про Ейба Норта.

— Єдина різниця між ними полягає в тому, що Ейб був першим,— сказав Томмі.

— Не згоден,— наполягав Хеннан.— Репутацією великого композитора він завдячував своїм друзям, що хотіли якось виправдати його непросипне пияцтво.

— Про що це ви? — спитав Дік.— Що з Нортом? Щось сталося?

— Ви хіба не читали сьогодні «Геральд»?

— Ні.

— Ейб помер. Його побили в якомусь підпільному нью-йоркському шинку. Він тільки доповз до себе в Рекет-клуб і там помер.

— Ейб Норт?

— Атож, атож. «Геральд» пише...

— Ейб Норт? — Дік підвівся.— Помер? Це правда? Хеннан обернувся до Маккіббена.

— І зовсім не в Рекет-клуб він приповз помирати, а в Гарвардський клуб. Я знаю напевно, що він не належав до Рекет-клубу.

— Але так написано в газеті,— наполягав Маккіббен.

— Тоді газета помиляється. Я вам достеменно кажу. ...Побили в шинку, і він помер...

— Та я знаю майже всіх членів Рекет-клубу,— говорив Хеннан.— Це безперечно був Гарвардський клуб.

Дік вийшов з-за столу. Томмі теж. Князь Челишов, виведений із своїх туманних марень ні про що — може, про свої шанси на втечу з Росії, які він зважував так довго, що вже навряд чи зможе викинути їх з голови,— підвівся й рушив слідом за ними.

...Ейб Норт помер, побитий у шинку...

Ідучи до готелю, Дік не бачив нічого довкола себе, а Томмі не вгавав:

— Ми виїдемо до Парижа, як тільки будуть готові замовлені костюми. Я тепер подамся в маклери, і в такому вигляді мені, звісно, ніде не можна з'являтися. У нас в Америці всі тепер наживають мільйони. Ви й справді їдете завтра? Шкода, ми навіть не зможемо пообідати разом. У князя тут, у Мюнхені, була колись пасія. Він до неї подзвонив, але виявилося, що вона померла п'ять років тому, зате нас запросили на обід дві її дочки.

Князь кивнув головою.

— Може, я влаштую запрошення й для доктора Дайвера?

— Ні, ні,— поспішив відмовитися Дік.

Він спав міцно, і розбудили його звуки жалобного маршу за вікном. Вулицею сунула довга процесія: люди в мундирах і знайомих касках зразка 1914 року, огрядні здоровані у кашкетах і циліндрах, бюргери, аристократи, ремісники. Це товариство ветеранів ішло класти вінки на могили полеглих. Крокували повільно й статечно, свідомі того, що вшановують утрачену велич, нездійснену мрію, забуте горе. Вираз смутку на їхніх обличчях був тільки маскою, але Дікові здушила раптом горло туга за Ейбом і за власною молодістю, що минула десять років тому.

XVIII

Він приїхав до Інсбрука надвечір, відіслав валізи до готелю, а сам пішов подивитися місто. В останніх променях призахідного сонця уклінний імператор Максиміліан молився над бронзовими підданими, що оплакували його; четверо послушників-єзуїтів з книжками в руках походжали по алеї Університетського парку. Потім сонце зайшло, і мармурові свідчення колишніх облог, шлюбів та роковин огорнув сірий серпанок. Дік з'їв гороховий суп з дрібно порізаними ковбасками, випив чотири склянки пільзенського пива й відмовився від розкішного десерту під назвою Kaiser-Schmarren [1].

Гори височіли над самим містом, і все-таки Швейцарія була далеко. І Ніколь була далеко. Ввечері, гуляючи по темному саду, він думав про неї, відстань сприяла роздумам, і він згадував усе найкраще, що в ній було. Згадалось, як одного разу вона прибігла до нього по зарошеній траві в тоненьких наскрізь промоклих капчиках. Стала на його черевики, пригорнулася й звела до нього обличчя, мов розгорнуту книжку.

— Подумай про те, як ти кохаєш мене,— прошепотіла вона.— Я не прошу, щоб ти завжди кохав мене так, але, будь ласка, запам'ятай цю мить. Запам'ятай, що десь у глибині самої себе я завжди буду така, як тепер.

А Дік утік від неї, рятуючи себе,— і тепер він думав про це, він загубив себе, хтозна коли, якого дня, тижня, місяця чи року. Колись він умів зазирати в сутність речей, розв'язувати найскладніші рівняння життя як найпростіші проблеми своїх найпростіших пацієнтів. Але за роки, що минули, відколи він уперше побачив Ніколь, мов квітку під каменем, на березі Цюріхського озера, і до зустрічі з Розмері, ця здатність притупилася в ньому.

Батькові поневіряння по вбогих парафіях навчили його, хлопця загалом безкорисливого, цінувати гроші. Але він не керувався природними прагненнями до забезпеченого життя — ніколи він не був такий упевнений у своїх силах, такий внутрішньо незалежний, як тоді, коли одружувався з Ніколь. І все-таки його купили, як gigolo [2],

---

[1] Кайзерівський омлет *(нім.)*.
[2] Платний танцюрист у дансингу *(франц.)*.

і він якимсь чином дозволив, щоб увесь його арсенал замкнули в уорренівських сейфах.

«Треба було укласти шлюбну угоду за європейським звичаєм; але не все ще втрачено. Вісім років я змарнував, намагаючись навчити багатіїв азів людської порядності, але я ще можу постояти за себе. Я маю в руках ще багато козирів».

Він гуляв між рудих трояндових кущів і запашних вологих острівців папороті. Як на жовтень, погода стояла тепла, але йому не було душно в грубій твідовій куртці, застебнутій під коміром на гумову петельку. Від чорного обрису дерева відокремилась якась постать, і він здогадався, що це та дівчина, яку він бачив у вестибюлі, коли йшов на прогулянку. Він був закоханий тепер у всіх гарненьких жінок, яких зустрічав, у їхні обриси, що темніють удалині, в їхні тіні на стінах.

Дівчина стояла спиною до нього, милуючись розливом міських вогнів. Він черкнув сірником, сподіваючись, що вона озирнеться, але вона й не ворухнулася.

Що це, заохочення? Чи, навпаки, цілковита байдужість? Він давно відійшов від того світу, де люди мають прості бажання і просто їх задовольняють, і це робило його невпевненим і нерішучим. Може, завсідники тихих курортів мають особливий код, за яким швидко знаходять одне одного?

А що, як наступний хід має зробити він сам? Дитина, зустрівши іншу, незнайому дитину, всміхається до неї й каже: «Пограймося разом!»

Він підійшов ближче, тінь хитнулася вбік. Певне, зараз він дістане відкоша, як баламутний комівояжер з почутого колись анекдота. Серце гучно калатало в грудях: ще мить — і він торкнеться не вивченого, не дослідженого, не проаналізованого, того, що не піддається поясненню. Раптом він повернув назад, і дівчина зразу ж ворухнулася, порушивши візерунок чорного листя, частиною якого була, обійшла лаву і неквапною, але рішучою ходою пішла до готелю.

Наступного ранку Дік з двома альпіністами й провідником піднявся в гори. Приємно було, коли найвищі пасовиська залишилися внизу й навздогін їм долинав тільки дзенькіт дзвоників. Дік тішився наперед ночівлею в гірській хатині на Бірккаршпітце, йому подобалася власна втома і владний тон провідника, і він радів з того, що тут його ніхто не знає. Але опівдні погода зіпсу-

валася: сипнув град, у горах загуркотів грім. Дік та один альпініст хотіли йти далі, але провідник рішуче відмовився. Довелося, зціпивши зуби, повертатися назад, до Інсбрука, з тим щоб уранці спробувати ще раз.

Після обіду й пляшки терпкого місцевого вина, випитої у порожньому ресторані, Дік відчув раптом дивний неспокій; причину його він зрозумів тільки тоді, коли згадав учорашню зустріч у саду. Перед вечерею він знову побачив ту дівчину у вестибюлі й у погляді її прочитав згоду, але з гіркотою подумав: «Навіщо? Свого часу я міг би мати скільки завгодно гарненьких жінок, але навіщо починати все тепер, коли від колишніх жадань лишилася тільки бліда тінь? Навіщо?»

Уява несла його далі, але давній аскетизм і теперішній брак досвіду перемогли: «Господи, та на Рів'єрі я хоч завтра міг би переспати з Джейніс Карікаменто чи з дочкою старого Уїлберхейзі. Тільки чи варто опоганювати пам'ять тих років такими дешевими перемогами?»

Але почуття неспокою не минало, і він пішов з веранди до себе нагору, щоб ніщо не заважало думати. Самота, фізична й душевна, народжує тугу, а туга ще більше посилює самоту.

Заглиблений у свої думки, він походжав по кімнаті, час від часу нахиляючись, щоб поправити спортивний одяг, що сохнув на ледь теплих радіаторах. На очі йому знов потрапила телеграма Ніколь — вона щодня телеграфувала йому, хоч де б він був. Телеграма надійшла ще перед вечерею, але Дік не мав бажання читати її — може, знову-таки через те, що було вчора. В конверті лежала каблограма з Буффало, переслана через Цюріх:

ВАШ БАТЬКО ПОМЕР БЕЗБОЛІСНО СЬОГОДНІ ВВЕЧЕРІ

ХОЛМС

Він аж здригнувся, мов від удару, що змушує напружити всі сили, і тоді біль зібрався клубком і підступив до горла.

Він перечитав звістку ще раз. Потім сів на ліжко, важко дихаючи, втупивши невидющі очі кудись у простір; ним іще володіла одвічна, егоїстична думка дитини, що втратила батька чи матір: «Що ж тепер буде зі мною? Як житиму далі без того, хто завжди мене захищав і підтримував?»

Коли це атавістичне почуття минуло, він знов закружляв по кімнаті, час від часу зупиняючись, щоб зазирнути в телеграму. Холмс вважався батьковим заступником, але вже років десять був фактичним настоятелем церкви. Чому батько помер? Від старості — йому було сімдесят п'ять. Він прожив довге життя.

Дік з гіркотою подумав, що батько помер зовсім самотнім, переживши й дружину, і всіх своїх братів та сестер; залишились якісь родичі у Віргінії, але вони були надто бідні й не змогли приїхати на північ, от і довелося Холмсові підписати телеграму своїм ім'ям. Дік любив батька — він і досі часто міркував, що сказав би чи зробив на його місці батько. Народився Дік після того, як дві його сестри померли, ще малими. Батько, побоюючись, що мати може розпестити єдину дитину, став його напутником. І хоч сили в нього лишалося вже небагато, він досяг свого.

Влітку батько з сином іноді ходили до центру міста чистити черевики — Дік у накрохмаленому матроському костюмчику, а батько в своєму гарно скроєному пасторському вбранні. Дік був вродливий хлопчик, і батько пишався ним. Він переповідав синові все, що сам знав про життя — здебільшого прості й непохитні істини, правила та манери, доступні в межах священицького досвіду. «Пригадую, невдовзі після висвячення мені довелося в чужому місті зайти до незнайомого дому. У вітальні повнісінько людей, а я не знаю, хто ж тут господиня. До мене підходять якісь знайомі, але я їх не питаю, а простую через усю кімнату до сивої дами, що сидить біля вікна, і відрекомендовуюсь їй. Я не помилився — і після того у мене в тому місті завелося багато друзів».

Батько все робив від щирого серця — він завжди знав собі справжню ціну й на все життя зберіг успадковану від двох удів гордість і тверду віру в те, що немає більших чеснот, ніж чесність, щирість, чемність і мужність.

Він твердо вирішив, що скромна спадщина, яка лишилася після дружини, цілком належить синові, і відколи Дік став студентом, регулярно, чотири рази на рік, надсилав йому чек на всю суму дивідендів. Батько був одним із тих, про кого в нашу позолочену добу кажуть із самовдоволеною зверхністю: «Людина порядна, але заповзятливості — ні на гріш».

...Дік послав по газету і, все ще походжаючи по кімнаті й щоразу зупиняючись коло телеграми, що біліла на письмовому столі, вибрав найближчий трансатлантичний рейс. Потім замовив через Цюріх телефонну розмову з Ніколь. Чекаючи виклику, він перебирав давні спогади й жалкував, що далеко не завжди жив у згоді із своїми ідеалами.

XIX

Нью-йоркський порт, величний фасад батьківщини, що протягом години виростав перед очима, цього разу видався Дікові урочисто сумним, бо невіддільний був від тяжкої журби за батьком. Та коли він зійшов на берег, це почуття зникло й уже не поверталося — ні на вулицях, ні в готелях, ні в поїздах, що везли спочатку до Буффало, а потім на південь, до Віргінії, разом з батьковою труною. Лише коли місцевий поїзд поповз між рідних гаїв та суглинкових полів Уестморлендської округи, Дік знову відчув свою причетність до всього, що оточувало його; вийшовши на станції, він побачив знайому зірку в зеніті і знайому срібну стежку під холодним місяцем на Чесапікській затоці; йому вчувалися рідні притишені голоси, рипіння коліс ресорних візків, лінивий і лагідний плюскіт води в прадавніх річках з милозвучними індіанськими назвами.

Наступного дня батька поховали серед сотень Дайверів, Дорсеїв та Хантерів. Що ж, добре хоч, що він лишається тут не сам, а в колі своїх рідних і близьких. На горбик пухкої коричневої землі впали квіти. Ніщо більше не зв'язувало Діка з цим краєм, і він подумав, що, мабуть, уже ніколи не повернеться сюди. Дік укляк перед могилою. Він знав людей, що лежали тут, міцних, сухорлявих, з ясними блакитними очима на поораних негодою обличчях, людей, чиї душі виліплені були з нової землі в темряві лісових гущавин сімнадцятого століття.

— Прощай, батьку. Прощайте, всі мої предки.

На пірсі океанського порту ти опиняєшся немовби на нічийній землі: вже не тут і ще не там. Під довгим брудно-жовтим навісом стугонить луна стоголосого галасу. Гуркочуть ваговози, глухо плюхаються багажні паки, риплять-скрегочуть крани, і тебе зустрічає перший солоний запах моря. Разом з усіма і ти поспішаєш кудись,

хоч у тебе ще досить часу; минуле, разом з усім континентом, уже позаду; майбутнє — у роззявленій пащі над трапом судна; сум'ятлива штовханина в проході — безладне, розгублене теперішнє.

Та ось ти на борту, і картина світу поволі прояснюється й упорядковується. Тепер ти — громадянин держави, меншої, ніж Андорра, і маєш пристосовуватися до її незнаних законів. У помічників суднового скарбничого обличчя видовжені або сплющені — як і каюти; пасажири й ті, хто їх проводжає, дивляться спогорда. Потім, нарешті, гучний тужливий свист, зловісне двигтіння, і корабель — витвір людського розуму — вже в русі. Пірс разом з людьми на ньому відходить убік, і якусь мить здається, ніби корабель випадково відколовся від нього, мов тріска від дошки; берег і обличчя віддаляються, вже не чути голосів, пристань стає лиш однією з багатьох плям на краю суходолу. І вже немає самої гавані, а є відкрите море.

Найціннішим вантажем на цьому пароплаві був, як твердили газети, Елберт Маккіско. Маккіско став модним. Його романи були підробкою під твори найкращих сучасних письменників,— а це вже саме собою щось та означає,— до того ж усе, запозичене в інших, він майстерно пригладжував і споганював, чаруючи багатьох читачів, які раділи з того, що так легко його розуміють. Успіх пішов йому на користь, він поскромнішав. Добре знаючи собі ціну, усвідомлюючи, що завзяття він має більше, ніж десяток талановитіших людей, разом узятих, Маккіско вирішив видобути зі свого успіху все, що можна. «Я ще нічого не зробив,— міркував він.— Я знаю, що справжнього хисту в мене нема. Та якщо я писатиму книжку за книжкою, то, може, колись і напишу що-небудь путнє». Що ж, блискучі стрибки вдавалися іноді й з гірших трамплінів. Незліченні давні приниження пішли в непам'ять. Власне, психологічним підгрунтям його успіху стала дуель з Томмі Барбаном; після неї, та ще коли деякі подробиці забулися, самоповага його незмірно зросла.

Помітивши Діка Дайвера серед інших пасажирів на другий день подорожі, він якийсь час недовірливо придивлявся до нього здалеку, а потім підійшов, по-дружньому привітався й сів поряд. Дік відклав книжку, яку читав; йому вистачило кілька хвилин, щоб побачити, як змінився Маккіско. Поряд з Діком сиділа зовсім інша

людина, вільна від нестерпного почуття неповноцінності, людина, з якою тепер навіть приємно було розмовляти. Маккіско показував «поінформованість» ширшу, ніж у Гете,— цікаво було стежити, як легко він зліплює незліченні уривки чужих думок, видаючи ці комбінації за свої власні ідеї. Вони заприязнилися, часто обідали й вечеряли разом. Маккіско з дружиною запросили сидіти за столом капітана, але в нього вже з'явилося почуття снобізму, і він відмовився, пояснивши Дікові, що йому «вся та компанія діє на нерви».

Вайолет стала розкішною дамою, її туалети були витворами найуславленіших кравців, і вона безнастанно тішилася маленькими відкриттями, що їх добре виховані дівчата встигають зробити до двадцяти років. Свого часу, звичайно, вона могла б дечого навчитися в своєї матері в Бойзі, але виховання її почуттів відбувалося в темряві закутніх кінотеатриків Айдахо, і для матері тоді не лишалося часу. Тепер вона належала до «вищого світу» — як і кілька мільйонів інших людей — і була щаслива, хоч чоловік і досі прилюдно цитькав на неї, коли вона виявляла надмірну наївність.

Маккіско зійшли в Гібралтарі. Наступного вечора в Неаполі, дорогою з готелю на вокзал, Дік в автобусі розговорився з жінкою, що подорожувала з двома дочками — вони прибули тим самим пароплавом. У всіх трьох був такий жалюгідний і розгублений вигляд, що йому захотілося їм допомогти а чи й показати, який він добрий. Він всіляко намагався їх розважити, навіть запропонував вина, і щиро радів, помічаючи, як до них поволі повертається самовладання й самовдоволення. Щедрий на компліменти, він і сам уже ладен був повірити в те, що казав, а щоб ілюзія не зникла, пив чарку за чаркою. Всі три дами мало не молилися на нього. Він залишив їх, коли вже розвиднювалося, а поїзд, трясучись і гуркочучи, мчав повз Кассіно й Фрозіноне. Рано-вранці поїзд прибув до Рима, і після по-американському багатослівного прощання на вокзалі Дік, досить-таки втомлений, поїхав до готелю «Квірінал».

Біля конторки портьє він раптом озирнувся і став як укопаний. Неначе він випив вина і воно, гарячою хвилею розійшовшись по тілу, вдарило в голову... Він побачив ту, до якої приїхав на побачення, заради якої переплив Середземне море.

Тієї ж миті Розмері теж побачила його й зраділа, не

встигши здивуватись; розгублено глянула на свою супутницю і, зразу ж забувши про неї, кинулася вперед. Дік чекав, випроставшись, затамувавши подих. Лише коли вона була вже зовсім близько — сяючи свіжою, здоровою красою, мов пещена лошиця з лискучими боками й лакованими копитами,— він отямився; але все це сталося надто швидко, він устиг тільки, як міг, приховати свою втому. У відповідь на її щирий радісний погляд він розіграв незграбну пантоміму, що мала означати: «Невже це ви? Хто б подумав!...»

Руками в рукавичках вона накрила його руку, що лежала на конторці.

— Діку! Ми тут знімаємо «Давню велич Риму»,— якщо це називається знімати. Не сьогодні-завтра, можливо, виїдемо.

Він дивився їй просто в очі, сподіваючись, що, збентежена цим поглядом, вона не помітить його неголених щік, несвіжого, прим'ятого за ніч комірця сорочки. На щастя, вона поспішала.

— Ми починаємо рано-вранці, бо вдень наповзає туман. Подзвоніть мені після другої, гаразд?

У себе в номері Дік нарешті дав лад думкам. Він попросив телефоністку, щоб та дзвінком розбудила його рівно о дванадцятій, швидко роздягся й поринув у глибокий сон.

Телефонний дзвінок він проспав, але о другій прокинувся сам, відпочилий і бадьорий. Розпакувавши валізи, відіслав костюм до прасувальника, білизну — до пральні. Потім поголився, полежав з півгодини в теплій ванні й поснідав. Сонце вже зазирнуло на Віа-Національе і він впустив його до кімнати, розсунувши портьєри на старовинних бронзових кільцях. Чекаючи, поки принесуть відпрасований костюм, він довідався з «Корр'єре делла сера» про появу «una novella di Sainclair Lewis «Wall-Street» nella quale autore analizza la vita sociale di una piccola citta Americana» [1]. Потім спробував думати про Розмері.

Спочатку думки не в'язалися докупи. Вона молода й чарівна, але те саме можна сказати й про Топсі. Мабуть, за ці чотири роки в неї були коханці, було кохання. Зрештою, ніколи не можна сказати напевно, яке ти посідаєш

---

[1] «...роману Сінклера Льюїса «Уолл-стріт», у якому автор аналізує громадське життя маленького американського містечка» (*італ.*).

місце в чужому житті. Але потроху з цього туману викристалізувалось одне — його почуття. Найкращі взаємини — ті, які прагнеш зберегти всупереч відомим уже перешкодам. Минуле повільно оживало перед Діком — безоглядне й палке бажання Розмері принести йому в дар себе саму,— і він хотів прийняти цей неоціненний дар, зробити її своєю й нічиєю більше. Він спробував подивитися на себе збоку — вирізнити в собі те, чим міг би привабити її,— і подумав, що такого тепер менше, ніж чотири роки тому. Вісімнадцять дивляться на тридцять чотири крізь романтичний серпанок юності; але двадцять два з безжальною виразністю бачать усе, що стосується тридцяти восьми. До того ж, на час їхньої зустрічі на Рів'єрі Дік перебував у розквіті емоційних сил; відтоді завзяття його встигло ослабнути.

Коридорний приніс костюм, Дік надяг білу сорочку, пов'язав чорну краватку й пришпилив її шпилькою з перлиною; крізь другу таку перлину був просилений шнурок його пенсне. Після сну обличчя його знову прибрало бронзового відтінку, набутого протягом багатьох літніх сезонів на Рів'єрі. Щоб розворушитись, він став на руки на бильцях крісла — з кишені випала авторучка й посипалися дрібні гроші. О третій він подзвонив Розмері, і вона запросила його до себе в номер. Відчуваючи легке запаморочення після своїх гімнастичних вправ, він зайшов по дорозі до бару випити джину з тоніком.

— Вітаю, докторе Дайвер!

Тільки тому, що в готелі мешкала Розмері, Дік одразу впізнав у цьому чоловікові Колліса Клея. Він мав той самий щасливо-самовпевнений вигляд, тільки щоки були вже, як у бульдога.

— Ви знаєте, що Розмері тут? — спитав Клей.

— Так, ми випадково зустрілися вранці.

— А я у Флоренції почув, що вона тут знімається, і приїхав сюди минулого тижня. Її тепер не впізнаєш — де й поділася матусина донька! — Він затнувся, потім чемніше додав: — Ви ж знаєте, як воно буває з дівчатами: сьогодні ще тиха, скромна школярочка, а завтра — світська дама. Ці юні римляни бігають за нею, мов собачки, і як вона ними командує!

— Ви навчаєтеся у Флоренції?

— Я? Еге ж. Я там вивчаю архітектуру. В неділю повертаюся — затримався, щоб побувати на перегонах.

Дік насилу вгамував Клея, який неодмінно хотів записати його джин на свій рахунок у барі, довгий, як біржовий бюлетень.

XX

Вийшовши з ліфта, Дік довго йшов лабіринтом коридорів і нарешті почув знайомий голос із напівпрочинених дверей. Розмері зустріла його в чорній піжамі; посеред кімнати стояв столик на коліщатках — вона пила каву.

— Ви все така ж гарненька,— сказав Дік.— Навіть трошки погарнішали.

— Вип'єте кави, юначе?

— Мені соромно, що я з'явився перед вами вранці в такому непоказному вигляді.

— Ви були стомлені, але вже відпочили? Хочете кави?

— Ні, дякую.

— Тепер ви знову такий, як були, а вранці я навіть злякалася. Мати хоче приїхати сюди наступного місяця, якщо наша група ще буде тут. Вона завжди питає, чи не зустрічала я вас,— наче ми з вами сусіди. Ви їй дуже сподобалися — вона вважає, що я не повинна занедбувати знайомство з вами.

— Приємно чути, що вона мене ще пам'ятає.

— Звичайно, пам'ятає,— запевнила його Розмері.— І часто вас згадує.

— Я вас кілька разів бачив на екрані,— сказав Дік.— А якось навіть улаштував для себе перегляд «Татової доньки».

— У новому фільмі в мене непогана роль, якщо тільки не виріжуть найкращі кадри.

Вона пройшла за його спиною до телефону, торкнувшись його плеча. Подзвонила, щоб забрали столик, і вмостилася в глибокому кріслі.

— Я була ще зовсім дівчиськом, коли ми познайомилися, Діку. А тепер я вже доросла.

— Розкажіть мені про себе, я хочу знати все.

— Як Ніколь? І Ланьє, і Топсі?

— Дякую, добре. Всі вас часто згадують...

Задзвонив телефон. Поки вона розмовляла, Дік погортав дві книжки, два романи — один Едни Фербер, другий Елберта Маккіско. Зайшов офіціант і забрав столик; без столика, в своїй чорній піжамі, Розмері здавалася самотнішою.

— У мене гість... Ні, не дуже. А потім я маю їхати до кравця на примірку, і це надовго... Ні, вже іншим разом...

Вона всміхнулася Дікові так, наче, позбувшись столика, здобула свободу,— наче їм пощастило нарешті звільнитися від усіх земних турбот і знайти спокій у раю.

— Ну от...— сказала вона.— Чи знаєте ви, що я робила протягом останньої години? Готувалася до зустрічі з вами.

Але тут знову задзвонив телефон. Дік підвівся, щоб перекласти свого капелюха з ліжка на підставку для валізок, і Розмері злякано затулила долонею трубку.

— Ви вже йдете?

— Ні.

Коли телефонна розмова скінчилася, він сказав, намагаючись склеїти розірваний час:

— Я вже не люблю безпредметних розмов.

— Я теж,— кивнула Розмері.— Щойно мені дзвонив якийсь тип, сказав, що він був знайомий з моїм троюрідним братом. І це привід для телефонної розмови!

Так, це голос кохання — інакше навіщо б вона ховалася від нього за якимись дурничками? Тепер він посилав їй слова, як листи, щоб у нього лишався час, доки вони йтимуть до неї.

— Важко бути поряд з вами і не цілувати вас.

Вони палко поцілувалися, стоячи посеред кімнати. Потім вона ще на мить пригорнулася до нього й повернулась до свого крісла.

Все, що досі відбувалося в цій кімнаті, було дуже мило, але нескінченно тривати так не могло. Або вперед, або назад. Коли телефон задзвонив знову, Дік перейшов до спальні, ліг на ліжко й розгорнув роман Елберта Маккіско. За хвилину Розмарі ввійшла і сіла на краю ліжка.

— У вас такі довгі-предовгі вії,— сказала вона.

— Леді й джентльмени, шановні гості нашого студентського балу! До нас завітала міс Розмері Хойт, відома любителька довгих вій...

Вона поцілувала його, а він пригорнув її й змусив лягти поряд, і вони цілувалися, аж доки обом не захопило дух. Її віддих був молодий, свіжий і жаркий, а уста злегка спечені, але в кутиках м'які.

Крізь запаморочливу плутанину тіл і одягу, крізь дзвін напружених м'язів і теплу ніжність її горла та грудей до нього долинув її шепіт:

— Ні, не зараз... Я сьогодні не можу.

Зціпивши зуби, він загнав свою жагу в далекий закуток свідомості, підняв її, тендітну й легку, над собою й удавано легковажно промовив:

— Це не так уже й важливо, люба.

Тепер, коли він дивився на неї знизу вгору, обличчя в неї було зовсім інше, ніби раз і назавжди осяяне місяцем.

— За законом найвищої поезії це мало б статися саме з вами,— сказала вона.

Вивільнившись з його обіймів, вона підійшла до дзеркала й долонями пригладила скуйовджене волосся. Потім присунула до ліжка стілець і погладила Діка по щоці.

— Скажіть мені правду про себе,— попрохав він.

— Я завжди казала вам правду.

— Можливо. Тільки вона чомусь не тримається купи.

Обоє засміялися, але він провадив своєї:

— Ви справді ще невинні?

— Отако-о-о-ї! — проспівала вона.— Я мала шістсот сорок коханців! Чи таку відповідь ви хотіли почути?

— Це звісно, не моя справа...

— Ви цікавитеся мною як психолог?

— Я вважаю вас цілком нормальною двадцятидворічною дівчиною, що живе в тисяча дев'ятсот двадцять восьмому році, а через те припускаю, що ви вже спізнали радість кохання.

— Все, що було, завершувалося нічим,— відповіла вона.

Дік не міг повірити їй і намагався вгадати, чи вона навмисне зводить між ними перепону, чи хоче піднести в його очах значення своєї жертви на випадок, якщо вирішить піддатися.

— Хочете прогулятися по Пінчіо? — запропонував він.

Він обсмикнув на собі костюм, причесався. Мить надійшла, і мить минула. Три роки Дік був для Розмері ідеалом чоловіка, героєм-лицарем. Вона не хотіла, щоб він був як усі, а він зустрів її тією самою настирливою вимогою, неначе хотів відібрати в неї частку її самої і винести в кишені.

Коли вони йшли по траві між херувимами й філософами, фавнами й водяними каскадами, вона взяла його під руку й довго примощувалася, аж поки знайшла найзручнішу позу — немовби обирала й нарешті обрала її

раз і назавжди. Потім зірвала галузку і розламала її, але вона була без соку. І раптом, обернувшись до Діка, побачила на його обличчі те, що так хотіла побачити. Вона схопила його руку в рукавичці й поцілувала, а потім почала підстрибувати, як дитина, аж поки він не всміхнувся, і тоді й вона засміялася, і обом полегшало на серці.

— Я не можу провести з вами вечір, любий, бо давно вже домовилася на сьогодні з одними знайомими. Але якщо ви встанете раненько, я візьму вас із собою на зйомки.

Дік пообідав сам у готелі, рано ліг і о пів на сьому вже чекав Розмері у вестибюлі. В машині вона сиділа поряд з ним, свіжа і осяйна в промінні вранішнього сонця. Вони виїхали через Порта-Сан-Себастіано на Віа-Аппіа, яка привела їх до величезного макета Колізею, більшого, ніж справжній Колізей. Розмері віддала Діка під опіку якогось чоловіка, який показав йому декорації: бутафорські арки, і лави амфітеатру, і посипану піском арену. Розмері мала зніматися в сцені, дія якої відбувається в темниці для в'язнів-християн. Вони підійшли до місця зйомки й побачили, як Нікотера, один із численних кандидатів у нові Валентіно, хвацько походжає перед десятком «полонянок», що не зводили з нього меланхолійних, страхітливо підчорнених очей.

З'явилася Розмері в туніці до колін.

— Дивіться уважно,— прошепотіла вона Дікові.— Я хочу знати вашу думку. На чорновому перегляді всі казали...

— Що таке чорновий перегляд?

— Це коли дивляться матеріали, зняті напередодні. Так от, усі казали, що в мене вперше з'явилося щось сексуальне...

— Я щось цього не помічаю.

— Так то ж ви! А я вірю, що з'явилося.

Нікотера в своїй леопардовій шкурі заговорив з Розмері, улесливо зазираючи їй у вічі, а освітлювач щось доводив режисерові, поклавши руку йому на плече. Потім режисер сердито скинув з плеча руку освітлювача й почав витирати спітнілий лоб, а провідник Діка зауважив:

— Він знову надудлився, та ще й як!

— Хто? — спитав Дік, але, перше ніж той встиг відповісти, режисер підскочив до них.

— Це хто ж надудлився? Я? Та ви самі надудлилися! — він рвучко обернувся до Діка, немов запрошуючи його бути суддею.— Сам надудлиться, а потім кричить, що всі п'яні! — Він ще раз люто зиркнув на провідника, а тоді плеснув у долоні.— Всі на місця, починаємо!

Дік почувався так, наче завітав у гості до великої й метушливої родини. Якась актриса підійшла до нього й хвилин п'ять з ним балакала, вважаючи його за актора з Лондона. Зрозумівши свою помилку, вона страшенно знітилася і втекла. Майже вся ця родина дивилася на решту людства або згори вниз, або знизу вгору, але перші переважали. А втім, усе це були сміливі, працьовиті люди, що полонили уяву нації, яка протягом десятиріччя прагнула тільки розваг.

Зйомки тривали, поки сонце не оповив серпанок — чудове освітлення для художників, але не для кінокамери, за еталон якій правило прозоре каліфорнійське повітря. Нікотера провів Розмері до машини і, прощаючись, пошепки сказав їй щось, але вона навіть не всміхнулась у відповідь.

Дік і Розмері поснідали в «Кастеллі дей чезарі», чудовому ресторані на схилі гори, над руїнами форуму хтозна-якого періоду занепаду. Розмері випила коктейль і трохи вина, а Дік пив доти, доки в нього зникло почуття невдоволення собою. Потім вони повернулися до готелю, розчервонілі й щасливі, сповнені якогось радісного спокою. Вона хотіла, щоб він її взяв, і він узяв її, і те, що почалося дитячою закоханістю на морському березі, дістало нарешті своє завершення.

XXI

Того вечора Розмері була знову зайнята — хтось із акторів святкував свій день народження. У вестибюлі Дік зіткнувся з Коллісом Клеєм, але йому хотілося пообідати на самоті, і він сказав Коллісу, ніби має якесь побачення в «Ексельсіорі». Проте він випив з Коллісом по коктейлю, і, коли вийшов з бару, його невиразне почуття невдоволення переросло в нетерпіння: він уже не мав ніяких підстав відкладати повернення до клініки. Зрештою, це навіть не закоханість, а просто — романтичні спогади. А кохання в нього одне — Ніколь. Хай часом вона буває нестерпна, та все-таки він кохає тільки її. Проводити час з Розмері означало потурати своїй слаб-

кості; проводити його з Коллісом означало додавати до нічого ніщо.

Біля входу до «Ексельсіору» він зіткнувся ніс до носа з Бебі Уоррен. Вона витріщила на нього свої великі гарні очі, схожі на мармурові кульки.

— Я гадала, що ви в Америці, Діку! Ніколь тут, з вами?

— Я повернувся до Європи через Неаполь.

Погляд її ковзнув по чорній стрічці на його рукаві, і вона похопилася:

— Прийміть моє глибоке співчуття.

Хоч-не-хоч довелось обідати разом.

— Розповідайте, що у вас чути,— зажадала вона.

Дік виклав їй усе, і Бебі насупила чоло. Їй треба було звалити на когось відповідальність за трагедію сестри.

— Чи не вважаєте ви, що доктор Домлер з самого початку обрав неправильний метод лікування?

— Методи тут загалом стандартні, хоча, звичайно, до кожного хворого застосовується індивідуальний підхід.

— Діку, я не фахівець і не маю наміру давати вам поради, але, може, їй слід було б перемінити обстановку, вирватися з лікарняної атмосфери, жити так, як живуть усі люди?

— Але ж ви самі хотіли тієї клініки. Казали, що тільки тоді будете спокійні за Ніколь...

— Так, казала, бо мені не подобалося ваше самітницьке життя на Рів'єрі, на отій безлюдній горі. Я зовсім не пропоную вам повернутися туди. Але чому б вам не переїхати, скажімо, до Лондона? Англійці найурівноваженіші люди в світі.

— Аж ніяк,— заперечив він.

— Запевняю вас. Я їх добре знаю. Найняли б собі на весну будинок у Лондоні — у мене навіть є на прикметі гарнесенький будиночок на Талбот-сквер, і, до речі вмебльований. Оселилися б там і жили б собі серед здорових, урівноважених англійців.

Ще трохи, і вона, певно, почала б переповідати йому пропагандистські історійки зразка 1914 року, але він, засміявшись, урвав її:

— Нещодавно я читав один роман Майкла Арлена, і якщо це...

Вона вбила Майкла Арлена одним помахом салатної ложки.

— Він пише тільки про якихось дегенератів. А я маю на увазі справжніх, повноцінних англійців.

Після того, як вона так легко відхрестилася від своїх друзів, їхнє місце в Діковій уяві зайняли безвиразні обличчя чужоземців, якими аж кишать маленькі готелі Європи.

— Звичайно, це не моя справа,— знову почала Бебі, готуючись до нової атаки,— але покинути її саму, в такому оточенні...

— Я їздив ховати батька.

— Розумію, розумію. Я вже висловила вам своє співчуття.— Вона посмикала кришталеві кульки намиста.— Але у нас тепер стільки грошей, що ми можемо дозволити собі що завгодно. То чом би не використати їх і на лікування Ніколь?

— По-перше, я не зовсім уявляю собі, що мені в Лондоні робити.

— Як — що? Працювали б так само, як будь-де.

Він відкинувся назад і пильно подивився на неї. Якщо вона й здогадувалася про бридку правду — справжню причину хвороби Ніколь,— то постаралася витруїти цю правду із свідомості, заштовхати її якнайдалі в темну закурену комору, як картину, помилково куплену в художника, що так і не став модним.

Вони продовжили розмову в «Ульпії», заставленій бочками винарні, під акомпанемент «Suona fanfara mia» [1], яку майстерно виконував хлопець-гітарист. Там до них підсів Колліс Клей.

— Може, я непідходящий чоловік для Ніколь,— сказав Дік.— Але вона однаково б вийшла заміж за когонебудь, схожого на мене, за людину, в якій сподівалася б знайти опору.

— Ви вважаєте, що з іншим чоловіком вона була б щасливіша? — вголос подумала Бебі.— Що ж, можна спробувати.

Аж коли Дік зігнувся від сміху, вона зрозуміла безглуздість свого зауваження.

— Ах, зрозумійте мене правильно. Не думайте, ніби ми не вдячні вам за все, що ви зробили,— запевнила вона.— І ми знаємо, що й вам бувало тяжко...

— Ради бога, Бебі! — запротестував Дік.— Таке можна було б казати, якби я не кохав Ніколь.

---

[1] «Звучи, моя фанфаро» *(італ.)*.

— Але ви ж таки кохаєте Ніколь? — занепокоєно спитала вона.

Колліс уже збагнув, про що йдеться, і Дік поспішив перемінити розмову:

— Побалакаймо про щось інше. Хоч би про вас. Чому ви не виходите заміж? Ми чули, ніби ви заручені з лордом Пейлі, двоюрідним братом...

— Вже ні.— Вона знітилася й опустила очі.— Це було минулого року.

— Але чому ви все-таки не виходите заміж? — допитувався Дік.

— Сама не знаю. Один чоловік, якого я кохала, загинув на війні, другий відмовився від мене.

— Розкажіть мені про це, Бебі. Розкажіть, як ви живете, чим живете. Ви ніколи зі мною не ділитеся, ми завжди розмовляємо тільки про Ніколь.

— Вони обидва були англійцями. По-моєму, в світі немає людей вищого гатунку, ніж справжні англійці. Я, принаймні, не зустрічала. Перший був... ет, це довга історія, а довгих історій ніхто не любить, правда?

— Ще й як! — озвався Колліс.

— Ні, чому ж,— по-моєму, все залежить від того, як їх розповідають.

— Ну, це вже ваш фах, Діку. То ви вмієте розворушити товариство однією фразою чи влучним словом. Тут потрібен особливий хист.

— Ні, тільки спритність,— лагідно заперечив Дік, уже втретє цього вечора не погоджуючись з нею.

— Певна річ, я надаю великого значення формі... Люблю, щоб усе робилося як належить і з розмахом. Ви, напевно, дивитеся на це інакше, але ви повинні визнати, що це свідчить про цілісність моєї вдачі.

Дік міг би знову заперечити, але промовчав.

— Авжеж, я знаю, що кажуть люди: Бебі Уоррен, мовляв, гасає по Європі, колекціонує нові враження, а пропускає головне, що є в житті. Але я вважаю, що якраз навпаки. Я з тих небагатьох, хто знає, що головне, а що — ні. Я зустрічалася з найцікавішими людьми свого часу.— Гітарист заграв нову мелодію, і її голос потонув на мить у металевому брязкоті струн, але Бебі перекричала музику: — Я рідко припускаюся великих помилок...

— Тільки дуже великих, Бебі.

Вона помітила глузливі іскорки в його очах і перемінила тему. Видно, вони не могли знайти спільної мови. А проте щось у ній подобалося йому, і дорогою до «Ексельсіору» він не жалів компліментів, від яких вона аж танула.

Наступного дня Розмері наполягла, що вона частуватиме Діка сніданком. Вони поїхали до маленької траттторії, власник якої, італієць, працював колись в Америці, і замовили там яєчню з шинкою й вафлі. Після сніданку вони повернулися до готелю. Відкриття Діка, що ні він її, ані вона його не кохає, більше розпалило, аніж розхолодило його жагу. Тепер, знаючи, що вже не ввійде в її життя надовго, він жадав її, як жадають блудницю. Мабуть, думав він, багато чоловіків називають коханням саме таке почуття, а не самозабутню душевну одержимість, що змішує всі кольори життя в одну мажорну барву,— те, чим колись було для нього кохання до Ніколь. Йому й тепер завдавала фізичної муки думка про те, що Ніколь може вмерти, чи назавжди втратити розум, чи покохати іншого.

В номері Розмері сидів Нікотера, який одразу завів розмову про акторські справи. Коли Розмері нарешті дала йому зрозуміти, що він тут зайвий, він пішов, грайливо протестуючи, і на прощання цинічно підморгнув Дікові. Потім, як ведеться, ожив телефон, прикувавши до себе Розмері хвилин на десять. Дікові увірвався терпець.

— Ходім краще до мене,— запропонував він, і вона погодилася.

Вона лежала на широкій тахті, поклавши голову йому на коліна; він перебирав кучері, що спадали на її чоло.

— Можна знову запитати? — сказав він.

— Про що?

— Про чоловіків у вашому житті. Я дуже цікавий, щоб не сказати — хворобливо цікавий.

— Ви хочете знати, що в мене було після знайомства з вами?

— Або до нього.

— Ні, ні! — вигукнула вона.— Доти в мене нікого не було. Ви перший чоловік, яким я по-справжньому захопилася. Ви й тепер єдине моє справжнє захоплення.— Вона помовчала, замислившись.— Це сталося потім... через рік.

— Хто він?

— Та... один чоловік.

Він скористався з цієї ухильної відповіді.

— Хочете, я розповім вам, як усе було: після першого невдалого роману настала довга перерва. Другий виявився вдаліший, але про кохання там і не йшлося. Ну, а за третім разом усе вже було гаразд...

Він сам себе катував, але зупинитись не міг.

— Потім був один бурхливий роман, який згас від перегріву почуттів, і тут ви злякалися, що у вас нічого не залишиться для того, кого ви покохаєте по-справжньому.— Він почувався майже вікторіанцем.— А потім пішли вже дрібні пригоди, скороминущі історійки, і так до останнього часу. То як, схоже?

Вона сміялася крізь сльози.

— Анітрішечки,— сказала вона, і Дікові трохи відлягло від серця.— Але колись я таки покохаю кого-небудь по-справжньому, і вже як покохаю, то ніколи від себе не відпущу.

Цього разу задзвонив його телефон. Голос Нікотери попросив покликати Розмері. Дік затулив трубку долонею.

— Ви будете з ним розмовляти?

Вона підійшла до телефону й так заторохтіла по-італійському, що Дік нічого не зрозумів.

— Телефон забирає у вас надто багато часу,— сказав він.— Уже по четвертій, а на п'яту в мене призначена ділова зустріч. Ідіть розважайтеся із синьйором Нікотерою.

— Навіщо ви говорите дурниці!

— В такому разі забудьте про Нікотеру, поки я тут!

— Якби ж то все це було так просто! — Вона раптом заридала.— Дік, я кохаю вас, тільки вас і нікого більше. Але що ви можете мені дати?

— А що може дати Нікотера вам чи будь-кому?

— Це зовсім інша справа.

...Бо молодість тягнеться до молодості.

— Він нікчемний макаронник! — сказав Дік. Він шаленів од ревнощів, він не хотів, щоб йому знов завдали болю.

— Він просто дитина,— сказала вона, схлипуючи.— Ви самі знаєте, що я передусім ваша.

У відповідь на ці слова він обійняв її за стан, але вона втомлено відхилилася назад, і якусь мить він тримав

її так, ніби в заключній позі адажіо — очі її були заплющені, а волосся звисало, як в утопленниці.

— Відпустіть мене, Діку. У мене все в голові сплуталося.

Він нагадував хижого птаха, і вона інстинктивно хотіла затулитися від нього, налякана цим вибухом невиправданих ревнощів, який приглушив звичну чуйність і доброту.

— Я хочу знати правду,— сказав він.

— Гаразд, ось вона: ми часто буваємо разом, він освідчився мені, але я відмовила. Та що з того? Що я, по-вашому, маю робити? Ви ніколи мені не освідчувалися. Може, ви скажете, що я повинна до старості фліртувати з такими недоумками, як Колліс Клей?

— Вчора ввечері ви були з Нікотерою?

— Це вас не обходить.— Вона знов заплакала.— Ні, вибачте, Діку, звичайно, обходить. Ви і мама — єдині дорогі мені люди в світі.

— А Нікотера?

— Сама не знаю.

Уникаючи відвертих відповідей, вона зайшла вже так далеко, що навіть найпростіші слова, здавалось, несли в собі приховане значення.

— Я для вас уже не той, ким був у Парижі?

— Коли я з вами, мені легко й радісно. Але в Парижі було інакше. А може, й ні. Хіба ж пам'ять владна над почуттям?

Він підійшов до шафи і взяв свій вечірній костюм: якщо кохати Розмері не можна було, не ввібравши в серце всю гіркоту і ненависть цього світу, то він її не кохатиме.

— Справа не в Нікотері,— вигукнула вона,— а в тому, що завтра вранці ми всі виїздимо до Ліворно! Ну чому, чому все мало статися саме так? — Сльози знову бризнули з її очей.— Як це несправедливо! Краще б ви не приїздили сюди, краще б усе лишилося просто чудовим спогадом. Мені так тяжко, наче я посварилася з мамою.

Він почав одягатися. Вона підвелася й підійшла до дверей.

— Я сьогодні не поїду в гості.— Це була остання спроба.— Я залишуся з вами. Мені однаково нікуди не хочеться їхати.

В ньому наростала нова хвиля почуттів, але він притлумив їх.

— Я буду у себе в номері,— сказала вона.— До побачення.

— До побачення.

— Ох, як мені прикро, як прикро. Що ж це все-таки?

— Я давно вже намагаюся зрозуміти.

— Нащо ж вам було приходити з цим до мене?

— Я немов Чорна Смерть,— повільно промовив він.— Я приношу тепер людям тільки нещастя.

XXII

У цей надвечірній час у барі готелю «Квірінал» було тільки четверо відвідувачів: елегантна повія-італійка, що, сидячи за стойкою, намагалася втягти в розмову бармена, який відповідав їй тільки знудженим: «Si... Si... Si...» [1], сноб-єгиптянин, що видно, хотів би провести вечір з цією дівчиною, але побоювався її, і Дік з Коллісом Клеєм.

Дік завжди жваво реагував на те, що відбувалося довкола; що ж до Клея, то він жив ніби в тумані, навіть найяскравіші враження розпливалися в його рано заскнілому мозку. Тим-то перший говорив, а другий тільки слухав, мов людина, яка бездумно тішиться теплим вітерцем.

Змучений усім, що сталося за день, Дік зганяв злість на італійцях. Раз у раз він озирався довкола, немов сподівався, що який-небудь італієць почує його й обуриться.

— ...От і сьогодні, сидимо ми із своячкою в «Ексельсіорі», п'ємо чай. Входять двоє типів, а місць у залі немає — нас посадили за останній вільний столик. Тоді один із цих типів підходить до нас і каже: «По-моєму, цей стіл був зарезервований для княгині Орсіні».— «Не знаю,— кажу,— ніякої картки на ньому не було». А він знову: «По-моєму, все-таки цей стіл призначався для княгині Орсіні». Я йому навіть не відповів.

— І що ж він?

— Постояв та й пішов.— Дік посовався на своєму стільці.— Не люблю я їх. Учора на хвильку залишив Розмері саму перед вітриною крамниці, і зразу ж коло неї з'явився якийсь офіцер. Походжає сюди-туди й прикладає пальці до козирка.

---

[1] Так... Так... Так... *(Італ.)*.

— Не знаю,— подумавши трохи, сказав Колліс.— Мені особисто більше подобається тут, ніж у Парижі,— там тільки загавився, а тобі вже обчистили кишені.

Колліс розкошував, і йому не хотілося думати про неприємне.

— Не знаю,— повторив він.— Мені тут подобається.

Дік подумки переглянув картину, що склалась із вражень кількох останніх днів. Шлях до контори «Амерікен експресс» крізь кондитерські аромати Віа-Національе; брудний тунель, що веде до сходів на площі Іспанії; а на тій площі — піднесення, викликане буянням квітів у кіосках і усвідомленням того, що ти стоїш перед будинком, де помер Кітс. Діка завжди цікавили тільки люди; крім людей, він помічав хіба що погоду; обличчя міст оживали в його пам'яті лише в зв'язку з якимись подіями, що там відбувалися. В Римі розвіялася його мрія про Розмері.

Підійшов хлопець-розсильний і вручив йому записку.

«Я нікуди не поїхала,— прочитав Дік,— я у себе в номері. Рано-вранці ми виїздимо до Ліворно».

Дік повернув записку хлопцеві й дав йому на чай.

— Скажіть міс Хойт, що ви не знайшли мене.— Він обернувся до Колліса й запропонував йому податися до «Бонбоніері».

Вони оглянули повію за стойкою, приділивши її принадам стільки уваги, скільки вимагала її професія, а вона відповіла їм веселим і зухвалим поглядом; пройшли через безлюдний вестибюль, важке драпірування якого зберігало в своїх складках куряву вікторіанської доби; кивнули, виходячи, нічному портьє, який уклонився з гіркою догідливістю, властивою всім нічним службовцям готелів. Потім сіли в таксі й поїхали безрадісними вулицями, оповитими сирою імлою листопадового вечора. Жінок не було видно; тільки чоловіки із сірими плямами замість облич, у темних, під шию застебнутих плащах купками стовбичили під холодними стінами будинків.

— От же ж, господи! — зітхнув Дік.

— Це ви про що?

— Та згадав отого типа: «Цей стіл,— каже,— зарезервований для княгині Орсіні». Ви знаєте, що таке римська аристократія? Це бандити, це вони захопили храми й палаци, коли занепала імперія, і почали грабувати народ.

— А мені Рим подобається,— стояв на своєму Колліс.— Чому б вам не спробувати щастя на перегонах?

— Я їх не люблю.

— Побачили б ви, які жінки приїздять на іподром...

— Мені тут ніщо не подобається. Я люблю Францію, де кожен вважає себе Наполеоном; а тут кожен вважає себе Христом.

В «Бонбонієрі» вони спустилися в кабаре, дерев'яні панелі якого виглядали напрочуд нетривкими на тлі холодного каменю стін. Оркестр мляво награвав танго, з десяток пар танцювали на просторому паркетному майданчику, дрібочучи й вихиляючись у спосіб, особливо відразливий для американського ока. Тут було забагато офіціантів, а тому бракувало руху, метушні, яку можуть створити навіть двоє-троє по-справжньому зайнятих людей. По-своєму пожвавлювало цю сцену тільки написане на всіх обличчях понуре чекання того, що от-от щось урветься — танець, ніч, ті сили, які тримали все в стані рівноваги. Вразливий гість відразу ж переконувався, що тут він не знайде того, чого шукає.

Дік це, в усякому разі, зрозумів. Він озирнувся довкола, сподіваючись поглядом зачепитися за що-небудь, що бодай на час дало б поживу якщо не розумові, то уяві. Не знайшовши нічого, знов обернувся до Колліса. Він уже пробував ділитися думками, які опосідали його, з Коллісом, але той виявився на диво забутливим і неуважним співрозмовником. Пробалакавши півгодини з Коллісом, Дік відчув, що і сам втрачає здатність мислити.

Вони випили пляшку італійського іскристого вина. Дік зблід і говорив тепер трохи голосніше, ніж звичайно. Він жестом запросив до столика диригента оркестру, негра з Багамських островів, зарозумілого і несимпатичного, і через кілька хвилин вони затіяли сварку.

— Ви запросили мене сісти з вами.

— Гаразд, і дав вам п'ятдесят лір. Так чи ні?

— Ну, дали, дали, дали.

— Отож, дав вам п'ятдесят лір, так? А ви вертаєтеся й вимагаєте, щоб я дав ще більше.

— Ви мене запросили, так чи ні? Так чи ні?

— Запросив, але я дав вам п'ятдесят лір.

— Ну, дали, дали.

Розлючений негр підвівся й пішов, а в Діка ще більше зіпсувався настрій. Але тут він помітив, що якась

дівчина всміхається до нього з другого кінця залу, і відразу тіні римлян, що оточували його кільцем, зблякли і розступилися. Дівчина була англійка, білява, із свіжим рум'янцем на гарненькому суто англійському личку; вона знов усміхнулася знайомою йому усмішкою, яка, обіцяючи все, водночас говорила, що обіцянка ця нездійсненна.

— В тому прикупі козир, або я не розуміюся на картах,— сказав Колліс.

Дік підвівся й підійшов до дівчини.

— Дозвольте вас запросити?

Літній англієць, що сидів з нею, сказав майже винувато:

— Я вже збираюся йти.

Протверезившись від збудження, Дік повів дівчину танцювати. Для нього вона уособлювала всі принади Англії, дзвінкий голос її нагадував про оправлені морем затишні сади. Відхиляючись, щоб краще бачити її, Дік у кожне своє ласкаве слово вкладав стільки щирого почуття, що голос його аж тремтів. Вона пообіцяла перейти до їхнього столика, як тільки її супутник піде. Коли Дік привів її на місце, англієць знову зустрів його винуватою усмішкою.

Повернувшись до свого столика, Дік замовив ще одну пляшку іскристого.

— Вона нагадує мені якусь кіноактрису,— сказав він.— От тільки не пригадаю, кого.— Він нетерпляче озирнувся через плече.— Чого ж вона не підходить?

— Ех, мені б у Голлівуд,— мрійливо промовив Колліс.— Батько, звичайно, певен, що я працюватиму в його фірмі, а мені ой як не хочеться. Двадцять років просидіти в конторі в Атланті...

У голосі його вчувався протест проти засилля матеріалістичної цивілізації.

— Ви створені для більшого?

— Я зовсім не це мав на увазі.

— Ні, саме це.

— Звідки ви знаєте? І взагалі, якщо вам так подобається працювати, чому ви не лікуєте хворих?

Вони мало не посварилися, але обидва були вже п'яні, отож забули про причину незлагоди. Колліс зібрався йти, і Дік довго й зворушено тис йому руку.

— Ви все-таки обміркуйте це,— напутливо сказав він.

— Що саме?

— Самі знаєте що.— Йому здавалося, що він дав Коллісові якусь пораду щодо праці в батьковій фірмі, дуже слушну й розумну.

Клей розчинився в просторі. Дік допив пляшку й знову пішов танцювати з англійкою, змушуючи своє неслухняне тіло виконувати сміливі піруети й тверді, енергійні па. Та раптом сталося щось цілком несподіване. Він танцював з дівчиною, потім музика урвалася — і дівчина зникла.

— Ви не знаєте, де вона?

— Хто саме?

— Дівчина, з якою я танцював. Була — і немає. Напевно, вона десь тут.

— Ні, ні! Туди не можна! Це дамський туалет.

Він підійшов до бару. За стойкою сиділи двоє чоловіків, і він хотів побалакати з ними, але не знав, з чого розпочати. Можна було б розповісти їм про Рим і про жорстоких насильників, що стали засновниками родин Колонна і Гаетані, але це було б, мабуть, надто навпростець. Статуетки курильників, що прикрашали скляну шафку із сигарами, раптом посипалися на підлогу; всі довкола заметушилися, а в свідомості Діка промайнув здогад, що винен у цьому він. Тим-то він повернувся до кабаре й випив чашку чорної кави. Колліс зник, англійка теж зникла, і хоч-не-хоч треба було вертатися до готелю й з тяжким серцем лягати спати. Він розрахувався, взяв пальто й капелюх і вийшов.

У канавах і у вибоїнах бруківки стояли брудні калюжі; з Кампаньї тягло болотяною затхлістю, в ранковому повітрі туманом завис піт зниклих цивілізацій. Четверо таксистів з підпухлими злодійкуватими очима оточили Діка. Одного з них, що настирливо ліз йому просто в обличчя, він відштовхнув від себе.

— Quanto al hotel «Quirinal» [1].

— Cento lire [2].

Шість доларів. Він похитав головою й запропонував тридцять лір, удвічі більше, ніж заплатив би вдень, але всі четверо, як один, знизали плечима й відійшли.

— Trenta-cinque lire e mancie [3],— твердо сказав він.

— Cento lire.

---

[1] Скільки до готелю «Квірінал»? *(Італ.)*.

[2] Сто лір *(італ.)*.

[3] Тридцять п'ять лір і чайові *(італ.)*.

Дік перейшов на англійську.

— За півмилі? Вистачить сорок лір, більше не дам.

— Діла не буде.

Дік був страшенно втомлений. Він шарпнув дверцята однієї з машин і сів.

— Готель «Квірінал»! — звелів він шоферові, що вперто стояв за вікном.— Годі шкіритися, везіть мене до «Квіріналу».

— Не повезу.

Дік виліз із машини. Перед дверима «Бонбоніері» хтось довго сперечався з таксистами, а потім звернувся до Діка з поясненнями; тим часом один із водіїв знову напосівся на Діка, вигукуючи щось і вимахуючи руками, і той знову відштовхнув його.

— Мені треба до готелю «Квірінал».

— Він каже — везе за сотню,— пояснив той, сторонній, що взявся тепер перекладати.

— Я розумію. Скажіть, що я даю п'ятдесят. Та відчепіться ви! — Останнє призначалося настирному водієві, який знову виник перед ним. Той зміряв Діка очима й зневажливо плюнув.

Уся лють, що накипала в Діковій душі протягом останнього тижня, блискавично перейшла в бойовий запал і вилилася у благородний і освячений традиціями його батьківщини спосіб; він зробив крок уперед і затопив таксистові в обличчя.

Зразу ж усі четверо кинулися на нього, лаючись, вимахуючи руками, марно намагаючись схопити його; Дік притиснувся спиною до стіни і, п'яно заточуючись та посміхаючись, бив незграбно, навмання; кулаки його супротивників теж не досягали до нього, і те, що мало бути бійкою, виглядало як пародія на неї. Тривало це, поки Дік посковзнувся і впав. Він відчув біль, але спромігся підвестись і почав вириватися з кільця рук, що обхопили його. Нараз це кільце розімкнулося. Почувся якийсь новий голос, вибухнула нова суперечка, але Дік не прислухався, він стояв, прихилившись до стіни, захеканий, розлючений принизливістю становища, в якому опинився. Він бачив, що йому ніхто не співчуває, але навіть гадки не мав, що чимось завинив.

Ухвалено було піти до поліцейського відділку і там усе з'ясувати. Хтось підняв із землі й подав Дікові його капелюх, хтось досить чемно взяв його під руку, і, разом з таксистами завернувши за ріг, він увійшов до

освітленого тьмяною лампочкою, схожого на казарму приміщення, де нудилося кілька карабінерів.

За столом сидів їхній капітан. Чоловік, що втрутився в бійку, почав довго розповідати йому щось по-італійському, раз у раз показуючи на Діка, а таксисти перебивали його гнівною лайкою. Капітанові це нарешті набридло, він почав нетерпляче кивати головою, а потім підніс руку, і хор обвинувачів — чотириголова гідра — дзявкнув ще раз, другий і вмовк. Капітан обернувся до Діка.

— Ви розмовляєте italiano? [1] — спитав він.

— Ні.

— A française? [2]

— Oui [3],— відповів Дік, дивлячись на нього спідлоба.

— Alors. Écoute. Va au «Quirinal». Écoute: vous êtes saoûl. Payez ce que le chauffeur demande. Comprenez-vous? [4]

Дік похитав головою.

— Non, je ne veux pas.

— Come?

— Je paierai quarante lires. C'est bien assez [5].

Капітан підвівся.

— Écoute! — грізно вигукнув він.— Vous êtes saoûl. Vous avez battu le chauffeur. Comme ci, comme ça [6].— Він показав, як б'ють правою і лівою.— C'est bon que je vous donne la liberté. Payez ce qu'il a dit — cento lire. Va au «Quirinal» [7].

Діка аж тіпало від обурення. Кинувши на капітана спопеляючий погляд, він засичав:

— Гаразд, я поїду! — Він крутнувся до виходу, і тут перед ним виникла вдоволена й хитра фізіономія чоловіка, що привів його до відділку.— Я поїду,— загорлав Дік,— але спершу я порахуюсь з цією гнидою!

І, пройшовши повз остовпілих карабінерів, він з роз-

---

[1] По-італійському? *(Італ.)*.

[2] По-французькому? *(Калічена франц.)*.

[3] Так *(франц.)*.

[4] Так. Слухай. Їдь до «Квіріналу». Слухай, ви п'яні. Платіть, скільки заправив шофер. Зрозуміли? *(Калічена франц.)*.

[5] — Ні, я не хочу *(франц.)*.

— Як? *(Італ.)*.

— Я заплачу сорок лір. Цього вистачить *(франц.)*.

[6] — Слухай! Ви п'яні. Ви побили шофера. Так і отак *(франц.)*.

[7] — Дякуйте, що я вас відпускаю. Платіть, скільки він сказав — сто лір. Їдь до «Квіріналу» *(франц.)*.

маху, щосили загатив лівим кулаком у всміхнену пику. Чоловік так і гепнувся на підлогу.

Дік завмер над ним у зловтішному тріумфі, потім у душі його зародився перший болісний сумнів, а ще за мить світ потьмарився; важкий удар по голові збив його з ніг, і кулаки впереміш із каблуками несамовито замолотили по ньому. Хруснуло перебите перенісся, очі, мов на гумці, мало не вискочили з орбіт і знову запали на місце. Від удару каблуком тріснуло ребро. Він знепритомнів і отямився, коли його, піднявши за комір, посадовили і скували руки наручниками. Він ще пробував відбиватися. Лейтенант у цивільному, якого він збив, стояв, прикладаючи до підборіддя хусточку, й щоразу дивився, чи нема на ній крові; потім він підійшов до Діка, став над ним і, розмахнувшись, поклав його вивіреним ударом.

На доктора Дайвера, що нерухомо лежав на підлозі, хлюпнули відро води. Коли його схопили за руки й кудись потягли, він розплющив одне око й крізь кривавий туман розрізнив нажахане обличчя одного з таксистів.

— Їдьте до готелю «Ексельсіор»,— прохрипів він.— Скажіть міс Уоррен. Даю двісті лір! Міс Уоррен! Due centi lire! [1] Ах ви паскудні... прокля...

Він схлипував і хапав ротом повітря, а його тягли крізь кривавий туман, по підлозі й по сходах і, нарешті, затягли до якоїсь клітки й кинули на бетонну підлогу. Потім усі вийшли, двері грюкнули, і він лишився сам.

XXIII

Бебі Уоррен лежала в ліжку до першої години, читаючи напрочуд безживні римські оповідання Меріона Крофорда; потім вона підвелася, підійшла до вікна й виглянула на вулицю. Навпроти готелю прогулювалися двоє карабінерів в арлекінських капелюхах і пелеринах, які на поворотах заносило то в один, то в другий бік, мов вітрила при маневрі яхти; спостерігаючи їх, вона згадала гвардійського офіцера, який так безцеремонно розглядав її сьогодні під час сніданку. То була зухвалість рослявого представника низькорослої нації, якому зріст є запорукою всіх перемог. Якби він підійшов до неї й сказав: «Ходім зі мною»,— вона відповіла б: «А чого ж, можна»,— принаймні так їй здавалося в цю мить, за

[1] Двісті лір! *(Італ.)*

цих незвичних обставин, що мовби звільняли її від себе самої.

Від гвардійця вона поволі повернулася думкою до тих двох за вікном, а від них до Діка. Вона лягла й загасила світло. Близько четвертої її розбудив різкий стукіт у двері.

— Хто там?

— Це портьє, мадам.

Накинувши кімоно, сонно позіхаючи, вона відчинила двері.

— Ваш приятель, ім'я Ді-івер, він у халепі. Напав на поліцейського, його посадили в тюрму. Він послав таксі, щоб сказати вам, шофер каже, він обіцяв дати двісті лір...— Портьє розважливо почекав, яке враження справлять його слова.— Шофер каже, що містер Ді-івер у великій халепі. Він побився з поліцією, і його дуже покалічили.

— Зараз я зійду.

Бебі вдяглася під тривожний стукіт серця й через десять хвилин вийшла з ліфта в темний вестибюль. Шофер, якого прислав Дік, уже поїхав; портьє зупинив для неї інше таксі й сказав, до якого поліцейського відділка треба їхати. Нічна темрява потроху рідшала й розвіювалася за вікном, і ці переливи світла між ніччю й днем шарпали нерви Бебі, все ще напнуті після перерваного сну. Їй здавалося, що вона мчить наввипередки із світанком, і коли таксі виїздило на широкі проспекти, вона вела перед, та як тільки світло починало відставати, нетерплячий вітер підганяв його різкими поривами, і воно знову повільно наздоганяло її. Машина проминула фонтан, що плюскотів над власною розлогою тінню, завернула в завулок, такий покручений, що будинкам доводилося вигинатися й перехилятись, щоб дотримуватися строю, прогуркотіла по нерівній бруківці і, підскочивши, різко зупинилася перед двома будками вартових, що яскраво вирізнялися на тлі зеленого від вогкості муру. І зразу ж із фіалкової темряви підворіття долинули зойки й крики Діка:

— Чи є тут англійці? Чи є тут американці? Чи є тут англійці? Чи є тут — а-а, щоб вас! У-у, кляті макаронники!

Він замовк, і вона почула глухий грюкіт у двері. Потім голос його залунав знову.

— Чи є тут американці? Чи є тут англійці?

Бебі побігла на голос — проскочила підворіття, опинилася на подвір'ї, покрутилася на місці, утративши на мить орієнтир, і нарешті зрозуміла, що крики долинають з маленької вартівні. Двоє карабінерів схопилися на ноги, коли вона ввійшла, але Бебі, не звернувши на них уваги, кинулася до дверей камери.

— Діку! — крикнула вона.— Що сталося?

— Вони вибили мені око! — почулося з-за дверей.— Вони наділи мені наручники, а потім покалічили — ці мерзотники, ці гади...

Бебі круто обернулася й рушила до карабінерів.

— Що ви з ним зробили? — просичала вона так люто, що ті мимоволі позадкували.

— Non capisco inglese [1].

Вона почала кляти їх по-французькому; її несамовитий, невідпорний гнів заповнював вартівню, огортав обох карабінерів, а вони тільки нітилися й щулилися, намагаючись викрутитися з його майже на дотик відчутного сповиття.

— Зробіть що-небудь! Чуєте? Зробіть що-небудь!

— Ми не можемо нічого робити без наказу.

— Bene! Be-ene! Bene! [2]

Знову Бебі ошпарила їх потоком люті, а вони, вже ладні вибачитися перед нею за своє безсилля, розгублено перезиралися — мовляв, може й справді сталась якась страшна помилка? Бебі тим часом повернулась до дверей камери, притулилася до неї майже пестливо, немов сподіваючись, що тим додає Дікові впевненості й сили, й гукнула:

— Я їду до посольства. І скоро повернуся!

Потім ще раз кинула на карабінерів спопеляючий погляд і вибігла.

Біля американського посольства вона розрахувалася з водієм таксі, який відмовився чекати. Було ще темно, коли вона, збігши сходами, натисла на дзвоник. Тільки після третього дзвінка двері відчинилися й на порозі постав заспаний швейцар-англієць.

— Покличте кого-небудь. Будь-кого, але негайно.

— Всі ще сплять, мадам. Ми працюємо з дев'ятої.

Вона нетерпляче відмахнулася.

— Я в невідкладній справі. Одного чоловіка, американця, жорстоко побили. Він в італійській в'язниці.

[1] Не розумію по-англійському *(італ.)*.

[2] Ну гаразд! Гара-азд! Гаразд! *(Італ.)*.

— Всі ще сплять. О дев'ятій годині...

— Я не можу чекати так довго. Моєму швагрові вибили око, а тепер тримають його у в'язниці й не випускають. Я мушу з кимось поговорити, розумієте ви чи ні? Чого ви стоїте й витріщаєтеся на мене, як недотепа?

— Нічим не можу зарадити, мадам.

— Ідіть розбудіть кого-небудь! — Вона схопила його за плечі й щосили трусонула.— Це питання життя і смерті. Якщо ви не розбудите когось негайно, я вам не заздрю...

— Будь ласка, без рук, мадам.

Згори, з-поза спини швейцара, хтось утомлено промовив з виразним новоанглійським акцентом:

— Що там таке?

Швейцар з явним полегшенням озвався:

— Прийшла якась дама, сер, і почала мене торсати.

Він відступив на крок, і Бебі зразу ж прорвалася до вестибюля. На горішній площадці, кутаючись зі сну в білий гаптований перський халат, стояв незвичайний на вигляд молодик. Обличчя його, страхітливо, неприродно рожеве, здавалося безживним, незважаючи на яскравий колір, а під носом біліло щось, схоже на кляп. Побачивши Бебі, він квапливо позадкував у тінь.

— Що сталося? — знову спитав він.

Схвильовано розповідаючи, Бебі крок за кроком підходила до сходів. Вона вже зрозуміла, що під носом у нього не кляп, а пов'язка на вусах, а обличчя вкрите рожевим кольдкремом; зрештою вигляд його був природним продовженням усього цього нічного кошмару. Свою розповідь Бебі завершила палким закликом — негайно, негайно їдьмо до в'язниці рятувати Діка!

— Кепська справа,— сказав молодик.

— Атож,— покірливо погодилася вона.— Кепська.

— Де ж це чувано — битися з поліцейськими! — В голосі його забриніла нотка особистої образи.— Так чи так, до дев'ятої години нічим не можна зарадити.

— До дев'ятої години! — вжахнулася вона.— Але ж ви самі можете щось зробити! Хоч би поїхати зі мною до в'язниці й зажадати, щоб його більше не били.

— Ми не маємо права на таке втручання. Для цього існує консульство, воно починає працювати з дев'ятої.

Вимушена незворушність його обличчя ще більше розлютила Бебі.

— Я не можу чекати до дев'ятої. Мого швагра покалі-

чили, він сказав, що йому вибили око. Мені треба його побачити. Треба показати його лікареві.— Не стримуючись більше, знаючи, що плач подіє на нього дужче, ніж слова, вона залилася ревними, гнівними слізьми.— Ви мусите щось зробити! Ваш обов'язок захищати американських громадян, які потрапили в біду.

Але молодик цей походив з Нової Англії, отож коса найшла на камінь. Скрушно похитавши головою — як це, мовляв, вона не може зрозуміти його становища,— він щільніше запнувся в перський халат і спустився на кілька сходинок.

— Дайте цій дамі адресу консульства,— сказав він швейцарові,— і випишіть із довідника адресу й телефон доктора Колаццо.— Він подивився на Бебі поглядом Христа, якому уривається терпець.— Зрозумійте, шановна, посольство офіційно представляє уряд Сполучених Штатів перед урядом Італії. Захист громадян не належить до його компетенції, за винятком випадків, коли надходить спеціальна вказівка державного департаменту. Ваш швагер порушив закони цієї держави й був заарештований так само, як був би заарештований італієць, що порушив наші закони, скажімо, в Нью-Йорку. Звільнити його може тільки італійський суд, а якщо вам потрібна юридична порада чи допомога, то звертайтеся до консульства, яке існує, щоб захищати права американських громадян. Консульство відчиняється о дев'ятій. Запевняю вас, якби навіть ішлося про мого рідного брата, я нічим не міг би зарадити...

— А ви не можете подзвонити до консульства? — урвала його Бебі.

— Ми в консульські справи не втручаємося. О дев'ятій, коли з'явиться консул, ви...

— То дайте мені його домашню адресу!

Молодик мить повагався, тоді похитав головою і, взявши в швейцара аркушик з адресами, вручив його Бебі.

— А тепер перепрошую...

Вправним маневром він підвів її до дверей. На мить фіолетовий відблиск зорі вихопив із темряви його страхітливу рожеву маску й полотняний мішечок на вусах — і Бебі опинилася на вулиці. Візит до посольства тривав десять хвилин.

Площа перед посольством була безлюдна, якщо не рахувати діда, який палицею із цвяхом на кінці збирав недокурки. Досить швидко впіймавши таксі, Бебі поїхала

до консульства, але застала там тільки трьох затурканих прибиральниць, що мили сходи. Вона так і не зуміла втовкмачити їм, що їй потрібна домашня адреса консула; раптовий новий спалах тривоги погнав її на вулицю, й вона звеліла шоферові їхати до в'язниці. Він не знав дороги, але за допомогою слів «sempre diretto», «destra» і «sinistra»[1] вона спромоглася-таки доїхати до потрібного району, а там відпустила машину й пішла лабіринтом провулків. Проте всі провулки й будинки були схожі між собою. Нарешті якась вуличка вивела її на площу Іспанії, вона побачила вивіску «Америкен експресс компані» і, прочитавши слово «Амерікен», зразу ж повеселіла. Одне з вікон світилося; перебігши площу, вона смикнула ручку скляних дверей, але вони були замкнуті, а годинник у вестибюлі показував сьому. І тут вона згадала про Колліса Клея.

Вона пам'ятала назву готелю, де він зупинився,— старої вілли з пишним фасадом і червоними плюшевими завісками у вікнах навпроти «Ексельсіору». Нічна чергова не виявила бажання допомогти їй — турбувати містера Клея вона не мала права, а пустити до нього міс Уоррен саму — відмовлялась. Бебі довго переконувала її, що йдеться зовсім не про амурні справи; нарешті чергова здалася й повела її нагору.

Колліс повернувся до готелю п'яний і заснув на ліжку як мати спородила. Розбуджений, він не зразу второпав, у якому він вигляді, а второпавши, схопив одяг і майнув до ванної. Там він квапливо вдягнувся, бурмочучи: «Боже, боже, це ж вона, мабуть, усі мої бородавки вивчила!»

Телефонне довідкове бюро дало їм адресу в'язниці, і вдвох вони рушили туди.

На той час Діка вже вивели з камери — він безвладно сидів на стільці у вартівні. Карабінери сяк-так змили йому кров з обличчя, пройшлися щіткою по костюму й настромили на голову капелюха так, щоб він трохи затуляв синці. Бебі тремтячим голосом ще з порога сказала йому:

— Містер Клей залишиться з вами, а я їду по консула й по лікаря.

— Гаразд.

— Тільки сидіть спокійно.

---

[1] Весь час прямо, праворуч, ліворуч *(італ.)*.

— Гаразд.

— Я скоро повернуся.

Вона знов поїхала до консульства; було вже по восьмій, і її впустили до приймальні. Близько дев'ятої приїхав консул, і Бебі, доведена вже майже до істерики втомою й почуттям власного безсилля, розповіла тому все з самого початку. Консул занепокоївся. Він сказав їй, що нескромна поведінка в чужій країні не доводить до добра, але найбільше його обходило те, щоб вона не ввійшла до його кабінету, а почекала в приймальні. З розпачем Бебі прочитала в його старечих очах небажання втручатися в цю халепу. Щоб не гаяти часу, вона подзвонила лікареві. В приймальні тим часом утворилася черга, секретарка викликала відвідувачів на прийом і випускала їх. Через півгодини Бебі вибрала мить, коли хтось виходив, і, відштовхнувши секретарку, прорвалася до кабінету.

— Це обурливо! Американського громадянина скалічили мало не до смерті й кинули за грати, а ви й досі навіть пальцем не кивнули, щоб допомогти йому!

— Хвилиночку, місіс...

— Я не хочу більше чекати! Прошу вас негайно поїхати зі мною до в'язниці й домогтися, щоб його відпустили!

— Місіс...

— Ми в Америці належимо до вельми впливових кіл,— процідила вона крізь зуби.— Мене стримує бажання уникнути розголосу, а то б... В усякому разі, я подбаю, щоб про вашу бездіяльність довідалися де слід. Якби мій швагер був британським підданим, його б давним-давно визволили, але вас більше непокоїть, що подумає поліція, ніж те, заради чого ви тут сидите.

— Місіс...

— Негайно надягайте капелюха і їдьмо.

Згадка про капелюх зовсім вибила консулові грунт з-під ніг, він почав нервово перебирати папери, протирати окуляри. Але якоїсь відмовки так і не придумав: розгнівана Американська Жінка височіла над ним, і де вже йому було встояти проти невгамовного, шаленого норову, що зламав моральний хребет цілої нації і цілу країну перетворив на дитячі ясла! Консул подзвонив і викликав до себе віце-консула. Бебі перемогла.

Дік сидів, розслабившись, у сонячному промінні, яке щедро лилося крізь вікно вартівні. Колліс і карабінери сиділи поряд, і всі четверо чекали, що ж буде далі. Своїм зрячим оком Дік бачив карабінерів, їхні типові обличчя тосканських селян з короткою верхньою губою, що зовсім не в'язалися з жорстокістю, жертвою якої він став. Він послав одного з них по пляшку пива.

Від пива йому полегшало, в голові прояснилося, і нічна пригода прибрала на мить похмуро-гумористичного забарвлення. Колліс вважав, що все заварилося через оту англійку в кабаре, але Дік був певен, що вона зникла ще до бійки. Колліса й досі непокоїла думка про те, що міс Уоррен застала його голим.

Дік уже притлумив у собі гнів, і тепер душу йому краяло усвідомлення власної безмежної і непростимої, як найтяжчий злочин, безвідповідальності. Те, що з ним сталося, було таке жахливе, що подолати його він міг би, тільки витравивши все із своєї свідомості; але це було нездійсненно, і, отже, йому не лишалося навіть надії. Надалі він буде зовсім іншою людиною, і тепер, поки думки його плуталися, майбутнє нове «я» малювалося йому в найпохмуріших барвах. В усьому цьому була неминучість стихійного лиха. Жоден дорослий арієць не здатний винести корисний урок з такого приниження; якщо він простив, то це означає, що воно вросло в його життя, що він ототожнює себе з причиною своєї ганьби — а це в даному випадку було неможливе.

Колліс заговорив був про те, що за такі речі спуску не дають, але Дік лише похитав головою. Раптом до вартівні, з енергією, якої вистачило б на трьох, вбіг лейтенант, випрасуваний, виглянсуваний, жвавий, і карабінери схопилися на ноги й виструнчилися. Побачивши порожню пляшку від пива, він дав доброго прочухана своїм підлеглим і, досхочу виговорившись, звелів їм негайно викинути пляшку з вартівні. Дік глянув на Колліса й засміявся.

З'явився віце-консул, заклопотаний своїми численними обов'язками молодий чоловік на прізвище Свонсон, і всі рушили до суду — Дік між Коллісом і Свонсоном попереду, а карабінери позаду. Ранок був сонячний, місто оповивав легкий серпанок; на площі й під арками вирував натовп, і Дік, низько насунувши капелюх на очі, наддав ходи; коротконогі карабінери почали відставати, і нарешті один з них бігцем наздогнав Діка й зажадав,

щоб він ішов повільніше. Свонсон, у ролі тлумача, залагодив справу.

— Що, червонієте через мене? — весело запитав Дік.

— Дякуйте богові, що ці італійці вас не зарізали,— вони можуть,— трохи зніяковівши, відповів Свонсон.— Цього разу, гадаю, вас відпустять, але італієць за таке відсидів би кілька місяців за гратами,— будьте певні.

— А ви сиділи за гратами?

Свонсон усміхнувся.

— Він мені подобається,— мовив Дік Клеєві.— Приємний хлопець, дає гарні поради на всі випадки життя, але закладаюся, що він побував за гратами. І просидів, мабуть, не тиждень і не два.

Свонсон усміхнувся.

— Я просто хочу попередити, будьте з ними обережні. Ви й не уявляєте собі, що це за люди.

— О, хто-хто, а я вже знаю,— вибухнув Дік.— Найпослідущі мерзотники.— Він обернувся до карабінерів.— Зрозуміли?

— Тут я вас залишу,— квапливо сказав Свонсон.— Ми так домовилися з вашою родичкою. Але у суді вас чекатиме наш юрист. Отож — обережність і ще раз обережність!

— До побачення.— Дік гречно потиснув йому руку.— І щиро дякую. Я певен, що ви зробите блискучу кар'єру.

Свонсон ще раз усміхнувся й пішов, зразу ж надавши своєму обличчю офіційно-несхвального виразу.

Вони ввійшли на подвір'я, з чотирьох боків якого сходи вели до судових залів. На подвір'ї купчилися люди, і, коли вони переходили його, натовп раптом загомонів, услід їм гнівно закричали, засвистіли, затюкали. Дік здивовано озирнувся й побачив обличчя, повні ненависті й презирства.

— Чого це вони? — приголомшено спитав він.

Один з карабінерів щось сказав групі чоловіків, і гомін ущух.

Вони ввійшли до зали. Юрист консульства, підтоптаний італієць, довго втовкмачував щось судді, а Дік і Колліс мовчки стояли осторонь. Якийсь чоловік, що дивився крізь шибку на подвір'я, пояснив їм по-англійському причину дивної поведінки натовпу. Того ранку мали судити одного чоловіка з Фраскаті, який згвалтував і вбив п'ятирічну дівчинку, і коли з'явився Дік, натовп вирішив, що це і є злочинець.

Через кілька хвилин юрист сказав Дікові, що він вільний,— суддя вважає, що його вже достатньо покарано.

— Достатньо покарано! — вигукнув Дік.— За що?

— Ходім,— сказав Колліс.— Тут ви однаково нічого не доможетесь.

— Ні, а в чому ж таки моя провина? Що я побився з кількома таксистами?

— В акті сказано, що ви підійшли до поліцейського агента нібито щоб попрощатися, а натомість ударили його.

— Це брехня! Я його попередив, що битиму. І звідки мені було знати, що це поліцейський агент?

— Ідіть уже з богом,— порадив юрист.

— Ходім.— Колліс узяв його під руку, і вони зійшли зі сходів.

— Я хочу виголосити промову! — вигукнув Дік.— Я хочу розповісти цим людям, як я згвалтував п'ятирічну дівчинку. Може, я й справді...

— Ходім, ходім.

На вулиці чекало таксі, в якому сиділи Бебі з лікарем. Дік уникав дивитися Бебі в очі, а лікар йому не сподобався — його осудливий погляд і суворий тон свідчили, що він належить до найнеприємнішого типу в Європі — типу латинянина-мораліста. Дік виклав їм свою версію того, що сталося, але співчуття ні в кого не знайшов. У його номері в «Квіріналі» лікар змив йому з обличчя брудний піт і розмазану кров, зробив те що слід з його перебитим носом, ребрами й пальцями, припік йодом садна та подряпини й забинтував око. Дік попросив дрібку морфію, бо знав, що не засне від збудження, яке й досі не залишало його. Морфій подіяв, і, коли він заснув, Колліс і лікар пішли, а Бебі лишилася чекати доглядальницю, викликану з англійської лікарні. Для Бебі це була тяжка ніч, але її тішила думка про те, що, хоч би яким бездоганним Дік був досі, тепер вони здобули над ним моральну перевагу на весь той час, поки він ще буде їм потрібен.

КНИГА ТРЕТЯ

I

Фрау Кете Грегоровіус наздогнала чоловіка на стежці, що вела до їхньої вілли.

— То як Ніколь? — запитала вона так, ніби оце щойно подумала про неї, але її зривистий голос зрадив її: саме це вона хотіла запитати, коли доганяла чоловіка.

Франц здивовано глянув на неї.

— Ніколь здорова. А чому ти питаєш, люба?

— Ти так часто навідуєшся до неї, що я подумала, чи не захворіла вона.

— Поговоримо про це вдома.

Кете покірно вмовкла. Кабінет Франца містився в адміністративному корпусі, у вітальні вчителька читала щось дітям; отже, для розмови довелось піднятися в спальню.

— Вибач, Франце,— мовила Кете, перш ніж він встиг щось сказати.— Вибач, любий, я не мала права так говорити. Я знаю свої обов'язки й пишаюся ними. Але між мною й Ніколь немає особливої приязні.

— Пташки в кубельцях живуть у злагоді,— різко мовив Франц, але, відчувши, що такий тон не відповідає змістові слів, повторив їх у тому розміреному, чіткому ритмі, яким його старий учитель, доктор Домлер, умів надати значущості найбанальнішій фразі: — Пташки — в кубельцях — живуть *у злагоді*!

— Авжеж, авжеж. Ти не можеш закинути мені, що я не досить уважна до Ніколь.

— Я можу закинути тобі брак здорового глузду. Ніколь має весь час перебувати під наглядом — у певному розумінні вона все ж хвора і буде хворою довіку. Поки Дік відсутній, за неї відповідаю я.— Він повагався, бо любив іноді, задля більшого ефекту, приховати від Кете якусь новину.— Сьогодні вранці надійшла телеграма з Рима. Дік хворів на грип, але вже видужав і завтра виїздить додому.

Кете зраділа і повела далі вже спокійніше:

— По-моєму, Ніколь не така хвора, як здається. Вона грає на своїй хворобі, щоб мати владу над іншими. Їй би стати кіноактрисою, такою, як твоя улюблена Норма Толмедж,— всі американки тільки й мріють про це.

— Чи не ревнуєш ти мене, часом, до Норми Толмедж?

— Я не люблю американців. Усі вони егоїсти. Е-го-їсти!

— І Діка не любиш?

— Діка люблю,— призналася вона.— Але Дік не такий, як вони всі, він дбає не тільки про себе.

...І Норма Толмедж теж, подумав Франц. Така вродлива жінка не може не бути водночас і розумною, і благородною. Певно, її просто змушують грати дурні ролі. Яка б то була честь — познайомитися з Нормою Толмедж!

Але Кете вже забула про Норму Толмедж, через яку вона мало не плакала одного вечора, повертаючись з Францом до клініки із цюріхського кінотеатру.

— Дік одружився з Ніколь заради грошей,— провадила вона далі.— Тут він не встояв перед спокусою — ти ж сам колись натякнув на це.

— Ну, це вже ти говориш від злості.

— Гаразд, беру свої слова назад. Як ти кажеш, ми повинні жити в злагоді, мов пташки. Але ж це важко, коли Ніколь... коли бачиш, як вона, розмовляючи зі мною, відхиляється, крутить носом, ніби від мене тхне, чи що!

Кете вгадала. Вона сама поралася дома по господарству і, будучи дуже ощадливою, не часто купувала собі обнови. Будь-яка американська продавщиця, звикла щовечора прати дві зміни білизни, вловила б у Кете ледь відчутний запах учорашнього поту, навіть не запах, а скоріше аміачний слід одвічних супутників людського життя — праці й розкладу. Для Франца було це так само природно, як густий, масний запах волосся його дружини,— і в тому, і в тому йому вчувалося щось рідне, своє. Але Ніколь, яка змалку ненавиділа запах пальців няньки, що вдягала її, присутність Кете дратувала майже до нестями.

— А діти! — вела далі Кете.— Вона сердиться, коли її діти граються з нашими...

Франц не схотів більше слухати.

— Ну, годі. Такі розмови можуть нам дорого коштувати. Не забувай, що без грошей Ніколь ми не мали б цієї клініки. Ходім краще снідати.

Кете зрозуміла, що зайшла надто далеко, але слова Франца нагадали їй про те, що й інші американці мають гроші. А через тиждень її неприязнь до Ніколь знайшла собі новий вихід.

Нагоду дав обід, який Грегоровіуси влаштували на

честь повернення Діка. Щойно за Дайверами зачинилися двері, Кете обернулася до чоловіка.

— Ти бачив його обличчя? Це сліди бійки.

— Не поспішай з висновками,— застеріг її Франц.— Дік зразу ж усе мені розповів. Поки корабель плив через Атлантику, серед пасажирів влаштовувались змагання з боксу, і Дік брав у них участь. Американці завжди так розважаються в трансатлантичних рейсах.

— І ти повірив? — глузливо вигукнула Кете.— Він насилу ворушить одною рукою, а на скроні в нього незагоєний шрам — і досі видно, де виголили волосся.

Франц такого не помітив.

— Може, ти скажеш, що такі речі сприяють репутації клініки? — не вгавала Кете.— Від нього й сьогодні тхнуло вином, і це вже не вперше, відколи він повернувся.

Вона притишила голос, щоб наступні слова прозвучали вагоміше:

— Діка більше не можна вважати серйозною людиною.

Франц знизав плечима, немов скидаючи з себе тягар її настирливих звинувачень, і рушив сходами нагору. В спальні він накинувся на неї:

— Дік не тільки серйозна, а й надзвичайно обдарована людина. В усякому разі, він найобдарованіший з-поміж усіх невропатологів, які останнім часом захищали дисертації в Цюріху. Мені до нього далеко.

— Посоромився б!

— Мені нема чого соромитися, бо це щира правда. В усіх складних випадках я звертаюся за порадою до нього. Його праці все ще вважаються зразковими в своїй галузі: зайди до першої-ліпшої медичної бібліотеки, і тобі це підтвердять. Більшість студентів вважає, що він англієць,— люди не вірять, що в Америці може з'явитися такий сумлінний учений.— Він покректав, як завжди, витягуючи з-під подушки піжаму.— Їй-богу, я не розумію, чому ти раптом так заговорила, Кете,— мені здавалося, що ти любиш Діка.

— Посоромився б! — повторила Кете.— Справжній учений не він, а ти, і вся робота лежить на твоїх плечах. Це як у байці про зайця і черепаху, і, по-моєму, заєць уже знесилів.

— Годі тобі!

— Гаразд. Але те, що я кажу,— правда.

Він рубонув повітря ребром долоні.

— Все, годі!

На тому суперечка скінчилася, але сказане не минулося безслідно для них обох. Кете подумки визнала, що судила надто різко й несправедливо про Діка, який досі викликав у неї беззастережне захоплення і який так розумів і цінував її. А Франц поступово переймався думкою, що Кете має рацію і Дік зовсім не така вже серйозна людина. Врешті-решт він переконав себе, що ніколи й не думав інакше.

II

Дік запропонував Ніколь відредаговану версію своєї лихої пригоди в Римі: він, мовляв, самовіддано кинувся на підмогу своєму п'яному приятелеві. Він знав, що Бебі Уоррен триматиме язика за зубами: не шкодуючи фарб, він розписав, як згубно може подіяти правда на Ніколь. Та все це годі було й рівняти з тим, як згубно вплинув той випадок на нього самого.

Немов прагнучи спокутувати провину, він накинувся на роботу з подвійним завзяттям, і Франц, який уже твердо вирішив іти на конфлікт, не міг знайти зачіпки, щоб розпочати його. Коли справжня дружба рветься за годину, вона рветься з м'ясом, тим-то Франц намагався переконати себе, що гарячковий ритм духовного й емоційного життя Діка несполучний з його власними життєвими ритмами,— хоча раніше обидва вважали, що саме це сприяє їхній спільній праці. Отак у негоду прикриваються й негодящою одежиною.

Та тільки в травні Франц забив нарешті перший клин. Одного дня, десь опівдні, Дік увійшов до його кабінету. Змучений і блідий, він опустився в крісло біля дверей і сказав:

— От і все, її більше нема.

— Померла?

— Серце не витримало.

Дік був украй виснажений. Три останні ночі він провів біля ліжка вкритої струпами художниці, за яку так уболівав. Формально вважалося, що він чергує, щоб вводити адреналін, але насправді він намагався бодай бліденьким промінчиком світла пробити темряву, що невмолимо насувалася на неї.

Щоб притлумити в собі мимовільне співчуття, Франц поспішив виголосити свою точку зору:

— То був невросифіліс. Всі реакції Вассермана свідчать про це. Спинномозкова рідина...

— Хіба не однаково? — зітхнув Дік.— Господи, хіба не однаково? Якщо вже вона так хотіла забрати з собою свою таємницю — хай вона при ній і лишається.

— Вам би треба день-два відпочити.

— Мало сказати «треба».

Франц забив свій клин. Відірвавшись від телеграми, яку почав складати братові померлої, він подивився на Діка й сказав:

— Чи не хочете вирушити в невеличку подорож?

— Тільки не зараз.

— Ідеться не про подорож задля розваги. Треба оглянути в Лозанні одного хворого. Сьогодні вранці його батько — це чілійська родина — протуркотів мені вуха по телефону.

— Скільки в ній було мужності,— сказав Дік.— І як довго вона мучилася.— Франц співчутливо покивав головою, і Дік схаменувся.— Даруйте, я вас перебив.

— У даному разі йдеться про зовсім інше. Розумієте, батько не може вмовити сина поїхати сюди. І просить, щоб хто-небудь приїхав до Лозанни.

— Що з сином? Алкоголізм? Гомосексуалізм? Якщо вже їхати до Лозанни...

— Всього потроху.

— Гаразд, я поїду. Чи з цього буде якийсь зиск?

— Думаю, чималенький. Побудьте там кілька днів і якщо побачите, що хлопець потребує тривалого нагляду, везіть його сюди. Але можете не поспішати. Розважтеся трохи, поєднайте корисне з приємним.

Двогодинний сон у поїзді зміцнив Діка, він повеселішав і почувався готовим до зустрічі з сеньйором Пардо-і-Сіудад-Реалем.

Такі зустрічі мало чим відрізнялися одна від одної. Часто-густо істерична поведінка родичів являла для психолога не менший інтерес, ніж стан самого хворого. Так було і цього разу. Сеньйор Пардо-і-Сіудад-Реаль, вродливий шпакуватий іспанець з благородною поставою й усіма зовнішніми ознаками багатства і влади, бігав з кутка в куток у своєму люксі в «Готелі трьох світів» і, розповідаючи Дікові про сина, тримався не краще, ніж п'яна жінка.

— Я вже не знаю, не знаю, що робити. Мій син зіпсутий. Він розпусничав у Харроу, він розпусничав у Королівському коледжі в Кембріджі. Він невиправно зіпсутий. А тепер, коли додалося ще й пияцтво, правди вже

не приховаєш, і що не день, то гірше. Я перепробував усе: в мене є один знайомий лікар, ми разом уклали план, і він поїхав з Франсіско в подорож по Іспанії. Щовечора він робив Франсіско укол кантаридину, а потім вони йшли до якого-небудь пристойного борделю. Спочатку начебто допомагало, але через тиждень усе пішло по-старому. Врешті-решт кілька днів тому, ось у цій кімнаті, точніше, отам, у ванній,— він показав пальцем,— я примусив Франсіско роздягтися до пояса й відшмагав його канчуком...

Вкрай розхвильований, він упав у крісло. Тоді заговорив Дік.

— Це було нерозважливо, і поїздка до Іспанії теж нічого не могла дати...— Він ледве стримував сміх — цікаво б поглянути на лікаря, що брав участь у такому експерименті! — Мушу вам відразу ж сказати, сеньйоре, що в таких випадках ми ніяких гарантій не даємо. Щодо алкоголізму, то тут ще можна чогось домогтися — коли й пацієнт іде нам назустріч. Але передусім я мушу познайомитися з вашим сином, завоювати його довіру — хоча б для того, щоб почути, що він сам про себе скаже.

...Вони сиділи вдвох на веранді — Дік і хлопець років двадцяти з вродливим, розумним обличчям.

— Мені хотілося б знати, як ви самі ставитеся до всього цього,— сказав Дік.— Чи помічаєте ви, що ваші вади набувають катастрофічного характеру? І чи хотіли б позбутися їх?

— Мабуть, хотів би,— відповів Франсіско.— Мені дуже тяжко.

— А чим ви самі пояснюєте це? Пияцтвом чи вашими збоченнями?

— Я, певно, й не пив би, якби не ці збочення.— Досі він говорив серйозно, але тут раптом його потягло на сміх.— Ет, я безнадійний. Мені ще в Кембріджі прилипили прізвисько Чілійська Краля. А після цієї прогулянки по Іспанії мене від одного погляду на жінку вивертає.

Дік гостро зауважив:

— Якщо таке життя задовольняє вас, я не візьмуся вас лікувати, і ми просто марнуємо час.

— Ні, ні, поговорімо ще. Якби ви знали, як мені гидко розмовляти з іншими.

Якщо цей хлопець і мав якусь мужність, то вона виродилася в активну неприязнь до батька. Але Дік помі-

тив у його очах оту характерну грайливу лукавість, з якою гомосексуалісти говорять на близьку їм тему.

— Подумайте, на що ви себе прирікаєте,— сказав йому Дік.— Цей порок на все життя відособить вас від суспільства, зажене в підпілля, ви не матимете ні часу, ні енергії на щось повноцінне, корисне. Коли ви хочете жити як людина серед людей, навчіться контролювати свої чуттєві поривання і насамперед покиньте пити, бо алкоголь стимулює їх...

Він говорив не задумуючись, стандартними фразами, бо ще десять хвилин тому дійшов висновку, що пацієнт невиліковний. А проте ще годину вони невимушено розмовляли про хлопців дім у Чілі, про його інтереси та вподобання. Чи не вперше перед Діком розкривалися не патологічні, а житейські сторони вдачі людини такого типу, і він тепер розумів, що саме чарівливість допомагає Франсіско переступати закони моралі. Для Діка ж людська чарівливість завжди була самодостатньою чеснотою, хоч яких би форм вона прибирала — чи безтямної мужності тієї нещасної жінки, що вмерла сьогодні на світанку в клініці, чи ж безоглядної легкості, яку цей пропащий хлопець вносив у свою банальну і стару, як світ, історію. Дік мав звичку розтинати життя на частини, досить дрібні для того, щоб, розсортувавши, зберігати їх на запас; він розумів, що ціле життя може й не дорівнювати сумі своїх складників, та коли людині за сорок, їй здається, що тільки окремі складники й уміщуються в полі зору. Його кохання до Ніколь і Розмері, його дружба з Ейбом Нортом і Томмі Барбаном у розколотому світі повоєнної доби — при кожному такому тісному контакті з іншою особистістю ця інша особистість зливалася з його власною; брати все, чи не брати нічого — перед таким вибором ставило його життя, і немов за велінням долі він мав тепер довіку нести в собі «я» тих, кого він колись знав і любив, і тільки з ними чи через них пізнавати всю повноту існування. А десь під цим усім розкорінювався паросток самотності — бо так легко бути коханим, і так важко кохати.

Під час розмови з Франсіско перед Діком раптом виник привид із минулого. Висока чоловіча постать відокремилася від кущів перед верандою і якоюсь дивною розколиханою ходою нерішуче наблизилася до них. Дік не зразу помітив це видиво, яке майже не вирізнялося на тлі тріпотливого листя, а помітивши, підвівся й роз-

гублено потис простягнуту руку, силкуючись пригадати ім'я цієї людини й думаючи водночас: «Господи, я, здається, розворушив тут цілий комашник!»

— Якщо не помиляюся, ви доктор Дайвер?

— Хвилинку, хвилинку, а ви — містер Дамфрі, чи не так?

— Атож, Ройял Дамфрі. Я мав колись приємність відвідати вашу прекрасну віллу.

— Аякже, аякже, пам'ятаю.— Щоб якось остудити запал містера Дамфрі, Дік удався до сухої хронології.— Це було в тисяча дев'ятсот двадцять четвертому? Чи двадцять п'ятому?

Він умисно не сідав, але виявилося, що Ройяла Дамфрі, хоч яким несміливим він видався в першу хвилину, не так-то легко було спекатися; по-змовницькому притишивши голос, він грайливо прошепотів щось хлопцеві, але той, явно соромлячись його, теж не схильний був підтримувати розмову.

— Докторе Дайвер, одне тільки слово, і я більше не затримуватиму вас. Я хочу сказати вам, що ніколи не забуду того вечора в вашому саду й вашої гостинності. Цей спогад буде одним із найпрекрасніших у моєму житті. Я щасливий, що мав честь обідати в такому вишуканому товаристві.

Дік потроху боком відступав до найближчих дверей.

— Я дуже радий, що вам так сподобалося у нас. На жаль, я мушу...

— Авжеж, я розумію,— співчутливо підхопив Ройял Дамфрі.— Кажуть, він при смерті.

— При смерті? Хто?

— Може, мені не слід було згадувати про це — річ у тім, що нас лікує один і той самий лікар.

Нічого не розуміючи, Дік здивовано кліпав очима.

— Про кого ви говорите?

— Як — про кого? Про вашого тестя, звичайно. Може, мені...

— Про мого тестя?

— Я гадав... Невже ви тільки від мене...

— Цебто ви хочете сказати, що батько моєї дружини тут, у Лозанні?

— Але ж я думав, що ви знаєте, що через це ви й приїхали.

— Як звуть вашого лікаря?

Дік записав прізвище, попрощався й побіг до телефонної будки.

Доктор Данже відповів докторові Дайверу, що готовий прийняти його негайно у себе вдома.

Данже, молодий лікар із Женеви, злякався був, що втратить вигідного пацієнта, але, переконавшись, що це йому не загрожує, підтвердив, що стан містера Уоррена безнадійний.

— Йому лише п'ятдесят років, але в нього тяжка дистрофія печінки внаслідок алкоголізму.

— Ви перепробували всі методи?

— Шлунок уже не приймає нічого, крім рідини. Я гадаю, йому лишилося три дні, щонайбільше — тиждень.

— А міс Уоррен, його старшу дочку, ви сповістили?

— Згідно з його бажанням, про це не знає ніхто, крім його камердинера. Я, власне, тільки сьогодні вранці вирішив розкрити йому правду. Він дуже розхвилювався — хоча з самого початку хвороби покладався на волю божу і виявляв велике терпіння й покору.

Обміркувавши все це, Дік сказав:

— Що ж, певно, мені доведеться діяти від імені родини. А родина, гадаю, зажадала б консиліуму.

— Воля ваша.

— Від їхнього імені я попрошу вас викликати найбільшого з відомих мені тутешніх спеціалістів — доктора Гербрюгга із Женеви.

— Я й сам думав про Гербрюгга.

— Я пробуду тут день-два і дзвонитиму вам.

Надвечір Дік прийшов до сеньйора Пардо-і-Сіудад-Реаля. Вислухавши Діка, старий сказав:

— Ми маємо в Чілі величезні маєтки. Я міг би зробити сина управителем. Або поставити його на чолі одного з наших паризьких підприємств...— Він похитав головою й почав походжати од вікна до вікна на тлі весняного дощика, такого веселого, що навіть лебеді не ховалися від нього.— Мій єдиний син! Чому ви не хочете взяти його до своєї клініки?

Іспанець раптом упав навколішки перед Діком.

— Врятуйте мого сина! Я вірю у вас, візьміть його до себе, вилікуйте його!

— Те, що ви кажете, не може бути підставою для примусового лікування. З таких мотивів я не взявся б лікувати, навіть якби міг.

Іспанець підвівся.

— Даруйте, я не подумав... Справді, я вже наче схибнувся...

Вийшовши з ліфта, Дік натрапив у вестибюлі на доктора Данже.

— А я саме збирався дзвонити вам,— сказав той.— Нам треба поговорити. Може, вийдемо на терасу?

— Містер Уоррен помер? — швидко запитав Дік.

— Ні, поки що все без змін. Консиліум відбудеться завтра вранці. Але він наполягає на зустрічі з дочкою, з вашою дружиною. Наскільки я розумію, вони колись посварилися...

— Я знаю всю цю історію.

Обидва лікарі замислилися, дивлячись один одному в очі.

— А може, вам слід було б самому поговорити з ним, перше ніж на щось зважуватись? — підказав доктор Данже.— Його смерть буде легкою, він просто тихо згасне.

Дік неохоче кивнув головою.

— Гаразд.

Номер «люкс», у якому тихо згасав Девре Уоррен, був не менший, ніж у сеньйора Пардо-і-Сіудад-Реаля,— у цьому готелі багато було покоїв, де грошовиті руїни людські, втікачі від правосуддя, претенденти на трони втрачених князівств доживали свого віку за допомогою опійних та барбітуратових препаратів, переслідувані, мов настирливими звуками радіо, неугавною луною давніх гріхів. Цей закуток Європи приваблює людей не стільки своєю красою, скільки тим, що тут їм не дошкуляють зайвими розпитами. Тут схрещуються шляхи тих, хто шукає зцілення в гірських санаторіях та на туберкульозних курортах, і тих, хто став persona non grata у Франції чи в Італії.

Жалюзі на вікнах у номері були напівопущені. Черниця з обличчям святої ходила коло хворого, який висхлими пальцями перебирав чотки на білому простирадлі. Він усе ще був вродливий; коли Данже вийшов і він звернувся до Діка, в голосі його забринів відгомін давнього самовдоволення:

— Наприкінці життя ми багато чого починаємо розуміти, докторе Дайвер. Тільки тепер я побачив усе в справжньому світлі.

Дік мовчки чекав, що він скаже далі.

— Я був поганою людиною. Ви знаєте, як мало в мене прав на те, щоб ще раз побачити Ніколь, але той,

під ким усі ми ходимо, вчить нас жаліти і прощати.— Чотки вислизнули з його слабких пальців і зісковзнули з постелі на підлогу. Дік підняв їх і подав йому.— Якби я хоч на десять хвилин міг побачитися з Ніколь, то пішов би з життя щасливий.

— Цього питання я не можу розв'язати сам,— сказав Дік.— Ми ризикуємо здоров'ям Ніколь.— Він усе вже вирішив для себе, але вдавав, ніби вагається.— Мені треба порадитися зі своїми колегами по клініці.

— Що ж, хай буде так, як скаже ваш колега... Я перед вами в такому боргу...

Дік квапливо підвівся.

— Відповідь ви одержите через доктора Данже.

Зі свого номера він викликав по телефону клініку на Цугському озері. По кількох довгих хвилинах йому відповіла Кете — зі свого дому.

— Мені треба поговорити з Францом.

— Франц на гірській базі. Ми домовилися зустрітися там, я зараз виходжу — переказати йому що-небудь, Дік?

— Йдеться про Ніколь. Тут, у Лозанні, вмирає її батько. Скажіть це Францові, додайте, що справа термінова, і попросіть, щоб подзвонив до мене звідти.

— Гаразд.

— Скажіть, що з третьої до п'ятої і з сьомої до восьмої я буду в своєму номері, а пізніше мене можна буде знайти в ресторані.

Зосередивши увагу на цих деталях, він забув попередити Кете, щоб вона нічого не казала Ніколь. А коли згадав про це, їх уже роз'єднали. Лишалося сподіватись, що Кете здогадається сама.

...Кете і не думала розповідати Ніколь про цю розмову, поки поїзд віз її безлюдним схилом, порослим дикими квітами, що колихалися під несподіваними поривами вітру. Тут, у горах, клініка мала базу, куди хворих вивозили на лижні прогулянки взимку й недалекі альпіністські походи навесні. Зійшовши з поїзда, Кете відразу побачила Ніколь — та керувала якоюсь веселою грою своїх дітей. Підійшовши до неї, Кете лагідно поклала їй руку на плече і сказала:

— Як ви гарно вправляєтеся з дітьми, вам треба було б улітку навчити їх плавати.

Розпалена грою, Ніколь несамохіть, майже грубо смикнула плечем. Рука Кете зависла в повітрі, і ту ж мить вона дала волю словам:

— Ви що, злякалися, що я хочу вас обняти? — гостро спитала вона.— Помиляєтеся — якби не дзвінок від Діка, якби не ця сумна звістка...

— З Діком щось сталося?

Кете зрозуміла свою помилку, але було вже пізно; на панічні запитання Ніколь: «Ви сказали — сумна звістка. Що з ним сталося? Що з ним сталося?» — вона відповідала тільки:

— Нічого. Нічого не сталося. Мені треба поговорити з Францом.

— Скажіть мені правду, що з ним?

Обличчя Ніколь пополотніло від жаху, малі Дайвери, які все чули, теж злякано завмерли. І Кете здалася:

— Ваш батько захворів у Лозанні. Дік хоче порадитися з Францом.

— Тяжко захворів?

Саме в цю мить підійшов Франц, по-лікарському лагідний і уважливий. Зраділа Кете переклала решту тягаря на нього, але шкоду вже було заподіяно.

— Я їду до Лозанни,— оголосила Ніколь.

— Навіщо ж отак зразу, не подумавши,— сказав Франц.— Заждіть, поки я поговорю по телефону з Діком.

— Але ж я не встигну тоді на місцевий поїзд,— запротестувала Ніколь.— І спізнюся на цюріхський, що відходить о третій! Якщо мій батько при смерті, я мушу...— Вона урвала фразу, не наважуючись висловити те, що думала.— Я повинна їхати. І мені треба бігти, інакше я спізнюся.— Вона й справді вже бігла туди, де стояли пласкі вагончики і паровоз, пахкаючи, увінчував клубами пари голий схил. Біжучи, вона озирнулася й крикнула через члече: — Якщо будете говорити з Діком, скажіть — я виїхала!

...Дік сидів у себе й читав «Нью-Йорк геральд», коли до номера вбігла схожа на ластівку черниця — і водночас задзвонив телефон.

— Умер? — з надією в голосі спитав Дік.

— Monsieur, il est parti — він зник!

— Comment? [1]

— Il est parti — і камердинер його зник, і всі речі.

Це було неймовірно. Щоб людина в такому стані встала й пішла!

Він узяв телефонну трубку; дзвонив Франц.

[1] Що? *(Франц.)*.

— Нащо ж ви сказали Ніколь! — обурився Дік.

— На жаль, це Кете виявила таку нерозважливість.

— Передусім винен, звичайно, я. Жінкам ніколи не можна розповідати щось передчасно. Ну гаразд, я зустріну її на вокзалі... Послухайте, Франце, сталася неймовірна річ — старий раптом устав і пішов...

— Під що? Я не зрозумів вас.

— Не — під що, а пі-шов. Я кажу, старий Уоррен пішов.

— А що ж тут такого?

— Він був у стані тяжкого колапсу... помирав, розумієте? І раптом устав і подався геть... Напевне — назад, до Чікаго... Не знаю, до мене прибігла його доглядальниця... не знаю, Франце, я сам оце щойно почув про це... подзвоніть мені пізніше.

Майже дві години Дік витратив на те, щоб з'ясувати обставини втечі Уоррена. Скориставшись з тих кільканадцяти хвилин, коли денна доглядальниця пішла, а нічна ще не з'явилася, хворий зійшов до бару, де квапливо проковтнув чотири порції віскі, розрахувався за готель тисячодоларовим банкнотом, звелівши решту переказати поштою, і відбув — слід гадати, до Америки. В останню хвилину Дік і Данже помчали на вокзал, сподіваючись наздогнати його там, але призвело це тільки до того, що Дік розминувся з Ніколь. Він зустрів її вже у вестибюлі готелю — вона мала втомлений вигляд, і в Діка тривожно тьохнуло серце, коли він побачив її стулені в тонку лінію уста.

— Як батько? — спитала вона.

— Набагато краще. Видно, він мав ще добрячий запас життєвих сил.— Дік повагався, зважуючи можливий ефект новини.— Уявляєш собі: він устав і поїхав геть!

Йому хотілося випити — за всією цією біганиною він не встиг пообідати. Він повів приголомшену Ніколь до бару, замовив коктейль і пиво, і коли вони вмостилися в шкіряних кріслах, продовжив розповідь:

— Його лікар, напевно, помилився з прогнозом або взагалі поставив не той діагноз. Не знаю, я ще не мав навіть часу все як слід обміркувати.

— Отже, він поїхав?

— Так, вечірнім поїздом на Париж.

Вони помовчали. Від Ніколь віяло глибокою трагічною байдужістю.

— Тут спрацював інстинкт,— сказав нарешті Дік.— Він справді був майже при смерті, але зусиллям волі йому пощастило відновити ритм діяльності організму — зрештою, він не перший встав зі смертної постелі. Це як старий годинник: струснеш його, і він за звичкою знов починає йти. Отак і твій батько...

— Не треба,— сказала вона.

— Головною його рушійною силою завжди був страх,— провадив Дік далі.— Він злякався, й це додало йому сили. Напевно, він доживе до дев'яноста років.

— Будь ласка, не треба,— сказала вона.— Будь ласка, я не можу більше слухати.

— Як хочеш. До речі, цей юний негідник, заради якого я приїхав сюди, зовсім безнадійний. Завтра вранці ми можемо вертатися додому.

— Не розумію, навіщо — навіщо все це тобі потрібно,— вихопилося в неї.

— Не розумієш? Іноді я й сам не розумію.

Вона поклала долоню на його руку.

— Вибач, Діку, я сказала, не подумавши.

Хтось приніс до бару патефон, і вони посиділи й помовчали під звуки «Весілля мальованої ляльки».

III

Через кілька днів Дік уранці зайшов по листи до канцелярії, і увагу його привернула незвична метушня за вікном. Хворий Ван-Кон Морріс від'їздив із клініки. Його батьки, австралійці, сердито кидали валізи у великий лімузин, а поряд стояв доктор Ладіслау й безпорадно розводив руками у відповідь на гнівну жестикуляцію Морріса-старшого. Сам Ван-Кон спостерігав цю сцену з кривою глузливою посмішкою. Вийшовши з канцелярії, доктор Дайвер запитав:

— Чим пояснити такий поспіх, містере Морріс?

Побачивши Діка, містер Морріс аж підскочив — його бурякове обличчя й великі карти його костюма наче погасли, а потім спалахнули, немов їх вимкнули й увімкнули знову. Він рушив на Діка, неначе збираючись ударити його.

— Поспіх?! Та нам давно вже треба було б виїхати звідси, і не тільки нам,— почав він і зупинився, щоб звести дух.— Давно вже треба було б, докторе Дайвер. Давно.

— Може, зайдемо до мого кабінету? — запропонував Дік.

— Ні, дякую! Ми й тут можемо поговорити! Я й тут можу вам сказати, що не бажаю більше мати справи ні з вами, ні з вашим закладом.— Він посварився на Діка пальцем.— Я оцьому лікареві так і сказав. Ми тільки даремно витратили гроші й час.

Доктор Ладіслау лише здригнувся на знак слабкого протесту. Дік ніколи не відчував до Ладіслау особливої приязні. Спромігшись відвести розлюченого австралійця на стежку, що вела до адміністративного корпусу, він знову запропонував йому зайти до кабінету, але той похитав головою.

— Все це через вас, докторе Дайвер, саме через вас. Я звернувся до доктора Ладіслау, бо вас ніде не могли знайти, а доктор Грегоровіус повернеться тільки надвечір, а я чекати не маю наміру. Ні, сер! Я і хвилини тут більше не затримаюся після того, що почув від свого сина.

Він грізно підступив до Діка, і той вивільнив руки на випадок, якщо треба буде зустріти його кулаком.

— Мій син лікується тут від алкоголізму, ми приходимо до нього, і що ж він нам каже? Що від вас тхне горілкою! Горілкою! — Він гучно потяг носом, принюхуючись, але нічого, видно, не вчув.— І Ван-Кон чув цей запах не один раз, а двічі, двічі! Ми з жінкою зроду чарки в руках не тримали. Ми привозимо до вас сина, доручаємо вам вилікувати його, а ви на нього двічі за один місяць дихаєте горілкою! І це, по-вашому, зветься лікуванням?

Дік завагався: від містера Морріса можна було чекати, видно, чого завгодно — аж до скандалу на центральній алеї клініки.

— Зрештою, містере Морріс, не можна ж вимагати, щоб люди відмовлялися від своїх звичок тільки через те, що ваш син...

— Але ж ви лікар, хай вам чорт! — вибухнув Морріс.— Коли роботяга жлуктить пиво — це його собаче діло, але щоб той, хто має лікувати інших...

— Ну, це вже занадто. Ми прийняли вашого сина як хворого на клептоманію.

— А чому він захворів на ту клептоманію? — голос його вже зірвався на крик.— Бо пив, упивався до нестями — вам це щось говорить чи ні? Мій рідний дядько

через це до шибениці докотився, ясно? А тепер що виходить? Я віддаю сина в лікарню, а там від лікаря тхне горілкою!

— Я змушений просити вас залишити територію клініки.

— «Просити»! Та вважайте, що мене вже тут немає!

— Якби ви були трохи стриманіші, ми могли б ознайомити вас із тими результатами, яких нам вдалося на цей час досягти. Певна річ, за даних обставин ми змушені відмовитися від подальшого лікування вашого сина...

— І ви ще смієте говорити мені про стриманість?!

Дік підкликав доктора Ладіслау і, коли той підійшов, сказав йому:

— Я просив би вас від імені адміністрації побажати пацієнтові та його родичам щасливої дороги.

Злегка вклонившись Моррісові, він увійшов до будинку і, обернувшись, постояв за прочиненими дверима, чекаючи, доки вони від'їдуть — хами-батьки та їхній хирлявий дегенеративний виплодок. Неважко було уявити собі, як ця родина вояжуватиме по Європі, тероризуючи порядних людей грубим невіглаством і грубими грошима. Та коли машина зникла за ворітьми, Дік замислився над тим, до якої міри він сам винен у тому, що сталося. Він пив червоне вино за обідом та вечерею, на сон грядущий випивав гарячого рому і в другій половині дня іноді перепускав чарку-другу джину — джин майже не дає запаху. Загалом виходило півпінти алкоголю на день — величенька порція, якої огранізм уже не міг спалити.

Відмовившись від спроб знайти собі виправдання, він сів за стіл і виписав собі щось на зразок лікувального припису, за яким споживання алкоголю скорочувалося рівно наполовину. Не можна, щоб від лікарів, шоферів та протестантських священиків пахло спиртним, як пахне від художників, маклерів та кавалерійських офіцерів; Дік визнавав свою провину, сформулювавши її як необачність. Але інцидент на тому не вичерпався — як виявилося через півгодини, коли приїхав Франц, відсвіжений двома тижнями в Альпах; повний завзяття до роботи, він встиг поринути в неї, перше ніж дійшов до свого кабінету. Дік чекав його там.

— То як там Еверест?

— Знаєте, за темпів, яких ми дотримувались, можна було б і на Еверест видобутися. У нас навіть розмова

про це була. А тут що чути? Як моя Кете, як ваша Ніколь?

— Дома все гаразд, і у вас, і в мене. Але в клініці сьогодні сталася препаскудна подія.

— Як? Яка подія?

Франц уже набрав номер телефону своєї вілли. Поки тривала сімейна розмова, Дік походжав по кабінету, а коли вона скінчилася, сказав:

— Батьки забрали з клініки Морріса — із скандалом.

У Франца аж витяглося обличчя.

— Я вже знаю, що він поїхав,— дорогою сюди мене перестрів доктор Ладіслау.

— Що Ладіслау вам сказав?

— Тільки те, що Морріс поїхав. І що ви мені розкажете. То як же це вийшло?

— Як завжди в таких випадках — якась муха вкусила.

— Хлопець був таки неприємний.

— Такого не гріх було б покласти і під довічний наркоз,— погодився Дік.— А таточко його нагнав на Ладіслау страху, як колонізатор на тубільця. До речі, як бути з цим Ладіслау? Чи варто нам за нього держатися? По-моєму, ні — він страшенний тюхтій, сам нічому не може дати ради.

Дік вагався на межі правди, подумки напружуючись, готуючись до стрибка. Франц, усе ще в пильовику й шоферських рукавичках, присів на край письмового столу. Дік наважився.

— Цей Морріс, між іншим, зобразив батькові вашого поважного колегу п'яницею. Тато в цьому питанні — фанатик, а його нащадок нібито виявив на мені сліди vin-du-pays [1].

Франц сів, відкопилив нижню губу, опустив очі.

— Ви мені потім усе розкажете,— промовив він нарешті.

— Навіщо ж відкладати, можна й зараз,— відказав Дік.— Ви самі знаєте: хто-хто, а я спиртним не зловживаю.— Їхні погляди зустрілися, схрестились.— Скориставшись із безхребетності Ладіслау, цей тип розходився так, що мені лишалося тільки захищатись. Добре хоч, що поряд не було пацієнтів,— уявляєте собі, який вигляд я мав би тоді!

---

[1] Місцевого вина *(франц.)*.

Франц зняв рукавички, скинув плащ. Підійшовши до дверей, сказав секретарці:

— Прошу нам не заважати.

Потім повернувся до столу й заходився перебирати листи й папери — бездумно, як усі люди, які тільки вдають зайнятість, а насправді обмірковують те, що мають сказати.

— Діку, я знаю вас як людину помірковану і врівноважену, хоч ми й по-різному ставимося до питва. Але настав час сказати, й сказати прямо,— я вже кілька разів помічаю, що ви дозволяєте собі випивати за обставин, найменше для цього відповідних. Тим-то ця історія небезпідставна. Може, вам варто знову піти в розпустку?

— Ви хочете сказати «відпустку»,— механічно виправив його Дік.— Ні, відпустка нічого не дасть.

Обидва були роздратовані, Франц, зокрема, тим, що йому зіпсували радість повернення.

— Іноді вам бракує здорового глузду, Діку.

— Я ніколи не розумів, що таке здоровий глузд за складних обставин — чи не прихована тут думка, що лікар загального профілю може прооперувати хворого краще, ніж спеціаліст-хірург?

Все це раптом остогидло Дікові. Пояснювати, залагоджувати щось — безглуздо: вони обидва вийшли з цього віку; ні, краще вже нехай у вухах звучить розладнане відлуння давньої істини.

— Так далі не піде,— несподівано сказав він.

— Що ж, я з вами згоден,— признався Франц.— У вас більше не лежить душа до цього діла, Діку.

— Так. І я хочу вийти з нього. А щодо капіталу Ніколь, то можна домовитися, щоб ви повертали його частинами.

— Про це я вже думав, Діку, бо знав, що до цього йдеться. В мене є на прикметі інший компаньйон. До кінця року я зможу, очевидно, повернути вам усю суму.

Для Діка його власне рішення було трохи несподіваним, і він не чекав, що Франц так легко відмовиться від партнерства. А проте він відчув полегкість, бо давно вже не без гіркоти спостерігав, як етика його професії втрачає будь-який живий зміст.

IV

Дайвери вирішили повернутися додому, цебто на Рів'єру. Але вілла «Діана» була на все літо найнята, і тому решту сезону вони провели на німецьких курортах і у французьких містах, уславлених своїми соборами, затримуючись скрізь на кілька днів — поки не набридне. Дік потроху писав, не додержуючись якогось плану; це був період життя, який можна визначити одним словом — чекання; не нового приступу хвороби в Ніколь, якій ця подорож ішла тільки на користь, і не нової роботи, а просто — чекання. Єдиний сенс існуванню в цей час надавали діти.

Прихильність Діка до дітей зростала в міру того, як росли вони самі; Ланьє було вже одинадцять, Топсі — дев'ять. Він здобув їхню довіру через голову гувернанток, твердо вірячи в те, що ні примус, ані намагання уникнути примусу не можуть замінити тривалої й терпеливої уваги, перевірки, обліку й підбивання підсумків, і все — з однією метою: виховати в дитині почуття обов'язку. Він знав тепер своїх дітей куди краще, ніж їх знала Ніколь, і, в благодушному настрої після склянки доброго місцевого вина, подовгу розмовляв чи грався з ними. Їм властива була та тиха, трохи сумна чарівність, якою позначені діти, що рано навчилися не сміятися й не плакати надто голосно; здавалося, вони не знають ніяких бурхливих поривань і, легко улягаючи простим правилам дисципліни, легко задовольняються доступними їм нехитрими радощами. Вони звикли до розміреного життя, віддавна зведеного в норму в добропорядних родинах на Заході, і в них виховували вміння не стільки говорити, скільки слухати. Дік вважав, наприклад, що в дитини, яку навчили мовчати, розвивається спостережливість.

Ланьє відзначався неймовірною допитливістю, і в коло його зацікавлень потрапляли найнесподіваніші речі. Він не давав Дікові спокою запитаннями, як-от: «Скажи, тату, а скільки шпіців можуть подолати лева?» З Топсі було легше. Білява й граціозна, вона була викапана Ніколь, і свого часу ця схожість непокоїла Діка. Але за останній рік вона зміцніла, стала здоровою, типово американською дитиною. Дік був задоволений обома, хоча Ніколь у цьому не признавався. «Того, хто не навчився шануватися вдома,— казав Дік,— життя навчить потім

батогом. Мені однаково — буде Топсі мене «обожнювати» чи ні. Я ж не дружину собі вирощую».

Другою особливістю цього літа й осені в житті Дайверів був надмір грошей. Вони надходили із Швейцарії — Франц повертав їхній пай, та з Америки, де прибутки дедалі зростали; грошей було стільки, що весь час ішов на те, щоб витрачати їх, а потім освоювати плоди цих витрат. Подорожували вони із справді казковою розкішшю.

Ось, приміром, поїзд прибуває до Бойєна, де вони гостюватимуть два тижні. В спальному вагоні лаштуватися до виходу почали від самого італійського кордону. З вагона другого класу з'явилися покоївка мадам Дайвер і покоївка гувернантки, щоб допомогти з багажем і з собаками. Мадмуазель Беллуа доручено наглядати за ручною поклажею, сілігем-тер'єрів віддано під опіку одній покоївці, пару китайських пінчерів — другій. Коли жінка створює собі такий антураж, це зовсім не свідчить про її духовне убозтво — іноді, навпаки, в цьому виявляється надмірна широта інтересів; і, в усякому разі, Ніколь, коли була здорова, твердо тримала все це в руках. Узяти хоча б клопіт із багажем — на станції з багажного вагона будуть вивантажені чотири скрині з одягом, скриня із взуттям, три баули й дві картонки з капелюхами, валізи гувернантки й служниць, скринька з паперами Діка й документами, дорожня аптечка, спиртівка у футлярі, набір для пікніків, чотири тенісних ракетки в пресах і чохлах, патефон і друкарська машинка. Крім того, Дайвери та їхній почет мали при собі добрих два десятки саквояжів, сумок та пакетів; на кожній речі, аж до чохла з тростинами, був пов'язаний ярлик з відповідним номером. Таким чином, усе це можна було перевірити за дві хвилини на пероні за двома оправленими в металеві рамки списками — на великі речі й на дрібні,— що завжди лежали в сумочці Ніколь; а перевіривши, вирішити, що залишати в камері схову, а що взяти з собою. Ніколь опрацювала цю систему ще дівчиною, коли подорожувала зі своєю кволою, хворобливою матір'ю, і тепер додержувалася її з педантичністю полкового інтенданта, обов'язок якого — забезпечувати харчами та спорядженням три тисячі солдатів.

Дайвери та їхній почет зійшли з поїзда раннім присмерком, що швидко западав у міжгір'ї. Жителі села спостерігали висадку так само зачудовано, як їхні пред-

ки сто років тому — прибуття до Італії лорда Байрона. Запросила сюди Дайверів графиня ді Мінгетті, колишня Мері Норт. Шлях, розпочатий у Ньюарку, в кімнатці над крамницею шпалерника, завершився нещодавно фантастичним шлюбом.

Титул граф ді Мінгетті звучав гучно, але надав його чоловікові Мері римський папа; джерелом багатства графа були поклади марганцю в Південно-Західній Азії. Колір шкіри він мав такий, що його не пустили б до пульманівського вагона в жодному з південних штатів. У жилах його текла кабіло-берберо-сабейсько-індійська кров — кров племен, які широким поясом населяють Північну Африку й Азію і представники яких викликають у європейців більшу симпатію, ніж напівкровки в портах Магрибу.

Коли ці два князівські двори, західний і східний, зійшлися на вокзальному пероні, вся дайверівська пишність видалася не більше як суворою простотою піонерів Дикого Заходу. Господарів супроводили мажордом-італієць із жезлом у руці, четверо мотоциклістів у тюрбанах і дві жінки, закутані так, що видно було самі очі. Ці жінки, які поштиво трималися на крок позад Мері, відразу ошелешили Ніколь чудернацьким східним вітанням.

Самій Мері, так само як Дайверам, уся ця врочиста церемонія здавалася трохи кумедною — вона не зуміла стримати жартівливої усмішки; але, відрекомендовуючи свого чоловіка, Мері гордо й дзвінко вимовила його повний азіатський титул.

Перед обідом, одягаючись у відведених їм покоях, Дік і Ніколь гримасували й переморгувалися; багатії, що претендують на демократичність, люблять удавати, ніби їх шокує відверте чванство.

— Наша мала Мері Норт знає, що й до чого,— промурмотів Дік крізь мильну піну, починаючи голитися.— Виховання дістала в Ейба, а тепер одружилася з Буддою. Якщо Європа стане більшовицькою, вона ще, згадаєш моє слово, спробує вийти заміж за Сталіна.

Ніколь звела очі від свого несесера.

— Не мели язиком, Діку,— не дай боже, тебе почують! — Але, не витримавши, вона засміялася.— А все-таки, який шик! Бракувало тільки залпу всіх військових кораблів — салюту націй, чи як там зветься! В Лондоні Мері подають, напевно, автобус під королівською короною!

— Атож, атож,— погодився Дік. Почувши, як Ніколь пояснює комусь біля дверей, що їй потрібні шпильки, він гукнув: — Спитай, чи не можна мені одержати чарку віскі? На мене діє гірське повітря!

— Вона пообіцяла принести,— почув він голос Ніколь уже з-за дверей ванної.— Це одна з тих жінок, що були на вокзалі. Тільки тепер вона вже не закутана.

— Що розповідала тобі Мері про своє життя?

— Майже нічого. Її більше цікавили великосвітські новини. А також, уяви собі, мій родовід! Неначе я знаюся на таких речах. Її чоловік, як я зрозуміла, має двох досить чорненьких дітей від попереднього шлюбу, і одне з них хворе на якусь невідому азіатську хворобу. Треба буде застерегти дітей. Звичайно, становище не з приємних. Мері побачить, що ми занепокоєні.— Ніколь замовкла, явно збентежена.

— Нічого, вона зрозуміє,— заспокоїв її Дік.— Та й дитину, мабуть, тримають у ліжку.

За обідом Дік розмовляв з Гусейном — той, як виявилося, навчався в англійській школі. Гусейн розпитував про біржу, про Голлівуд, і Дік, підхльостуючи свою уяву шампанським, плів нісенітниці.

— Більйони? — перепитував Гусейн.

— Трильйони! — запевняв Дік.

— Я навіть не уявляв собі...

— Ну, може, мільйони,— поступився Дік.— А в готелі кожному пожильцеві надають гарем чи щось на зразок гарему.

— Не тільки акторам та режисерам?

— Кожному пожильцеві, навіть якщо він звичайнісінький комівояжер. Мені особисто відразу ж прислали кільканадцять кандидаток, але Ніколь обурилася.

Коли вони повернулися до своєї кімнати, Ніколь напустилася на нього.

— Навіщо було так багато пити? Навіщо було говорити при ньому «чумазий»?

— Вибач, я хотів сказати «під газом». Помилився на слові.

— Дік, я тебе просто не впізнаю.

— Ще раз вибач. Останнім часом я й сам себе не впізнаю.

Тієї ночі Дік відчинив вікно ванної, що виходило на тісне, кругле, мов труба, і сіре, мов щуряча спина, подвір'я замку. Подвір'я наповняв дивний тужливий спів,

сумовитий, як звуки флейти. Двоє чоловіків співали якоюсь східною мовою, у якій раз у раз повторювалися звуки «к» і «л». Дік вихилився з вікна, але нікого не побачив. Пісня була, очевидно, релігійна, і йому, втомленому й спустошеному, захотілося, щоб ті двоє помолилися й за нього — от тільки він не знав, про що саме, хіба про те, щоб його не здолала чорна туга.

Наступного дня на порослому рідким лісочком схилі відбулося полювання на якихось мізерних кощавих птахів — убогих родичів куріпки. Господарі, видно, вважали, що додержуються англійського звичаю, але вони мали про нього досить невиразне уявлення — місцевість прочісував цілий загін невмілих ловчих, і, боячись поцілити когось із них, Дік стріляв тільки тоді, коли птахи пролітали над його головою.

Повернувшись, вони застали у себе в спальні Ланьє.

— Тату, ти велів, щоб ми тобі зразу сказали, якщо опинимося десь разом із хворим хлопчиком.

Ніколь, крутнувшись на підборах, злякано завмерла.

— Цей хлопчик, мамо,— вів далі Ланьє, звертаючись уже до неї,— щовечора купається у ванні, і сьогодні він купався переді мною, а потім мені довелося лізти в ту саму воду, і вона була брудна.

— Що? Що ти сказав?

— Я бачив, як із цієї води вийняли Тоні, а після нього мені веліли лізти у ванну, і вода була брудна.

— І ти що, поліз?

— Так, мамо.

— Боже мій! — вигукнула вона, обернувшись до Діка.

Той спитав Ланьє:

— А чому Люсьєнн сама не приготувала тобі ванну?

— Люсьєнн не може. Там якийсь пальник не такий, як скрізь,— учора він спалахнув і обпік їй руку, і тепер вона боїться, отож одна з тих жінок...

— Іди-но до нашої ванної й скупайся ще раз.

— Ви тільки не кажіть, що це я вам розповів,— попросив Ланьє з порога.

Дік увійшов слідом за ним і побризкав ванну карболкою; зачиняючи двері, він сказав Ніколь:

— Треба або побалакати з Мері, або виїхати звідси.

Вона кивнула головою, погоджуючись, і він додав:

— Людям завжди здається, що їхня дитина чистіша, ніж чужа, і що від неї не можна заразитися, навіть коли в неї інфекційна хвороба.

Дік налив собі вина й почав гризти печиво, люто хрумкаючи в лад із булькотом води у ванній.

— А тим часом скажи Люсьєнн, щоб навчилась користуватися тим пальником,— порадив він.

На порозі постала та сама жінка-азіатка, про яку щойно йшлося.

— Графиня...

Дік знаком запросив її увійти й причинив за нею двері.

— Як ваш хворий хлопчик? Йому вже краще? — лагідно спитав він.

— Так, краще, але висип іще не зійшов.

— Шкода малюка. Але я хотів застерегти вас: не можна, щоб наші діти милися після нього в тій самій воді. Ні в якому разі! Я певен, ваша господиня була б обурена, якби знала, що ви зробили таке.

— Я? — Жінка була явно приголомшена.— Я тільки побачила, що ваша служниця не може впоратись з пальником, і показала їй, як це робиться.

— Але після хворої дитини ви спочатку повинні були випустити всю воду й добре промити ванну.

— Я?!

Ніби задихнувшись, жінка ковтнула повітря, судомно схлипнула й вибігла з кімнати.

— Мені зовсім не хочеться, щоб вона прилучалася до західної цивілізації нашим коштом,— сердито промовив Дік.

За обідом він остаточно вирішив, що перебування тут треба скоротити. Гусейн навіть про свою батьківщину не вмів розповісти до пуття, сказав тільки, що там багато гір, водяться кози, а тих кіз пасуть пастухи. Він взагалі волів мовчати — щоб розворушити його, потрібна була енергія, яку Дік беріг для власної родини. Незабаром по обіді Гусейн залишив Дайверів та Мері самих, але колишня близькість не відновилася: між ними здіймалися бурхливі хвилі великосвітського життя, що їх Мері долала під усіма вітрилами. Дік відчув полегкість, коли о пів на десяту Мері принесли записку і вона, прочитавши її, підвелася.

— Вибачте, чоловік має ненадовго виїхати, і я мушу провести його.

Наступного ранку, слідом за служницею, яка принесла їм каву, до спальні рішучою ходою увійшла Мері. Дік і Ніколь ще не встигли вдягтися, а вона була вбра-

на і, очевидно, встала вже давно. Кутики її стулених уст смикалися від ледь стримуваного гніву.

— Що то за розмови, ніби Ланьє купали в брудній воді?

Дік хотів був відповісти, але вона перебила:

— І ніби ви звеліли сестрі мого чоловіка вимити для нього ванну?

Вона височіла над ними, люто блискаючи очима, а вони, сидячи нерухомо, як боввани, притиснуті до ліжка вагою підносів, спромоглися тільки вигукнути разом:

— Його сестрі?

— Так, ви сказали одній із сестер мого чоловіка, що вона повинна була вимити ванну!

— Та ні! — знову хором заперечили вони.— Ми розмовляли зі служницею.

— Ви розмовляли із сестрою Гусейна.

Дік розгублено пробурмотів:

— Я був певен, що ці дві жінки — ваші служниці.

— Я ж вам сказала, що вони — гімадунки.

— Що? — Дік підвівся з ліжка й накинув халат.

— Я вам це пояснила ще позавчора, коли ми сиділи коло рояля. Тільки не кажіть, що ви на той час набралися вже так, що нічого не пам'ятаєте.

— То ви це про них казали? Я тоді просто не чув початку. І якось не пов'язав це з ними... Це просто непорозуміння, Мері. Єдине, що нам лишається,— піти до неї й перепросити.

— Піти й перепросити! Я ж вам пояснювала: коли найстарший у родині — найстарший! — одружується, то дві найстарші сестри складають обітницю присвятити себе його дружині і стають гімадунками, тобто чимось на зразок її фрейлін.

— Чи не тому Гусейн поїхав учора з дому?

Мері повагалася, але потім ствердно кивнула головою.

— Він інакше не міг — сестри теж поїхали з ним. Так їм велить закон честі.

Ніколь теж зіскочила з ліжка й почала вдягатися. Мері провадила далі:

— А що це за історія з ванною? Я нізащо не повірю, що в цьому домі могло статися щось подібне! Покличмо Ланьє й спитаймо в нього.

Дік, сівши на ліжко, кивнув Ніколь так, щоб Мері не помітила,— бери, мовляв, цю справу в свої руки. Мері тим часом прочинила двері в коридор й по-італійському сказала щось покоївці.

— Стривайте-но, Мері,— сказала Ніколь.— Не треба вплутувати в цю справу дитину.

— Ви звинуватили нас,— відповіла Мері тоном, яким ніколи доти не розмовляла з Ніколь.— Я маю право перевірити.

— Я не дозволю, щоб дитину вплутували в цю справу.— Ніколь накинула на себе сукню так, наче це була бойова кольчуга.

— А чого ж,— сказав Дік,— нехай Ланьє прийде, і ми з'ясуємо врешті, вигадка це чи ні.

Ланьє, напівсонний, напіводягнений, розгублено глипав на сердиті обличчя дорослих.

— Послухай, Ланьє,— сказала Мері,— звідки ти взяв, що тебе посадили у воду, в якій уже хтось купався?

— Відповідай,— кивнув йому Дік.

— Бо вода була брудна.

— Невже ти не чув через стіну в своїй кімнаті, як ллється свіжа вода?

Ланьє не заперечував — вода, може, й лилася, але повторив, що у ванній вона була брудна. Трохи зляканий, він спробував зробити висновок:

— Тільки навряд чи вона лилася, бо...

Його відразу ж упіймали на слові:

— Бо що?

Він стояв, безпорадний у своєму халатику, викликаючи гостре співчуття в батьків і дедалі більше роздратування в Мері.

— Вода була брудна, бо в ній плавала мильна піна.

— Якщо ти не впевнений, то не кажи ніколи...— розпочала була Мері, але Ніколь перебила її:

— Облиште, Мері. Цілком очевидно, що мильна піна означає — у воді купалися. А батько велів йому прийти й сказати, якщо...

— Там не могло бути ніякої піни.

Ланьє подивився на батька, немов дорікаючи йому за зраду. Ніколь узяла його за плечі, обернула до дверей і лагідно сказала, що він може йти. Дік несподівано засміявся, і сміх розвіяв напруження. Мері він нагадав минуле, давню дружбу, і, раптом зрозумівши, яка відстань тепер роз'єднує їх, вона примирливо пробурмотіла:

— З дітьми воно завжди так буває.

В міру того, як минуле оживало в її уяві, вона все більше ніяковіла.

— Ви ж тільки не думайте їхати — Гусейн однаково

мав відбути цю подорож. Зрештою, ви мої гості, а що ви наламали дров, то це ненавмисно...

Але Діка тільки ще більше роз'ярила її нещирість а надто вираз «наламали дров»; він почав збирати свої речі, сказавши тільки:

— Шкода, що так вийшло з тими жінками. Я хотів би перепросити у тієї, що заходила сюди.

— Якби ж ви слухали мене тоді, біля рояля!

— Ви стали страшенно нудною, Мері. Я слухав вас, доки мені не урвався терпець.

— Хіба так можна, Діку! — спробувала заспокоїти його Ніколь.

— Я можу тільки переадресувати йому цей комплімент,— ображено сказала Мері.— До побачення, Ніколь.— І вона вийшла з кімнати.

Після всього ні про які проводи не могло бути мови; якнайшвидший їхній від'їзд організував мажордом. Гусейнові та його сестрам Дік залишив коротенькі листи — офіційні слова подяки. Певна річ, вони не мали іншої ради, але цей вимушений від'їзд завдав прикрості їм усім, особливо Ланьє.

— А все-таки вода була брудна,— знову почав він, коли вони вже сиділи в поїзді.

— Годі, годі,— перепинив його батько.— Раджу тобі забути все те, а то я розлучуся з тобою. Хіба ти не знаєш, що у Франції вийшов новий закон, за яким батьки можуть розлучатися з дітьми?

Ланьє весело засміявся, і в родині Дайверів знову запанувала злагода... «Чи надовго?» — подумки запитав себе Дік.

V

Ніколь підійшла до вікна, щоб подивитися, хто свариться на веранді. Квітневе сонце рум'янило святобливе обличчя Огюстіни, їхньої куховарки, і вигравало синіми зайчиками на лезі великого різницького ножа, яким вона по-п'яному вимахувала. Огюстіна служила в них з лютого, відколи вони повернулися на віллу «Діана».

Піддашшя заслоняло від Ніколь Діка; вона бачила тільки його голову й затиснуту в руці масивну трость з бронзовою головкою. Трость і ніж загрожували одне одному, наче тризубець і короткий меч у двобої гладіаторів. Спершу Ніколь почула слова Діка:

— ...столове вино пийте хоч відрами, та коли я застаю вас із пляшкою шаблі-мутон...

— І він ще дорікає мені чаркою вина! — кричала Огюстіна, вимахуючи своєю шаблею.— А сам дудлить його з ранку до вечора!

— Що сталося, Діку? — спитала Ніколь з вікна.

Він відповів по-англійському:

— Ця стара негідниця приохотилася до наших марочних вин. Я її прогнав, цебто намагаюся прогнати.

— Господи! Ти ж дивись, щоб вона не дістала тебе тим ножем!

Огюстіна посварилася ножем на Ніколь. Її старечі уста були наче дві сплющені вишеньки.

— Я б на вашому місці задумалася, мадам! Ваш чоловік жлуктить вино, як чорнороб...

— Замовкніть і забирайтеся геть! — гримнула на неї Ніколь.— Бо ми зараз викличемо жандармів.

— Пхе! Знайшли чим лякати! Та мій рідний брат — жандарм, ясно? Вони ще й лякають, американці паскудні!

Дік по-англійському сказав Ніколь:

— Забери дітей з дому і не вертайся, доки я її не приструнчу.

— ...Через вас, паскуд американських, життя немає! — горлала Огюстіна базарним голосом.— Наїхали сюди й заливаються нашим найкращим вином!

Дік додав твердості своєму тонові.

— Ідіть геть, і негайно, чуєте? Я заплачу вам усе, що ми вам винні.

— Ще б пак, спробували б не заплатити! Але я вам ще не все сказала...— Вона підступала, вимахуючи ножем так люто, що Дік знову підніс свою трость. Тоді Огюстіна метнулася до кухні й вискочила звідти, озброєна ще й сікачем.

Становище склалося кепське: дебелу, дужу Огюстіну навряд чи можна було б обеззброїти, не набивши їй синців, а це призвело б до зовсім небажаних наслідків, бо закон суворо карає іноземця, який підносить руку на французького громадянина. Щоб пристрашити куховарку, Дік гукнув Ніколь:

— Виклич поліцію! — А потім сказав Огюстіні, показуючи на її зброю: — За це вас посадять.

— Ха-ха! — демонічно прогриміла вона у відповідь, але ближче вже не підступала.

Ніколь подзвонила в поліцію. Реакція на її заяву була досить схожа на відгомін реготу Огюстіни. Чути було, як на тому кінці дроту весело переказують її слова, потім там просто кинули трубку.

Ніколь повернулася до вікна й гукнула Дікові:

— Накинь їй кілька франків!

— Якби я міг сам поговорити з ними по телефону! — Та оскільки це було неможливо, Дік капітулював.

Він мав заплатити п'ятдесят франків, але, прагнучи якнайшвидше спекатися її, запропонував сотню, і Огюстіна зняла облогу, прикривши свій відступ лайкою, лункою, як вибухи гранат. А наостанок оголосила, що повинна дочекатися небожа, який допоможе їй нести речі. Чатуючи поблизу кухні, Дік почув, як стрельнув корок, але вирішив пропустити це повз вуха. На цьому інцидент вичерпався. Коли небіж прибув, умиротворена Огюстіна весело, по-приятельському попрощалася з Діком і, задерши голову, крикнула до вікна Ніколь:

— Au revoir, Madame! Bonne chance! [1]

Дайвери поїхали до Ніцци й там пообідали в ресторані. Вони їли bouillabaisse — рибну юшку з омарами, щедро присмачену прянощами, й пили холодне шаблі. Дік зауважив, що жалкує за Огюстіною.

— Мені анітрохи не жаль,— сказала Ніколь.

— А мені жаль, хоч я залюбки зіпхнув би її з кручі.

Останнім часом вони мало про що наважувалися розмовляти й рідко знаходили слушне слово у слушну мить; майже завжди це слово спадало на думку згодом, коли нікому було його почути. Сьогодні, однак, скандал з куховаркою вивів обох із мовчазної задуми, а пекуча, смачна страва й холодне терпке вино розв'язали язика.

— Далі так тривати не може,— сказала Ніколь.— Ти згоден зі мною? Як ти гадаєш? — Дік не заперечував, і, приголомшена цим, вона додала: — Іноді мені здається, що винна в усьому я, що я тебе занапастила.

— Отже, ти вважаєш мене пропащим? — посміхнувся Дік.

— Я не про це. Але раніше ти прагнув щось творити, а тепер, здається, хочеш тільки руйнувати.

Її лякала власна сміливість: вона вперше критикувала його так одверто, але ще більше лякало її його вперте мовчання. Вона догадувалася: щось відбувається, щось

---

[1] До побачення, пані! На все добре! *(Франц.)*

визріває за цим мовчанням, за серйознішим, ніж будь-коли, поглядом його блакитних очей, за перебільшеним інтересом до дітей. Її бентежили його раптові спалахи гніву, коли він без видимої причини виголошував філіппіки на адресу якоїсь людини, народу, класу, способу життя чи способу мислення. В його душі немовби розігрувалася незрозуміла драма, про яку можна було тільки здогадуватись у ті хвилини, коли вона проривалася назовні.

— Зрештою, що це тобі дає?

— Знання, що з кожним днем твоє здоров'я поліпшується. Що кожний рецидив слабкіший від попереднього й хвороба відступає.

Голос його долинав до неї здалеку й звучав так, наче він говорив на якусь абстрактну наукову тему; опанована тривогою, вона вигукнула: «Діку!» — і потяглася до нього рукою через стіл. Він інстинктивним рухом відсмикнув свою руку й додав:

— А взагалі час уже все обміркувати, правда ж? Бо йдеться, звичайно, не тільки про тебе.— Він прикрив її руку долонею й сказав веселим голосом колишнього Діка — душі товариства, заводія, призвідника буйних витівок і розваг: — Бачиш оту білу яхту?

То була моторна яхта Т-Ф. Голдінга; ледь погойдуючись на лінивих хвильках затоки, вона пливла в нікуди, бо романтична подорож її відбувалася за маршрутами, не обов'язково пов'язаними з переміщенням у просторі.

— Зараз ми підпливемо до неї й запитаємо пасажирів, як їм ведеться. Поцікавимося, чи вони щасливі.

— Але ми майже не знайомі з Голдінгом,— заперечила Ніколь.

— Він нас запрошував. І потім, він приятель Бебі, здається, навіть її наречений — чи колишній наречений?

Коли найнятий ними катер відплив від причалу, вже сутеніло, і над палубою «Марджіна» безладно, то там, то тут, спалахували ліхтарі. Біля самої яхти Ніколь знову занепокоїлася.

— Здається, в нього сьогодні гості...

— Це просто радіо.

Їх помітили — кремезний сивий чоловік у білому костюмі, перехилившись через борт, крикнув згори:

— Невже це Дайвери до нас завітали?

— Гей, на «Марджіні»! Спускайте трап!

Катер підійшов до трапа, і Голдінг, зігнувши мало не

навпіл свою могутню фігуру, допоміг Ніколь вийти нагору.

— Як вчасно! Через кілька хвилин ми сідаємо обідати.

На кормі невеличкий оркестр грав:

Скажи лише слово — і я твоя,
Та доки не скажеш, не нарікай...

Голдінг змахнув руками, і наче потужний вітер знявся від цього жесту й погнав Дайверів на корму — хоч він до них навіть не доторкнувся. Ніколь з кожною хвилиною все більше шкодувала, що опинилася тут, і все більше сердилася на Діка. Його праця та її хвороба віддалили їх в останні роки від світського життя, створивши їм навіть репутацію відлюдників. Нове поповнення на Рів'єрі вже схильне було пояснювати їхню самоізоляцію браком популярності. Та хоч би як там було, Ніколь вважала, що звичаєм, якого дотримуєшся не один рік, не можна поступатися заради хвилинної втіхи.

Коли вони проходили через великий салон, їм здалося, що в півколі тьмяного світла на кормі кружляють у танці пари. Та це була тільки ілюзія — ефект чарівної музики, незвичного освітлення, плюскоту хвиль. Насправді гості відпочивали на широкому, заокругленому, як сама корма, дивані, і лише кілька стюардів рухалися, мов тіні, прислуговуючи їм. Яскравими плямами вирізнялися жіночі сукні — біла, червона і квітчаста, різнобарвна; біліли манишки чоловіків. Один з них підвівся їм назустріч і Ніколь, упізнавши його, радісно вигукнула:

— Томмі!

Він церемонно, на французький манір, схилився був над її рукою, але Ніколь, знехтувавши цією формальністю, притислася щокою до його щоки. Вони сіли чи, скоріше, прилягли на патриціанське ложе. Вродливе обличчя Томмі ще більше потемніло за цей час — утративши приємний, золотавий відтінок засмаги, воно не набуло, однак, того воронованого полиску, що надає такої краси негритянським обличчям, а мало тепер колір дубленої шкіри. Ця печать незнаного сонця на його обличчі, ця його напоєність соками чужих земель, дивні звороти мови, в яких учувалося плетиво багатьох діалектів, пружність рухів, натренована в боротьбі з таємничими небезпеками,— все це зачаровувало, гіпнотизувало Ніколь; у першу ж хвилину вона в уяві своїй припала до його

грудей й зазнала блаженного забуття... Потім у ній озвався інстинкт самозахисту, і, повернувшись до дійсності, вона сказала легким, недбалим тоном:

— Ви тепер схожі на героя пригодницького фільму, але чому ви зникли так надовго?

Ще не розуміючи, Томмі Барбан допитливо подивився на неї; в його очах блиснули іскорки.

— П'ять років,— хрипко провадила вона далі, немовби наслідуючи чийсь голос.— Ціла вічність. Невже не можна зробити так: перебили скількись там ворогів, і — на перепочинок у колі друзів!

Поряд з нею — володаркою його мрій — Томмі досить швидко європеїзувався.

— Mais pour nous autres héros il faut temps, Nicole. Nous ne pouvons pas faire de petits exercies d'héroïsme — il faut faire les grandes compositions [1].

— Говоріть зі мною по-англійському, Томмі.

— Parlez français avec moi, Nicole [2].

— Але це не одне й те саме — по-французькому можна говорити про героїзм і доблесть, не втрачаючи гідності, ви це знаєте. А по-англійському не можна говорити про героїзм і доблесть, не стаючи трохи смішним, і це ви теж знаєте. Отож англійська мова дає мені над вами перевагу.

— І все-таки я...— Він раптом захихотів.— І все-таки я й по-англійському герой, сміливець і так далі.

Ніколь закотила очі, удавши безмежний захват, але його це не збентежило.

— Просто я на власному досвіді знаю те, що показують у кіно,— сказав він.

— І в житті справді все відбувається так само, як у кіно?

— А чого ж, бувають дуже вдалі фільми — як-от Рональда Колмена про Іноземний легіон. Ви дивилися їх? Зовсім непогані фільми.

— Що ж, відтепер, сидячи в кіно, я знатиму, що з вами відбувається все те, що я бачу на екрані.

Під час розмови Ніколь помітила тендітну молоду жінку з гарненьким блідим обличчям і красивим волос-

---

[1] Але нам, героям, потрібен час, Ніколь. Не можна відбуватися дрібними вправами з героїзму — як уже робити щось, то справді велике *(франц.)*.

[2] Говоріть зі мною по-французькому, Ніколь *(франц.)*.

сям, що вилискувало зеленавим металом під палубними ліхтарями. Вона сиділа по другий бік Томмі й прислухалася чи то до їхньої розмови, чи до розмови сусідньої пари. Очевидно, вона мала якісь права на Томмі і тепер, остаточно переконавшись, що його увагу полонила інша, сердито підвелася й перейшла до другого борту.

— Еге ж, я все-таки герой,— мовив Томмі спокійно й якщо не зовсім серйозно, то лише напівжартома.— Я з біса сміливий, як лев, чи, може, як п'яний.

Ніколь почекала, доки луна цієї похвальби затихне в його свідомості,— вона здогадувалася, що він ніколи ще нікому не говорив так про себе. Потім вона оглянула незнайомі обличчя довкола і, як звикле, побачила під масками вдаваного спокою безнадійних невропатів, які тікають на природу з жаху перед містом, перед звуками власних голосів, що задають там ритм і тон...

Вона спитала:

— А хто ця жінка в білій сукні?

— Та, що сиділа поруч зі мною? Леді Керолайн Сіблі-Бірс.

Вони помовчали, прислухаючись до голосу жінки, що долинав від протилежного борту.

— ...він пройда, але високого класу. Ми з ним цілу ніч просиділи вдвох, граючи в chemin-de-fer, [1] і тепер він винен мені тисячу швейцарських франків...

Томмі засміявся і сказав:

— Леді Керолайн — найрозпусніша жінка Лондона. Щоразу, повертаючись до Європи, я застаю новий виводок розпусних жінок із Лондона. Вона вийшла на перше місце, але, здається, її вже наздоганяє нова суперниця.

Ніколь знов зиркнула на жінку: вузькоплеча, хирлява, і, мабуть, сухотна — важко було уявити собі, що такі тоненькі ручки можуть високо піднести прапор занепаду і розкладу, останнє знамено оповитої присмерком імперії. Якщо вона й нагадувала когось, то — одну з плоскогрудих дівчаток Джона Хелда, але аж ніяк не тих статечних, сповнених млості блондинок, що правили за модель художникам і письменникам, починаючи з останніх передвоєнних років.

До них підійшов Голдінг, марно намагаючись пригасити силове поле своєї гаргантюанської маси, через яку всі бажання його передавалися, мов через велетенський

[1] Картярська гра *(франц.)*.

підсилювач, і Ніколь, усе ще неохоче, піддалася його проханню — що «Марджін», мовляв, одразу після обіду рушить до Канна; що хоч вони вже й пообідали, але для ікри та шампанського ситість — не завада; що Дік однаково вже подзвонив шоферові в Ніццу, щоб той під'їхав до Канна й залишив машину коло «Кафе союзників», де їм неважко буде знайти її.

Вони перейшли до салону, і за обіднім столом Дік опинився поряд з леді Сіблі-Бірс. Ніколь помітила, яким блідим стало його обличчя під засмагою; хоч до неї долинали тільки уривки фраз, вона чула, що він говорить безапеляційним тоном.

— ...річ ясна, ви, англійці, танцюєте танок смерті... Сипаї в зруйнованому форті, бенкет у форті, обложеному сипаями, і таке інше. Але зелений капелюх розтоптано — майбутнього немає.

Леді Керолайн озивалася коротко, пересипаючи свої відповіді глузливими «невже?», двозначними «аякже!», ущипливо-зловісними «браво!», але Дік, видно, не помічав сигналів небезпеки. Та ось він сказав щось із несподіваним запалом — майже крикнув; Ніколь не збагнула суті його слів, але побачила, як молода жінка почервоніла і вся напружилася, а потім почула її відповідь:

— Ну, знаєте, всьому є межа.

Знову він образив когось — невже не можна було трохи придержати язика? Коли ж це скінчиться? Чи так воно вже й буде довіку?

Піаніст оркестру (напис на барабані свідчив, що це був Регтайм-джаз Единбурзького університету), білявий молодий шотландець, заспівав майже на одній ноті, акомпануючи собі низькими акордами. Він з таким притиском вимовляв слова, наче кожне з них вражало його до глибини душі своєю значущістю.

Одна юна леді, гріховна персона,
Боялася дуже церковного дзвону.
Гріховна, безбожна, лиха — ха-ха!
Боялася дзвону (БАМ-БАМ)
Та юна персона (БІМ-БОМ),
Як праведні леді бояться гріха!

— Що це таке, Ніколь? — пошепки спитав Томмі.

Дівчина, що сиділа з другого боку, пояснила:

— Слова Керолайн Сіблі-Бірс. А музику написав він сам.

— Quel enfantillage! [1] — пробурмотів Томмі, коли співак перейшов до другого куплета, в якому йшлося про подальші переживання гріховної героїні.— On dirait qu'il récite Racine! [2]

На перший погляд, принаймні, здавалося, що леді Керолайн навіть не слухає свого твору. Ніколь, знову глянувши на неї, подивувалася з уміння цієї жінки вражати не характером, не розумом, а самою тільки позою. Але чимось вона страшна, подумала Ніколь, і незабаром їй довелось переконатися в цьому. Коли все товариство підвелося з-за столу, Дік лишився сидіти з якимсь дивним виразом на обличчі — а тоді раптом випалив з незрозумілою й невиправданою люттю:

— Терпіти не можу цю англійську манеру — оглушливим шепотом обмовляти людей.

Леді Керолайн була вже коло дверей, але після цих слів повернулася, підійшла до Діка й відрубала неголосно, але так, щоб почули всі, хто був у салоні.

— Ви самі винні — не треба було глузувати з моїх співвітчизників, глузувати з моєї подруги Мері Мінгетті. А я сказала тільки, що вас бачили в Лозанні у вельми сумнівному товаристві. І мої слова, здається, нікого не оглушили. За винятком, хіба, вас.

— Для цього вони недосить гучні,— відказав Дік з деяким, щоправда, запізненням.— Отже, я, по-вашому, неприторенний...

Але Голдінг заглушив кінець його фрази, гукнувши: «Прошу, прошу!» — і, напосідаючи всією своєю могутньою тушею, потіснив гостей до виходу. Вже з порога Ніколь побачила, що Дік усе ще сидить за столом. Леді Керолайн обурила її своєю дурною вигадкою, але й Дік не менше обурив її тим, що надумав їхати сюди, тим, що дав волю іронії й почав пускати шпильки, тим, що не зумів постояти за себе,— а до цього додавалося ще й невдоволення собою: Ніколь розуміла, що передусім вона роздратувала англійку, заволодівши увагою Томмі Барбана з першої хвилини своєї появи на яхті.

Трохи згодом вона побачила Діка — начебто цілком опанувавши себе, він спокійно розмовляв з Голдінгом біля дверей салону. Потім він кудись зник, і через півгодини, попросивши когось замінити її у складній малай-

---

[1] Дитяче белькотіння! *(Франц.)*

[2] Можна подумати, що він декламує Расіна! *(Франц.)*

ській грі, знаряддями якої були мотузочки й кавові зерна, Ніколь сказала Томмі:

— Піду пошукаю Діка.

Після обіду яхта взяла курс на захід. За бортами струменіла тепла ніч, дизельні двигуни тихо стугоніли під палубою. Коли Ніколь вийшла на ніс яхти, весняний вітер скуйовдив її волосся, і з раптовим відчуттям полегшення вона впізнала попереду, коло флагштока, постать Діка. Побачивши її, він лагідно сказав:

— Гарна ніч.

— А я вже хвилювалася.

— Так-таки й хвилювалася?

— Не говори так зі мною, Діку. Я б так хотіла щонебудь для тебе зробити, бодай дрібничку якусь, але нічого не можу придумати.

Він одвернувся й задивився туди, де під зоряним серпанком лежала Африка.

— Я вірю тобі, Ніколь. Мені навіть іноді здається, що чим меншою була б та дрібничка, тим радніше ти б її зробила.

— Навіщо ти кажеш таке... Не треба...

У сяйві зірок — білі бризки піни підхоплювали його й кидали знову в небо — обличчя Діка здавалося блідим, але, всупереч її побоюванням, злості в ньому не було. Воно виражало скоріше задуму; він повільно зосереджував свій погляд на Ніколь, як шахіст на фігурі, яку хоче пересунути; потім так само повільно він узяв її за зап'ясток і притяг до себе.

— Кажеш, ти мене занапастила? — спитав він лагідно.— Що ж, тоді, виходить, ми обоє пропащі. Отже...

Захолола від жаху, вона втисла й другу свою руку в кільце його чіпких пальців. Гаразд, вона піде з ним — і знову в цю мить цілковитого самозречення й згоди вона гостро відчула красу весняної ночі,— гаразд, вона готова...

...Але раптом він розтис пальці, і руки її впали, а Дік, тяжко зітхнувши, обернувся до неї спиною.

По обличчю Ніколь потекли сльози — і тут вона почула чиїсь кроки; до них підійшов Томмі.

— Ну от і знайшовся! А Ніколь уже боялася — чи не стрибнули ви, бува, за борт через те, що вас обкудкудакала ота англійська курка.

— А що — непогані лаштунки для стрибка за борт,— стиха промовив Дік.

— Справді! — квапливо підхопила Ніколь.— Взяли б рятувальні пояси і — у воду! Ми так давно не затівали нічого веселого. Хіба ж це життя!

Томмі перевів погляд з неї на Діка й потяг носом нічне повітря, немов сподіваючись винюхати, що тут відбувається.

— Спершу треба порадитися з леді Сіно-Солома — вона повинна знати, що тепер у моді. І треба вивчити напам'ять її пісеньку про юну грішницю. Я її перекладу для казино й зароблю купу грошей.

— А ви багаті, Томмі? — запитав Дік, коли вони поверталися на корму.

— Ну, як вам сказати. Біржа мені набридла, і я її покинув. Але маю дещо в акціях та цінних паперах — про них дбають мої друзі. Одне слово, нарікати нема на що.

— А Дік стає багатієм,— сказала Ніколь. Голос її тремтів — лише тепер у неї настала реакція.

На кормі, ніби розгойдані помахами величезних Голдінгових ручиськ, танцювали три пари. Ніколь і Томмі приєдналися до них; танцюючи, Томмі зауважив:

— Я бачу, Дік попиває.

— В міру,— заступилася Ніколь.

— Є люди, що вміють пити, і є такі, що не вміють. Дік явно не вміє. Ви б заборонили йому.

— Я?! — здивовано вигукнула Ніколь.— По-вашому, я можу щось забороняти, а щось дозволяти Дікові?

Коли яхта кинула якір на рейді в Канні, Дік усе ще був незвичайно мовчазний і ніби заспаний. Голдінг допоміг йому спуститися в шлюпку; леді Керолайн, яка спустилася першою, відразу ж демонстративно пересіла на інше місце. Вийшовши на причал, Дік по-блазнівському церемонно вклонився їй і, видно, хотів на прощання пустити якусь шпильку, але Томмі боляче штрикнув його ліктем у руку й повернув до машини, що чекала неподалік.

— Я відвезу вас,— запропонував Томмі.

— Нащо вам цей клопіт, ми можемо взяти таксі.

— Та я залюбки, якщо залишите мене переночувати.

Дік мовчки напівлежав на задньому сидінні, поки машина мчала повз жовтий моноліт Гольф-Жуана, а потім через Жуан-ле-Пен, де ніколи не припинялися карнавальні свята й ніч повнилася музикою і різномовними співами. Та коли вони завернули вгору, до Тарма, він

раптом випростався — наче його підкинуло на крутому повороті — і виголосив промову.

— Чарівна представниця...— він на мить затнувся.— ...представниця фірми... «Капустяні голови англійського засолу»...— І після цього вмиротворено заснув, лише зрідка добродушно погикуючи в піддатливу темряву ночі.

VI

Рано-вранці Дік ввійшов до кімнати Ніколь.

— Я чекав, доки не почув, що ти підвелася. Сама розумієш, я дуже шкодую, що вчора так вийшло, може, поховаймо все те без розтину?

Наблизивши обличчя до дзеркала, вона холодно відповіла:

— Гаразд.

— Нас привіз додому Томмі? Чи це мені наснилося?

— Так, Томмі. І ти це чудово знаєш.

— Цілком можливо,— погодився Дік.— Бо я щойно впізнав його кашель. Піду-но зазирну до нього.

Чи не вперше в житті вона зраділа з того, що він пішов,— чи не вперше страшне вміння завжди і в усьому мати рацію зрадило його.

Томмі вже влаштовувався зручніше в ліжку, чекаючи на café au lait [1].

— Як спалося? — спитав Дік.

Томмі поскаржився, що в нього болить горло, і Дік ухопився за можливість перейти на професійний тон.

— Треба про всяк випадок прополоскати.

— А у вас є чим?

— Уявіть собі — не знаю. Піду спитаю в Ніколь.

— Не треба її турбувати.

— Вона вже встала.

— Як вона?

Дік повільно обернувся.

— Гадаєте, через те, що я напився, вона при смерті? — Мовлено це було приязним тоном.— Сьогоднішня Ніколь вирізьблена з тієї сосни, що росте в лісах Джорджії, а це найміцніше дерево в світі після новозеландського бакаута...

Ніколь, спускаючись сходами, почула їхні останні сло-

---

[1] Каву з молоком *(франц.)*.

ва. Вона знала, що Томмі кохає її, віддавна кохає; і знала, що в ньому зростає неприязнь до Діка, який це зрозумів раніше від нього самого; і що Дік обов'язково виявить своє ставлення до неподіленої пристрасті Томмі. Ця думка сповнила її на мить почуттям чисто жіночої втіхи. Схилившись над столом, за яким снідали діти, вона щось казала гувернантці, а нагорі тим часом двоє чоловіків розмовляли хтозна про що, але думали — про неї.

Гарний настрій не залишав її й пізніше, в саду. Вона зовсім не хотіла, щоб сталося щось надзвичайне; тільки б далі тривав цей мовчазний двобій, тільки б далі ті двоє чоловіків перекидалися думками про неї — після такого довгого небуття так приємно відчувати, що існуєш знову, хай навіть у вигляді м'ячика.

— Ну що, кроленятко, все чудово, правда? Правда ж, чудово, кролику, га? Чи, може, такі речі тобі не до вподоби?

Кролик, обізнаний, власне, тільки в таких речах та ще хіба в сортах капустяного листя, глибокодумно поворушив носом і погодився, що все й справді чудово.

Потім Ніколь якийсь час, як завжди, поралася в квітнику. Зрізані квіти вона залишала в заздалегідь визначених місцях: садівник потім занесе їх до вітальні. Дійшовши до урвища над морем, вона відчула раптом потребу поділитися з ким-небудь своїми почуттями; та що довкола нікого не було, довелося замість розмови вдовольнитися роздумами. Її трохи бентежило усвідомлення того, що вона відчуває потяг до чужого чоловіка; але в інших жінок бувають коханці — а чим я гірша? В сяйві погожого весняного ранку чоловічий світ не здавався забороненим, і думкам було вільготно, як квітам під вітром, і вітер той грався її волоссям, аж голова йшла обертом. В інших жінок бувають коханці... Та сама сила, що вчора диктувала їй покору Дікові аж до готовності прийняти разом з ним смерть, сьогодні змушувала її радіти п'янкому вітрові й ставити таке просте й логічне запитання —«а чим я гірша?».

Сівши на невисокий парапет, Ніколь задивилася на море. Але з глибин іншого моря, безмежного моря фантазії, їй пощастило виловити цілком реальну і тим дорожчу здобич — істину. Якщо вона не повинна завжди почуватися невід'ємною часткою Діка — такого, наприклад, яким він був учора ввечері, то, виходить, вона

може існувати сама по собі, а не тільки як витвір його розуму, як довічне віддзеркалення його сяйва.

Ніколь обрала це місце на парапеті тому, що внизу, на спадистому схилі під скелею, зеленів город, і крізь віття дерев їй видно було двох селян, що копали грядки, перемовляючись на суміші місцевого й провансальського діалектів. Їхні слова й жестикуляція привернули її увагу, а потім вона збагнула й зміст їхньої розмови:

— Отутечки я її й поклав...

— А я її водив отуди, за виноград.

— Їй це за дурничку — та й йому теж. Якби ж то не клятий пес! Тож, кажу, поклав я її отутечки...

— Ти граблі захопив?

— Ти ж сам їх ніс, голово капустяна!

— Мене не обходить, де ти її поклав. Я до тієї ночі дванадцять років дівок не мацав — відколи одружився. А ти...

— Та стривай, дай же мені про того пса доказати...

Ніколь стежила за ними крізь віття; те, що вони казали, видавалося їй цілком природним: одному потрібно це, другому — інше. Але підслухана розмова була часточкою того, чоловічого, світу і по дорозі назад її знов огорнули сумніви.

Дік і Томмі сиділи на терасі. Вона, не зупиняючись, пройшла повз них до покоїв, винесла свій альбом і почала малювати голову Томмі.

— Того руки не болять, що уміють... Веретено крутиться,— всміхнувся Дік.

Як він може після всього молоти дурниці? Подивився б на себе — обличчя ще сіре, очі запалені, щоки — в рудому зарості...

Вона обернулася до Томмі.

— Я не люблю сидіти без діла, завжди чогось собі шукаю. В мене була колись гарненька полінезійська мавпочка, я її, бувало, годинами вчила різних штук — аж усі почали глузувати з мене...

Ніколь навмисне ховала очі від Діка. Незабаром він вибачився й пішов до вітальні. Крізь прочинені двері вона побачила, як він п'є воду — склянку, потім другу, і ще більше розсердилася.

— Ніколь...— почав Томмі, але затнувся й закашлявся.

— Хочете, я дам вам камфорну мазь для натирання,— запропонувала вона.— Це американський засіб — Дік вірить у нього. Заждіть хвилинку, я зараз принесу.

— Мені, певно, час уже їхати.

Дік повернувся на веранду й сів.

— У що ж це я вірю? — спитав він.

Коли Ніколь повернулася з маззю, вони обидва сиділи в тих самих позах, але вона знала: поки її не було, між ними точилася жвава розмова ні про що.

Шофер уже чекав коло дверей, тримаючи валізу з учорашнім вечірнім костюмом Томмі. Побачивши на Томмі костюм, позичений у Діка, Ніколь відчула якийсь фальшивий жаль — неначе Томмі не міг дозволити собі мати такий дорогий одяг.

— Коли приїдете до готелю, розітріть собі цим шию й груди, а потім ще подихайте нею,— сказала вона.

— Слухай,— стиха промовив Дік, поки Томмі спускався сходами,— не віддавай йому цілий слоїк. Цю мазь ми замовляємо в Парижі — тут її не дістанеш.

Тепер і вони підійшли до сходів, і всі троє стояли на осонні,— Томмі просто перед радіатором машини, голова на одній лінії з її верхом, так що згори здавалося: він от-от нахилиться й легко візьме її на плечі.

Ніколь зійшла на стежку.

— Ловіть! — гукнула вона.— І не розбийте, бо тут цього не купиш.

Вона відчула, як Дік немовби закам'янів коло неї; ступивши крок уперед, вона помахала вслід машині, що повезла геть Томмі й слоїк із коштовною камфорною маззю. А тоді обернулася, готова прийняти те, що заслужила.

— Можна було б обійтися без такої щедрості,— сказав Дік.— Нас тут четверо, і ти чудово знаєш, що від застуди...

Вони подивилися одне одному в очі.

— Ми ж можемо замовити новий слоїк...

Її недавня самовпевненість розвіялася й зникла. Дік увійшов до будинку, і за хвилину вона покірно пішла слідом за ним. Він лежав у спальні на своєму ліжку й мовчав.

— Ти снідатимеш тут? — спитала вона.

Він тільки кивнув у відповідь і втупився очима в стелю. Зовсім розгублена, вона пішла давати розпорядження покоївці, а коли повернулася, він лежав так само нерухомо, і його очі були мов два голубі прожектори, що обшукують темне небо. З хвилину вона постояла на порозі, усвідомлюючи свою провину, боячись увійти...

Потім простягла руку, немов хотіла погладити його по голові, але він відсахнувся, мов зляканий звір. І Ніколь не витримала; вона збігла сходами вниз, як куховарка, нажахана хворобою свого хазяїна,— панічно думаючи про те, чим живитиметься далі цей зламаний чоловік, чия майже вичерпана сила є джерелом її власних сил.

Через тиждень Ніколь уже забула про свій раптовий потяг до Томмі — в неї була коротка пам'ять на людей, і вона їх легко забувала. Але з першим гарячим подувом червня до неї дійшла звістка, що він знову в Ніцці. Томмі надіслав коротеньку записку, адресовану їм обом,— вона прочитала її під парасолем, розбираючи пошту, яку прихопила з собою на пляж, і кинула Дікові, а той у відповідь кинув їй на коліна щойно розпечатану телеграму:

ЛЮБІ МОЇ ЗАВТРА ПРИЇЖДЖАЮ ДО ГОССА
НА ЖАЛЬ БЕЗ МАМИ СПОДІВАЮСЬ ПОБАЧИТИСЯ
РОЗМЕРІ

— Що ж, я рада буду побачитися з нею,— похмуро сказала Ніколь.

VII

Але другого ранку, коли Дайвери спускалися до моря, Ніколь знов з тривогою відчула, що Дік от-от зважиться на якийсь відчайдушний крок. Після вечора на яхті Голдінга це передчуття ставало дедалі виразнішим. Ще тримаючись звичної опори, давньої гарантії безпеки, вона вже знала, що має зробити стрибок, має перейти в якусь нову якість, але, пойнята страхом, не наважувалася все до кінця обміркувати й усвідомити. Постаті Діка та її самої, хисткі, невиразні, зринали в її уяві, наче привиди у вирі моторошного танку. Давно вже за кожним мовленим словом їй вчувався якийсь багатозначний зміст, що його розкрити міг тільки Дік, коли визнає це за потрібне. Довгі роки бездумного існування відживили у вдачі Ніколь ті природні її якості, що їх рання хвороба заглушила була, а Дік не зміг виявити — не через брак уміння, а тільки через те, що нікому ще не вдавалося зазирнути в усі закутки чужої душі. Та хоча ці зміни в душевному стані мали, зрештою, здорову природу, на серці в неї було тривожно. Особливо прикро вражала її дедалі помітніша байдужість Діка,

яка виявлялася в тому, що він забагато пив. Ніколь не знала, буде вона розтоптана чи вціліє,— нещирі інтонації Діка спантеличували її. Події розгорталися нестерпно повільно, мов довжелезна доріжка, і неможливо було вгадати, як Дік поведеться, коли сувій розкрутиться до кінця — до краю безодні, через яку доведеться стрибати.

Її не лякало, що буде потім,— напевно, то буде полегкість, радість людини, яка позбулася тягаря, в якої спала з очей полуда. Ніколь була створена для руху, для переміни місць — з грішми замість крил чи плавців. І те, що має статися, лише відновить природний стан речей, так, наче шасі спортивного автомобіля, на якому багато років тому змонтували кузов родинного лімузина, знову використають за прямим призначенням. Ніколь уже відчувала подмух свіжого вітру — вона боялася тільки болю прийдешньої розлуки; боялася ще й тому, що не знала, в який спосіб ця розлука станеться.

Дайвери вийшли на пляж, вона в купальнику, він у плавках білого кольору, що так гарно відтіняв засмаглу шкіру. Ніколь бачила, що Дік шукає очима Ланьє і Топсі серед утвореного парасолями калейдоскопу яскравих плям і тіней; отже, його думки були не з нею, на хвильку вона вийшла з-під його влади, і, дивлячись на нього збоку, вона подумала, що діти потрібні йому зараз не для того, щоб їх захистити, а для того, щоб самому за них сховатися. Можливо, йому було страшно на цьому пляжі, як скинутому правителеві, що потай відвідує свою колишню резиденцію. Що ж до неї, то на цей час вона вже зненавиділа його світ, де над усе ставилися ввічливість і милі жарти, зненавиділа, забувши, що протягом багатьох років тільки цей світ був їй приступний. Що ж, нехай милується своїм пляжем, спаскудженим на догоду смакам позбавлених смаку людей; якби він шукав тут цілий день — однаково не знайшов би жодного камінчика від китайського муру, яким колись цей пляж оточив, жодного сліду ноги давнього друга.

На мить Ніколь пошкодувала, що так сталося; вона згадала, як він розгрібав на пляжі купи сміття, ретельно вибираючи уламки скла, згадала, як вони купували собі в крамничці в одному із завулків Ніцци матроські кльоші й блузи — убрання, що його потім оголосили модним і почали шити із шовку паризькі кравці; згадала

тутешніх наївних дівчат, що, збираючись зграйками на хвилерізі, цвірінькали по-пташиному: «Dites donc! Dites donc»![1] — і ранковий ритуал, спокійне і радісне злиття із сонцем і морем, і веселі витівки Діка, поховані під товщею цього піску за якихось кілька років...

Тепер пляж перетворився на «клуб», на космополітичний клуб, до якого приймають усіх, кому забагнеться до нього вступити.

Звівшись навколішки на солом'яній маті, Дік виглядав Розмері, і Ніколь, зрозумівши це, знову закам'яніла. Разом з ним вона оглядала берег; чого тут тільки не понаставляли! — гімнастичні кільця й турніки над водою, переносні роздягальні, плавучі вишки, прожектори, що лишилися після вчорашнього свята, біла буфетна стойка з уже набридлим модерністським орнаментом із велосипедних керм.

Менш за все Дік сподівався побачити Розмері у воді, бо вже мало людей плавало в цьому блакитному раю — тільки дітлахи та чийсь служник, що кожного ранку хизувався перед курортниками ефектними стрибками у воду з п'ятдесятифутової скелі. Більшість же мешканців готелю Госса сиділи під парасолями в піжамах і показували свої кволі тіла тоді, як збиралися йти з пляжу, десь о першій годині.

— Он вона,— раптом сказала Ніколь.

Його погляд упіймав Розмері, яка перепливала від плоту до плоту, і Ніколь, стежачи за ним, тяжко зітхнула, але це зітхання було тільки спізнілою луною того, що вона притлумила в собі п'ять років тому.

— Попливімо їй назустріч,— запропонував Дік.

— Пливи сам.

— Ні, удвох.

Вона хотіла була відмовитися, але за хвилину вони вже пливли поряд, і шлях їм показувала зграйка дрібних рибок, ваблених відблисками тіла Розмері, яскравими, як блиск форельної блешні.

Ніколь залишилась у воді, а Дік виліз на пліт і сів коло Розмері; мокрі, вони сиділи й жваво балакали, ніби ніколи не кохали, ба навіть не торкалися одне одного. Розмері сяяла красою — її молодість на мить приголомшила Ніколь, але вона зразу ж утішилася тим, що в дівчини талія трохи ширша, ніж у неї. Ніколь круж-

---

[1] От так-так! *(Франц.)*

ляла біля плоту у воді, прислухаючись до голосу Розмері,— а та вкладала в нього радість, веселість і завзяття — вона була певніша себе, ніж п'ять років тому.

— Я так скучила за мамою! В понеділок ми нарешті зустрінемося в Парижі.

— Минуло п'ять років, відколи ми вперше вас тут побачили,— сказав Дік.— Яким же кумедним дівчиськом ви були в тому готельному купальному халаті!

— Невже ви запам'ятали? А втім, ви завжди все пам'ятаєте — принаймі все приємне...

«Ну, знову пішла гра в компліменти»,— подумала Ніколь і пірнула у воду, а виринувши, почула:

— Я вдаватиму, ніби цих п'яти років не було, ніби мені все ще вісімнадцять. З вами я завжди почувалася такою... такою щасливою, інакше не скажеш — з вами й з Ніколь. Дивлюся на берег, і перед очима вся наша компанія — такі чудові люди, я таких більше не зустрічала й навряд чи колись зустріну...

Відпливаючи, Ніколь помітила, що похмуре обличчя Діка трохи проясніло, коли він розпочав свою гру з Розмері й видобув свою давню чарівливість — тепер трохи потьмянілу, як тьмяніють від часу мистецькі твори; йому б оце чарку-другу, і він почав би крутитися перед нею на кільцях, незграбно роблячи те, що колись виходило в нього так досконало. Ніколь подумала, що цього літа він уже не наважується стрибати у воду з вишки.

Потім, коли вона перепливала від плоту до плоту, її наздогнав Дік.

— Приятелі Розмері мають швидкісний катер — он він стоїть. Хочеш покататися на акваплані? Я б залюбки.

Згадавши, як він колись робив стойку на стільці, поставленому на кінці дошки, вона погодилась — як погодилася б задовольнити примху Ланьє. Позаминулого літа на Цугському озері вони часто розважалися цією приємною грою, і одного разу Дік, стоячи на дошці, підняв на плечі здорованя, що важив двісті фунтів. Але жінка, одружуючись, бере собі чоловіка разом з усіма його талантами, і потім її вже важко вразити, хоча вона часом і вдає, що здивована й захоплена. Що ж до Ніколь, то вона і не вдавала нічого, а тільки казала: «Атож, усе було так, як треба».

Тепер, однак, вона знала, що він утомлений, що тільки поява Розмері, з її збудливою молодістю, спонукає його

до дії — так само наснажувала його, бувало, енергія їхніх дітей, коли ті голяка гасали по пляжу. Але, знаючи це, вона лише байдуже подумала: «А він ще зробить із себе посміховисько».

На катері Дайвери виявилися старшими від усіх; молодь повелася з ними ввічливо, шанобливо, але Ніколь за люб'язними фразами вчувалося запитання: «Звідки ці двоє взялися, і що їм тут треба?» Отут би Дікові й виявити своє вміння опановувати будь-яке становище й задавати тон; але в нього було інше на думці — він зосередився на тому, що мав зробити.

За двісті ярдів од берега мотор приглушили, і один із юнаків пірнув у воду. Він підплив до дошки, що метлялася в хвилях за кормою, притримав її й повільно на неї виліз — спочатку став навколішки, а потім на весь зріст. Катер почав набирати швидкість, а хлопець, відхилившись назад, керував своїм легким суденцем, описуючи широкі, плавні дуги й раз у раз перетинаючи буруни за кормою. Нарешті, ввійшовши в кільватер, він відпустив линву, якусь мить іще утримував рівновагу, а потім зісковзнув назад і пішов під воду, зникаючи, мов статуя переможця, і знову вигулькнув уже далекою темною цяткою, коли катер повертав, щоб підібрати його.

Після того, як Ніколь відмовилася від своєї черги, на дошці каталася Розмері — зграбно, без вивертів, але під жартівливі оплески своїх залицяльників. Троє з них так завзято змагалися за почесне право втягти її на борт, що примудрилися набити їй синці на коліні й стегні.

— Ваша черга, докторе,— сказав мексіканець-стерновий.

Дік з іще одним хлопцем — останнім із компанії, який ще не катався,— стрибнули за борт і попливли до дошки. Дік хотів повторити свій трюк — підняти партнера на плечі, і Ніколь стежила за ним, зневажливо посміхаючись. Це його прагнення похизуватися перед Розмері своєю фізичною вправністю дратувало її найбільше.

Вилізши вдвох на дошку, вони почекали, доки вона врівноважиться, потім Дік став навколішки, просунув голову між ногами партнера й почав повільно підводитися.

З катера видно було, що йому от-от забракне сили. Він уже стояв на одному коліні; тепер уся штука полягала в тому, щоб одним рухом звестися на обидві ноги й випростатися. Кілька секунд він відпочивав, а тоді

обличчя його скривилося від напруження і, ціною страшного зусилля м'язів і нервів, він устав.

Дошка була вузька, а юнак, хоча й важив не більш як півтораста фунтів, не вмів розподіляти свою вагу, та ще й міцно вхопився за голову Діка. Коли Дік останнім відчайдушним ривком випростав спину, дошка похилилася й обидва полетіли у воду.

Розмері вигукнула:

— Чудово! В них майже вийшло!

Та коли катер наблизився до плавців, Ніколь побачила на обличчі Діка те, що й сподівалася побачити — злість і досаду; адже ще два роки тому ця штука давалася йому за іграшку.

За другим разом він діяв обачніше. Спочатку тільки ледь відірвав коліно від дошки, перевіряючи рівновагу партнера на плечах, потім знов укляк і лише тоді, видихнувши: «Але-гоп!» — почав підводитися. Але, перше ніж він здолав випростатися, ноги під ним раптом підігнулися і, падаючи, він ледве встиг відштовхнути дошку, щоб уникнути удару.

Цього разу, коли катер підійшов, усі пасажири помітили, що Дік сердиться.

— Я хотів би спробувати ще раз! — гукнув він з води.— Ви ж бачили, в нас уже майже вийшло.

— Що ж, будь ласка.

Відчуваючи, що він зовсім виснажився, Ніколь спитала:

— Може, на сьогодні вже досить?

Дік навіть не відповів. Перший партнер сказав, що виходить з гри, і його витягли з води, а його місце зголосився зайняти мексіканець-стерновий.

Цей був важчий за попереднього. Поки катер набирав швидкість, Дік відпочив трохи, лежачи долілиць на дошці. Потім він підліз під партнера, взявся за линву і, напружившись, спробував підвестися.

Це йому не вдалося. Ніколь бачила, що він перемінив положення і піднатужився ще раз, але як тільки партнер, відірвавшись від дошки, натис усією вагою йому на плечі, він ніби закам'янів. Він зробив ще одну спробу — підвівся на дюйм, на два дюйми,— Ніколь, напружуючись разом з ним, відчувала, як піт зрошує її чоло,— з хвилину він ще намагався встояти отак, а тоді гепнувся знову навколішки, й дошка перевернулася, лише якимсь дивом не вдаривши його по голові.

— Назад! Швидше назад! — крикнула Ніколь до хлопця, що стояв за стерном, і нажахано зойкнула, побачивши, що Дік під водою. Але він зразу ж виринув знову й ліг на спину, чекаючи катера. Здавалося, катер повертав цілу вічність, та коли вони нарешті підпливли й Ніколь побачила, що Дік, вичерпаний і до всього байдужий, погойдується на хвилі, сам на сам з водою й небом, її переляк раптом перейшов у зневагу.

— Зараз ми вас витягнемо, докторе... Беріть його за ногу... отак... а тепер разом...

Дік сидів відсапуючись, ні на кого не дивлячись.

— Я так і знала, що в тебе нічого не вийде,— не втрималася Ніколь.

— Він надто втомився за ті два рази,— сказав мексіканець.

— Все це було безглуздо з самого початку,— не вгавала Ніколь.

Розмері тактовно мовчала.

Дік нарешті відсапався.

— Цього разу я б не підняв і паперової ляльки.

Хтось вибухнув сміхом, і це враз розвіяло гнітючість невдачі. Всі наввипередки намагалися виявити Діку свою симпатію, коли катер підійшов до причалу. Тільки Ніколь не приховувала роздратування — її тепер дратувало все, що б він не робив.

Вона сіла з Розмері під парасолем, а Дік пішов до буфету випити чого-небудь і незабаром повернувся з двома келихами хересу для них.

— А це ж я з вами пила вперше в житті,— сказала Розмері, і в несподіваному приливі почуттів вигукнула: — Ох, я така рада, що бачу вас, і що все у вас гаразд! Я боялася...— вона затнулася й переінакшила кінець фрази,— чи не хворієте ви.

— До вас дійшли чутки, що я пустився берега?

— Ох, що ви! Просто... просто мені хтось казав, що ви змінилися. І мені так приємно на власні очі побачити, що це неправда.

— Це правда,— сказав Дік, сідаючи на пісок коло них.— І сталося це давно, тільки спочатку було непомітно. Духовні тріщини проступають назовні не зразу.

— Ви тепер практикуєте на Рів'єрі? — квапливо спитала Розмері.

— А що, тут пацієнтів не бракувало б.— Рухом голови він показав на кількох осіб з-поміж маси, що роїлася

на золотому піску.— Чудові екземпляри для психіатра. Он, приміром, наша давня приятелька, місіс Абрамс, розігрує герцогиню при дворі її величності королеви Мері Норт. Але ви їй не заздріть, подумайте, як довго місіс Абрамс довелося лізти рачки чорними сходами «Рітца», скільки куряви з килимів проковтнути!

Розмері перепинила його:

— Невже це справді Мері Норт? — Вона здивовано придивлялася до жінки, що велично простувала пляжем у супроводі невеликого почту, звиклого, очевидно, до виявів загальної уваги. Проходячи повз Дайверів — кроків за десять від них,— Мері скоса кинула на них швидкий погляд, один із тих прикрих поглядів, які мають показати вам, що вас помітили, але вирішили ігнорувати,— ні Дайвери, ні Розмері Хойт ніколи б не дозволили собі подивитися так у чийсь бік. Але тут вона впізнала Розмері і, передумавши, попрямувала до них, вельми розвеселивши цим Діка. Вона по-дружньому привіталася з Ніколь, тільки кивнула холодно Дікові, немов боячись заразитися чимсь від нього,— на що він відповів їй іронічним низьким поклоном,— і ласкаво звернулася до Розмері:

— Мені вже казали, що ви тут. Чи надовго?

— До завтра,— відповіла Розмері.

Вона теж помітила, що Мері проминула б Дайверів, якби не побачила її, і з почуття солідарності з ними відповіла досить стримано. Ні, на жаль, сьогодні ввечері вона зайнята.

Мері обернулася до Ніколь і запитала тоном водночас приязним і співчутливим:

— Як дітки?

Саме в цю мить прибігли Ланьє і Топсі й почали просити Ніколь, щоб та скасувала якусь заборону гувернантки, пов'язану з купанням у морі.

— Ні,— втрутився Дік.— Якщо мадмуазель так сказала, то так і буде...

Згодна з тим, що не можна підривати авторитет своїх підлеглих, Ніколь теж відповіла відмовою, після чого Мері — яка, подібно до героїні Аніти Лус, звикла мати справу тільки з faites accomplis[1] і яка не змогла б привчити до послуху молодого пуделя,— подивилася на Діка, як на брутального тирана. Але Дікові вже

[1] Доконаними фактами *(франц.)*.

набридла вся ця комедія, і він запитав з удаваною ласкавістю:

— А як ваші дітки і їхні тіточки?

Мері не вшанувала його відповіддю; вона співчутливо погладила по голові Ланьє, якому це явно не сподобалося,— і велично попростувала геть. Коли вони лишилися самі, Дік зауважив:

— Як згадаю, скільки часу я змарнував, намагаючись щось із неї зробити...

— А я її люблю,— сказала Ніколь.

Ворожий тон Діка здивував Розмері; вона звикла бачити в ньому людину, яка все розуміє і вміє все прощати. І тут їй раптом згадалося, що вона про нього чула. Разом з нею на пароплаві їхали працівники державного департаменту, американці настільки європеїзовані, що їхню національну приналежність взагалі вже неможливо було визначити. В розмові прозвучало ім'я всюдисущої Бебі Уоррен, і хтось додав, що молодша сестра Бебі занапастила своє життя, одружившись із якимсь п'яничкою-лікарем. «Його вже ніде не приймають»,— зауважила одна з дам.

Ця фраза стривожила Розмері; хоч Дайвери в її уяві зовсім не належали до людей, що зважають на такі речі, за словами «його вже ніде не приймають» їй вчувалося зловісне тюкання натовпу. Перед очима її виникала картина: Дік піднімається сходами великого особняка, подає свою візитну картку дворецькому й чує: «Вас тут більше не приймають»; він іде вулицею далі, і незліченні дворецькі незліченних послів, консулів та повірених у справах зустрічають його тією самою фразою.

Добре було б зараз підвестися й піти звідси, подумала Ніколь. Вона знала наперед, що буде далі: розворушений сутичкою з Мері Норт, Дік знов оживе й почне причаровувати Розмері, а та, звісно, піддаватиметься його чарам. І справді, за хвилину в голосі його забриніли лагідні ноти, що мали виштохнути з пам'яті всі ті прикрі речі, які він щойно наговорив.

— Загалом я проти Мері нічого не маю — хай собі розкошує на здоров'я. Але важко ставитися добре до людини, яка не відповідає тобі взаємністю.

Розмері відразу залебеділа, вторуючи йому:

— Ох, ви така гарна людина, Діку. По-моєму, навіть якби ви образили когось, вам це можна було б подарувати.— Потім, відчувши, що захоплення завело її надто

далеко — туди, де вже, власне, лежали володіння Ніколь, вона втупилася очима в одну точку на піску, якраз посередині між ними.— Я все хочу запитати вас обох, якої ви думки про мої останні фільми,— якщо ви їх бачили...

Ніколь промовчала; вона бачила тільки один фільм, і він не справив на неї великого враження.

— Я відповім вам, але почну здалеку,— сказав Дік.— Припустімо, Ніколь каже вам, що Ланьє захворів. Що б ви зробили в житті? Що, власне, зробила б кожна людина? Почала б грати — обличчям, голосом, словами: обличчям виражати смуток, голосом — зворушення, словами — співчуття.

— Звичайно.

— На сцені, однак, усе робиться інакше. Всі великі актриси завдячують своєю славою вмінню пародіювати природні людські емоції — страх, кохання, співчуття.

— Розумію.— А втім, вона не зовсім розуміла.

Ніколь згубила нитку розмови й дратувалася все більше, а Дік тим часом провадив далі:

— Актрису природна реакція неминуче веде до фіаско. Знов-таки припустімо, що хтось вам каже: «Ваш коханий помер». У житті така звістка вас просто прибила б. Але на сцені ви повинні грати — реагувати природно глядачі можуть і самі. Як актриса, ви, по-перше, маєте дотримуватися тексту ролі, а по-друге, вам треба, щоб публіка думала про вас, а не про якогось убитого китайця чи хто він там був. А для цього слід зробити щось цілком несподіване для глядачів. Якщо їм відомо, що ваша героїня має сильну вдачу, ви в цю мить показуєте її слабкою; якщо в неї вдача слабка — показуєте її сильною. Ви мусите вийти з образу —розумієте?

— Не зовсім,— призналася Розмері— Як це — вийти з образу?

— Ви робите несподіване, щоб привернути увагу публіки до себе. А потім знову входите в образ.

Ніколь вирішила, що з неї досить. Вона рвучко підвелася, навіть не приховуючи свого роздратування. Розмері, яка вже протягом кількох хвилин відчувала, що Ніколь сердиться, спробувала задобрити її, лагідно звернувшись до Топсі:

— Ти хотіла б стати актрисою, коли виростеш? Помоєму, з тебе вийшла б чудова актриса.

Ніколь утупила в неї холодний, зневажливий погляд і голосом свого діда відрубала:

— Вам ніхто не давав права морочити голову чужим дітям такими думками. Ви забуваєте, що в нас можуть бути інші плани щодо їхнього майбутнього.— Потім кинула Дікові: — Я їду додому. А по тебе й дітей пришлю Мішель.

— Але ти вже давно не сідала за кермо,— заперечив він.

— Не турбуйся, я не розучилася.

Не глянувши навіть на Розмері, обличчя якої виражало вельми природну «реакцію», вона вийшла з-під парасоля.

В кабіні, поки вона перевдягалася в піжаму, її обличчя ще зберігало вираз крижаної люті. Але, виїхавши на шосе, під склепіння сосен, вона ніби потрапила в інший світ — між деревами майнула білка, вітерець ворухнув гіллям, десь далеко заспівав півень, сонячне проміння просіялося крізь непорушну гущавину крон; пляжний гамір швидко віддалився, стих, і Ніколь відлягло від серця, вона сповнилася радості й незнаної доти полегкості, думки прояснилися, стали чіткими й виразними, як переливи срібних дзвіночків,— до неї прийшло щасливе відчуття оновлення. Вона знала: ще один заворот — і вона вийде з темного лабіринту, в якому проблукала стільки років, і, тягнучись назустріч волі й світлу, її «Я» розквітало, мов величезна, пишна троянда. Вона старалася не думати про пляж, вона тепер ненавиділа його, як ненавиділа весь той світ, де Дік був сонцем, а вона — планетою при ньому.

«Господи, я вже майже повноцінна людина,— думала вона.— Я вже можу стояти на ногах сама, без його допомоги». І, з дитячим щасливим нетерпінням, прагнучи якнайшвидше спізнати всю повноту незалежності, а водночас і туманно здогадуючись, що саме цього чекав від неї Дік,— вона, повернувшись додому, зразу ж кинулася в ліжко й написала Томмі Барбану в Ніццу коротенького листа з цілком одвертим натяком.

Але то було вдень — а надвечір нервове піднесення вичерпалося, Ніколь занепала духом, і на якийсь час її знов опосіли давні страхи. Вона не знала, що замишляє Дік, і це її лякало. Вона відчувала, що вся його поведінка останнім часом улягає якомусь планові, а планів його Ніколь боялася завжди — вони відзначалися точністю

розрахунку й логічною довершеністю, проти якої вона почувалася безсилою. З самого початку вона звикла до того, що Дік думає за них обох, і навіть за його відсутності кожен її вчинок немовби автоматично підпорядковувався його волі; через те навіть і тепер вона не знаходила в собі сили протиставити свої наміри Діковим. А тим часом треба було думати самій; вона запам'ятала нарешті номер на дверях, що вели до страшної країни фантазії,— на рятівних дверях, за якими не було ніякого порятунку; вона зрозуміла, що надалі найбільша небезпека для неї — це небезпека самообману. То був довгий урок, але засвоїла вона його добре. Або людина думає сама, або той, хто думає за неї, позбавляє її сили, по-своєму переінакшує її смаки і вподобання, знебарвлює і знеособлює її.

Вони мирно повечеряли в напівтемній їдальні; Дік випив багато пива й весело жартував з дітьми. Потім він грав на роялі пісні Шуберта й недавно одержані з Америки джазові пісеньки, а Ніколь, заглядаючи в ноти через його плече, наспівувала низьким, приємно хриплуватим голосом:

Дякую, мамо,
Дякую, тату,
Що ви зустрілися, дякую за те...

— Дурниця якась,— сказав Дік і почав перегортати сторінку.

— Ні, будь ласка, дограй це! — вигукнула Ніколь.— Невже я довіку маю здригатися при слові «тато»?

...Дякую конику, що тяг ту бідарку,
А вам, що їхали ви на ній під чаркою..

Потім вони сиділи з дітьми на пласкому даху вілли й дивились, як над двома казино, то праворуч, то ліворуч, розцвічують нічне небо фейєрверки. Незвично і сумно було відчувати, що вони — чужі одне одному.

Наступного дня, повернувшись з покупками із Канна, Ніколь прочитала записку від Діка: він хоче побути на самоті й на кілька днів вирушає в поїздку по Провансу на своїй машині. Вона ще не встигла дочитати, коли задзвонив телефон. Це був Томмі Барбан; він сказав, що одержав листа й виїздить до неї з Монте-Карло. Відповідаючи, що чекатиме його, вона відчула свій теплий віддих на телефонній трубці.

VIII

Ніколь скупалася, напахтилась, напудрилась, ходячи у ванній кімнаті по присипаному пудрою купальному рушнику. Потім довго й уважно вивчала себе в дзеркалі, думаючи про те, чи скоро ця зграбна, струнка споруда осунеться і втратить гармонію ліній. «Років, мабуть, через шість... Але тепер я ще нічого — дай боже кожній».

Вона себе не переоцінювала. Ніколь сьогоднішня відрізнялася від Ніколь на п'ять років молодшої тільки тим, що вже не була юною дівчиною. Та все-таки вона заздрила юним, бо і на неї діяв сучасний культ юності — незліченні й однакові в своїй напівдитячій наївності кіногероїні, що, коли вірити екранові, несли на собі весь тягар турбот і мудрості нашої доби.

Незважаючи на денну пору, вона вперше за багато років убралася в довгу, до кісточок, сукню і, покропивши на пальці «Шанель № 16», освіжилася кількома дотиками — ніби ревно хрестилася. О першій годині, коли машина Томмі зупинилася перед віллою, вона вже була мов прекрасний сад, де виплекана кожна травинка.

Як гарно було знову зазнавати всього цього, ловити на собі закохані погляди, відповідати загадковою усмішкою! Вона втратила два роки тієї золотої доби, коли так гордо розквітає дівоча врода,— і тепер немовби надолужувала їх. Томмі вона зустріла так, наче він був одним із багатьох її невільників, і, ведучи до столу під ярмарковим парасолем, ішла не поряд з ним, а трохи попереду. Красуні дев'ятнадцяти й двадцяти дев'яти років однаково певні своєї сили, чого не скажеш про жінку в період після дев'ятнадцяти й до двадцяти дев'яти років, бо їй потреби жіночого єства заважають почувати себе центром всесвіту. В своїй зухвалій самовпевненості дев'ятнадцятирічна жінка скоріше нагадує боксера після виграного бою.

Та якщо самовпевненість дев'ятнадцятирічної живиться надміром уваги, то жінка в двадцять дев'ять років черпає силу з витонченіших джерел. Вона вміло вибирає аперитив, щоб задовольнити спрагу, а потім смакує, мов ікру, усвідомлення своєї влади. На щастя, ні в першому, ні в другому випадку вона не думає про прийдешні роки, коли передчуття і розум її німітимуть від раптових нападів тривоги, коли їй страшно буде зупинятися й страшно йти вперед. Але дев'ятнадцять і двадцять де-

в'ять — це сходові площадки, на яких можна постояти спокійно, не переймаючись лихими передчуттями.

Ніколь не хотіла туманного платонічного роману; їй потрібен був коханець, потрібна була зміна. Вона розуміла — мислячи категоріями Діка,— що без справжнього почуття пускатися на авантюру, яка для всіх може скінчитися погано,— вульгарно й непристойно. Але, з іншого боку, вона саме Діка вважала винним у тому, що все так складається, й щиро вірила, що такий експеримент може мати цілющі наслідки. Її підохочували й численні приклади того, як люди дозволяють собі геть усе, що їм заманеться,— і виходять сухими з води. А крім того, всупереч намірові ніколи собі не брехати, вона вмовляла себе, що тільки розвідує дорогу і може в будь-яку мить відступитися.

Коли вони опинилися в негустому затінку парасоля, руки Томмі — в білих полотняних рукавах — лягли їй на плечі, він обернув Ніколь обличчям до себе й зазирнув їй у вічі.

— Замріть,— сказав він.— Дайте мені подивитися на вас.

Його волосся було напахчене, від білого костюма йшов легкий дух мила. Якусь хвилину вони просто дивилися одне на одного — Ніколь без усмішки на стиснутих устах.

— Ну як, подобається тобі те, що ти бачиш? — нарешті прошепотіла вона.

— Parle français [1].

— Гаразд,— сказала вона й по-французькому проказала те саме запитання: — Чи подобається тобі те, що ти бачиш?

Він міцніше пригорнув її до себе.

— Мені подобається в тобі все.— Він повагався.— Я був певен, що знаю твоє обличчя, але, виявляється, в ньому є щось таке, чого я не помічав раніше... Відколи це в тебе з'явився оцей шахраюватий погляд?

Ніколь сердито випручалася від нього й вигукнула по-англійському:

— То ти для цього перейшов на французьку мову? — Вона притишила голос, побачивши служника, що наближався з пляшкою хересу.— Щоб зручніше було казати образливі речі?

---

[1] Розмовляй по-французькому *(франц.)*.

Вона з розгону сіла в крісло і рішуче втислася в подушку із срібної парчі.

— В мене тут немає дзеркальця,— почала вона знову по-французькому, але визивним тоном.— Якщо мій погляд справді змінився, то це тому, що я видужала. А видужавши, стала такою, якою я є насправді. Мій дід був, напевно, шахраєм, отже, це в мене — спадкове, і годі. Чи задовольняє така відповідь твій логічний розум?

Томмі навіть не вник у суть її слів.

— Де Дік — він не снідатиме з нами?

Відчувши, що йому однаково, буде Дік з ними чи ні, вона спробувала сміхом відігнати почуття досади.

— Дік поїхав кататися,— сказала вона.— В наших краях об'явилася Розмері Хойт, і він тепер або з нею, або зализує сердечні рани, мріючи про неї десь на самоті.

— Дивна ти все-таки жінка, Ніколь.

— Зовсім ні! — квапливо відказала вона.— Звичайнісінька — така сама, як усі... Цебто... В мені сидить сотня звичайнісіньких жінок, тільки всі вони різні.

Маріус приніс диню й відерце з льодом. Ніколь мовчала — слова про «шахраюватий погляд» не йшли їй з думок; цей Томмі, видно, звик рубати з плеча.

— Чому тобі не дозволили лишитися тим, чим ти була? — знову заговорив Томмі.— Я не знаю іншої людини з такою драматичною долею, як у тебе.

Вона промовчала, не знаючи, що сказати.

— Оці мені приборкувачі жінок! — сердито кинув він.

— В кожному суспільстві є...— почала вона, відчуваючи, що її устами говорить Дік, але голос Томмі змусив її принишкнути.

— Мені не раз доводилося силоміць вправляти душу чоловікам, але навряд чи я б наважився на таке бодай з однією жінкою. А «добросердий» деспотизм — ще гірший. Яка користь з нього — тобі, йому, будь-кому?

Серце Ніколь тьохнуло й стислося — вона ж бо добре знала, чим завдячує Дікові.

— Мені здається, я маю...

— Ти маєш забагато грошей,— нетерпляче урвав її Томмі.— І вся причина в цьому. А для Діка це — як сіль в оці.

Вона обміркувала почуте, поки служник прибирав зі столу.

— Що ж я, по-твоєму, маю робити?

Вперше за десять років вона корилася чужій волі, а не чоловіковій. І все, що говорив Томмі, назавжди западало їй у душу.

Вони пили вино, а над ними легіт ворушив соснове гілля і полуденне сонце пашіло хтивим жаром, обсипаючи сліпучими веснянками картату скатерку на столі. Томмі підвівся й, підійшовши ззаду, поклав їй руки на плечі, потім сковзнув долонями по її руках і затис її пальці в своїх. Вона щокою відчула дотик його щоки, їхні уста зустрілися, й вона задихнулася в раптовій хвилі жаги, а ще — в подиві перед силою власної пристрасті.

— Чи не можна відіслати кудись гувернантку з дітьми?

— У дітей урок музики. І однаково — я не хочу лишатися тут.

— Поцілуй мене ще.

Трохи пізніше, в машині, що несла їх у напрямку Ніцци, Ніколь подумала: «Отже, кажеш, у мене шахраюваті очі? Ну що ж, краще бути здоровою шахрайкою, ніж божевільною праведницею».

І наче цей висновок зняв з неї будь-яку провину чи відповідальність, охоплена радісним збудженням, вона побачила себе в новому світлі. Вона бачила перед собою нові обрії, безліч чоловіків поспішали їй назустріч, і жодного з них їй не треба було слухатися, ані навіть кохати. Вона зітхнула на повні груди, пересмикнула плечима й обернулася до Томмі.

— Невже нам неодмінно треба їхати аж до твого готелю в Монте-Карло?

Він загальмував так, що виснули шини.

— Ні! І присягаюся — це найщасливіша хвилина в моєму житті!

Вони проминули Ніццу, й прибережне шоссе вже завертало вгору, до Корніша. Але Томмі рвучко завернув машину, з'їхав униз дорогою, що вела до прямокутного півострова, й незабаром зупинився на подвір'ї невеличкого приморського готелю.

На мить буденна реальність усього, що відбувалося, налякала Ніколь. Біля конторки якийсь американець нудним голосом сперечався з портьє з приводу валютного курсу. Ніколь, зовні спокійна, хоч на душі в неї було гидко, чекала, стоячи під стіною, поки Томмі заповнював реєстраційні бланки — для себе на своє справжнє ім'я, для неї на вигадане. Номер, до якого вони ввійшли,

був як усі готельні номери на цьому узбережжі — майже охайний, майже аскетично вмебльований, на вікнах жалюзі для захисту від сліпучого моря. Найпростіші лаштунки для найпростіших утіх. Томмі замовив дві чарки коньяку, і коли двері за офіціантом зачинилися, сів у єдине тут крісло — засмаглий, вродливий, чорні брови вигнуті дугами, на щоці шрам — Пек-войовник, замріяний сатана...

Коньяк ще не був допитий, коли раптовий порив підняв їх і кинув одне до одного в обійми. Потім вони сиділи на ліжку й він цілував її тверді коліна. Її недовгий опір був схожий на судороги звіра з відтятою головою — вона вже забула про Діка, й про свої нові очі, й про самого Томмі, все далі й далі поринаючи в глиб часу — хвилин — миті.

...Коли він підвівся і трохи підняв жалюзі, щоб подивитися, чим викликаний галас за вікном, вона подумала, що він смаглявіший і міцніший від Діка — в сонячному промінні чіткіше позначалося тверде плетиво м'язів. На мить він теж забув про неї; майже в ту саму секунду, коли тіла їхні відділилися, її раптом охопило передчуття, що все буде не так, як вона сподівалася. То був безіменний страх, що передує будь-якому душевному струсові, радісному чи болісному, так само неминуче, як гуркіт грому передує грозі.

Томмі обережно вихилився з вікна й доповів:

— Я бачу тільки двох жінок на балконі під нашим. Сидять в американських кріслах-гойдалках і балакають про погоду.

— І оце від них такий галас?

— Ні, галасують десь нижче. Ось послухай.

А в Міссісіпі, де сіють бавовну,
Роботи мало, банкрутів повно,
Брате, туди не йди...

— Це американці.

Ніколь лежала, широко розкинувши руки, втупившись поглядом у стелю. Пудра зволожніла, й усе тіло її ніби взялося молочною плівкою. Їй подобалася ця гола кімната із самотньою мухою, що дзижчала під стелею. Томмі підсунув до ліжка крісло й зметнув з нього речі, щоб сісти; їй подобалося, що речей мало: легесенька сукня й сандалети та його полотняні штани — маленька купка на підлозі.

Він повільно обвів очима її видовжений торс, що так гостро контрастував із засмаглими руками й ногами, й сказав напівжартома, напівсерйозно:

— Ти ніби новонароджене немовля.

— Із шахраюватими очима.

— Ну, це ми виправимо.

— Очі виправити важко — надто коли вони зроблені в Чікаго.

— Пусте, я знаю лангедокські народні ліки.

— Поцілуй мене, Томмі. В уста.

— Впізнаю американку,— сказав він, але виконав її прохання.— В Америці я зустрічав отаких дівчат — цілуються до запаморочення, до ядухи, до крові з губ, але далі — ані руш.

Ніколь сперлася на лікоть.

— Мені подобається ця кімната,— сказала вона.

Він озирнувся довкола.

— Як на мене, надто вбога. Люба, як ти втішила мене тим, що не схотіла чекати до Монте-Карло!

— Чому ж убога? Це прекрасна кімната, Томмі,— вона як столи без скатерок у Сезанна й Пікассо.

— Ну, не знаю.— Він навіть не намагався зрозуміти її.— Знову цей галас. Хай йому чорт, убивають там когось, чи що?

Він повернувся до вікна й знову почав доповідати.

— Це американські матроси — двоє б'ються, а решта підохочують. Видно, вони з вашого лінкора, що стоїть на рейді.— Він обгорнувся рушником і вийшов на балкон: — І їхні poules [1] теж з ними. Знайома історія: ці жінки супроводять корабель з порту в порт. Але які жінки! Невже за свої долари ваші матроси не можуть дозволити собі кращих? Пригадую, які жінки йшли за армією Корнілова! На тих, що були рангом нижчі від балерини, ніхто й дивитися не хотів!

В його житті було стільки жінок, що саме слово «жінка» не викликало в ньому ніяких емоцій; це тішило Ніколь, вона гадала, що їй легше буде втримувати його, поки він цінує в ній щось більше, ніж звичайні жіночі принади.

— Під дихало бий, під дихало!

— Отак його, отак!

— Правою, чуєш, правою знизу!

---

[1] Тут: дівки *(франц.)*.

— Ну, Далшміте, ну, бий же, сучий сину!

— Отак його!

— Бий, бий, бий!

Томмі повернувся до кімнати.

— Мабуть, нам більше не варто тут залишатися, ти згодна?

Вона була згодна, та, перше ніж одягтися, вони знову припали одне до одного і ще на якийсь час забули і про цю вбогу кімнату, і взагалі про все на світі...

Вдягаючись нарешті, Томмі виглянув у вікно й вигукнув:

— Боже праведний, ці дві матрони в гойдалках хоч би бровою моргнули! Сидять собі й балакають, мов і не було нічого. Вони, бач, відпочивають тут за свої кровні грошики, і весь американський військовий флот укупі з усіма шльондрами Європи не можуть їм цей відпочинок зіпсувати.

Ніжно пригорнувши до себе Ніколь, він зубами поправляв бретельку, що зісковзнула з її плеча, коли за вікном розлягся оглушливий гарматний постріл — це лінкор скликав на борт матросів.

І зразу ж унизу зчинився страшенний гармидер — адже ніхто не знав, куди, до яких берегів відпливає корабель. Офіціанти надривно кричали, вимагаючи, щоб з ними розрахувались, їм відповідали обуреними вигуками й лайкою, грюкали об стіл кулаки із завеликими банкнотами й дзенькали монетки надто дрібної здачі; п'яних, що вже не трималися на ногах, тягли до шлюпок їхні товариші, і весь цей гамір перекривали уривчасті команди патрулів військово-морської поліції. Нарешті, під зойки, крик, лемент і божбу, відчалила від берега перша шлюпка, й жінки, що збилися на пристані, заголосили їй услід.

Раптом якась дівчина вискочила на нижній балкон і відчайдушно замахала серветкою. Томмі не встиг помітити, чи розворушила нарешті її поява англійок у кріслах-гойдалках, бо хтось затарабанив у їхні власні двері. Схвильовані жіночі голоси благали їх відчинити; перезирнувшись з Ніколь, Томмі повернув ключ у замку. За дверима стояли дві дівчини, зовсім молоді, хирляві, жалюгідні, розхристані. Одна з них ревно плакала.

— Дозвольте нам помахати з вашого балкона! — благальною скоромовкою заторохтіла друга.— Будь ласка,

дозвольте! Помахати нашим хлопцям! Можна, га? Всі інші кімнати позамикані!

— Будь ласка,— відповів Томмі.

Дівчата прожогом кинулися на балкон і відразу ж у загальний гамір врізалися два пронизливих дисканти:

— До побачення, Чарлі! Я тут, Чарлі, глянь угору!

— Телеграфуй у Ніццу до запитання!

— Чарлі! Він не бачить мене!

Одна з дівчат раптом задерла спідницю, стягла з себе рожеві штанці і, роздерши їх, замахала цим прапором, кричучи: «Бен! Бен!» Коли Ніколь і Томмі виходили з кімнати, той прапор усе ще майорів на тлі синього неба. «О, скажи, чи ти бачиш ніжну барву тіла, що було твоїм?..» А тим часом на кормі лінкора гордо маяв під вітром переможний суперник — американський зоряно-смугастий прапор.

Обідали вони в новому приморському казино в Монте-Карло... А пізно ввечері, в Больє, плавали в залитій білим місячним світлом лагуні — фосфоруючій чаші води, утвореній кільцем білих валунів, навпроти Монако й оповитої світлим серпанком Ментони. Ніколь подобалося, що він привіз її саме до цієї місцини, немов вихопленої із східної казки; все тут, починаючи з гри вітру й хвиль, було незвичне й нове, як самі вони одне для одного. Вона почувалася бранкою з Дамаска, яку кочовик кинув поперек сідла й повіз у далекий азіатський степ. За короткий час усе, чого навчав її Дік, пішло в непам'ять; вона вже майже стала тим, чим мала б стати з самого початку, бездумним уособленням духовної капітуляції, притаманної світові, що її оточував. Безвільна від кохання й місячного сяйва, вона схилялася перед сваволею свого коханця.

Вони прокинулися водночас. Місяць уже зайшов, похолоднішало. Насилу звівшись на ноги, вона спитала, котра година. Томмі сказав, що десь близько третьої.

— Мені час додому.

— Я гадав, що ми переночуємо в Монте-Карло.

— Ні. Вдома гувернантка, діти. Я мушу повернутися до світанку.

— Як хочеш.

Перше ніж одягтися, вони ще раз вбігли у воду. Побачивши, що Ніколь після купання вся тремтить, Томмі розтер її міцно рушником. Вони сіли в машину —

волосся ще мокре, шкіра аж палає — і призналися одне одному, що їхати не хочеться. Зорі променіли, було зовсім світло, і коли Томмі цілував її, вона відчувала, що для нього зараз не існує нічого, крім її білих щік, і білих зубів, і холодного чола, і пальців її, що пестливо торкалися його обличчя. Вона чекала якихось слів, що все розставили б на свої місця, як це бувало з Діком, але він мовчав. І вмиротворена, радіючи з того, що слів не буде, вона вмостилася зручніше на сидінні й продрімала, доки мотор не завуркотів натужніше, сповіщаючи, що вони вже завернули вгору до вілли «Діана». Прощаючись з Томмі коло хвіртки, вона поцілувала його майже машинально. Рінь на стежці під її ногами шурхотіла інакше, і звуки нічного саду здалися їй раптом відлунням чогось давно минулого, а проте вона раділа, що знов опинилася вдома. Стрімке стаккато, в якому минув цей день, далося їй ціною хоч і радісного, але незвичного напруження сил.

IX

Другого дня, о четвертій, коло вілли зупинилося таксі, і з нього вийшов Дік. Ніколь збігла з тераси йому назустріч, силкуючись опанувати себе, відновити втрачену раптом рівновагу.

— А де ж машина? — спитала вона.

— Я залишив її в Арлі. Набридло сидіти за кермом.

— З твоєї записки я зрозуміла, що ти поїхав на кілька днів.

— Я потрапив у містраль і дощ.

— Як тобі там було, весело?

— Як кожному, хто їде, щоб від чогось утекти. Я одвіз Розмері до Авіньйона й там посадив її на поїзд.— Піднявшись разом з Ніколь на терасу, він поставив свою валізку.— Я не писав тобі про це в записці, щоб ти не почала вигадувати те, чого не було.

— Дякую за турботу.— До неї вже повернулося самовладання.

— Я хотів з'ясувати для себе, чи можна від неї сподіватись чогось,— а для цього мав побачитися з нею сам на сам.

— То як — можна чи ні?

— Розмері так і не вийшла з дитячого віку,— відповів він.— Мабуть, це й на краще. А ти що робила?

Вона відчула, як по-кролячому смикнулося її обличчя.

— Вчора ввечері я їздила на танці — з Томмі Барбаном. Ми вирушили до...

Скривившись, він урвав її:

— Можеш не розповідати. Роби все, що тобі заманеться, тільки я не хочу про це знати.

— А тут і нема про що знати.

— Ну, гаразд, гаразд.— І він спитав так, наче був відсутній цілий тиждень: — Як діти?

У вітальні задзвонив телефон.

— Якщо це мене, то мене немає вдома,— квапливо сказав Дік, підхоплюючи валізку.— Я йду до себе: маю деяку роботу.

Ніколь почекала, доки він зник у флігелі, потім увійшла до вітальні й зняла телефонну трубку.

— Ніколь, comment vas-tu? [1]

— Дік повернувся.

Томмі аж застогнав.

— Я в Канні, приїдь сюди. Нам треба побалакати.

— Не можу.

— Скажи, що кохаєш мене.— Вона мовчки кивнула головою. Він повторив: — Скажи, що кохаєш мене.

— Так, так,— запевнила вона його.— Але зараз не можна...

— Чому не можна? — нетерпляче вигукнув він.— Адже Дік бачить, що між вами все скінчилося,— він сам відступився, це ж ясно. Чого ж він ще може вимагати від тебе?

— Не знаю. Нічого не знаю, поки...— Вона мало не сказала: «поки не спитаю Діка»,— але, схаменувшись, не домовила цієї фрази: — Я напишу тобі, а завтра подзвоню.

Вона тинялася по кімнатах, задоволена собою, майже пишаючись тим, що зробила. Її тішило усвідомлення власної відчайдушності; це вже не полювання на дичину, замкнуту в загороді. Вчорашній день оживав перед нею в усіх подробицях, які витісняли з пам'яті інші хвилини, щасливі хвилини тієї пори, коли її кохання до Діка було ще незаймано чистим. Вона вже думала про те почуття з легкою зневагою, воно вже видавалося їй не стільки коханням, скільки сентиментальною закоханістю. З типово жіночою забутливістю вона пустила в непам'ять

[1] Як ти там? *(Франц.)*.

щастя тих тижнів перед шлюбом, коли вони з Діком кохалися таємно по різних закутках світу. Вчора вона просто так, без потреби брехала Томмі, клянучись, що ніколи не зазнавала такого цілковитого, такого безмежного, такого повного...

...А потім раптове каяття за цю мить зради, що так легко і безоглядно закреслила десять років її життя, повело її до будиночка Діка.

Він сидів у шезлонгу під кам'яним муром по той бік будиночка й не чув її кроків. З хвилину вона мовчки дивилася на нього. Він був заглиблений у думки, в свій власний, тільки йому відомий світ, і з легких порухів його обличчя, з того, як він зводив брови, примружував чи широко розкривав очі, стуляв чи розтуляв уста, з того, як стеналися його руки, вона вгадувала, що він переглядає крок за кроком усе своє життя — тільки своє, від неї відособлене. Ось він, стиснувши кулаки, подався вперед, ось обличчя його скривила гримаса болю, і слід його так і залишився в затуманених очах. Чи не вперше в житті Ніколь стало жаль його; тим, хто переніс душевну хворобу, важко співчувати здоровим людям, і хоч Ніколь не раз величала його рятівником, який повернув їй утрачений світ, в душі вона вважала, що енергія його невичерпна й утоми для нього не існує. Про те, щó йому довелося через неї перетерпіти, вона забула, як тільки з її пам'яті вивітрилося те, що перетерпіла вона сама. Чи знав він, що вже не має над нею влади? А втім, це було байдуже, вона просто жаліла його, як колись жаліла зневаженого долею Ейба Норта, як жаліють безпорадних старих та дітей.

Вона підійшла до нього, обняла за плечі і, торкнувшись головою його голови, промовила:

— Не треба сумувати.

Він холодно глянув на неї.

— Не чіпай мене!

Розгубившись, вона відсахнулася від нього.

— Вибач,— сказав він, не дивлячись на неї.— Я саме думав про тебе — власне, про те, щó я про тебе думаю...

— От і додав би це як новий розділ до своєї книжки.

— А чого ж, можна: «Окрім усіх перелічених вище психозів та неврозів...»

— Я прийшла сюди не того, щоб сваритися.

— Чого ж ти тоді прийшла, Ніколь? Я більше нічого не можу тобі дати. Я тепер намагаюся тільки врятувати самого себе.

— Від мого згубного впливу?

— Мій фах часто змушує мене спілкуватися з людьми, яких я волів би не знати.

Вона заплакала з образи й гніву.

— Ти боягуз! Ти сам себе занапастив, а провину звертаєш на мене!

Він не відповів, але вона вже відчула знайомий гіпнотичний вплив його розуму — часом мимовільний, але завжди вибудуваний на складному субстраті істини, що його вона не могла ні пробити, ні бодай розколоти. І вона вступила в боротьбу; вона боролася з ним поглядом своїх невеликих, але прекрасних очей і зухвалою погордою сильної світу цього; боролася знанням того, що належатиме — вже належить — іншому чоловікові, і мстивою злістю, що роками осідала на серці; боролася своїми грошима й розрахунком на підтримку з боку сестри, давньої його неприятельки, і усвідомленням того, що нетерпимістю своєю він наживає собі дедалі більше ворогів; вона вже ладна була глузувати з його любові до застільних утіх, вона протиставила своє здоров'я і вроду його фізичному підупаданню і свою безпринципність його моральним засадам — навіть власні слабості правили їй за зброю в цій боротьбі,— вона безстрашно й відчайдушно билася всім, що потрапляло під руку,— порожніми бляшанками, склянками, пляшками, непотрібними вже вмістищами спокутуваних гріхів, помилок і провин. За якихось дві хвилини вона здобула перемогу, зуміла виправдати себе в своїх очах, не вдаючись до брехні і до викрутів,— і пуповина була перетята. На нетвердих ногах, ще плачучи, але вже заспокоєна в душі, вона обернулася й пішла назад, додому, що став нарешті її власним домом.

Дік почекав, поки вона зникне з очей, а тоді нахилився вперед і поклав голову на парапет. Хвора видужала. Доктор Дайвер здобув свободу.

X

Тієї ночі, о другій годині, Ніколь збудив телефон, і вона почула, як Дік відповів з дивана в сусідній кімнаті, який вони називали «ложем покути».

— Oui, oui... mais à qui est-ce-que je parle?.. Oui...[1] — Голос його аж задзвенів від здивування.— А чи можна мені поговорити з однією з тих дам, пане офіцере? Майте на увазі, обидві вони — вельми значні і впливові особи, і це може призвести до поважних політичних ускладнень... Так, так, запевняю вас... Що ж, воля ваша, але я вам не заздрю.

Він підвівся, напружено обмірковуючи те, що почув, але вже розуміючи, що візьме на себе роль рятівника,— давня злощасна потреба дарувати людям радість, дарувати все, аж до себе самого, сколихнулася в ньому, волаючи: «Задовольни мене!» І зараз він піде залагоджувати справу, яка зовсім його не стосується, спонукуваний тільки прагненням викликати в людей любов — давнім прагненням, що виникло, напевно, в ту мить, коли він відчув себе останньою надією звироднілого клану. За подібних обставин, у клініці Домлера на Цюріхському озері, він, свідомий своєї сили, зробив вибір — вибрав Офелію, вибрав солодку отруту й випив її. Він завжди понад усе хотів бути сміливим і добрим, але ще більше хотів, щоб його любили. Так воно було. І так буде завжди, подумав він, даючи відбій — телефон був старого зразка.

Запала тиша, і Ніколь, не витримавши, гукнула:

— Що сталося? Хто це дзвонив?

Дік уже вдягався.

— Начальник поліцейського відділка з Антіба — там заарештували Мері Норт і оту Сіблі-Бірс. Вони накоїли щось серйозне, а що саме, він не сказав, бубонів лише: «pas de morts — pas d'automobiles»[2],— а далі — розумій як хочеш.

— Але з якої речі він дзвонив саме тобі? Нічого не розумію.

— Вони вимагають, щоб їх відпустили на поруки, а поручителем може бути лише особа, що має нерухоме майно в Приморських Альпах.

— Яке зухвальство!

— Бог з ними, я поїду. Про всяк випадок прихоплю з собою Госса...

Коли він пішов, Ніколь ще довго сушила собі голову тим, що ж могли накоїти ці дві дами. Потім вона заснула та коли Дік повернувся — був уже початок че-

[1] Так, так... А з ким я розмовляю?.. Так... *(Франц.)*

[2] Нікого не вбито, і йдеться не про автомобільну аварію *(франц.)*.

твертої,— зразу ж підхопилася й спитала, наче звертаючись до когось, побаченого вві сні:

— Ну що?

— Чудернацька історія...— Дік сів у ногах ліжка і почав розповідати з самого початку — як розбуркав старого Госса з ельзаської сплячки, як звелів йому вигорнути всю готівку з каси й разом з ним подався до поліцейського відділка.

— Не хочу я нічого робити для цієї англійки,— бурчав Госс.

Мері Норт і леді Керолайн, обидві в уніформі французьких матросів, скніли на лавочці перед дверима двох темних брудних камер. Обличчя леді Керолайн зображало благородний гнів дочки Альбіону, певної, що весь середземноморський британський військовий флот поспішає їй на допомогу й має прибути сюди з хвилини на хвилину. Що ж до Мері Мінгетті, то вона не тямилася від страху — побачивши Діка, вона ткнулася головою йому в живіт, наче саме там було осереддя всього, що їх зв'язувало, і почала благати його зробити що-небудь, щоб їх відпустили. Тим часом начальник відділка викладав Госсові суть справи, а той неохоче слухав, не знаючи, як реагувати: з одного боку начебто слід було б належним чином оцінювати начальників хист до слова, а з другого — виявляти незворушність бувалого слуги, якого ніщо не може здивувати.

— Це був звичайнісінький жарт,— зневажливо знизала плечима леді Керолайн.— Ми вдавали, ніби ми — матроси, що звільнилися на берег, дві дурні дівки повірили й пішли з нами до вмебльованих кімнат. А потім щось запідозрили й зняли гвалт.

Дік поважно кивав головою, втупившись очима в кам'яну плиту підлоги, мов священик у сповідальні. Він ледве стримував сміх, хоч, була б його воля, наказав би всипати їм по півсотні канчуків і посадити на два тижні на хліб та воду. Його просто приголомшувала леді Керолайн: усім своїм виглядом вона показувала, що нічого особливого не сталося, а якщо й сталося, то тільки через боягузтво дурних провансальських дівок та через тупість поліції; а втім, Дік давно вже дійшов висновку, що певна категорія англійців живиться таким екстрактом антисоціальності, що порівняно з ним недозволені страви в раціоні ньюйоркців виглядають, мов зайва порція морозива, яка розладнує дитячий шлунок.

— Мені треба вибратися звідси, поки це не дійшло до Гусейна,— бідкалася Мері.— Діку, влаштуйте щось, ви ж завжди вміли все влаштовувати. Скажіть їм, що ми зразу ж поїдемо додому, що ми заплатимо будь-яку суму.

— Я платити не збираюся,— зарозуміло промовила леді Керолайн.— Ані шилінга. І подбаю про те, щоб цією історією зацікавилося наше консульство в Канні.

— Ні, ні! — вигукнула Мері.— Головне — це негайно вибратися звідси!

— Гаразд, я спробую з ними домовитися,— сказав Дік і додав: — Але без грошей тут, звісно, не обійдеться.— Дивлячись так, наче перед ним і справді були дві невинні жартівниці,— хоч кому-кому, а йому добре відомо було, що то за одні,— він похитав головою: — Це ж треба додуматися до такого!

Леді Керолайн самовдоволено всміхнулася.

— Ваше діло — лікувати божевільних. Ви можете нам допомогти. А щодо Госса, то він просто зобов'язаний!

Дік відійшов з Госсом убік, щоб довідатися, що йому говорив поліцейський. Справа виявилася серйознішою, ніж здавалося спочатку. Одна з місцевих дівчат належить до добропорядної родини. Батьки її лютують чи вдають, що лютують; з ними треба якось порозумітися. З другою, портовою дівкою, клопоту менше. Далі, якщо справа буде передана до суду, то, за французькими законами, це пахне тюремним ув'язненням або, в кращому разі, висилкою за межі країни з відповідним розголосом у пресі. Слід зважити й на настрої місцевих жителів: ті, що наживаються за рахунок іноземців, ставляться до них прихильно, але є й чимало невдоволених нашестям туристів, бо воно призвело до зростання цін. Вислухавши Госса, Дік перейшов до дипломатичних переговорів з начальником відділка.

— Ви, мабуть, знаєте, що французький уряд всіляко сприяє масовому американському туризмові. В Парижі, наприклад, цього літа поліції заборонено заарештовувати американців — за винятком хіба тих, що вчинили серйозні злочини.

— Смію запевнити вас, що в даному випадку йдеться саме про це.

— Хвилиночку, а ви бачили їхні документи?

— Документів у них не було. Нічого в них не було, крім двохсот франків і кількох каблучок. Не було навіть шнурків на взутті, на яких вони могли б удавитися!

Заспокоєний тим, що ніякі документи в справі не фігурують, Дік повів далі:

— Італійська графиня зберегла американське підданство. Вона онука...— Тут він, прибравши грізно-урочистого вигляду, почав брехати.—...Джона Д. Рокфеллера Меллона. Сподіваюсь, ви чули це ім'я?

— Ще б пак! Господи, за кого ви мене маєте?

— А на додаток вона ще й племінниця лорда Генрі Форда й через нього пов'язана з компаніями «Рено» і «Сітроен»...— Він вирішив був, що цього досить, але побачивши, яке враження справила його натхненна брехня на поліцейського, не втримався й додав: — Заарештувати її — це все одно, що заарештувати найближчого родича англійського короля. Ви розумієте, чим це пахне? Війною!

— Ну, а англійка?

— А тепер — про англійку. Вона заручена з братом принца Уельського — герцогом Букінгемським.

— Гарненьку ж він вибрав собі наречену!

— Отож ми готові оплатити...— Дік швиденько підрахував про себе,— по тисячі франків кожній дівчині і одну тисячу батькові «добропорядної». Крім того, ще дві тисячі — на ваш власний розсуд.— Дік знизав плечима.— Ну, там для поліцейських, що затримали їх, для власника вмебльованих кімнат і так далі. Ці п'ять тисяч я дам вам зараз же й попрошу вас негайно розпорядитися ними, як домовлено. Після цього їх обох можна буде випустити на поруки, склавши на них протокол, як, скажімо, на порушниць порядку, а відповідний штраф буде оплачений завтра мировому судді через посильного.

Ще до того, як начальник відділка розтулив рота, Дік з виразу його обличчя зрозумів, що справу залагоджено. Повагавшись трохи, той відповів Дікові:

— Я ще не зареєстрував їх, бо вони без документів. Тож вихід знайдеться — давайте гроші.

Через годину Дік і мосьє Госс підвезли дам до готелю «Мажестік». Біля під'їзду стояв автомобіль леді Керолайн; шофер спав на сидінні.

— Не забудьте, що ви винні мосьє Госсу по сто доларів кожна,— сказав Дік.

— Авжеж, авжеж,— закивала головою Мері.— Я завтра ж надішлю йому чек і ще дещо додам.

— А я й не подумаю! — на подив усім оголосила леді Керолайн. Вона вже цілком опанувала себе й палала священним гнівом.— Все це просто обурливо, від почат-

ку й до кінця! Я вас не вповноважувала давати тим людям сто доларів.

В очах коротуна Госса, який стояв біля машини, спалахнула лють.

— Отже, ви мені не заплатите?

— Та заплатить вона, заплатить,— сказав Дік.

Але в душі Госса раптом скаламутилися всі ті образи, що їх він зазнав замолоду, коли мив посуд у лондонських ресторанах, і він грізно насунувся на леді Керолайн.

Спочатку він шмагнув її гнівною тирадою, в якій висловив усе, що про неї думає, але вона з крижаною посмішкою обернулася до нього спиною. І тоді, скакнувши за нею навздогін, він своєю коротенькою ніжкою копнув її в найпопулярнішу в світі мішень. Не готова до такої несподіванки леді Керолайн скинула руки, наче підкошена кулею, і простяглася в своєму матроському костюмі долілиць на тротуарі.

Голос Діка перекрив її несамовитий вереск:

— Мері, вгамуйте її! Інакше вас через десять хвилин запроторять за грати!

По дорозі назад старий Госс уперто мовчав; і тільки коли вони проминули казино в Жуан-ле-Пен, де ще й досі ридав і захлинався джаз, він звів дух і промовив:

— Я ніколи ще не зустрічав таких жінок, як оці. Я знав найуславленіших куртизанок і деяких поважав, навіть дуже поважав,— але таких жінок, як оці, я не зустрічав ще зроду.

XI

Дік і Ніколь мали звичку разом їздити до перукарні й там сидіти в сусідніх кабінах, поки майстри чаклували над їхніми зачісками. Ніколь чула звуки, що долинали з чоловічої зали: клацання ножиць, дзенькоту дрібної здачі, нескінченно повторюваних «Прошу!» й «Пардон!»

На другий день після повернення Діка вони теж поїхали до Канна, щоб підстригтись, вимити голову й висушити її під запашним вітерцем фена.

Під'їжджаючи до готелю «Карлтон», щільно запнуті вікна якого вперто не пропускали літа, наче це були й не вікна, а двері льохів, вони зустріли машину, яку вів Томмі Барбан. Обличчя в нього було зосереджене, похмуре, але, побачивши Ніколь, він стрепенувся й очі його заяскріли. Ця раптова переміна занепокоїла Ніколь. Їй захотілося бути з ним, їхати туди, куди їде він. Година,

проведена в перукарні, здалася їй однією з тих порожніх пауз, які, разом узяті, й складали, власне, її життя,— вже вкотре, хай і на короткий час, її позбавлено волі... Перукарка в халаті, що тхнув згірклою губною помадою й одеколоном, була мов ще одна медсестра.

В сусідній кабіні Дік дрімав під пеньюаром і мильною піною. Дивлячись у дзеркало, в якому видно було коридор між двома залами, Ніколь раптом здригнулася: в коридорі з'явився Томмі й різко завернув до чоловічої зали. Серце радісно тьохнуло: отже, зараз усе буде з'ясоване!

Вона почула перші слова Томмі, потім — уривки фраз.

— Мені треба поговорити з вами.

— ...серйозне?

— ...серйозне.

— ...згоден.

За хвилину Дік підійшов до Ніколь, невдоволено витираючи рушником наспіх сполоскане обличчя.

— На твого приятеля гедзь напав. Він бажає негайно поговорити з нами обома, і я погодився, щоб швидше покласти цьому край. Ходім!

— Але мене ще не достригли.

— Потім дострижуть. Ходім.

Не без досади вона попросила здивовану перукарку зняти з неї пеньюар і, думаючи про те, що має, напевно, страхітливий вигляд, пішла слідом за Діком до виходу з готелю. На вулиці Томмі схилився над її рукою.

— Ходімо до «Кафе союзників»,— запропонував Дік.

— Куди завгодно, аби нам тільки не заважали,— погодився Томмі.

Коли вони сіли під склепінням дерев — у найкращому місці в літню пору,— Дік спитав:

— Ти вип'єш чого-небудь, Ніколь?

— Лимонного соку.

— Мені — demi [1],— сказав Томмі.

— «Блек-енд-Уайт» і содової,— сказав Дік.

— Il n'y a plus de « Blackenwite». Nous n'avons que le «Johnny Walkair».

— Ça va [2].

Коли дівчина мовчить,
Теж мовчи — ні слова, цить!

---

[1] Кухоль пива *(франц.)*.

[2] — «Блек-енд-Уайт» у нас немає. Є тільки «Джонні Уокер». — Гаразд *(франц.)*.

Хай говорять тільки руки —
Тільки руки ловлять мить!

— Ваша дружина вас не кохає,— сказав раптом Томмі.— Вона кохає мене.

Вони подивились один на одного якимись скляними, напрочуд порожніми очима. В такому становищі розважна розмова майже неможлива, бо між чоловіками існує тільки непрямий зв'язок — усвідомлення того, в якій мірі кожному з них належить жінка, про яку йдеться; всі їхні почуття проходять через її роздвоєне єство, мов через розладнаний комутатор.

— Хвилинку,— сказав Дік.— Donnez-moi du gin et du siphon.

— Bien, monsieur [1].

— Так. Кажіть далі, Томмі, слухаю вас.

— Для мене ясно, що вашому подружжю настав край. Ніколь ви більше не потрібні. Я чекав цього п'ять років.

— А що скаже Ніколь?

Обидва обернулися до неї.

— Томмі став мені дуже близький, Діку.

Він кивнув головою:

— Ти більше не кохаєш мене,— провадила вона далі.— Лишилася тільки звичка. Після Розмері вже ніколи не було так, як раніше.

Такий напрям не влаштовував Томмі, і він безцеремонно втрутився в розмову:

— Ви не розумієте Ніколь. Через те, що вона колись хворіла, ви все життя поводитеся з нею, як з хворою.

Тієї миті до них підійшов якийсь підозрілий на вигляд американець, що настирливо пропонував свіжі номери «Геральд» і «Нью-Йорк таймс».

— Беріть, хлопці, не пошкодуєте! Ви як, давно тут?

— Cessez cela! Allez ouste! [2] — гримнув на нього Томмі і, обернувшись до Діка, повів далі: — А жодна жінка не стерпить такого...

— Хлопці! — знов перебив американець.— Якщо ви вважаєте, що я байдики б'ю, то ви помиляєтеся.— Він витяг з гамана заяложену газетну вирізку, яку Дік відразу впізнав. Це була карикатура — нескінченний потік американців виливався на берег з корабля, кожен з торбою грошей в руках.— Щось від цього повинно ж крап-

[1] — Дайте мені джину й сифон.
— Добре, мосьє *(франц.)*.

[2] — Відчепіться! Забирайтеся звідси! *(Франц.)*.

нути й мені! Крапне — ще й скільки! Я навмисне приїхав сюди з Ніцци на велогонки Тур-де-Франс.

Тільки коли Томмі лютим «allez-vous en»[1] відігнав продавця газет від столика, Дік згадав, де бачив його.

Це був той самий тип, що п'ять років тому причепився до нього на вулиці Ангелів у Парижі.

— А коли велогонщики будуть тут? — гукнув йому Дік.

— Ось-ось мають бути.

Він нарешті зник, весело помахавши їм на прощання, і Томмі знову звернувся до Діка.

— Elle doit avoir plus avec moi qu'avec vous[2].

— Говоріть по-англійському! Що це означає — doit avoir?

— Doit avoir — зі мною вона буде щасливіша.

— Поки ви не звикнете одне до одного... Але ми з Ніколь бували дуже щасливі, Томмі.

— L'amour de famille[3],— зневажливо кинув Томмі.

— А якщо Ніколь стане вашою дружиною, хіба це не буде l'amour de famille? — Він замовк, бо гамір, що долинав з вулиці, вже заглушив його слова. Цей гамір вихлюпнувся з-за рогу й хвилею покотився по набережній, уздовж якої збивався й щомиті густішав натовп людей, що заради такого випадку жертвували відпочинком.

Набережною мчали хлопчаки на велосипедах, автомобілі, напхані спортсменами в чудернацьких спортивних формах, гули клаксони, сповіщаючи про наближення велогонки, і кухарі — хто б міг подумати, що їх так багато? — в натільних сорочках під фартухами купчилися коло ресторанних дверей. А потім нарешті з-за повороту, просто із сяйва пополудневого сонця, з'явився перший гонщик у червоній майці і промчав, зосереджено і впевнено працюючи ногами, під безладний вітальний галас публіки. Слідом за ним вигулькнуло ще троє — три злинялих арлекіни, на ногах — кірка з куряви й поту, обличчя закам'янілі, очі напівзаплющені й смертельно втомлені.

Томмі, ставши перед Діком, сказав:

— Ніколь, очевидно, порушить справу про розлучення — сподіваюсь, ви не будете чинити перешкод?

Ще з півсотні гонщиків вироїлися за першими, розтягшись на двісті ярдів,— деякі з них ніяково всміхалися, деякі, видно, напружували останні сили, у більшості ж

[1] «Ідіть геть» *(франц.)*.
[2] Я дам їй більше, ніж ви *(франц.)*.
[3] Подружня любов *(франц.)*.

обличчя були втомлено-байдужі. Слідом за кількома безнадійно відсталими, але впертими гонщиками бігла зграйка хлопчаків, а в хвості їхала вантажна машина з жертвами аварій і тими, що капітулювали.

Вони повернулися до свого столика. Ніколь чекала, що Дік тепер перехопить ініціативу, але він сидів собі спокійно, з недоголеним обличчям, що пасувало до її недостриженої голови.

— Адже ти й справді давно вже нещасливий зі мною,— заговорила Ніколь.— Без мене ти зможеш повернутися до своєї праці — і тобі легше буде працювати, коли не треба буде турбуватися про мене.

Томмі нетерпляче знизав плечима.

— Навіщо ці зайві розмови? Ми з Ніколь кохаємо одне одного, і цим усе сказано.

— Ну що ж,— озвався доктор Дайвер,— оскільки все вже з'ясовано, чому б нам не повернутися до перукарні?

Але Томмі шукав сварки.

— Є деякі деталі...

— Про деталі ми домовимося з Ніколь,— відповів Дік.— Не хвилюйтеся — в принципі я згоден, і нам з Ніколь неважко буде порозумітися. Ми зіпсуємо собі менше крові, якщо не будемо обговорювати все втрьох.

Томмі не міг не погодитися, що Дік має рацію, але його романська натура вимагала, щоб останнє слово було все-таки за ним.

— Прошу вас пам'ятати,— сказав він,— що від цієї хвилини й аж до остаточного врегулювання справи Ніколь перебуває під моїм захистом. І я не подарую вам жодної спроби скористатися з того, що ви ще перебуваєте під одним дахом.

— Мене ніколи не приваблювало кохання всухом'ятку,— сказав Дік.

Він ледь уклонився й рушив назад до перукарні під пильним шахраюватим, як ніколи, поглядом Ніколь.

— Що ж, він повівся цілком пристойно,— визнав Томмі.— Люба, ми зустрінемося ввечері?

— Думаю, що зустрінемось.

Отже, те, що мало статися, сталося — і без особливої трагедії. Ніколь, щоправда, відчувала, що Дік і тут виявився далекогляднішим за неї, що, відколи вона віддала Томмі камфорну мазь, він знав, як усе це скінчиться. Та все ж вона почувалася щасливою, радісно збудженою, і недоладна думка про те, що добре було б розпо-

вісти про все це Дікові, швидко зникла. Але вона невідривно стежила за ним очима, доки він перетворився на цятку й злився з іншими цятками в натовпі курортників.

XII

Свій останній день перед від'їздом з Рів'єри доктор Дайвер провів з дітьми. Йому хотілося добре їх запам'ятати, бо він уже не був молодим і не піддавався ілюзіям та самообману щодо свого майбутнього. Дітям сказали, що зиму вони проведуть у тітки в Лондоні, а потім поїдуть до батька в Америку.

Його тішило, що він зумів так багато дати своїй дочці,— щодо сина він такої певності не мав; зрештою, він і не знав ніколи, що можуть узяти від нього ці непосидющі, настирні, ласкаві сисунці. Та коли надійшов час прощатися, йому захотілося зняти з плечей ці дві гарнесенькі голівки і на довгі-довгі години притулити їх до грудей.

Він обнявся із садівником, який шість років тому посадив перші квіти перед віллою «Діана». Він поцілував молоду провансалку, що доглядала дітей. Вона працювала в них майже десять років; упавши на коліна, вона гірко ридала, доки Дік не підняв її силоміць і не подарував їй триста франків. Ніколь ще спала — так було домовлено; він залишив їй записку, а другу адресував Бебі Уоррен, яка гостювала в них проїздом із Сардінії. Потім він налив собі добрячу чарку коньяку з десятиквартового бутиля, подарованого їм кимось із гостей.

Уже вийшовши з речами, він вирішив, що здасть їх у камеру схову в Канні й приїде востаннє подивитися на пляж Госса.

...Коли Ніколь із сестрою з'явилися на пляжі, там не було ще нікого, крім нянь з дітлахами. Біле сонце, розмите на тлі білого неба, розпікало нерухоме повітря. Офіціанти розміщали під прилавком бару додатковий запас льоду. Американець-фоторепортер з «Ассошіейтед Пресс» готував на клаптику тіні своє причандалля, раз у раз скидаючи оком на тих, що спускалися кам'яними сходами. Майбутні герої його репортажу ще лежали в затемнених номерах, лише недавно приспані світанком.

Вийшовши з кабінки, Ніколь раптом побачила Діка; вдягнений не по пляжному, він сидів нагорі, на скелі. Вона відсахнулася в затінок за кабінкою. За хвилину Бебі приєдналася до неї.

— Дік усе ще тут.

— Так, я бачила його.

— Я гадала, йому вистачить такту виїхати непомітно.

— Це його пляж — по суті, він його відкрив. Старий Госс весь час твердить, що завдячує Дікові всім, що має.

Бебі незворушно подивилася на сестру.

— Даремно ми його відірвали від його велосипедних екскурсій,— сказала вона.— Що не кажи, а коли людину з низів витягують нагору, вона втрачає голову, і всі її чарівні манери — то тільки блеф.

— Протягом шести років Дік був мені ідеальним чоловіком, я не знала від нього нічого, крім добра,— сказала Ніколь.— Він жодного разу не скривдив мене і все робив для того, щоб я була щаслива.

У Бебі злегка випнулося підборіддя.

— Для цього він і навчався.

— Він уже пішов? — спитала Ніколь трохи згодом.— Здається, його поїзд відходить рівно о дванадцятій.

Бебі визирнула з-за кабіни.

— Ні. Піднявся на терасу й розмовляє з якимись жінками. Та, зрештою, на пляжі вже так багато людей, що він навряд чи нас побачить.

Але він їх побачив, як тільки вони вийшли з-за кабінки, і стежив за ними очима, доки вони не зникли знову. Він сидів за столиком з Мері Мінгетті й пив ганусівку.

— Тієї ночі, коли ви нас визволили, ви були давнім, гарним Діком,— казала Мері.— От тільки під кінець жахливо обійшлися з Керолайн. Чому ви не хочете завжди бути милим? Адже могли б.

«Ну, дожився,— подумав Дік.— Мері Норт читає мені мораль!»

— Ваші друзі не перестали вас любити, Діку. Але сп'яну ви говорите людям жахливі речі. Я все літо тільки й роблю, що захищаю вас.

— Це класична фраза доктора Еліота.

— Ні, справді. Людям, зрештою, байдуже, п'яний ви чи тверезий...— Вона повагалася.— Ейб навіть у найстрашнішому запої ніколи не ображав людей так, як ви.

— Які ви всі нудні,— сказав Дік.

— Але ж крім нас нікого й немає! — вигукнула Мері.— Якщо вам не до вподоби порядні люди, зв'яжіться з непорядними — і я подивлюсь, якої ви заспіваєте! Всі люди хочуть одного — втішатися життям, і, заважаючи їм, ви самого себе обкрадаєте, плюєте в криницю, з якої пили.

— А була така криниця? — спитав він.

Мері тепер втішалася розмовою, хоча й не усвідомлювала того — адже вона сіла з ним за столик тільки зі страху. Дік запропонував їй випити, але вона знову відмовилася й повела далі:

— А звідки все це береться? Тільки із звички потурати власним вадам. Але я не можу байдуже дивитися на такі речі після Ейба — після того, як на моїх очах гарна людина спилася до смерті...

Зі сходів збігла по-театральному безтурботна леді Керолайн Сіблі-Бірс.

Дік почувався чудово — він випередив час і перебував у тому стані, якого звичайно досягають наприкінці доброго обіду, але це поки що виявлялося тільки в доброму, приємному, лагідному ставленні до Мері. Його очі, в цю хвилину ясні, як у дитини, просили співчуття, і він уже відчував давню потребу переконати співрозмовницю в тому, що в світі існують лише він і вона — останній живий чоловік і остання жива жінка.

...Тоді йому не треба буде дивитися на ті дві інші постаті, чоловіка й жінки, карбовані на тлі неба...

— Правда ж, я вам колись подобався? — спитав він.

— Подобався! Я була закохана у вас. Всі були закохані у вас. Ви б тільки пальцем кивнули — будь-яка жінка пішла б за вами...

— Між нами завжди існувало щось більше, ніж просто приязні почуття.

Вона зразу ж схопила принаду.

— Справді?

— Завжди. Я знав, як вам тяжко, й захоплювався вашою мужністю.— Діка вже брав сміх, і він відчував, що довго стримувати його не зможе.

— Я весь час догадувалася, що ви розумієте мене краще, ніж будь-хто,— захоплено сказала Мері.— Розумієте по-справжньому. Може, через те я й почала боятися вас після того, як наші взаємини зіпсувалися.

Очі його всміхалися й тепло, й лагідно, наче виказуючи затаєне почуття. Два погляди зустрілися, і вона віддалася йому очима, і він узяв її... Але внутрішній сміх звучав у ньому вже так голосно, що, здавалося, Мері от-от почує,— і Дік вимкнув світло, і вони знов опинилися під сонцем Рів'єри.

— Мені вже час іти,— сказав він, підводячись і злегка заточуючись; гарне самопочуття зникло, кров повільно й

тяжко пульсувала в скронях. Він підніс праву руку і з висоти тераси поблагословив пляж широким папським хрестом. З-під кількох парасолів визирнули здивовані обличчя.

— Я піду до нього.— Ніколь звелася на коліна.

— Нікуди ти не підеш,— сказав Томмі й владною рукою стримав її.— Годі вже, край.

XIII

Ніколь листувалася з Діком після свого нового одруження — писала про справи, про дітей. Часто вона казала: «Я кохала Діка й ніколи його не забуду»,— а Томмі відповідав: «Ну, звичайно,— навіщо ж його забувати».

Дік спробував був практикувати в Буффало, але діло, видно, не пішло — Ніколь так і не дізналася чому, але через кілька місяців він повідомив, що перебрався до Батавії, містечка в штаті Нью-Йорк, де відкрив кабінет як лікар загальної практики, а трохи пізніше — що переїхав до Локпорта. Завдяки випадковому збігові обставин, про його життя в Локпорті вона мала докладніші відомості: що він там багато їздить на велосипеді, що має успіх у дам і що на столі в нього лежить великий стос паперів, як кажуть,— поважний медичний трактат, уже майже завершений. Він чарує всіх бездоганними манерами, а одного разу на зборах з питань охорони здоров'я виголосив чудову промову про наркотики. Але потім у нього виникли якісь неприємності через дівчину-продавщицю з бакалійної крамниці, та ще й якийсь пацієнт подав на нього позов,— і йому довелося залишити Локпорт.

Після цього він уже не просив, щоб діти приїхали до нього в Америку, і нічого не відповів на лист Ніколь, в якому вона питала, чи потрібні йому гроші. В останньому своєму листі він повідомляв, що тепер живе й практикує в Женеві, штат Нью-Йорк, і чомусь у Ніколь виникло враження, що живе він там не сам, а з кимось, хто коло нього клопочеться. Вона відшукала Женеву в географічному довіднику — там було сказано, що це мальовниче містечко. Може, вмовляла вона себе, в нього ще все попереду, як було в Гранта у Галені. Вже після того від нього надійшла листівка з поштовим штемпелем Хорнелла, зовсім маленького містечка у штаті Нью-Йорк, недалеко від Женеви; в усякому разі, ясно, що він і досі живе десь у тих краях.

РОМАНИ Ф. С. ФІЦДЖЕРАЛЬДА

Френсіс Скотт Кей Фіцджеральд (1896—1940) належить до когорти таких видатних американських письменників XX століття, як Теодор Драйзер, Шервуд Андерсон, Ернест Хемінгуей, Вільям Фолкнер, Томас Вулф та ін.

Закінчивши Прінстонський університет, він у двадцять чотири роки вже був автором одного з бестселерів того часу — роману «По цей бік раю» (1920 р.).

У житті і творчості Фіцджеральда та багатьох його ровесників глибокий слід залишила перша світова війна. І не тільки тому, що такі письменники, як Хемінгуей, Дос Пассос, Мак-Ліш брали в ній безпосередню участь, а Фолкнер і Фіцджеральд проходили у той час військову службу на території Сполучених Штатів. Війна означала, особливо для молоді країн, що брали в ній участь, тривалий духовний неспокій та внутрішній розлад, бо її наслідки відчувалися ще довго після Версальської угоди. Ця молодь уже не вірила не тільки в абстрактні лозунги та словесну риторику, а й у саму можливість суспільного прогресу. Гуманістичні ілюзії були розвіяні страшною воєнною дійсністю. Молодь різних країн, що воювала під чужими їй ідеологічними прапорами, повернулася додому глибоко травмована духовно. «Всі ви — втрачене покоління»,— повторила Гертруда Стайн молодому Хемінгуею слова, що почула у Франції від якогось власника гаража. Вони не тільки засвідчили безодню, яка розділила «батьків і дітей», а стали визначенням обпаленої війною молоді, яка раптом виявила, що «всі боги померли, всі війни відгриміли, будь-яку віру підірвано». Так характеризував Френсіс Скотт Фіцджеральд «утрачене покоління» в романі «По цей бік раю» (1920), чи не першій книжці в літературі США, де було порушено проблему «тих, що повернулися». Дещо пізніше виходять друком книжки, тією чи іншою мірою присвячені духовній кризі у післявоєнній Америці: «Три солдати» (1921) Джона Дос Пассоса, «Величезна камера» (1922) Едвіна Естліна Каммінгса, «Фієста» (1926) і «Прощавай, зброє» (1929) Ернеста Хемінгуея, «Солдатська нагорода» (1926) Вільяма Фолкнера, «Тіні на сонці» (1928) Гаррі Кросбі та ін. В усіх цих творах відбився досвід війни. І не тільки безпосередній, як у Хемінгуея, Мак-Ліша, Кросбі, Каммінгса, Дос Пассоса, але й опосередкований, як у Фолкнера і Фіцджеральда. Вони теж гостро відчували свою належність до покоління, яке, за словами письменника Бадда Шульберга, «було оглушене вибухами, хоч і не побувало на фронті».

Твори представників «утраченого покоління» були досить різноманітні, і тому їх слід розглядати не як єдиний літературний напрям, а лише як певну єдність умонастрою, що була зумовлена подібністю життєвого шляху, крахом духовних ідеалів та ілюзій, на зміну яким прийшли розчарування і спустошеність. Але саме книжки письмен-

ників «утраченого покоління» багато в чому визначили шляхи розвитку літератури США у 20-і роки.

Після великого успіху, який здобув роман «По цей бік раю», до Фіцджеральда прийшли слава і гроші. «Світський» спосіб життя молодого письменника та його дружини Зельди вимагав великих витрат, і Фіцджеральд пише часто не гідні його таланту «розважальні» оповідання для комерційних видань (наприклад, для «Сатердей івнінг пост»). Таким творам Фіцджеральда не були притаманні оригінальність, драматизм дії, тонкий психологічний аналіз, характерні для найкращих новел письменника. Проте, незважаючи на цю данину буржуазній комерційній системі, аж ніяк не «розважальні» оповідання визначили творчий поступ письменника у 20-х роках.

Його другий роман — «Прекрасні і прокляті» (1922) — Теодор Драйзер називав поряд з «Головною вулицею» Сінклера Льюїса як приклад твору, що розкриває суть американської псевдодемократії, а третій роман Фіцджеральда — «Великий Гетсбі» (1925) — став одним з найвищих досягнень американської літератури XX століття.

У цьому творі Фіцджеральд розвінчує «американську мрію» — один з найпоширеніших буржуазних соціально-етичних міфів, за яким навіть хлопчик-газетяр може нібито досягти суспільних вершин завдяки самій лише заповзятливості, чесності і працьовитості. Та міф цей лишається міфом. Звідси й трагічний характер найзначніших творів Скотта Фіцджеральда. Головні герої його романів потрапляють у «вище» товариство, але на всіх них чекає, на перший погляд, випадковий, несподіваний, а насправді — логічний крах. Ці герої неспроможні вижити в середовищі, закони якого вступають у кричущу суперечність з їхніми кращими рисами. Вони не стоїки, як хемінгуеївські персонажі, але з останніми спільне в них — неприкаяність, «утраченість». У героїв Фіцджеральда немає і такої життєвої сили, як у фолкнерівських, та все ж подібність знаходимо й тут, і визначається вона в одних випадках здатністю до всепоглинаючого почуття, а в інших — намаганням залишитися вірним собі самому, відстояти свою людську гідність.

У кращих творах Фіцджеральда часто спостерігається притаманна романтикам полярність головних образів: Гетсбі — Б'юкенен («Великий Гетсбі»), Дайвер — Барбан («Ніч лагідна»), навіть, до певної міри, Стар — Брейді («Останній магнат»), але дуже рідко, за винятком тільки образів — символів конкретного зла, автор малює героя однією фарбою. Як правило, головні персонажі поєднують у собі різні, часом протилежні якості, і тому в кожному з них точиться складна внутрішня боротьба між слабкістю і силою, вразливістю і жорстокістю, нерозбірливістю у засобах і делікатністю. Вони позначені особливим духовним неблагополуччям, внутрішньою полярністю. Буржуазний спосіб життя не може задовольнити їхніх духовних потреб.

Здавалося б, Клайд Гріффітс з роману Т. Драйзера «Американська трагедія» (1925) аж ніяк не схожий на «великого» Гетсбі. Але у них є і спільні риси: передусім обидва герої вірять у досягнення успіху за рецептами горезвісної «американської мрії». Тому трагедія, що спіткала як героя Драйзера, так і героя Фіцджеральда, має одне й те саме соціальне підгрунтя. Щоправда у Драйзера переважає саме соціальний аспект проблеми, а у Фіцджеральда — морально-етичний. Драйзер категорично відкидає постулат «американської мрії» про те, що досягти багатства чесним шляхом може кожний

член буржуазного суспільства, а Фіцджеральд спростовує віру, ніби багатство є запорукою щастя.

Фіцджеральд не ідеалізує свого героя — «велич» багатія-бутлегера, власне, наближає Гетсбі до його антипода — Тома Б'юкенена, але велике кохання підносить Гетсбі, і він стає найпривабливішим героєм роману поряд з оповідачем — Ніком Каррауеєм. Якщо на початку твору Нік, безперечно, ближчий до Б'юкененів (принаймні, до Дейзі), то в міру розвитку подій, і особливо у фіналі, він віддаляється від середовища, яке стало тепер для нього чужим, водночас переймаючись дедалі більшою приязню до Гетсбі.

За п'ять років Гетсбі наживає величезне багатство, та в ролі багатія він імпонує Дейзі, певне, тільки тому, що навіть у самому її голосі «вчувається дзенькіт грошей». Мрія Гетсбі про велике кохання безнадійно далека від дійсності, і реальна Дейзі також незмірно далека від його ідеалу. Гетсбі, що був самотнім за життя у світі б'юкененів та вольфсгаймів, залишається сам і після смерті.

Головному героєві роману Фіцджеральда, щоб вирізнитися, вже не треба на відміну від персонажів Фенімора Купера, Германа Мелвілла, Джека Лондона бути «сильною особистістю», мати незламну волю, велику мужність, одне слово, виняткові особисті якості. На думку Фіцджеральда, для цього досить зберегти в собі звичайні, не спотворені, людські почуття, мрії, надії.

У «Великому Гетсбі» трагедія окремої особистості — зіткнення романтичного ідеалу з дійсністю — символізує трагедію сучасного Фіцджеральду буржуазного суспільства. А лірико-емоційна виразність досягається завдяки глибокому психологічному проникненню у сутність конкретного явища.

У 20-і роки Фіцджеральд не просто став в один ряд з найкращими письменниками США. Він зумів з великою художньою силою відбити багато прихованих процесів, що відбувалися у найбагатшій з капіталістичних країн у той період. Але тематична та ідейна новизна, висока майстерність, що якнайповніше виявилася у «Великому Гетсбі» та кращих новелах письменника, не принесли йому успіху серед широких читацьких кіл. Автор, у певному розумінні, випередив свій час.

Після виходу в світ «Великого Гетсбі» Фіцджеральд що далі, то менше працює «задля своєї мрії». Його творчості шкодили поступки «комерційному мистецтву», психічне захворювання дружини, безладний спосіб життя. А проте, подолавши кризу, Фіцджеральд ще раз переживає творче піднесення — 1934 року виходить його роман «Ніч лагідна».

У цьому романі, як і у «Великому Гетсбі», Фіцджеральд викриває мораль можновладців, які «не хвилюватимуться, якщо навіть увесь світ завтра загине — аби тільки катастрофа не торкнулася їхніх власних особняків».

Фіцджеральд писав свій останній (завершений) роман під час могутніх струсів в економічному та соціальному житті Америки. Криза 1929 року і піднесення робітничого руху в США привернули увагу багатьох письменників до соціальних проблем. У 30-і роки наближаються до позицій соціалістичного реалізму Теодор Драйзер, Лінкольн Стеффенс, Майкл Голд, а також деякі інші прогресивні американські митці. В літературі США виник образ героя, що стає до соціальної боротьби — комуніста, соціально активного робітника, інтелігента, що бореться проти фашизму. Цей герой виявляє своє ставлення до корінних суспільно-політичних проблем. Подібні зрушення можна помітити у таких різних творах, як трилогія Джеймса

Фаррела про Стадса Лонінгана, роман «Смерть і народження Девіда Маркенда» (1934) Уолдо Френка, славнозвісні «Грона гніву» (1939) Джона Стейнбека. Крім Фіцджеральда по-своєму відгукнулися на ідеї «червоних тридцятих» і такі видатні майстри, як Хемінгуей, Андерсон, Фолкнер, Томас Вулф.

Фіцджеральд не належав безпосередньо до демократичного літературного руху, що виник на початку 30-х років, проте в його творчості посилюється опосередкована, але гостра критика буржуазного суспільства.

Зовні сюжети навіть найкращих романів Фіцджеральда майже тривіальні. Інша справа сюжет внутрішній — саме він передає глибинні зміни у психології героїв, поступово розкриває багатоплановість образів, динаміку їхнього розвитку.

Зосередженість на внутрішньому світі людини чи не найбільше помітна в романі «Ніч лагідна». І тут дуже важливу роль відіграє те, що автор дивиться на події очима різних героїв, які фактично є оповідачами. Письменник «примушує» персонажів оцінювати становище, вчинки, порухи своєї душі, вдаватися до непрямої самохарактеристики. Вся художня система твору багатозначна, «багатоголоса», як багатозначні й асоціативні прямі та опосередковані зв'язки між персонажами. Неоднозначним є і центральний у романі образ Діка Дайвера.

Талант підносить Діка Дайвера та Ейба Норта (прообразом Норта був друг Фіцджеральда — блискучий сатирик і майстер короткого оповідання Рінг Ларднер) над середовищем багатих посередностей. Та при зіткненні з буржуазним суспільством талант стає обтяжливим даром, вступає у трагічну суперечність із дійсністю. Доля Діка Дайвера співзвучна тут трагедії самого Фіцджеральда.

В одному з листів Фіцджеральд зазначав, що він, як і Хемінгуей, будував фінал деяких своїх творів за принципом «вмираючої осені». Та не тільки фінал роману «Ніч лагідна», а й повільну духовну смерть Діка Дайвера змальовано в такий спосіб. Сонячне, щедре літо доктора Дайвера затьмарюють хмари, і ось уже блякне золото його таланту. Загальний улюбленець, «Щасливець Дік» утрачає цілісність і врешті виголошує щось подібне до автоепітафії: «Я немов Чорна Смерть. Я приношу тепер людям тільки нещастя».

Літо Діка Дайвера виявилося надто скороминущим. І це пояснюється не тільки його стосунками з Ніколь. Причини глибші, і Фіцджеральд підкреслює, що їхня природа — соціальна: його купили. «Колись він умів зазирати в сутність речей, розв'язувати найскладніші рівняння життя, як найпростіші проблеми своїх найпростіших пацієнтів. Але за роки, що минули, відколи він уперше побачив Ніколь... на березі Цюріхського озера... ця здатність притупилася в ньому».

Гроші Ніколь знецінюють Діка-людину. Крах його ілюзій ще повніший і страшніший, ніж у Джея Гетсбі. Адже не тільки його мрія про кохану жінку і улюблену справу ввійшла в трагічну суперечність із дійсністю, а й виявилось, що було викривленим саме Дікове сприйняття дійсності. Коли ілюзорний світ, який він створив і в який повірив, зник назавжди, його творець змушений був сам на сам протистояти справжній реальності. Після смерті Ейба Норта і чергового загострення хвороби Ніколь Дік дізнається ще й про смерть свого батька. Після похорону йому здається, що він більше ніколи не повернеться у Сполучені Штати. І хоча зрештою Дік знову потрапляє до Америки, для нього, у певному розумінні, «додому нема вороття». Не тому, що справжнім «домом» Діка Дайвера стала Європа,

а тому, що його фактично ніщо вже не зв'язує з батьківщиною. Він «машинально» існує, «автоматично» лікує людей, та його моральне здоров'я назавжди лишилось у минулому, життєві сили виснажилися, внутрішній розлад його особистості став непоправним. А втім, Дік і без того почуває себе чужинцем у рідній країні. Не випадково в романі виникає тема прощання з «домом» під час похорону Дікового батька. На відміну від багатьох героїв Фолкнера і Вулфа, Дайвер аж ніяк не відчуває єдності зі своєю землею і, хай не без внутрішньої боротьби, прощається з нею назавжди.

Дікові бракує сили і «міцності на розрив», властивих таким вимогливим до себе художникам, як Бранкузі, Леже, Пікассо, про що писав Фіцджеральд у своїх записниках. І не випадково письменник порівнює центрального персонажа «Ночі» із всесвітньовідомими митцями, бо в романі він змальований скоріше як митець виняткового обдарування, що під тиском соціальних та особистих обставин занедбує свій талант.

Дік спочатку стоїть начебто над цим світом, відсторонено дивиться на нього, немов у перевернутий бінокль, та згодом відстороненість зникає, Дайвер починає брати безпосередню участь у дії і сам зливається із своїм нікчемним оточенням, але помічає це надто пізно. А потім виникають інші, ще гостріші питання: Дік мусить вирішити, чи жити йому за законами клану Уорренів, чи зійти зі сцени для того, щоб ніколи на неї не повертатися. І він обирає останнє.

У романі «Ніч лагідна» велику роль відіграє «сповідь» Діка Дайвера, хоча він сам і не розповідає про власне життя. Сповідь ця іншого плану: вона відбиває хід внутрішньої кризи в людському житті, до цього прилучаються різноманітні асоціації, аналіз минулих подій і вражень, зіткнення не тільки матеріального з духовним, але й образа з образом, спогаду зі спогадом, ілюзії з ілюзією.

Дік і Ніколь рухаються у протилежних напрямках: він — до занепаду, вона — до злету «з грошима замість крил». Навіть зовсім юній і, мабуть, тільки через хворобу майже вільній від кастових забобонів Ніколь ще на початку знайомства з Діком хотілося пояснити, що вона «капітал і то чималий». А потім, коли її обличчя набуває схожості з книжкою, «розгорненою на останній сторінці», Ніколь «пояснює» Дікові, хто вона є насправді, даючи йому можливість прочитати цю останню сторінку. Вона дивиться на Діка як на старого вірного служника: з ним, звичайно, шкода розлучатися, та що поробиш — надто вже він хворобливий і немічний. Давно минули часи, коли Ніколь «була Діком», і вона віддається Барбану й одружується з ним саме тому, що вже не Дік, а лише його тінь існує в її свідомості. Ніколь не вболіває за Діка, майже не співчуває йому, зате ніколи не забуває, що за її спиною стоять уорренівські мільйони.

Соціально-психологічна трагедія Діка Дайвера завершується розлученням з Ніколь та поверненням до лікарської практики спочатку в Буффало, а згодом у дедалі менших і менших містечках П'ятиозер'я, аж доки остання авторська ремарка: «...в усякому разі, ясно, що він і досі живе десь у тих краях» — засвідчує, що колись непересічна особистість губиться у глушині американської провінції.

Дік Дайвер «зробив вибір — вибрав Офелію, вибрав солодку отруту й випив її», але в сучасного Гамлета немає ні Гораціо, ні навіть Розенкранца і Гільденстерна — він залишається у цілковитій самотності.

А новий обранець Ніколь — Томмі Барбан — це не просто огрублений і активніший варіант расиста Тома Б'юкенена з «Великого Гетсбі». Барбан уособлює дальший розвиток фашизму. Переконання цього ландскнехта мало чим відрізняються від Томових, але Барбан — людина дії, і тим він набагато страшніший: «Мій фах — убивати людей. Я бився з рифами, бо я європеєць, а з комуністами б'юся тому, що вони зазіхають на мою власність».

Про прірву, що розверзлася між Діком і Ніколь (як і про те, що Фіцджеральд хотів ідейно протиставити Дайвера Барбану), свідчать їхні протилежні думки щодо «героїзму» Томмі. Якщо Ніколь співчутливо радить Барбанові перебити «скількись там ворогів» і влаштувати собі невеличкий «перепочинок», то Дік з гіркотою думає про те, що життя трьох червоноармійців, яких убили Томмі Барбан і старий білогвардієць князь Челишов,— надмірна ціна за такий «муміфікований пережиток минулого», як оцей російський емігрант.

Психологічні конфлікти у романі «Ніч лагідна» доведені до апогею, а за ними чітко проступають конфлікти соціальні. У цьому творі Фіцджеральд ще більшою мірою, ніж у «Великому Гетсбі», схильний трактувати проблему «особистість і суспільство» як трагічну. Руйнівна сила буржуазної системи часто розкривається через зіткнення складних людських характерів з дійсністю. У свою чергу психологію героїв Фіцджеральд розкриває не лише «зовнішньо», через дії персонажів, а й у підтексті, змальовуючи «приховані» процеси, що відбуваються в їхньому внутрішньому світі.

Емоційне «банкрутство» Діка Дайвера, як уже зазначалося, схоже на внутрішню кризу самого Фіцджеральда, що набула особливої гостроти в середині 30-х років і позначилася на багатьох сторінках роману «Ніч лагідна». Як і Ніколь, дружина Фіцджеральда Зельда захворіла на шизофренію і тривалий час лікувалася у Швейцарії. Подібно до Діка, письменник залишав Європу, щоб поховати батька. Хемінгуей навіть казав Фіцджеральду, що той надто багато особистих переживань вклав у свій четвертий роман. Та це «особисте» було тим фундаментом, на якому письменник будував чи не всі свої найкращі твори. В одному листі він писав: «Почніть з особистості і ви побачите, що створили тип, почніть з типу і ви побачите, що не створили нічого». Але й саму особистість Фіцджеральд розглядає під різними кутами зору. І справді, події, що розгортаються в романі, подані крізь призму сприйняття трьох персонажів — Розмері, Діка та Ніколь. Проте є й четверта точка зору — авторська позиція. Критичне зображення світу «дуже багатих людей» завжди було притаманне Фіцджеральдові.

Так, Ніколь — це не просто жінка; вона — частина того світу, де панує капітал. «Вона наочно ілюструвала дуже прості істини, несучи в самій собі свою неминучу загибель».

І хоча відраза Фіцджеральда до багатіїв не була переконаністю революціонера, письменник вважав соціальні перетворення, активне втручання у життя настійними потребами.

Фіцджеральд, як і його сучасники, відчував міцний зв'язок з традиціями американської літератури, передусім американського романтизму. Разом з тим у своїх художніх творах він звертався і до традицій світової, зокрема, російської класичної літератури. Американський прозаїк був далекий від експериментаторства, його новаторство грунтувалося на естетичних прийомах, розроблених попередниками, і мало глибокий смисл.

У романі «Ніч лагідна» Фіцджеральд тільки ледь-ледь накреслив ту ідейно-політичну, щоправда, досить розпливчасту характеристику Діка Дайвера («комуніст — ліберал — ідеаліст»), що була спершу занотована в його записниках. І все ж задум Фіцджеральда — створити образ людини, здатної повстати проти «найбільшої тиранії у світі» — не лишився нездійсненим. У його романі про Голлівуд «Останній магнат», роботу над яким перервала смерть письменника, продюсеру Монро Стару, хай тільки й в одному лише епізоді (ним, до речі, і закінчується рукопис), протистоїть людина стійких поглядів — комуніст Бріммер.

Ф. С. Фіцджеральд одним з перших у літературі США втілив у художніх творах трагічні суперечності «джазового століття», відчув небезпеку фашизму. Історична прозірливість дозволила письменнику — також одному з перших в американській літературі — піддати гострій критиці «американську мрію» в її етичному аспекті, торкнутися у 20-і роки теми «втраченого покоління», що була згодом розвинута світовою літературою (Хемінгуей, Ремарк, Олдінгтон та ін.).

«Легенда» про Фіцджеральда-гедоніста, який марнував життя і лише час від часу сідав за письмовий стіл, тепер відійшла в минуле. Проживши тільки сорок чотири роки, письменник залишив нам чотири завершених романи, один незавершений,— чи не найсильніший,— кілька автобіографічних есе, десятки чудових оповідань.

Соціально-критична спрямованість, новаторське продовження традицій, глибина психологічного аналізу, лірико-емоційний, самобутній стиль романів Ф. С. Фіцджеральда дозволяють віднести їх до найпомітнішого явища у літературі США міжвоєнного періоду. Назавжди відходять у минуле упереджені думки й тенденційні судження про особу і творчість письменника, і все помітнішим стає його внесок в американську культуру XX століття. Що ж до найкращих творів Ф. С. Фіцджеральда, то вони стали надбанням не тільки американської, а й світової літератури.

Володимир Кухалашвілі

ЗМІСТ

ВЕЛИКИЙ ГЕТСБІ 3
НІЧ ЛАГІДНА 145
РОМАНИ Ф. С. ФІЦДЖЕРАЛЬДА
Післямова *В. Кухалашвілі* . . 465

Ф. Скотт Фицджеральд
ВЕЛИКИЙ ГЕТСБИ
НОЧЬ НЕЖНА
Романы

Перевод с английского
М. М. Пинчевского

Киев, издательство художественной литературы «Днипро», 1982

(На украинском языке)

Редактор *В. С. Омельченко*
Художник *Ю. А. Чеканюк*
Художній редактор *В. А. Кононенко*
Технічний редактор *Б. С. Грінберг*
Коректор *Г. П. Єрьоменко*

ІБ № 1648

Здано до складання 17.07.81. Підписано до друку 28.12.81. Формат $84\times108^{1}/_{32}$. Папір друкарський № 3. Гарнітура літературна. Друк високий. Ум. друк. арк. 24,78. Ум. фарб.-відб. 25,042. Обл.-вид. арк. 27,35. Тираж 115000. Зам. 1—1841. Ціна 2 крб. 30 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро». 252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига». 252057, Київ, вул. Довженка, 3.

Фіцджеральд Ф. С.
Ф66 Великий Гетсбі; Ніч лагідна : Романи / Перекл. з англ. М. Пінчевського; Післям. В. Кухалашвілі.— К. : Дніпро, 1982.— 472 с.

«Великий Гетсбі» і «Ніч лагідна» — кращі романи відомого американського письменника Ф. С. Фіцджеральда (1896—1940). Соціально-критична спрямованість, глибина психологічного аналізу, лірико-емоційний самобутній стиль підносять ці твори до рівня видатних явищ у сучасній літературі США.

Ф $\frac{70304-208}{М205(04)-82}$ 208.82. 4703000000 И(Амер)